

1790-91.

Wirceburgi, in off. libr. Staheliana, in-8. II Tomi. S. Optati Afri Milevitani episcopi de schismate Donatistarum libri VII, aliaque huc pertinentia vetera Monumenta. Recudi curavit Dr. Franciscus Oberthur.

Primum hujus editionis tomum frustra in librariis oppidanis quæsimus; alterum tantummodo inspicere licuit, unde intelleximus in priori textum Optati, et quæ ad eum spectarent monumenta comprehendi; hic Varias Lectiones et Adnotationes contextum Opt. illustrantes, nec non Adnotationes ad quædam alia vetera, causam Donatistarum concernentia, ex iis copiis, quas Dupiniana exhibet selectas. Præmisit duas epistolas hodæporicas primo vol. ad Henckenium Prof. Helmst. secundo ad Bænichium Prof. Wirceb. admodum prolixas, in quibus, dum a viro candoris eximii et sensus tenerrimi per varias Germaniæ nostræ regiones lubens ducte patiaris, facile oblivisceris, quo loco obtingant. Pertinet autem ad novissimam hanc Optati editionem celeb. auctoris liber tribus Voll. his. ipsis annis editus: *Idea biblica Ecclesiæ Dei.*

Versiones. Unica tantum extat Francogallica Vielii ad primam Balduini ed. facta et a. 1564. Paris. per Federic. Morel. octonis exscripta hoc titulo: *L'histoire du schisme, blasphemés, erreurs, sacrilèges, homicides, incestes et autres impiétés des Donatians, écrite en latin par Optat, évêque Milevitain, mise en langue française et repurgée de plusieurs fautes, augmentée aussi par le supplément de quelques imperfections et explications de lieux difficiles*, par PIERRE

A VIEL. Repetita est ibidem apud Rob. Foust. 8.

Codices. 1. Codex Bibliothecæ Casanæ prope Trevirim, quo Cochläus usus est. Mendis omnis generis obsitus.

2. 3. 4. Tres Balduini quorum unum in prima ed. adhibitum ab Espencæo Theol. Paris. acceperat; alterum Jo. Tilio Ep. Meldensi, Luciferi editori, tertium Maceræo, Theol. Paris. debebat.

5. Codex S. Theodorici apud Rhemos septingentorum circiter annorum a Dupinio æstimatur.

6. Codex S. Germani a Pratis non quidem ejusdem antiquitatis, sed optimæ notæ et reliquis emendatior. Est secundus Dupinii.

7. Codex S. Pauli Cormaricensis prope Turones, qui tunc, cum Dupinius eum consuleret, in bibl. Colbertina extabat n. 1951, Sexcentorum annorum fuit et optimæ notæ, sed priores quinque libri cum initio sexti interciderant. Continebat autem monumenta ad veterum Donatistarum historiam pertinentia, quæ in nullo alio manuscripto codice adhuc tunc inventa erant. Quartus apud Dupinium est.

8. Codex Phil. Silvii S. Facult. Paris. tunc D. Tertius Dupinii, sed idem, quo jam Balduinus usus erat, dum penes Maceræum esset; recentiori manu exaratus et valde mendosus.

Vides ex his octo vel septem potius codicibus eos quos Dupinius in usum vocavit, cæteris fuisse præstantiores. Idem vero observat, codicem Silvii videri e codice S. Theodorici excerptum et Codicem Sangermanensem ex Cormaricensi. Cæterum cum quinque mss. nominet, non plures tamen quam quatuor recenset.

CODICES MANUSCRIPTI

In variantibus Lectionibus quas ad finem cujusque paginae librorum Optati adjecimus, sequentibus designantur notis.

Manuscriptus codex sancti Theodorici, ms. S. Th.

Manuscriptus codex sancti Germani a Pratis, ms. S. G.

Manuscriptus codex Philippi Silvii, ms. P. S.

Manuscriptus codex sancti Pauli Cormaricensis nunc Colbertinus, ms. C.

¹ SANCTI OPTATI AFRIMILEVITANI^a EPISCOPI (1),

DE SCHISMATE DONATISTARUM

ADVERSUS PARMENIANUM^b.

LIBER PRIMUS.

In hoc libro primo continentur, qui in persecutone fuerint traditores, et causæ schismatis, et ubi, et a quibus schisma sit factum.^c

I. Bonum pacis.—Cunctos nos Christianos, clarissimi (Vide not. 2 in pag. seq.) fratres, omnipotenti Deo

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. Theodorici, Optati Milevitani. In ms. Philippi Silvii, Optati Milevitani. Episcopi nomen non legitur in mss. nisi in fine Operis.

^b In mss. S. Th. et Phil. Silv., libri numeri VII. Nihil adjicitur in titulo in mss. sed in fine ms. S. Th. habetur:

D *Explicit Liber Optati Episcopi, Libri n. VII, ad Parmenianum Schismaticorum auctorem.*

^c Hæc inscriptio, quæ argumentum hujus libri continet, extat in mss. S. Th. et Ph. Silv.

VARIORUM NOTÆ.

(1) Milevitani Episcopi. Urbis Numidicæ, quæ Antoino Mileum; Augustino et Victori Vitensi, Milevis;

(3) fides una commendat. Cujus fidei pars est, credere filium Dei, (4) judicem sæculi, esse venturum : eum qui jam pridem venerit, et secundum hominem suum, per Mariam virginem natus sit, passus, et mortuus et (5) sepultus, resurrexerit : et antequam in cœlum ascenderet (unde descenderat) Christianis omnibus victricem (6) pacem per Apostolos dereliquit. Quam ne videretur solis Apostolis dimisisse, ideo ait : *Quod uni ex vobis dico, omnibus dico* (Mare, xiii, 37). Deinde ait :

A Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan, xiv, 27). Igitur et pax Christianis omnibus data est : quam sem Dei esse constat, dum dicit meam : cum autem dicit, *do vobis, non solum* (7) suam voluit esse, sed et universorum in se credentium.

II. *Pax a schismaticis turbata.*—Quæ pax, si, ut data erat, sic integra in violataque mansisset, (8) nec ab auctoribus (9) schismatis turbaretur, inter nos et fratres

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. Germ. a Pratis et Phil. Silv. habetur *Dominaum*. Idem sensus.

^b Ita in mss. S. G. melius quam in editis aliisque mss. In quibus legitur, *venerat*.

^c Ita in omnibus mss. In editis minus bene est.

^d Ita in ms. S. G.

^e In ms. S. G. *antequam ascenderet cœlum*.

^f In editis habetur, *christianis nobis omnibus*, et ita in mss. S. Th. Sed in mss. S. G. et Phil. Silv. deest vox, *nobis*, estque superflua.

^g Sequi sumus hoc in loco auctoritatem codicis S. G. In ms. S. Th. necnon in Silviano legitur, *storian per Apo-*

stolos pacem dereliquit. Quid sit *storian* divinare difficile est : forte positum est pro *consolatoriam*, aut pro *statoriam*, hoc est firmam et permansuram pacem. Alii alia verisimiliora comminiscantur, nobis horum Codicum lectionem indicasse sufficiat. In editis legitur *suam*, sed male ; mox enim dicit Optatus pacem illam et Dei esse et Fidelium.

^h In editis, *Sic igitur*. In ms. S. Th. *Si igitur*. In mss. S. G. et P. S. nihil præter *Igitur*, atque id melius.

ⁱ Ita in omnibus mss. In editis *cum*, sed minus bene.

^k In ms. S. G. *Schismatum* : in aliis, *Schismatis*.

^l In ms. S. G. *et inter*.

VARIORUM NOTÆ.

in Tabulis Peutingerianis Mileu ; in concilio Carthaginiensi de rebaptizandis Hæreticis sub Cypriano, Mileum dicitur. Ita etiam ab ipso Optato infra. Male distinguit Carolus a Sancto Paulo Mileum a Milevo, seu Milevi ; nam nullum est aliud oppidum hujus nominis in Numidia, et in mss. epistolæ Aug. ad Eusebium nunc 3A Mileum reperitur pro Milevi. E Mileo seu Mileu factum est Milevum, et inde Milevis. Duo in hac urbe habitata sunt concilia, unum anno 402, alterum anno 416, quæ Milevitana dicuntur. Distabat a Circha Numidiæ Metropoli triginta circiter millibus, versus Sitifim. Nunc *Mela* vulgo dicitur, oppidum Regni Algeriani. Du PIN.

(2) *Fratres*. De Christianorum fraternitate diximus in observationibus nostris, atque ibi docuimus antiquos in ea multum mysterii et religionis posuisse, quod scilicet omne Christianitatis commercium in ea affinitate et cognatione versaretur : novum enim hominem et novam naturam, quam in aquis baptismi tamquam in utero Ecclesiæ induerant et adepti essent, qua etiam cum Christo et cum omnibus fidelibus vera reali cognatione essent conjuncti, non poterant testari magis quam in illa appellatione. Docet igitur illa nativitate, quæ communis esset orthodoxis et schismaticis, eos natos et factos esse orthodoxorum fratres, sed malos fratres, quod matri Ecclesiæ quæ eos genuerat, minus essent audientes. Cæterum, consequens est ex ea affinitate susceptum apud schmaticos baptismum vim habere producendi Christianos ; quandoquidem ex eo affinitas illa contrahatur, quod negabant Donatistæ. ALBASP.

(3) *Fides una commendat*. An id vult Optatus concordiam et unanimi ejusdem fidei professione, gratos et acceptos Deo nos esse ? an fidem esse quæ nos commendat Christianos ; Christiani nempe quotquot sumus, et pro Christianis a Deo agnoscimur, id nos juris per fidem, quæ unica est, omnes assequi ? *Fidem unam* ita videtur Optatus ipse explicare lib. v : *Una fides*, inquit, *hoc loco ab hæreticorum erroribus et ab eorum varia fide, fides unica separatur*. Nec aliter videtur aut certe non valde dissimiliter accipiendum esse *commendare*. In multis veterum locis, cum de Ecclesia Catholica loquuntur. Coll. Carth. edit. Commel. pag. 6 : *Hanc auctoritatem magistrum cælestis secuti Apostoli Ecclesiam commendant in toto mundo fructificantem atque crescentem*, etc. Ita et ejusdem coll. pag. 68. August. Brevic. coll. die 3, cap. 4 : *Sic ostendentes divina testimonia consonare ut et illa, qui-*

bus commendaretur Ecclesia cum malorum commixtione, etc. Et illa testimonia quibus commendaretur non habere commixtas malos, etc. Ubi *commendatur* pro *agnoscitur*, aut *describitur*. Idem August. et eodem loco : *Quoniam, Donatistæ scripturarum testimonio unam Ecclesiam commendaverant, id est, unicam esse probaverant, sed in his tamen nullus dativus personæ, qui est in Optato. Quare nihil affirmo.*

MERICUS CASABONUS.

(4) *Judicem sæculi esse venturum. Sæculum* talibus Scriptoribus *mundum* valet et quidquid in hac vita vivitur. Sic infra hoc libro Constantini Imperatoris verba sunt : *Petisti a me in sæculo iudicium, cum ego Christi iudicium exspectem*. BARTHIUS.

(5) *Sepultus*. Duo in hoc verbo sunt intelligenda ; Christi sepultura, et ejus ad inferos descensio, cujus mentionem non fecit, quod breviter mysteria illa perstringat : verum in auctoribus illius ævi et illius provinciæ, ut in divo Augustino, et in Capreolo frequens est illius descensionis mentio. ALBASP.

(6) *Pacem*. Hoc verbo sæpius utitur, quare non erit abs re notare communionem Christianam visibilem et invisibilem, Ecclesiæque unitatem et coagulationem cum Christo, et per Christum cum Deo per pacem intelligi. ALBASP.

(7) *Non solum suam*. Pax Dei deberet esse inter omnes qui fratres sunt, qui a Christo data est et relicta, ut in omnibus qui cum eo conjungi volunt, observetur, et colatur. ALBASP.

(8) *Nec ab auctoribus schismatis turbaretur*. Non sane tum perturbabatur ab ipsis auctoribus schismaticis, qui jam pridem esse desiderant, nec ea mens Optati est : *Turbaretur* igitur hic accipe pro *turbata fuisset*, ut postea quoque *posset* pro *potuisset*, *haberetis* pro *habuissetis*, etc. Contra autem, *potuissent*, pro *posset*, *remansisset* pro *remaneret*, et id genus alia sexcenta. Et sic quidem non unus loquitur Optatus : sed Arnobius, Zeno Veron., Lucifer Calaritanus, et alii. Ex melioris etiam ævi Scriptoribus, interdum Terentio et Virgilio ipse, quæ adeo Cicero, ut observarunt Grammatici. Vix tamen quisquam crebrus, quam facit hic Noster, quod deinceps semel a nobis monitus, lector ipse observabit. MER. CASAB.

(9) *Auctoribus schismatis*. Principibus et antesignanis. Loquitur enim tam de iis qui schisma conflagrant, quam de eorum successoribus. Du PIN.

nostros hodie non esset ulla dissensio, (10) (11) nec illi A (15) dealbatum extruerent 3 parietem (16): (17) nec minus astutas, sed tantum^b simplices everterent mentes: (18) nec male imponendo (19) omnibus capitibus^c manum, (20) eversionis (21) velamenta (22)^d

LECTIONES VARIANTES.

^a Vox *Propheta* deest in editis, sed est in omnibus mss.

^b Ita in omnibus mss. et ferri potest, atque ita exponi, *nec minus cautas, et tantum simplices everterent mentes*, hoc est, eos qui minus prudentes et minus cauti sunt ob

niam simplicitatem. Itaque nihil videtur immutandum.

^c In ms. S. Th. *captivis*, sed male. Alii codices habent *capitibus*, et ita legendum constat.

^d In ms. Ph. *Silv. velamentum*, et ita etiam emendatum antiqua ac forte eadem manu in ms. S. Th.

VARIORUM NOTÆ.

(10) *Nec illi inconsolabiles Deo lachrymas, facerent, quod Esaias Propheta testatur.* Alludit ad hæc verba Is. xxii, v. 4: *Recedite a me, amare flebo: nolite incumbere ut consolemini me super vastitate filiae populi mei.* Istud autem Deo lachrymas facerent, non est intelligendum de lachrymis auctorum schismatis, sed de ipsius Dei dolore ob vastitatem ab eis Ecclesiam, ut explicat ipse Optatus initio libri III: *Indicat Deus lachrymas suas quas vos fecistis, quas testatur nulla posse consolatione siccari, cum ad vos per Esaiam prophetam loquitur dicens: missum me facite, amare plorabo: nemo me poterit consolari in contritione filiae generis mei.* DU PIN.

(11) *Nec illi inconsolabiles Deo lachrymas facerent, quas Esaias testatur.* Ea respicit Esaiæ verba, quæ cap. xxii, v. 4: *Missum me facite, amare plorabo. Nemo me poterit consolari in contritione filiae generis mei.* Ita olim legebatur. Totum locum describit, ac fuse prosequitur Optatus lib. III, haud procul ab initio. Male igitur hic secuti Parisienses priores editiones quæ ad xxxii caput Esaiæ lectorem remittunt.

MER. CASAB.

(12) *Falsorum vatium.* Pseudo prophetarum; Doctorem mendacii; nec dicerentur, nec agnoscerentur factis suis pro falsis doctoribus. DU PIN.

(13) *Nomen, et actus.* Vestri episcopi non essent falsi, neque frustra eorum nomen in altari nominaretur: per nomen, honorem et dignitatem episcopalem; per actus vero, munia et functiones intelligendæ sunt. ALBASP.

(14) *Falsorum vatium nomen et actus incurrent.* *Falsorum fratrum*, non *vatium*, legendum monet eruditus et felicis ingenii adolescens Gaspar Barthius, ex verbis D. Pauli ad Corinth. II, cap. xi, vers. 27, *κινδύνοις ἐν θάλασσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλοις*, quæ alludit Optatus scilicet. Sed vide de falsis vatibus lib. III. *Incurrendi* autem verbo cum accusative utitur etiam pag. seq. *merito suo jugum servitutis incurrit*, et lib. VI. INCERT.

(15) *Dealbatum.* Ecclesia comparatur ædificio, et Episcopi ædificare dicuntur, quo alluditur, aut ad illorum sepulcra dealbata, qui tempore Macarii occisi pro martyribus a Donatistis celebrabantur.

ALBASP.

Ibid. *Nec ruinosum ac dealbatum extruerent parietem.* Portenta sunt et si quæ portentis magis portentosa quæ Albaspinæus hic affert, ut locum per se planum et clarum pervertat et obscurat. *Ecclesia* (inquit) *comparatur ædificio, et episcopi adificare dicuntur, quo alludit, aut ad illorum sepulcra dealbata, qui tempore Macarii occisi pro martyribus a Donatistis celebrabantur.* Sed jam multa sunt hoc genus, quibus ejus notæ constant, ut hoc mirari nemo debeat. Cæterum de verbis si quis dubitat, alludit Optatus ad Ezech. xiii, ubi contra *dealbatum parietem*, quemadmodum olim legebant, multa prædicuntur. Integrum locum profert, et fuse tractat Optatus ipse lib. III, medio fere libro. MER. CASAB.

(16) *Nec ruinosum ac dealbatum extruerent parietem.* Alludit ad verba Ezechielis prophetæ, c. xiii, qui de falsis Prophetis loquens: *Qui decipiunt populum meum, dicentes « Pax, » et non est pax: addit: Et ipse*

ædificabat parietem, illi autem linebant eum luto: ita ut tempestate superveniente cito dirutus fuerit. Hujusmodi prophetis comparat Optatus Donatistarum principes, quorum societas non erat solidum et permanens ædificium ut Ecclesia Christi, sed paries tantum ruinosus, licet exterius dealbatus. DU PIN.

(17) *Nec minus astutas, sed tantum simplices everterent mentes.* In his verbis, ut idem Barthius putat, nec sensus est nec vita. Ego, inquit, correctione pulchra utrumque restituam: lege, *nec minus astutas, spe tantum simplices everterent mentes.* Quas artes cum hodieque omnes agnoscere habeant, necesse neminem puto veritati non adensurum. Hæc ille. Sed cum *tantum* in secunda editione Francisci Baldini non extet, videtur legendum: *Nec minus astutas et simplices everterent mentes.* INCERT.

(18) *Nec male imponendo omnibus captivis manum eversionis, etc.* Etsi hoc leve est, monendum tamen legendum esse *omnibus capitibus*, non ob eam rationem, quam Albaspinæus affert, quod lib. II idem dixerit: *Extendistis enim manum, et super omne caput mortifera velamina præstendistis, etc.* Quæ ratio si valeret, cum captivorum et captivitatis eadem in re postea quoque meminerit, nihil hic mutandum esset; sed cum certum sit, eum ad sequentia Prophetæ verba alludere, quibus *super omne caput*, haud dubium, hic quoque idem voluisse Optatum. Quæ vero *velamenta* intelligat, quæ hic et alibi non uno loco, *eversionis velamenta* vocat, ipse docet lib. II: *Væ facientibus velamen, hoc est, imponendo manum super omnem ætatem, etc.* Ne quis ad cilicium trahat, quo publice pœnitentium capita operiri præcipiuntur, in concil. Agath., dist. 50, can. 63, de quo et in superiori canone: *Pœnitentes tempore quo pœnitentiam petunt, impositionem manuum, et cilicium super caput a sacerdote (sicut utique constitutum est) consequantur, etc.* Hieronymus etiam epist. xxx: *Fabiolam sacco indutam stetit in ordine pœnitentium, etc.*, testis, ut alios omittam. Quod sequitur, *nec maledicerent Deo*, pluribus ipse explicat lib. IV, quasi medio, si forte quis hic hæret. M. CAS.

(19) *Omnibus capitibus manum.* *Omnibus capitibus* legendum, ni fallor, ut ex his secundi libri constat: *Extendistis manum super omne caput*, quibus verbis docet Donatistas imposuisse pœnitentiam episcopis, presbyteris, cæteris clericis, fidelibus, et pueris, et omnibus quos poterant circumvenire et pervertore.

ALBASP.

(20) *Eversionis.* Qui innocenti pœnitentiam olim solemnem imponebat, eum evertebat, quia de fidelium faciebat; præterea privabat eum communionem corporis Christi, qua qui privabantur, mortui cecebantur et vera vite usura carere. ALBASP.

(21) *Velamenta.* Impositio manuum pœnitentiæ est quedam veluti obumbratio: cum enim Episcopi manum in pœnitentes porrigerent, eos veluti obumbrabant: quapropter vocat illam manus impositionem, *velamen.* ALBASP.

(22) *Eversionis velamenta obtenderent.* Pergit alludere ad verba sequentia Ezechielis eodem cap. v. 18, ubi habetur in Hebr. et apud Sept. *Væ his qui consunt cervicalia sub omni cubito manus; et qui faciunt velamina super caput omnis ætatis ut pervertant animas.*

obtenderent : (23) nec maledicerent Deo (24) : nec rebaptizarent fideles : nec nos eversas aut occisas innocentium ^a animas doleremus : quas prius ^b doluit Deus, per Ezechielem prophetam, dicens : (25) *Vae facientibus* (26) *velamen super omne caput, et super omnem hanc aetatem ad evertendas animas. Animae eversae sunt populi mei, et maledicebant mihi in populo meo, ut occiderent animas, quas non oportuit mori : dum annuntiant populo meo vanas seductiones* (Ezechiel. XIII, 8). Et tamen admissa sunt haec ab iis, qui nostri sunt fratres.

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. P. S. *innocentes*.
^b In ms. S. G. *prior*.
^c In ms. S. G. *inconsiderate me*.
^d In editis post haec verba, ab *Esaiæ Prophetæ vocibus*, additur participium *inceptati*, sed deest in ms. S. G. et recentiori manu supra lineam adjectum est in ms. S. T. id-

III. *Cur Schismatici fratres appellentur.* — Sed ne quis dicat, me inconsiderate eos fratres appellare, qui tales sunt, ab *Esaiæ prophetæ vocibus* ^d exorbitare ^e non possumus ^f. Quamvis et illi non negent, et omnibus notum sit, quod vos odio habent, et execrantur, et nolint se dici fratres nostros : tamen nos recedere a timore Dei non possumus, quos hortatur Spiritus sanctus per *Esaiam prophetam*, dicens : *Vos qui timetis* (27) *nomen Domini* ^g, *audite nomen Domini* ^h : *hi qui vos odio habent et execrantur,*

que superfluum videtur.
^e In ms. P. S. *orbitare*.
^f In ms. S. G. *possum*.
^g In ms. S. G. *Domini*.
^h In ms. *Verbum Domini*.

VARIORUM NOTÆ.

Ita Donatistæ manus imponentes, quod velamenti species est, super fideles omnis generis, hoc est poenitentiam imponentes episcopis, presbyteris, cæteris clericis, fidelibus, pueris et omnibus quos poterant circumvenire et pervertere, evertabant eorum animas, spoliando eos innocentia et dignitatibus suis tum coram Deo, tum coram hominibus. Sic mentem suam exponit Optatus, lib. II : *Hos actus vestros dolet Deus in Ezechiele Propheta, cum dicit : Vae facientibus velamen, hoc est imponentibus manum super omnem aetatem ad evertendas animas. Invenistis pueros ; de poenitentia sauciastis, ne aliqui ordinari potuissent : agnoscite vos animas evertisse. Invenistis fideles antiquos, fecistis poenitentes : agnoscite vos animas evertisse. Invenistis Diaconos, presbyteros, episcopos, fecistis laicos : agnoscite vos animas evertisse.* DU PIN.

(23) *Nec maledicerent Deo.* Qui fidelem olim rebaptizabat, aut qui fideli et innocenti manus poenitentiae imponebat, Deo maledicebat, quia in utroque olim sacramento fiebant exorcismi, quibus objurgabatur satanas, et discedere, et locum vero Deo dare jubebatur : Donatistæ ergo in poenitentia quam insontibus imponebant, et in rebaptizatione, Deo maledicebant, quia exorcizabant fidelem in quo Deus habitabat, et eum maledictis tanquam satanam onerabant : quapropter in Augustino omnibus pene libris objicitur Donatistis, quod Deum, aut Christum, aut Spiritum denique sanctum exsufflarent, hoc est, exorcismis, exsufflationibus detererent et fugarent : flatu enim et sputo demones olim a Christianis exsufflabantur. Tertullianus ad Uxorem secundo, *aut aliquid immundum flatu expuis*. ALBASP.

(24) *Nec maledicerent Deo.* Hoc etiam habetur in illo Ezechielis loco : *Et profanastis me in populo*, etc. Profanare seu profanum reddere est maledictis incessere, inhonorare. DU PIN.

(25) *Vae facientibus velamen*, etc. Ita tum legebant, Ezech. XIII, 18. Hodiernam Vulgatam si consulas, multum differre intelliges. Quod non mirum : raro enim consentiunt. Major, non hoc quidem loco, sed tamen in plerisque major cum Græca seniorum (ut fere in ejusdem aut majoris antiquitatis scriptis observes) convenientia. Exempli causa mox profert Optatus ex *Isaiæ* : *Vos qui timetis nomen Domini, audite nomen Domini. Hi qui vos odio habent, et execrantur, et nolunt se dici fratres nostros, vos tamen eis dicite, Fratres nostri estis.* Male ablegant editiones priores ad *Isaiæ* LIX, est enim *Isaiæ* LXVI, 5. Ibi Vulgata plane in aliam mentem : *Audite verbum Domini qui tremitis ad verbum ejus. Dixerunt fratres vestri odientes vos et abicientes propter nomen meum, Glorificetur Dominus et videbimus in lætitia vestra*, etc. Græci autem, ἀκούσατε ῥήματα κυρίου οἱ τρέμοντες τὸν λόγον αὐτοῦ, εἶπατε ἄδελφοὶ ἡμῶν, τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς,

καὶ ὀδυνωμένοις, etc., vides per omnia consentire. Nam ista in Optato, et nolunt se dici fratres nostros, sunt ab Optato ipso, qui prolatis ex Scriptura testimoniis solet aliqua quasi supplens inserere, ut dilucidiora sint quæ profert : sæpe ut apta proposito videantur, quæ parum alioquin apposita. Inde est et illud tamen ; vos tamen, etc. Cætera verbatim ex Græco, nisi quod *audite nomen Domini*, pro *audite verbum Domini*, quod irrepisse puto. Eodem hoc testimonio contra Donatistas utitur Augustinus post coll. cap. postremo. Profert et Tertull. contra Marcion., lib. IV, cap. 16, ex eadem qua Optatus versione. Vide et coll. Carth. I, pag. 64, unde quid Optatus de suo adjecerit liquido constabit. Hoc exemplo poterit lector similia alia loca, si operæ erit, expendere, eademque ad Hebraicam quoque veritatem exigere, atque inde (quod in multis succedet) varietatis causas rimari. Hæc enim in hac tanta ac tam beata luce illarum litterarum malivum lectori relinquere, nisi ubi aliquid incidet, quod dignum vindice, quam iis immorari, quæ plerique fastidiant, quia cuius obvia ; et quia multa, has nostras notulas instituto longius extruderent ac diffunderent. M. CASaub.

(26) *Vae facientibus.* Sic locus ille integer habetur apud Sept. Ezechiel XIII, 18 et 19 : οὗτοι ταῖς συρράπτουσαις προσκεφάλαια ὑπὸ πάντα ἀγκώνα χειρὸς, καὶ ποιούσαις ἐπιβόλαια ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν πάσης ἡλικίας τοῦ διαστρέφειν ψυχάς. αἱ ψυχαὶ διαστράφησαν τοῦ λαοῦ μου, καὶ ψυχὰς περιποιούοντο. καὶ ἐβέβηλουν με πρὸς τὸν λαόν μου, ἐνεκεν ὀρατῶς κριθῶν, καὶ ἐνεκεν κλασματῶν ἄρτων τοῦ ἀποκτεῖναι ψυχὰς ἃς οὐκ ἔδει ἀποθανεῖν, καὶ τοῦ περιποιήσασθαι ψυχὰς ἃς οὐκ ἔδει ζῆσαι, ἐν τῷ ἀποθνήσκειν ὑμᾶς λαῷ εἰσακούοντι μάταια ἀποφθίγματα. *Vae his quæ consuunt pulvillos sub omni cubito manus : et faciunt cervicalia sub omni capite universæ ætatis ad capiendas animas : et cum caperent animas populi mei, vivificabant animas eorum. Et violabant me ad populum meum, propter pugillum hordei, et fragmen panis, ut interficerent animas, quæ non moriuntur, et vivificarent animas, quæ non vivunt, mentientes populo meo credenti mendacii.* Quod noster Interpres verit Cervicalia, Heb. נַפְתָּוּס, D. K. ait esse *velamina quibus mulieres faciunt suam velabant.* Vox Græca ἐπιβόλαια, amiculum generatim significat aut velamen. Sed *stragulum Tori* apud Galenum, quod secutus est noster interpres, tempore Optati legebatur, *velamen*. DU PIN.

(27) *Spiritus sanctus per Esaiam prophetam dicens : Vos qui timetis*, etc. Ita hic locus habetur apud *Isaiam* in Græco ut citatur ab Optato. Vulgatus noster interpres, qui cum Hebræo concinit, diverso prorsus sensu legit : *Audite verbum Domini qui tremitis ad verbum ejus : dixerunt fratres vestri odientes vos et abicientes propter nomen meum.* Idem testimonium profert Tertull., lib. IV, contra Marc., c. 16, ex eadem

et nolunt se dici fratres vestros ^a (28), vos tamen dicite eis, Fratres nostri estis (Esa. LXVI, 5) : sunt igitur sine dubio fratres, quamvis non boni. Quare nemo miretur, eos me ^b appellare fratres, (29) qui non possunt non esse fratres (30). Est quidem nobis et illis spiritalis una nativitas, sed (31) diversi sunt actus. Nam et Cham, qui patris sui risit impie nuditatem (Gen. IX), frater innocentium fuit : et pro merito suo jugum servitutis incurrit, ut esset fratribus frater addictus. Ergo hoc nomen fraternitatis, nec interveniente peccato deponitur. Sed de istorum fratrum delictis dicam alio loco : qui sedentes adversum nos ^c (32), detrahunt ^d, et contra nos scandala ponunt (Ps. XLIX, 20) : et (33) cum illo fure concurrunt (Ibid. 19), qui Deo furtum facit ^e (34) : et cum mœchis, id est, cum hæreticis, partem suam ponunt, et peccata sua laudant, et convitia contra nos Catholicos meditantur.

LECTIONES VARIANTES.¹

^a Ita in mss. S. Th. S. G. et P. S. In editis, *nostros*, sed minus bene.

^b In ms. S. G. *me eos*.

^c Ita in mss. S. Th. S. G. et P. S.

^d In ms. S. G. *denotant*, sed male.

^e Ita in ms. S. G. In mss. S. Th. et P. S. *faciunt*.

^f In ms. S. G. hæc per parenthesis adjecta sunt quæ desunt in aliis mss. sed non videntur aliena aut peregrina.

^g Deest in ms. S. G.

^h Ita in mss. In Cochleii editione germanica, *cum nequi-*

IV. Cur Parmeniani Librum refellendum suscipiat. — Omnes quidem per singula loca maledicis vocibus perstreperunt : (quibus ad aliqua de occasione respondam ^f ; (35) sed unum quidem ^g vix invenimus ; cum (36) ^h quo per litteras, vel hoc modo loquamur ; Parmenianum scilicet, fratrem nostrum ; si tamen se a nobis vel hoc nomine nuncupari permittit. (37) Et quia (38) collegium episcopale (39) nolunt nobiscum habere commune, non sint collegæ, si nolunt : tamen (ut supra diximus) fratres sunt. Frater meus igitur Parmenianus, (40) ne ventose ac nude ^h, ut cæteri, loqueretur, quidquid sentire potuit, non solum dixit, sed etiam in scriptura digessit. Cujus dictis, cum respondere, veritate cogente, compellimur : erit inter nos absentes quoquomodo collatio. Eodem modo satisfiet et desiderii aliquorum. Nam a multis sæpe ⁱ desideratum est ut ad eruendam ^j veritatem, ab aliquibus defensoribus partium conflictus haberetur :

VARIANTES.¹

tiöse. In priori Balduuii, *cum venenose ac nude*. Optime in aliis, *ne ventose ac nude*, hoc est, ne ut cæteri nudis tantum verbis quæ in ventos abeunt, suas partes tuerentur.

ⁱ Hanc vocem quæ deest in editis, agnoscunt omnes mss. codicæ.

^j In mss. S. T. et P. S. *erudiendam*, sed errore amanuensis, quem agnoscens exscriptor codicis San-Germanensis, correxit ad *exquirendam*, feliciter restitutum est, ad *eruendam*.

VARIORUM NOTÆ.

qua Optati versione. Eadem etiam utitur Aug. in lib. post Collat. c. ult. Du Pin.

(28) *Et nolunt se dici fratres vestros*. Hæc verba sunt Optati, qui prolatis ex Scriptura testimoniis, solet aliqua de suo quasi supplens inserere. Fratrum nomen repudiabant Donatistæ, ut præter Opt. testatur Aug., lib. III, contra Gaudent. et lib. III contra Parm., c. 2. Du Pin.

(29) *Qui non possunt non esse fratres*. Qui non possunt non esse baptizati, in cujus aquis tanquam in utero sunt concepti. M. CASAUB.

(30) *Non possunt non esse fratres*. Eundem agnoscetes Deum Patrem ; eandem habentes fidem ; eodem baptismo regenerati. Du Pin.

(31) *Diversi actus*. In Cypriano, actus pro episcopali functione et pro ea disciplina, quam observare facit in sua diocœssi accipitur, uti cum ait unumquemque episcopum de suo actu esse responsurum.

ALBASP.

(32) *Qui sedentes adversum nos*. Hæc et sequentia pertinent ad Ps. XLIX, 19, et sequentes, et expli-cantur fuse de Donatistis ab Optato, lib. IV. Du Pin.

(33) *Cum illo fure concurrunt qui Deo*, etc. Ut verba consent, quæ nunc male cohærent, ita distinguenda sunt : *Ponunt, et cum illo fure concurrunt : qui Deo furtum faciunt* (Denm deserunt) : *et cum mœchis, id est cum hæreticis, partem suam ponunt*, etc. psalm. XLIX, 18. M. CASAUB.

(34) *Cum illo fure concurrunt, qui Deo furtum facit*. Diabolo nempe. Du Pin.

(35) *Sed unum vix invenimus cum quo per litteras, etc. Loquamur*, hoc est, loqui possumus. Phrasis familiaris jur. consult., lib. XI, § 4 ; lib. VI, § 11. D. de judic. ubi domum revocant pro revocare possunt, fungitur pro fungi potest : et talia quæ in LL. sæpissime occurrunt. Idem Jcti. possum facere pro debeo usurpant, quod huic affine est, et notavit amicus olim noster C. Ritterhusius ad 4 Pauli sententiar. Plin., Valerian., lib. IV, cap. 6, de cucurbita : *Ejus aridæ cortices efficaciter possunt combusta sanare*. Idem

cap. 36 : *Potest cum melle canceratis mederi, lateris dolores haustum ex vino mitigare*, cap. 40. Aliquando magis absoluta. Idem cap. 48, ejus libri : *Siliquæ recentes stomachum avertunt, alvum solvunt, eadem siccata in contrarium possunt*. BARTH.

(36) *Quo per litteras*. De eadem re conqueritur D. Augustinus, et cum Augustino de nostris possumus conqueri ; sed hoc peculiare est hæreticis fugere orthodoxorum colloquium. ALBASP.

(37) *Et quia collegium episcopale nolunt*, etc. Collegium episcopale non aliud quam episcoporum universus ordo ac societas, quam late patet. Omnes enim toto orbe episcopi collegæ, et ita olim vicissim nuncupabant. Hinc aliquando collegium absolute pro episcopale collegium ; et collegæ pro episcopis. Ita apud Sidonium Apoll. turba collegii, pro quantum est episcoporum, epist. I, lib. VI, et qui collegæ provinciales, epist. V lib. VII, eos sacerdotes provinciales appellat, epist. XXV, lib. VI, quicumque essent ejusdem provinciæ episcopos, intelligens. M. CASAUB.

(38) *Collegium episcopale*. Societatem, communionem, consortium, fraternitatem Ecclesiasticam et episcopalem : distinguit inter fraternitatem et communionem, atque Donatistas posse quidem jus communionis tollere et dirimere, sed non fraternitatis, quia hæc a nativitate consequitur, illa vero in consuetudine versatur. ALBASP.

(39) *Collegium episcopale*. Societatem, communionem, consortium inter episcopos catholicos et episcopos partis Donati. Distinguit inter fraternitatem et communionem, atque Donatistas posse quidem a communionem excidere, non autem a fraternitatis nomine, quia ad hoc sufficit unitas fidei et eadem nativitas, ad illam vero præterea necessaria sunt externa charitatis et unitatis indicia. Du Pin.

(40) *Cum venenose ac nude, ut cæteri, loqueretur*. Ita primum correxit Fr. Balduinus, cum in Cochleii editione Germanica, omnium prima, legeretur cum nequitiose. Verum iterata editione Optati

et fieri potuit. Sed quoniam et accessum prohibent, et aditus intercludunt, et concessum vitant, et colloquium denegant : vel tecum mihi, frater Parmeniane, sit isto modo collatio : ut qui tractatus tuos, quos in manibus, et in ore multorum esse voluisti, non aspernatus sum, neque contempsi, sed omnia a te dicta patienter audivi, audias et tu humilitatis nostræ responsa ^a.

V. Cujus generis sint ea quæ in libro Parmeniani.— Nam et ego intelligo, et tu non negas, et quis sapiens pervidet, te nulla alia ratione tam prolixè tractasse, nisi ut Ecclesiam catholicam tuis tractatibus indigne pulsares. Sed, ut intelligi datur, aliud habet animus, aliud resonat sermo. Denique non omnia ^b te video dixisse contra catholicam ^c : imo multa pro catholica, cum catholicus non sis, ut et nobis necesse non fuerit respondere tractatibus tuis ; nisi, quod dum male instructus es, (41) ut quod non vidisti, ^d sed falso audieris, loquereris, (42) cum in epistola Petri (43) Apostoli legerimus : *Nolite per opinionem* ^e *judicare fratres vestros (Jacobi iv, 11) : (44) ut inter aliqua, quæ ad nos non pertinent (sicuti probaturi ^f sumus) diceret, a nobis contra vos (45) militem fuisse postulatam. Cæterum a te in aliis patribus tractatus tui, aliqua pro nobis dicta*

A sunt, et contra vos, ut diluvii et circumcisionis comparatio : quædam et (46) pro nobis, et pro vobis, ut ea, quæ in laude dixisti baptismatis, (præter illud quod (47) carnem **6** Christi male tractaveris) : ideo et pro vobis, quia quamvis foris sitis, tamen ex nobis existis. Nam et illud pro amobus, quod demonstrasti hæreticos (48) extraneos esse catholicis sacramentis : si tamen vos ipsos non eis adjungeres, quos esse schismaticos constat. Quædam pro nobis solis, ut unius Ecclesiæ commemoratio ^g : quædam contra vos per ignorantiam ^h (quia (49) peregrinus es) ut traditorum et schismaticorum accusatio ⁱ : etiam illud et ^j contra vos, quod dixisti de aleo et sacrificio peccatoris. Ac per hoc nihil contra nos a te dictum est, nisi quod ignoranter dixisti, a nobis militem **B** postulatam : quod calumniose a te dictum esse, probationibus verissimis demonstrabimus. Tolle hanc calumniam, et noster es ^k. Quid enim magis ^l pro nobis et nostrum est ^m, quam quod dixisti, (50) in comparatione ⁿ baptismatis semel factum esse diluvium ? Et singularem circumcisionem salubriter ^o profecisse populo Judæorum, magis pro nobis, quasi noster locutus es : hæc enim nostra vox est, qui in (51) Trinitate ^p baptismatis unionem defendi-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. post hæc verba adjectum est, *jam posco*.

^b Ita in mss. In editis pessima et contra mentem Optati deest particula negativa.

^c In ms. S. G. additur *fidem*, sed male, agitur enim de Ecclesia, non de fide.

^d In ms. S. G. *videris*.

^e In ms. S. G. *pro opinionem*.

^f In ms. S. G. *provocaturi*, minus bene.

^g Ita in ms. S. G. et P. S. In mss. S. T. *ut unius Ecclesiæ commemorationem fuceres*, idem sensus, sed propius accedit ad stylum Optati et magis cum reliquis concinit lectio aliorum codicum.

^h In ms. S. G. additur, *tuam*.

ⁱ Ita restituimus ex codice ms. S. G. In aliis vitio exscriptoris legitur, ut in editis, *accusationem*.

^j Male in editis est.

^k Ita in mss. longe elegantius quam in editis, *et eris noster*.

^l In editis additur hic *dici*, sed deest in mss. et superfluum videtur.

^m In editis, *et nostrum esse potest*.

ⁿ Ita in mss. non ut in editis, *in comparationem*.

^o Deest in ms. S. G.

^p In mss. S. T. et P. S. *in Trinitatem*.

VARIORUM NOTÆ.

idem vir diligentissimus F. Balduinus ex meliori exemplari ms. emendavit ac in contextum recepit : *Frater meus igitur Parmenianus, ne ventose ac nude, ut cæteri, loquar*. INCERT.

(41) *Ut quod non vidisti*. Vel quia multo ante Parmenianum hæc evenerant, vel quia peregrinus erat, et ita ea non viderat. ALBASP.

(42) *Cum in epistola Petri legerimus, Nolite, etc.* Immo Jacobi, ni valde fallor, cap. iv, 11. Erroris, ut conjicio, fuit hæc causa ; quod in Jacobo, laudata ab Optato verba, quæ proxime præcadunt ; eadem in Petri quoque epistol. i, c. v, 6. M. CASAUB.

(43) *In epistola Petri*. Nihil simile est in epistola Petri, sed in epistola Jacobi c. iv, 11, ubi habetur : *Nolite detrahare alterutrum fratres. Qui detrahit fratri, aut qui judicat fratrem suum, detrahit legi, et judicat legem*. Forte hunc locum respexit Optatus. Du PIN.

(44) *Ut inter aliqua, etc.* Non satis coherent nisi loco, *ut, et vel id scribas*. Ita tamen Optatum scripsisse non ausim asserere, cum majora sint in hoc genere, quæ peccat non uno loco. M. CASAUB.

45 *Militem*. Macarius manu armata et imperatoris jussu plebem Donatistarum ad Ecclesiam coegerat, unitatemque fecerat, et quod schisma diviserat societatem coire compulerat, unde contra suam plebem militem a Romanis postulatam conquerebantur Donatistæ. ALBASP.

(46) *Pro vobis et pro nobis*. Donatistarum baptis-

mus ab orthodoxis probabatur ; quare quæcumque in laudem baptismi dicebantur, pro utraque parte dicta videbantur. ALBASP.

(47) *Carnem Christi*. Quia peccatricem eam esse dixerat. ALBASP.

(48) *Extraneos*. Vel per sacramenta cætera Religionis, excepto baptismo, intelligit mysteria, vel in Cypriani consilii erat sententia, quo hæreticis baptizandi potestas tollitur. ALBASP.

(49) *Quia peregrinus es*. Peregrinus is vocatur apud antiquos, qui natus erat in alia diocesi, qui quamvis multos annos in una moratus esset civitate, vel etiam quamvis ipsius civitatis factus esset episcopus, peregrinus adhuc censebatur, uti alibi probabimus. Cæterum non licebat presbyterum aut episcopum peregrinum ordinare ; quo respiciens Optatus tacite carpit Parmenianum, quod cum alibi natus esset, contra Canonum mentem Carthaginis constitutus esset episcopus peregrinus. ALBASP.

(50) *In comparationem baptismi*. Nihil magis ostendit baptismum non esse repetendum, quam ejus cum diluvio comparatio. ALBASP.

(51) *Qui in Trinitate baptismatis*. Quin in baptismo facto in nomine Patris, Filii et Spiritus sancti dicimus generationis sacramentum bene et utiliter collatum, quamvis apud hæreticos factum sit. ALBASP.

Ibid. *In Trinitate baptismatis*. Ordo verborum, quæ alioquin subobscura videantur, hic est : *qui unionem baptismatis in Trinitate defendimus* : id est, baptis-

mus (52) : non pro vobis qui baptisma, (53) in cuius imagine ^a sunt illa duo (54) audaciter, et quod contra leges ^b est iteratis : (55) quamvis et vos ipsi non negetis, quia non debet iterari, quod semel iustum est fieri. Sed dum tu ^c subtiliter laudasti, quod omni laudis præconio dignum est, (56) callide vestram supposuisti personam, ut quasi, quia semel licet, vobis liceat (57), aliis denegetur. (58) Si traditoribus non licet, vobis licere non debuit, quorum (59) principes probamus fuisse traditores. Si schismaticis non licet, adæque vobis licere non debuit, apud quos (60) origo schismatis invenitur. Si peccatoribus non licet, etiam peccatores vos esse testimonio divino convincimus. Et tamen quia semel licet, non per electum hominem, sed per quod semel licet : ideo post vos (61) non emendamus, quia et B apud nos et apud vos, unum est (62) sacramentum : cuius sacramenti ratio, tota quinto libro monstrabitur.

7 VI. *Argumenta librorum Parmeniani.* — A te quidem, frater Parmeniane, multa tractata sunt. Sed video mihi non eo esse respondendum ordine, quo a

A te dicta sunt singula. Tu enim primo loco dixisti comparationes laudesque baptismatis, et præter carnem Christi a te male tractatam, cætera bene dixisti: hoc enim magis pro nobis te dixisse, suo loco monstrabitur. Secundo autem loco, exclusis hæreticis, unam dixisti esse Ecclesiam : sed eam, ubi sit, agnoscere noluisti. Tertio loco, traditores (63) nullis certis personis aut nominibus accusasti. Quarto a te unitatis lacerati sunt operarii (64). Quinto, ut minima prætermittam ^d, dixisti (65) de oleo et sacrificio peccatoris.

VII. *Divisio operis hujus, et singulorum librorum Argumenta.* — Sed mihi videtur primo loco traditorum et schismaticorum (66) indicandas esse civitates, personas, et nomina : ut quæ a te de iis dicta sunt, veros auctores et certos reos suos agnoscant. Deinde mihi dicendum est, quæ, vel ubi sit una Ecclesia, quæ est : quia præter unam altera non est. Tertio, a nobis militem non esse petitum, et ad nos non pertinere, quod (67) ab operariis unitatis dicitur esse commissum. Quarto loco, qui sit peccator, cuius sacrificium repudiat Deus, vel cuius (68) oleum

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *imaginem.* In aliis et in editis, *imagine.*

^b In ms. S. G. *legem.*

^c Ita in mss. S. G. et P. S. In ms. S. T. omittitur, *tu*, ut et in editis.

^d In ms. S. G. *ut minuta mittam*, idem sensus.

VARIORUM NOTÆ.

matis in nomine Trinitatis administrati. Non immerito tamen suspicetur aliquis, Optatum hic per Trinitatem baptismatis trinas illas mersiones intelligere, quas apostolorum uti vocant, can. 50, *τρία βαπτισματα* nuncupat, et secundum baptismum, aut intelligi aut restitui debere in hunc modum, *qui in Trinitate baptismatis, ejus, sive baptismatis, unionem defendimus.* Priorem tamen interpretationem magis probo, quando et alii ita quoque loquuntur, *in Trinitate baptizare, ἅρτι τοῦ in nomine Trinitatis.* Optatus ipse l. v, *baptisma Christianorum Trinitate confectum*, etc., eodem lib. *Nemo adhuc tinctus fuerat in Trinitate*, etc., ac deinceps sæpius. M. CASAEUB.

(52) *Qui in Trinitate Baptismatis unionem defendimus.* Qui baptismum invocato Trinitatis nomine collatum unum esse defendimus, nec iterari debere.

ALBASP.

(53) *In cuius imagine.* Diluvium et circumcisio erant imagines baptismi. ALBASP.

(54) *In cuius imagine sunt illa duo.* Diluvium et circumcisio figuræ baptismi : et sicut unum est diluvium, nec iteratur circumcisio, ita unum est baptismum, quod semel administratur. DU PIN.

(55) *Quamvis et vos ipsi.* Donatistæ non docebant baptismum iterandum esse, sed rebaptizabant orthodoxos, quod eorum aquis vim ad sordes abluendas inesse negarent. ALBASP.

(56) *Callide vestram personam.* Sensus est : Per ea quæ de baptismi laudibus prædicatis cum orthodoxis convenire videmini : verum longe aliter est : nam cum unum tantum esse baptismum, et illud ab illis dumtaxat conferendum esse penes quos est Ecclesia, doceatis ; tacite, et callide jus baptizandi vobis solis adrogatis, et nobis qui ex vestra sententia, jus Ecclesiæ, traditionis crimine amisimus, tollitis.

ALBASP.

(57) *Ut quasi, quia semel licet, vobis liceat.* Donatistæ asserebant equidem baptismum semel conferendum, sed negabant verum esse apud catholicos baptismum, idque ratum ac validum tantum esse aiebant, quod a suis administrabatur. DU PIN.

(58) *Si traditoribus.* Cæcilianus, Cæcilianique successores et fideles qui cum eis communicarent, hoc est, omnes Africæ fideles, traditionis crimine a Donatistis notabantur, atque ob hanc causam baptizandi potestate carere ab iisdem existimabantur.

ALBASP.

(59) *Principes.* Majores et auctores, a quibus descendisti. ALBASP.

(60) *Origo Schismatis.* Majorini ordinatio. ALBASP.

(61) *Non emendamus.* Non rebaptizamus. ALBASP.

(62) *Sacramentum.* Unum baptismum. ALBASP.

(63) *Nullis certis personis.* Nullis testibus aut actis : vel nullum ex orthodoxis peculiari nomine aut actione iustitiam, traditionis accusatis ; sed eos omnes hoc crimine damnatis. ALBASP.

(64) *Operarii unitatis.* Paulus et Macarius, qui ex mandato Constantis Imperatoris unitatem in Africa fecerant, hoc est, qui Donatistas ad Ecclesiam Catholicam adducere voluerant. ALBASP.

(65) *De oleo et sacrificio.* In his duobus pene omnis sacerdotii vis et operatio consistit : per oleum enim pœne omnia sacramenta intelliguntur, in quibus oleum sanctum adhibetur. ALBASP.

(66) *Indicandas esse civitates.* Indicandum in qua civitate tradiderint sacros Codices, ut ex illius civitatis actis publicis manifestum posset fieri, et legi, quinam Diocletiani, aut Maxentii tempore hoc crimine tenerentur. ALBASP.

(67) *Ab operariis unitatis.* De Paulo et Macario semper conquesti sunt Donatistæ, ut licet videre apud divum Augustinum ; verum Augustinus et Optatus negabant ad Ecclesiam pertinere, si quid alienum a Christiana charitate in illa expeditione factum esset. ALBASP.

(68) *Oleum fugiendum.* Fugiendum et contemnendum est oleum hæreticorum aut peccatorum, quia ad illius unctionem gratiam suam Deus non infundit. ALBASP.

fugiendum sit. Quinto, de Baptismate. (69) Sexto, de inconsideratis præsumptionibus et erroribus vestris.

VIII. *Carnem Christi nec peccatricem, nec aquis demersam dici debuisse a Parmeniano.* — Sed priusquam de rebus singulis aliquid dicam, quod carnem Christi male tractaveris, breviter ostendam. Dixisti enim, (70) carnem illam peccatricem, Jordanis demersam diluvio, ab universis sordibus esse mundatam. Merito hoc diceres, si caro Christi pro omnibus baptizata sufficeret, ut nemo pro se baptizaretur. Si ita esset, ibi esset totum genus hominum ^a: illic omne quod corporaliter natum est. Nihil esset inter fideles et unumquemque gentilem, quia in omnibus caro est: et dum nemo non est qui non habeat carnem; si, (71) ut ^b dixisti, caro Christi diluvio Jordanis demersa est, omnis caro hoc beneficium consequeretur. Aliud est enim caro Christi in Christo; aliud uniuscujusque in se. Quid tibi visum est, carnem Christi dicere peccatricem? Utinam diceres, caro hominum in carne Christi: nec sic probabiliter dixeras ^c, quia unusquisque credens, in nomine Christi baptizatur ^d, non in carne Christi, quæ specialiter illius erat.

LECTIONES VARIANTES.

- ^a In ms. S. G. *humanam.*
^b Ita in ms. S. G. In editis et in ms. S. T. *sicut*, sed *in* ad mentem scriptoris.
^c Ita in omnibus mss. In editis, *dixeris.*
^d In mss. S. G. et P. S. *baptizari potest.*
^e In ms. S. G. *adde.*
^f In ms. S. G. *diluvio esse demersam.*
^g In mss. S. T. et P. S. *ab ipso Jordane.*
^h In ms. S. G. *purior.*
ⁱ In ms. S. G. hæc referuntur ad Christum non ad ejus carnem, et ita habetur: *Ut magis aquam ipsam descensu suo mundaverit, quam ipse mundatus sit.*
^j In ms. S. G. *cum erroribus suis jam mortuos*, quæ particula *jam* omittitur in posteriori membro.
^k Verba hæc e loco suo nota restitimus.
^l In mss. S. T. et P. S. *Pectaviensi.* In ms. S. G. *Pictaviensi.*

VARIORUM NOTÆ.

(69) *Sexto de inconsideratis.* De his agitur libro sexto. ALBASP.

(70) *Carnem illam peccatricem.* De propria Christi carne non de corpore ejus mystico hanc blasphemiam dixerat Parmenianus. ALBASP.

(71) *Sicut dixisti caro Christi.* Pro *sicut* lege *si ut*, duobus verbis; ita enim sententia requirit, quæ alioquin nulla potest elici ex vulgata lectione. Si, inquit, ut tu quidem vis et interpretaris, caro Christi, id est, omnis caro peccatrix, etc. Quod autem hic, *nemo non est pro nemo est*, etsidurum, non ausim tamen emendare, quia haud dissimile alibi observavi.

M. CASAUB.

(72) *Non potuit in remissam peccatorum tingi.* *Remissam peccatorum* dicit pro *remissione* etiam alibi, quomodo et usurpat Cyprianus, de Bono patientiæ: *Dominus, inquit, baptizatur a servo, et remissam peccatorum daturus, ipse non designatur lavacro regenerationis corpus abluere.* Idem lib. III-epist. 14: *Qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habet remissam, sed reus est æterni peccati.* Similia alia apud auctores occurrunt. Nec aliter *offensa* vulgo pro *offensione* dicitur. INCERT.

(73) *Quæ nullum videbatur admisisse peccatum.* Minus cavete, ne dicam pie locutus cuiquam videri possit Optatus, qui vim locutionis, non ignota quidem, sed antiquis minus usitata, non advertat. *Quæ nullum videbatur*, id est, quæ nullum admiserat. Ita apud Lampridium in Alex. Sev. *Fures judicare jussit*

Adde ^e, quod ejus caro de Spiritu sancto concepta, inter alios (72) non potuit in remissam peccatorum tingi, (73) quæ nullum videbatur admisisse peccatum (74). Addidisti, et Jordanis ^g diluvio ^f demersam: satis inconsiderate hoc usus es verbo: quod verbum soli Pharaoni, et ejus populo debebatur, qui pondere delictorum, tamquam plumbum, ita mersus sit, ut ibi remanserit. Christi autem caro, dum in Jordane descendit et ascendit, mersa a te dici non debuit: cujus caro ipso ^g Jordane sanctior ^h invenitur, ut magis aquam ipsa descensu suo mundaverit, quam ipsa mundata sit ⁱ.

IX. *Hæreticorum mentionem supervacaneæ factam a Parmeniano.* — Etiam illud præterire non possum quod te subtiliter egisse considero: ut ad inducendos vel decipiendos animos auditorum, post circumcisionis et diluvii descriptionem, et post laudem baptismatis, hæreticos cum erroribus suis mortuos ^j, et oblivione jam sepultos quodammodo resuscitare voluisti: quorum per provincias Africanas, non solum vitia, sed etiam nomina videbantur ignota. Marcion, Praxeas, Sabellius, Valentinus, et cæteri, usque ad Cataphrygæ ^k, temporibus suis a (75) Victorino Pectaviensi ^l,

vianensi. S. Hieronymus *Pictaviensem* seu *Pitavionensem* vocat pluribus in locis. In inscriptione commentarii hujus Victorini, *Pictaviensis* dicitur, necnon in veteri catalogo librorum apocryphorum Gelasii Papæ, et martyrologiis Usuardi et Adonis, aliisque veteribus monumentis. *Pitavio* aut *Petavio* seu *Petavio* Noricorum est oppidum, cujus mentio fit apud Tacitum lib. III Hist. in cosmographia Æthiæ, in Itinerario Antonini, necnon apud Ammianum Marcellinum lib. XIV Hist., et Ptolemæum lib. II, cap. 15. Hujus urbis episcopus fuit Victorinus ille non Pictavorum in Gallia, ut fuse ostendit eruditus Launois in Dissertatione de Victorino episcopo et martyre, in qua hunc Optati locum emendat ex conjectura, simulque observat editiones Optati mendosas esse, et emendatiorem fieri in votis habet.

in civitatibus ullis nunquam videri. Plura exempla si requiris, adi Casaubonum, ad illa Capitolini, ut *octo pedes digito videretur egressus*; pag. 399. Quomodo et loquitur Apostolus, ut hic obiter moneam, I Cor. XI, 6: *Si quis autem videtur contentiosus esse.* Atque iterum proximo capite: *quæ videntur membra*, etc., necnon et Christus, Lucæ VIII, 18, *quod videtur habere*, etc. Ac denique scriptor ad Heb. IV, 1, *μήποτε δοκῆ τις εἶ ὁμοῦν*, etc. Hujus autem locutionis apud hunc nostrum exempla, cum singulæ prope paginæ suppeditent, semel monuisse sufficiat. At lib. II: *Quid mendacem videre vultis Spiritum sanctum*, etc., et si ferri possit in Optato, puto tamen eum scripsisse videri. M. CASAUB.

(74) *Quæ nullum videbatur admisisse peccatum.* Id est quæ nullum admiserat. Vide notam M. Casauboni in hunc locum. DU PIN.

(75) *Victorino.* Episcopo Pictaviensi, qui sub Diocletiano martyrio coronatus est, quique multa scripsit teste divo Hieronymo, quorum ne quidem paginam habemus. ALBASP.

Ibid. *Victorino Pictaviensi, et Zepherino Urbico.* Notum loquendi genus jam multis observatum. Ita Victor Uticensis de persecutione Vandolica lib. I: *Cujus exitum ita Urbici captivi planxerunt, ut tunc se putarent magis tradi manibus barbarorum, quando ille perrexit ad cælum.* De captivis eum Romanis agere discas e præcedentibus. Optatus infra, *postquam ordinatus in urbe purgatus*, id est, Romæ, idemque ali-

et (76) Zepherino ^a Urbico (77), et a (78) Tertulliano Carthaginensi, et ab aliis adsertoribus Ecclesiae catholicae superati sunt. (79) Ut quid bellum cum mortuis geris, quod ad negotium temporis nostri non pertinet ^b? Sed quia schismatici hodie aliquid peccati, quod probare possis in catholicis, non habes ^c, ideo ad prolixitatem scripturae tuae augendam, tot haereticos cum erroribus suis commemorare voluisti.

X. *Haereticorum et schismaticorum discrimen.* — Nunc alia quaestio est, ut quid a te memorati sunt illi, (80) apud quos non sunt sacramenta, quae nobis et vobis videntur esse communia? (81) Sanitas non flagitat medicinam (82): de se securam virtus, forinsecus non quaerit auxilia, veritas non desiderat argumenta: **9** aegroti est, remedia quaerere, inertis ^d

A et imbecillis est, auxilia comparare: mendacis est, argumenta conquirere. Interea dixisti, apud haereticos (83) dotes Ecclesiae esse non posse: et recte dixisti, scimus enim haereticorum Ecclesias singulorum, prostitutas, nullis (84) legalibus sacramentis, et in se (85) jure honesti matrimonii esse: (86) quas non necessarias (87) recusat Christus, qui est sponsus unius Ecclesiae: sicut in Canticis Canticozum ipse restatur (Cant. vi): qui cum unam laudat, caeteras damnat, quia ^e praeter unam, quae est vera Catholica, caeterae apud haereticos putantur esse, sed non sunt: secundum quod indicat (ut supra diximus) in Canticis Canticozum, unam esse columbam suam, eandem sponsam electam eandem hortum conclusum, et fontem signatum (Cant. iv): ut haeretici omnes neque claves habeant, (88) quas

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in mss. S. G. et P. S. In ms. S. T. et in editis, *Zepherino*, sed vulgo vocatur, *Zepherinus*.

^b In ms. S. G. qui ad negotium temporis nostri non pertinent.

^c In editis necnon in mss. S. T. et P. S. habetur, sed quia schismatici hodie aliquid {quod probare possis in catho-

licos, non habes. Haud dubie praefenda est lectio codicis.

^d In mss. S. T. et P. S. *inertibus*, *amanuensium incuria*.

^e In ms. S. T. *Qui*, minus bene.

VARIORUM NOTAE.

cubi, *urbica commemoratio*, eadem mente.

MER. CASAUB.

(76) {*Zepherino Urbico*. Romanae urbis Pontifici, Urbicus enim in antiquis auctoribus pro Romanis accipitur, uti in concilio Arelatensi primo. ALBASP.

(77) *Urbico*. Urbis Romae Episcopo. Nota locutio. DU PIN.

(78) *Tertulliano*. Inter Catholicae historiae assertores et vindices Tertullianum adnumeravit, et non immerito; nam nemo unquam acrius in haereticos vindictam exercuit, eosque persecutus est, quam auctor iste. ALBASP.

(79) *Ut quid bellum cum mortuis geris? Ut quid, valet quare*: sic statim infra ibid.: *Ut quid a te memorati sunt illi?* et lib. II: *Ut quid tale infringitis promissum?* et lib. III: *Ut quid hoc factum est vobis?* V. Hieronymus in Vita Hilarionis: *Ut quid, respondit, intrarem in eum qui habebat collegam meum?* et utitur hoc modo Martialis auctor tersissimus, lib. VII, epig. 33: *Ut quid tu Domini Dei que nostri praefers mulieribus?* et alibi. INCERT.

(80) *Apud quos non sunt sacramenta*. Ego ex hoc et ex multis aliis locis quantum conjicio, Optatus non existimabat haereticos posse baptizare; quidquid sit, magnum inter haereticos et schismaticos ponit discrimen. ALBASP.

Ibid. *Apud quos non sunt sacramenta*, etc. Ea erat Catholicorum etiam multorum a Cypriani usque temporibus in Africa sententia, de qua non uno loco Balduinus, baptizatos ab haereticis, esse rebaptizandos. Quare quod postea hoc ipso libro, ab *Ecclesia alienum esse, quod Donatus confessus est, se rebaptizasse*, monet Balduinus, non id in Africa, sed Romae, ubi contraria sententia semper obtinuit, esse pronuntiatum. Quod quidem verum est, cum pars sit sententiae a Melchiade Romano in Donatum latae. Cur tamen idem in Africa quoque a Catholicis Afris pronuntiarum non potuerit, nihil obstat. Neque enim de rebaptizatione haereticorum, sed schismaticorum illis verbis agitur, quam non minus improbant Afri, quam transmarini Catholici. Quod autem in rebaptizandis vel non rebaptizandis haereticis discrimen a veteri Ecclesia observatum sit, consulendi sunt antiqui canones et Augustinus de Baptismo. M. CASAUB.

(81) *Sanitas non flagitat*. In Africa nullum est illarum sectarum vestigium: quare ergo contra illas declamasti? ALBASP.

(82) *Sanitas non flagitat medicinam*, etc. His com-

parationibus hoc efficere contendit Optatus, Parmenianum causae suae diffidere, qui a proposito suo excurrat et haereticos aggrediatur, cum ipsi res sit adversum catholicos. DU PIN.

(85) *Dotes*. Per dotes intelligit Ecclesiae proprietates, veluti potestatem, cathedram, annulum, fontem, et similia, quae illi a Christo tamquam dotalia assignata sunt. ALBASP.

(84) *Legalibus sacramentis*. Cum Ecclesia sit Christi sponsa, multa de ea per jura et leges matrimonii ab antiquis explicantur; quare hoc loco ait Optatus haereticos non posse jure et vi matrimonii uti sacramentis, quemadmodum orthodoxi utebantur, quia cum Christo non essent matrimonii dignitate conjuncti. ALBASP.

(85) *Jure honesti matrimonii*. Jus matrimonii quo utitur Ecclesia, est quod omnia conferat sacramenta, dotesque quas a Christo accepit auctoritate legitimi matrimonii distribuit et impertitur quibus vult; quo jure uti nequeunt haeretici, quia hisce dotibus carent: et quamvis per baptismum cum Christo conjuncti sint, tamen per haeresim subsequentem jus legitimi matrimonii amiserunt. ALBASP.

(86) *Quas non necessarias recusat Christus*. Id est, tamquam extraneas et ignotas. Sic lib. III: *Illis imputate qui populum Dei dividerunt, et basilicas fecerunt non necessarias*, id est, novas et peregrinas cum genuinis ac legitimis nihil habentes commune: qui crexerunt altare contra altare, etc. Qui necessarii dicantur in jure, consule jurisconsultos, verius tamen, ut alludat ad locum Isaiae prophetae, quem postea profert lib. III, *Ideo quoniam ascendistis in templa supervacanea*, etc. Proprie de templis videntur usurpasse. Ita Victor Ulicensis, postquam narravit gentilium numinum sedes a Vandalis dirutas, ad Christianorum vastationes ita transit, et ut de necessariis loquar, *basilicam majorem, ubi corpora SS. Martyrum*, etc. M. CASAUB.

Ibid. *Non necessarias*. Una tantum est conjuncta cum Christo, et est ejus sponsa, quare caetera sunt adulterae, et non necessariae. ALBASP.

(87) *Non necessarias*. Extraneas, peregrinas. DU PIN.

(88) *Quas solus Petrus accepit*, Pluribus in locis docet soli Petro claves datas esse, ut inde consequens sit eos omnes schismaticos habendos esse, qui cum Petro et cum ejus cathedra et successore non communicarent. ALBASP.

solus Petrus accepit (89) : (90) nec annulum, quo A legitur fons **IO** esse signatus (91) : (92) nec ali-

VARIORUM NOTÆ.

(89) *Quas solus Petrus accepit.* Ecclesiæ scilicet nomine, cuius personam gerebat. DU PIN.

(90) *Annulum.* Quid per annulum intelligant auctores illius antiquitatis, non satis constat. Tertullianus, de Pudicitia, non pro baptismo, sed pro absolute usurpare videtur, *annulum denuo signaculum lavacri* : nam de peccatore in Ecclesiam redeunte loquitur qui non esset rebaptizandus, nisi velit absolute gratiam baptismi et unionem cum Christo recuperari. Auctor etiam noster cum dicit annulo fontem signari, videtur aliquid aliud designare quam baptismum, eadem significatione a Clemente libro secundo Constitutionum capite quarto usurpatur, *ei antiquo amictu, annulo, et calceis redditus.* ALBASP.

Ibid. *Nec annulum quo legitur fons*, etc. Hic sibi crucem figit Albaspinus quid veteres per annulum intellexerint, vehementer anxius. Et quamvis expedire se non possit, locos tamen aliquot Tertulliani, quibus annuli mentionem facit, quasi Optato non parum lucis allatuos, tum hic profert, tum ad lib. II ubi de annulo iterum querit pari anxietate, pari felicitate. Toto enim cælo utrobique errat : *quid per annulum intelligant auctores illius antiquitatis*, inquit, *non satis constat.* Tertull. de Pudic. non pro baptismo, etc. Illud primum vellem explicasset, quem annulum veterum intelligat, de quo non satis constet, qui sint illi veterum de uno eodemque annulo loci, qui difficultatem pariunt. Tertullianus de annulo loquitur, et Optatus de annulo. Sed Optatus, dum de dotibus Ecclesiæ disputat, et de annulo qui Cantic. IV, 12, etsi non legitur, ab Optato tamen intelligitur, quia *fons signatus* ibi legitur, eum annulum inter dotes Ecclesiæ refert Optatus et enumerat. Qua id ratione, aut quid per fontem signatum, de cuius annulo loquitur, intellexerit, ipse non explicat. Cæterum, cum duplicis annuli fuerit, olim inter veteres baptismi ritus usus (ut a doctis observatum est) alterius quo fontes seu baptisteria certis temporibus obsignare mos erat; alterius autem quo baptizandi, fidei suæ professionem, quæ postea in publicas tabulas referretur, obsignabant; verisimile est Optatum per *fontem signatum* ad veterem illum signandi baptisterii morem alludere; et quam facit annuli mentionem, ad eundem illum morem referendam. Haud quidquam tamen affirmare audeo. Quod autem lib. de Pudic. meminit annuli Tertullianus, factum occasione parabolæ prodigi, quæ XV Lucæ narratur, quam cum ita interpretarentur Catholici, ut ex illa vere poenitentibus veniæ apud Deum, pristinaque locum gratiæ promitterent, ipse qui contrariam sententiam tuebatur, illorum interpretationem sugillat et rejicit. Eodem loco et stolæ meminit, et vituli saginati, quæ ad eandem pertinent parabolam, eorumque receptas ab aliis interpretationes exagitat, aliasque ipse comminiscitur et adducit. Non igitur de eodem annulo loquuntur Tertullianus et Optatus, ut mirum non sit, si nec eadem dicant. Utraque tamen quam illius quoque annulis affert Tertullianus interpretatio, ad solemnes illos baptismi ritus pertinere videtur. In priori enim, quam rejicit Tertullianus interpretatio, *signaculum lavacri* annulus exponitur; in posteriori autem, *quo pactionem fidei interrogati obsignabant*, a Tertulliano describitur. Hic Albaspinus legat cui tanti erit noscere, quanta ille perit, quanto iudicio, in veterum lectione versatus fuerit. Quasi de eodem Tertullianus et Optatus annulo loquerentur, eos inducit. Diversas ejusdem parabolæ interpretationes in Tertulliano confundit. In priori interpretatione quæ *stolæ* seu *vestis prioris* affertur expositio, eam annulo tribuit. Quia neutram annuli, quæ in duplici illa parabolæ interpretatione, rationem, non modo assecutus est, sed ne suspicari quidem potuit, ipse alias comminiscitur, falsas, ridi-

culas, ineptas, ut omnem fidem superet. Interdum absolute interpretationem interpretatur, interdum Spiritum sanctum; tandem et Confirmationem. Quam inique ita comparatum est, hi qui sunt indoctissimi, semper ut sint audacissimi! Nam quis alioqui crederet, virum gravem, tantaque in Ecclesia dignitatis, suæ existimationi tam male consulturum fuisse? Balduino autem, viro doctissimo, libens assentior, totam hanc de dotibus, seu ornamentis Ecclesiæ doctrinam Optati et frigidam esse et obscuram. Frigida utique, quæ fundamentis tam infirmis tota nitatur: ideo autem obscura, tum quod hic imperfecta, tum quod a nullo quod sciam veterum, ut ab ipso tradita sit, a quo lucem minus perfectis et dilucidis Optati locis mutuari possumus. Eidem Balduino assentior, eum quasdam quasi notas, et insignia quibus dignosci posset Ecclesia, tradere voluisse. Eas autem notas quinque numero statuit, quarum tres, *fons, annulus, angelus*, ad baptismum pertinent. Fontis et annuli fundamentum ponit in Cantic. IV, 12; Angeli vero (de quo plura postea dicturi sumus) in Angelo piscinæ Betzaidæ. Nam et Angelum aquis sacri lavacri intervenire credebant, et illam piscinam baptismi figuram fuisse, ut postea pluribus docebimus. Idem tamen Optatus lib. II, has dotes ab ipsis Ecclesiæ membris et visceribus, quæ vocat, distinguit, quæ in sacramentis et nominibus, sive Personis Trinitatis, vera nempe Trinitatis agnitione, non in ornamentis, sciscit ipse consistere. Distinguit igitur has dotes a sacramentis; quarum tamen ad baptismum pleræque pertinent. Porro si notas et indicia constituere voluit, quibus ornata dignosceretur Ecclesia, quid attinuit Angeli meminisse, quam ut peragentis salutaris aquæ mysteris præsentem interesse concedamus, nemo tamen ita præsentem dixerit, ut videri possit? Hæc eo dico pluribus, ne quis in his subtilibus argutiis, quas tanto noster hic conatu, frustra se torquet, quasi magna ex iis mysteria eruiturus; excussa enim, leviora quam subtiliora comperiuntur. Ut vel eo nomine graviore alios et doctiores, ab iis abstinuisse putem. M. CASAUB.

(91) *Nec annulum, quo legitur fons esse signatus.* Per fontem intelligere videtur fidem; per annulum, symbolum, aut baptismum, quod, ut ait Tertull. I. de Poenitentia, *obsignatio est fidei*. Hinc apud Veteres baptismus sæpe signaculum dicitur. Opt. ipse I. II: *Nam et fontem constat unam esse de dotibus; unde hæretici non possunt vel ipsi bibere, vel alios potare, quia soli sigillum integrum (id est symbolum Catholicum) non habentes, ad fontem verum aperire non possunt.* Et infra in hoc libro: *Bene subduxiatis iis annulum, quibus aperire non licet ad fontem: hoc est bene hæreticis abstulisti potestatem signandi sacro baptismo.* DU PIN.

(92) *Nec aliquem illorum esse.* Nec aliquis illorum sit, postulare recta latinitas. Optatus fortasse rescripserat *esset* pro *sit*, solita enallage; unde postea, mutato casu τῷ *aliquis*, factus est infinitivus. Aut si *aliquem* retinemus, tum scripserit Optatus *esse* necesse, quorum alterum propter affinitatem scripturæ sit omissum: prono sane lapsu et in manuscriptis passim obvio, ut postea quoque observabimus. Quid, quod compendia ejusmodi sive syllabarum, sive etiam vocum integrarum veteres scribæ quæsiverant, ut *nec esset* pro *necesse esset*? Quod et typographos aliquando retinuisse observare memini. Ego tamen in ea potius sum sententia, ab ipso Optato esse, hoc quidquid est: neque abhorret ab illo ævo. Illud maxime me movet, quod similes sollicitissimi (sive ἀνακλόουθα mavis appellare) præcedente particula *ut* occurrunt, apud hunc nostrum non uno loco,

quem^a illorum esse, ad quem (93) hortus ille pertineat, in quo Deus arbusculas plantat. De quibus hæreticis, quamvis ad præsentem non pertineat causam, quod diu locutus es, et suffecerat et abundabat. Sed miror, quid tibi visum est, etiam vos ipsos eis adungere, quos esse schismaticos constat, (94) dum Ecclesiæ dotes et hæreticis, ipsis, et vobis schismaticis denegasti. Dixisti enim inter cætera, schismaticos (95) a vite, velut sarmenta esse concisos: destinatos^b pœnis, tanquam ligna arida, gehennæ ignibus reservari. Sed video te adhuc ignorare schisma apud Carthaginem a vestris principibus factum. Quære harum originem rerum, et invenies te hanc

A in vos dixisse sententiam, cum schismaticis hæreticos sociasti. Non enim (96) Cæcilianus exivit a Majorino (97) (98)avo tuo (99): sed (1) Majorinus a Cæciliano: (2) nec Cæcilianus recessit (3) a Cathedra Petri (4) vel Cypriani (5): sed Majorinus, (6) cujus tu Cathedram sedes, quæ ante **II** ipsum Majorinum (7) originem non habebat^c (8). Et cum hæc ita gesta esse manifestissime constet^d, et vos hæredes esse traditorum et schismaticorum evidenter appareat: satis te miror, frater Parmeniane, cum schismaticus sis, schismaticos hæreticis jungere^e voluisse. Aut si sic tibi videtur, et ita placet: (9) cu-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *nec apud aliquem*, haud recte.

^b In ms. S. G. *destinatis*.

^c In ms. S. G. *non habet*.

B ^d In mss. S. T. et P. S. *constent*, sed perperam.

^e Ita in omnibus mss. non ut in editis, *adungere*.

VARIORUM NOTÆ.

(93) *Hortus*. Ecclesia, ni fallor. ALBASP.

(94) *Dum Ecclesiæ dotes*. Cum hæreticis schismaticos adjungas, dotes Ecclesiæ vobis denegatis, quos constat esse schismaticos. ALBASP.

(95) *A vite*. Non videtur his assentiri Optatus.

ALBASP.

(96) *Cæcilianus*. Successit Mensurio, et sub eo, et propter eum ortum est schisma. ALBASP.

(97) *Exivit a Majorino*. Cæcilianus primum erat ordinatus Episcopus, Majorinus contra eum ordinatus ab ejus communiione descivit. Du PIN.

Ibid. *Exivit*. Cæcilianus legitima et ordinaria via fuit ordinatus post Mensurium, post cujus ordinationem factione illius mulieris fuit ordinatus Majorinus; quare Majorinus exivit, et recessit a Cæciliano; non autem Cæcilianus a Majorino: is enim exire censetur qui schisma facit, et qui, alio sedente, locum et sedem occupare nititur. ALBASP.

(98) *Avo tuo*. Hæc pugnare videntur contra ea quæ diximus in tertia observatione de Donato Casensi, cui nullus locus relinquatur in sede Carthaginensi, si pro avo Majorinum habuit Parmenianus: nam constat eum, extincto magno Donato, Carthagine ordinatum fuisse: cæterum Episcoporum successiones, et ordinationes non aliter exponuntur ab antiquis, quam mortalium generationes et affinitates; neque aliter de iis loquuntur, quam si de aliqua familia et domo loquerentur. Episcopus enim qui ordinabatur in sedem defuncti, filius et proles illius in cujus locum sufficiebatur, vocabatur: series ordinationum, hisce cognationis verbis numerabatur. ALBASP.

(99) *Majorino avo tuo*. Successore scilicet Donati, qui post Majorinum Carthaginensem Cathedram invaserat. August. in Lib. Retract. II, c. 17: *In tribus libris, inquit, contra Epistolam Parmeniani, Donatistarum Carthaginensis Episcopi successorisque Donati*. Idem August. lib. II contra Ep. Parm., Majorinum, Donatum et Parmenianum veluti tres, sine intermedio successores enumerat. Quod autem quidam inferunt ex Sermone S. Augustini, *de Pace et Charitate*, ante collationem habito, Caium et Lucium Episcopos fuisse Carthaginis inter Donatum et Parmenianum, futile est. En verba Augustini: *Non dimitto Donatum, non dimitto nescio quem Caium, Lucium et Parmenianum, mille nomina, mille scissuras*. Inde enim inferri tantum potest Caium et Lucium fuisse et primoribus Episcopis Donatistarum: at Carthaginensi Donatistarum Ecclesiæ præfectos fuisse, huic non bene colligitur. Du PIN.

(1) *Majorinus*. Domesticus Lucillæ Hispanæ, qui erat lector sub Cæciliano, et qui fuit ordinatus contra Cæcilianum, et aliare contra altare crexit in civitate Carthaginensi. ALBASP.

(2) *Nec Cæcilianus recessit a C. P.* Scire te velim, Lector, multa hinc et similibus aliis ex locis ad causam religionis trahere Albaspinæum, passimque ex Barronio Perronioque Cardd. interserere, quæ nos de industria missa facimus omnia. Fecimus autem, tum quia prolixioris erant operæ et a proposito nostro alienæ; tum quia nihil ab eo novum videbamus afferri quod non jam ad nauseam usque ultro citroque tortum ac retortum fuerit, sitque hodie, scriptis ejus argumenti plurimis tritissimum ac decantatissimum. M. CASAUB.

(3) *A Cathedra Petri*. Una est tantum Cathedra in Ecclesia quam Petrus accepit a Christo, quamque singulis Episcopis communicavit, et singulis etiam nunc diebus communicat per Pontifices qui cum eo censentur, et sunt una eademque caro et persona. Hæc est antiquorum doctrina: merito igitur vocat Cathedram Carthaginensem, Cathedram Petri, quia Petrus eam genuit, ut loquitur Tertullianus. ALBASP.

(4) *Vel Cypriani*. Cypriani mentionem facit, quia nullus hanc Cathedram majori cum gloria, aut sanctitatis fama occupaverat; vel etiam quia de ejus sede et Cathedra non ambigebant Donatistæ. ALBASP.

(5) *A Cathedra Petri vel Cypriani*. Eadem argumenta legere est apud Cyprianum in Lib. *de Unitate Ecclesiæ*, et ep. XLIII, Cathedra seu Sedes episcopalis est auctoritas suprema regendæ plebis vi sacerdotii, quod unum est, cujus in solidum a singulis pars tenetur. Qui episcopum suum legitime constitutum et ordinatum non audit, sed ab eo recedit, et vel se, vel alium pro episcopo habet; recedere merito dicitur a Cathedra episcopi sui et a Cathedra Petri, hoc est ab apostolica sede, cum qua episcopus ille communiione junctus est. Du PIN.

(6) *Cujus tu Cathedram*. Carthaginis erat episcopus schismaticus. ALBASP.

Ibid. *Cujus tu Cathedram sedes*. Sedere pro insidere huic auctori familiare est, ut suadere usurpat Vicentius. Verum hoc nostris verbum est sacerdotale: *Cypriani cujus tu Cathedram sedes*. BARTH.

(7) *Originem*. Cathedra Parmeniani originem non habebat, quia succedebat Majorino, qui Majorinus nemini successerat; nam Cæcilianus Mensurii locum et sedem habebat; et ita Majorini cathedra nullam originem habebat: et erat adultera, falsa, nova sine patre, et per schisma genita et introducta. ALBASP.

(8) *Originem non habebat*. Majorinus nulli succedebat. Cæcilianus Mensurii sedem et cathedram habebat: post ipsius mortem in ejus locum legitime successerit. At Majorinus nullum habebat prædecessorem. Du PIN.

(9) *Contra illa*. Quædam desiderari videntur in hæc sententia; sed sensus est: Si tibi placet schis-

mula illa ^a (10) quæ a te paulo ante sunt dicta. A Dixisti enim fieri non posse, ut falso ^b baptismate inquinatus abluat, immundus emundet, supplantator erigat, perditus liberet, reus veniam tribuat, damnatus absolvat. Bene hæc omnia ^c potuerunt ^d (11) ad solos hæreticos pertinere, qui ^e falsaverunt symbolum: dum alter dixerit ^f duos Deos (12), cum Deus unus sit; alter Patrem vult in persona ^g Filii cognosci ^h; alter carnem subducens (13) Filio Dei, per quam Deo reconciliatus est mundus; et cæteri hujusmodi, qui (14) a sacramentis catholicis alieni esse noscuntur. Quare pœniteat te talibus hominibus etiam schismaticos adjunxisse: in te enim convertisti (15) sententiæ gladium, dum æstimas, quia alteros appetebas: et non attendisti inter schismaticos et hæreticos, quam sit magna distantia. Inde est, quod B ignoras, et quæ sit sancta Ecclesia: et sic omnia miscuisti.

LECTIONES VARIANTES.

^a Mendosissime in editis habebatur *contra illa*, nec melius in mss. S. T. et P. S. *cum illa*. Hanc restitutionem debemus ms. Sæn-Germanensi.

^b In editis et in mss. S. T. et P. S. *in falso*.

^c Deest in ms. S. G.

^d Ita in omnibus mss. Male in editis *poterunt*.

^e Ita in ms. S. G. In ms. S. T. P. S. et in editis, *quia* non omnino.

^f In ms. S. G. *dixit*.

XI. *Notæ Ecclesiæ catholicæ et schismatis*. — (16) Catholicam facit simplex et verus intellectus in lege ⁱ, singulare ac verissimum (17) sacramentum, et (18) unitas animorum. Schisma vero, (19) sparso coagulo pacis, dissipatis sensibus generatur, livore nutritur, æmulatione et litibus roboratur, ut deserta matre catholica, impii filii dum foras exeunt, et se separant (ut vos fecistis) a radice matris Ecclesiæ, invidiæ falcibus amputati, errando rebelles abscedunt: **12** nec possunt novum aliquid, aut aliud agere, nisi quod jamdudum (20) apud suam didicerunt matrem (21).

XII. *Iterum de hæreticorum et schismaticorum discrimine*. — Hæretici vero, veritatis exules, sani et (22) verissimi ^j symboli desertores, de sinu sanctæ Ecclesiæ impiis sensibus depravati, contempto quod (23) bene fuerant geniti, ut ignorantēs et rudes deciperent, (24) de se nasci voluerunt. Et qui

^g In mss. S. T. et P. S. *in personam*.

^h In ms. S. G. *cognoscere*.

ⁱ In editis, *intelligere*: atque in mss. S. T. et P. S. sed magis arridet *in lege*, quod habetur in ms. S. G. ut scilicet notæ Ecclesiæ catholicæ sint, sincera fides, quæ in genuina singularis ac verissimi sacramenti, hoc est, symboli, intelligentia posita est, et unitas animorum.

^j In ms. S. G. *ver*.

VARIORUM NOTÆ.

maticos hæreticis adjungere, miror te aliquid contra hæreticos dixisse; quia de schismaticis idem dicendum est, et de Donatistis qui sunt schismatici.

ALBASP.

Ibid. *Contra illa quæ a te paulo ante sunt dicta*. Contra hic idem est, ac si dixisset, *e diverso, rursus, sive, tum vero*: repetendo verbum *miror*, a principio. Cum tamen postea sequatur, *in te convertisti sententiæ gladium, dum æstimas, quia alteros appetebas*: non male restituas *contra illa quæ ante paulo dicta sunt, dixisti*. Error ab eo fonte, quo multi passim: inde nempe quod alteram *dixisti* proxime sequatur. Quamquam nec illo *dixisti* opus erit, si *sunt* vel *faciunt* intelligas. Sed hoc leve. Monendum tamen fuit, ne quis cum Albaspinæo putet aliquid hic deesse.

M. CASAUB.

(10) *Cumula illa*. Post hanc restitutionem, nihil in hoc loco, qui Expositores mirum in modum torserat, difficultatis superest. Vide quid e principiis tuis adversus te sequatur; si inter hæreticos et schismaticos nullum discrimen est. DU PIN.

(11) *Ad solos hæreticos*. Non vult dicere hæreticos non posse baptizare, sed eos duntaxat hæreticos, qui non tingebant in nomine Patris, Filii, et Spiritus sancti, quique de tribus personis male sentiebant. ALBASP.

(12) *Alter dixerit duos deos*. CERDON, Marcion.

DU PIN.

(13) *Alter carnem subducens*. Valentinus et alii Doctores. DU PIN.

(14) *A sacramentis Catholicis*. A symbolo et rebus fidei. ALBASP.

(15) *Sententiæ*. Probasti te non posse conferre baptismum, quia schismaticos cum hæreticis miscuisti, qui de Trinitate male sentiunt. ALBASP.

(16) *Catholicam facit simplex et verus intellectus, intelligere*. Ut aliquis sit sensus, vel expungendum est illud *intelligere*, quod sane melius absit, aut conjungendum cum præcedenti, *facit: facit intelligere*, id est, *declarat, indicat*. Sæpe enim redundat illud *intelligere*, ut *intelligeris ignorare*, pro *ignoras*, post pauca, et lib. II, semel iterumque animadvertas ita

usurpari, ut sententiæ nihil intersit, si tollatur. *Intellectus* autem et *intelligentia* pro *sensu* aut *interpretatione*, ut vulgo loquimur; apud Ecclesiasticos scriptores translaticium. Mox autem, quem offendet, indicativus *abscedunt*, pro subjunctivo (quod erat legitimum) legat ille *et deserta*, non ut hic *ut des*. Aliter tamen ego sentio. M. CASAUB.

(17) *Sacramentum*. Unum symbolum; unam fidei regulam. ALBASP.

(18) *Unitas animorum*. Communio interna animarum: idem sensus, eadem voluntas. ALBASP.

(19) *Schisma, sparso coagulo pacis, generatur*. Elegantissime *coagulum* pro *copula* posuit Varro in satyrarum fragmentis, de vino:

Hoc continet coagulum convivia.

Et Publius Syrus in Minimis:

Amicitie coagulum unicum est fides. INCERT.

Ibid. *Sparso coagulo pacis*. Elegantissime *coagulum* pro *copula* dixit. Publius Minus:

Amicitie coagulum unicum est fides.

Varro de vino:

Hoc continet coagulum convivia.

Vide plura infra horum comment. *Copula* peritiam apud Virgilium sine lib. I. BARTH.

(20) *Apud suam didicerunt matrem*. Apud veram Ecclesiam, a qua cum recesserint, non possunt aliter de fide sentire, neque aliter sacramenta celebrare quam mater Ecclesia. ALBASP.

(21) *Apud suam didicerunt matrem*. Ecclesiam scilicet quæ prius eorum erat mater. DU PIN.

(22) *Symboli desertores*. Regulam fidei evertentes et deserentes, ut ait Tertullianus de Præscriptionibus.

ALBASP.

(23) *Quod bene fuerant geniti*. Fuerant geniti in Ecclesia. ALBASP.

(24) *De se nasci voluerunt*. Novum caput, ut ait Joannes Hierosolymitanus ad Epiphanium erexerunt, et novam constituerunt Ecclesiam, et Cathedram a nullo prognatam et descendentem; hoc est de se nasci; sive originei illam quam habebant relique-

jamdudum (25) vitalibus pasti fuerant cibus, corruptela A et vobis negare voluisse, quos schismaticos esse make digestionis, (26) in perniciem miserorum, disputationibus impiis venena mortifera vomuerunt. Vides ergo, frater Parmeniane, hæreticos (27) a domo veritatis satis extorres, solos habere (28) varia ^a et falsa baptismata: quibus inquinatus non possit abluere, immundus emundare, supplantator erigere, perditus liberare, reus veniam tribuere, damnatus absolvere. Bene clausisti hortum hæreticis: bene revocasti (29) claves ad Petrum: bene abstulisti (30) colendi potestatem, ne arbusculas colerent ii, quos ab hortulo et a paradiso Dei constat alienos: (31) bene subduxisti annulum iis, quibus aperire non licet ad fontem (32). Vobis vero schismaticis, quamvis in catholica non sitis, hæc negari non possunt, quia nobiscum vera et communia sacramenta traxistis. Quare cum hæc omnia hæreticis bene negentur, quid tibi visum est, hæc

manifestum est? vos enim foras existis. Quantum in nobis est ^b, (33) volehamus ^c, ut soli damnarentur hæretici: quantum in te est, etiam vos ipsos, cum eis una sententia ferire voluisti.

XIII. *Auctores Donatistarum traditores fuisse.*—Sed jam, ut ad propositum singularum rerum ordinem redeamus, primo loco audi, qui fuerint traditores, et plenius auctores schismatis disce. In Africa duo mala et pessima admissa esse constat, (34) unum in traditione, alterum in schismate: sed utraque mala, et uno tempore, et iisdem auctoribus videntur esse commissa. Debes ergo, frater Parmeniane, discere, quod intelligeris ignorare. Nam ferme ante annos sexaginta, et **13** quod excurrit, per totam Africam persecutionis est divagata ^d (35) tempestas (36): quæ alios fecerit martyres (37), alios confessores (38), nonnullos funestam (39) prostravit in mor-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *et varia*, forte *vana*.

^b Ita in mss. S. T. et S. G. In editis habetur *quantum in vobis est*, et junguntur ista cum præcedentibus, *foras existis*; sed emendationem nostram confirmat orationis pars

altera, *quantum in te est*.

^c Ita in ms. S. G. In aliis, *volebam*. Idem sensus.

^d In ms. S. G. *diu ac luta*, errore scilicet amanuensis.

VARIORUM NOTÆ.

runt, et novam Ecclesiam posuerunt. ALBASP.—Imitatur Optatus dictum Tiberii de Curtio Rufo, obscuris parentibus orto, qui Præturam adeptus est suffragio Principis, dedecus natalium ejus hisce verbis velantis: *Curtius Rufus videtur mihi ex se natus*. Vide Tacitum, Annal. lib. xi, c. 21. CLERICUS.

(25) *Et qui jamdudum in talibus pasti fuerant cibus*. Repono, *jamdudum vitalibus pasti fuerant cibus*. Sane cum Barthio non ausim in me recipere legendum *jamdudum in salubribus*. Atque ita quemadmodum ego restituendum monui, didici postea, inspecto Fr. Balduino, extare in meliori exemplari scripto. INCERT.

Ibid. *Et qui jamdudum vitalibus*, etc. Cum cibos quales fuerint antea non meminerit, ausim in me recipere legendum *jamdudum in salubribus pro in talibus, perniciem vero reponendum*, vel puer viderit. BARTH.

(26) *In perniciem miserorum*. Perperam, et perniciem reponendum vel puer videat. INCERT.

Ibid. *In perniciem miserorum disputationibus impiis*, etc. *Perperam*, inquirunt notæ L, et perniciem reponendum vel puer videat. Ita sane postularet usus; sed aliter amant hi scriptores, et nihil omnino corrigendum. Ita Salvianus alicubi in usu misericordie collocare. Noster, lib. v: *Videte quod in salute humani generis sit pollicitus Christus*. Idem mox: *Cum multos tingeret in penitentia ac remissa peccatorum*, etc. *Talia multa reperias*. Pariter dictum est a Victore Uticensi: *Sævire in ecclesiis et basilicis*, etc. *Projicere in partibus maritimis*, etc. *Conjicere in vinculis*, etc. *Relegare in Freni partibus*, etc. *In longinquis et extremis regionibus detrudere*, etc. Apud Luciferum Calarit. *Mittere in camino ignis*. Sed in illo minus mirum, qui totus ubique βαρβαρίζει. M. CASAUB.

(27) *A domo veritatis satis extorres*. Satis valet nimis, Arnobius, lib. v. *Quid nefarium videbatur satis patrem cum filia quominus uxoria conjugatione misceri*. Sic sæpius D. Augustinus, Hieronymus, Rufinus, et alii. INCERT.

(28) *Varia et falsa*. Quia falsa de Trinitate sentientes, ut ait supra, symboli desertores habebantur. ALBASP.

(29) *Claves ad Petrum*. Hoc est unam esse Cathedraliam, et eam agnosci per communionem cum summo pontifice. ALBASP.

(30) *Colendi potestatem*. Fideles nutriendi in fide per sacrificia et sacramenta. ALBASP.

altera, *quantum in te est*.

^c Ita in ms. S. G. In aliis, *volebam*. Idem sensus.

^d In ms. S. G. *diu ac luta*, errore scilicet amanuensis.

(31) *Bene subduxisti annulum iis*. Pro licet ad, erit fortassis cui arridebit, licebat. Temere noster, lib. ii, *Sigillum integrum non habentes, ad fontem verum aperire non possunt*, et sciendum mire uti hujusmodi particulis Optatum. Quod tamen genus locutionis, quamvis sic repetitum nostro, ego æmulari nolim: cum magis Hebræis quam Latinis nostris vernaculum sit. *Annulum* autem vide et pag. 10, v. 7, intelligit, quo patres et matres-familias, quæ sarta et tecta volebant, consignabant. De quo ritu veterum Plantus, Cicero, Martialis et alii. Vide inter alios Lipsium ad Taciti annalem 11. Quibus adde locum, quem opportune suggestit Barthius, ex medii avi auctore Venantio Fortunato, lib. xi, de vita Beati Martini:

Totum auctor redimens thesauro corporis orbem,
Cum gemma una fuit, quæ cueta in vasa valeret.

INCERT.

(32) *Bene subduxisti annulum iis, quibus aperire non licet ad fontem*. Alludit ad verba Cantici Cantic. cap. iv, v. 12. *Hortus conclusus, soror mea sponsa, fons signatus*. Non habent hæretici annulum quo sigillum veræ fidei aperire possint, ac apertum iterum signare. DU PIN.

(33) *Volebam ut solis damnarentur hæretici*. Ex integriori exemplari ms. restituit in altera editione Fr. Balduinus, *una sententia ferire voluisti*. Optime. INCERT.

(34) *Unum in traditione*. Persecutione Maxentii, multi in Africa codices sacros tradiderant, inter quos Mensurius, Felix, Carcilianus a Donatistis falso et immerito accusabantur. ALBASP.

(35) *Tempestas*. Persecutio quæ Martyres facit, et Confessores, ut ait Tertullianus. ALBASP.

(36) *Ante annos sexaginta, et quod excurrit, per totam Africam persecutionis est divagata tempestas*. De Diocletiani persecutione loquitur, quæ incepit mense Februario anni 305, et desit in Occidente anno 305, unde colliges Optatum hæc scribere circa annum 370.

DU PIN.

(37) *Quæ alios fecerit martyres*. Eos scilicet qui mortem appetiere. DU PIN.

(38) *Alios confessores*. Qui scilicet constanter confessi sunt, nec criminis idololatriæ quidquam in se admiserunt, sed non propterea occisi. DU PIN.

(39) *Prostravit in morte*. Nonnulli tormentis superati Christum negarunt. ALBASP.

tem ^a (40), latentes dimisit illæsos (41). Quid commorem laicos, qui tunc in Ecclesia nulla fuerant di-

gnitate suffulti b? (42) quid ministros plurimos? quid (43) diaconos 14 in tertio (44)? quid presbyteros

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. In aliis, *funesta prostravit in morte*.

^b Deest in ms. S. G.

VARIORUM NOTÆ.

(40) *Nonnullos funestam prostravit in mortem*. Qui tormentis superati vel Christum negarunt, vel thus idolis adoleverunt, vel instrumenta divina legis tradiderunt: ii vere mortui, et funesta morte prostrati dici possunt. DU PIN.

(41) *Latentes dimisit illæsos*. Qui scilicet, fuga, vel latebris periculum declinarunt. DU PIN.

(42) *Quid ministros plurimos? quid diaconos in tertio*, etc. Novum hoc atque insolens est, ac nostra inprimis observatione dignum, quod Optatus hic etiam diaconos sacro sacerdotio comprehendit. Sane sacerdotis communem presbyteris et episcopis apud veteres appellationem, et sacerdotes pro episcopis; sacerdotium autem pro episcopatu, ab illis haud raro dici, non potest ignorare, qui veteres scriptores, vel a primo, quod aiunt, limine salutavit: unde Augustino concilium 70, sacerdotum dictum alicubi: et apud Vict. Utic. de persecut. Vand. *concilium tantorum sacerdotum*, in edicto Hunnerici lib. III. In quo sane vel uno Victore singulis prope paginis turpius impingat, qui sacerdotem pro episcopo, et sacerdotium pro episcopatu ab illo dici non animadvertat. Contra autem episcopus pro presbytero, ab antiquis aliquando positum esse, quamquam id rarius a doctis observatum est. Hinc ad discrimen vetus illa loquendi formula manavit, ut primi ordinis sacerdos, pro episcopo dicatur aliquando; secundi autem ordinis sive gradus, sacerdos idem sit, qui vulgo presbyter. De qua loquendi formula multa doctissimus Savaro ad Sidonium Apoll. non uno loco. Sed mirum, cum vir ille eruditissimus, hoc, inter alia, Optati testimonio suam sententiam, de duplici sacerdotio confirmet, et ejus verba laudet, quod de tertio quoque sacerdotii gradu, hic ibidem Optatus, illum tacere ac quasi consulto præterire, ne sententiæ quam volebat incommodaret. Sed contra antiquos canones, qui exerte diaconos ad ministerium non ad sacerdotium ordinari; nec plures quam duos illos presbyteratus et episcopatus, sacerdotii ordines esse sanciant, usumque loquendi a veteribus receptum; non est quod unus aut alter locus, qualis hic Optati est, ubi sacerdotii latior acceptio, molestiam nobis facerent. At in jure canonico non rarum, ut sacerdotii appellatio, ad omnes in sacris (ut vulgo distinguunt) ordinibus constitutos extendatur, qua ratione etiam subdiaconos includit. Ita dist. 34, can. 44: *Aliter se Orientalium traditio habet ecclesiarum, aliter hujus S. R. Ecclesiæ. Nam earum sacerdotes, diaconi et subdiaconi matrimonio copulantur, istius autem Ecclesiæ vel Occidentalium, nullus sacerdotum a subdiacono usque ad episcopum, licentiam habet conjugium sortiendi*. Vide et can. *omnium sacerdotum*, etc., et, *erubescant impij*, etc. Quin et omnes omnino clericos ea interdum appellatione comprehensos, reperias. Ita Victor Utic. lib. III: *Si collatio desiderabatur, quare rapinæ rerum alienarum, non tantum sacerdotum, verum etiam laicorum? sacerdotes laicis opponit, clericos intelligens*. Sed longe aliter hic Optatus qui cæteros omnium ordinum quos omnes ministros appellat, a sacerdotio disertis verbis excludit: nec minus exerte diaconorum ordinem tanquam tertium sacerdotii gradum constituit. Dico igitur ad dignitatem diaconorum pertinere, et eo referri debere quod veteres plerique, Cyprianus, Augustinus, et alii, cum ordines ecclesiasticos recensent, vel solos episcopos, presbyteros et diaconos meminiis, cæteros omnino præterire; vel ut hic Optatus, cæteris, tanquam minorum gentium ordinibus, generali *ministeriumum, ministeriorum*, vel ὑποπετρῶν voce comprehensiss, solos

illos nominare. Idem fortasse cæterorum quoque meminerunt interdum: non nego; omittunt tamen sæpius, cum episcopos, presbyteros et diaconos nominant. Immo vero ita hos nominant, ac recensent Dionys. de Hier. eccl. cap. 5, Hieron. in Es. c. 19, ut alios non tam præterire, quam non agnoscere videantur. Quibus ut respondeat magni vir nominis, in controv. torqueatur ipse magis, an eos torqueat incertum. Ac Dionysius quidem, non ordines ecclesiasticos, sed hierarchias; Hieronymum autem nec ipsum clericorum, sed Christianorum ordines prædicto loco recensere et proposito suo, ea enumeratione inservire, comminiscitur. Sed ut de re ipsa nihil dicam, neque cum Thoma Aquinate et Petro Lombardo, qui contrarium plane tuentur, eum committam; et Aquinas quidem hoc ipso Dionysio fretus, supplem. quæst. 37, ad 2, etc., præter Dionysium et Hieronymum, sic loquuntur et alii, quibus responsio illa viri docti aptari minime potest. Inter alios etiam noster, lib. II, circa finem: *cum sint, inquit, in Ecclesia quatuor genera capitum; episcoporum, presbyterorum, diaconorum et fidelium*, etc. Interim tamen quod probat Bellarminus, commune cum episcopis et presbyteris, diaconis quoque regimen Ecclesiæ fuisse; eosque ut præpositos in honore habitos, cum reliqui clerici tantum ministrarent; vel inde perspicias, quanto majoris olim dignitatis et auctoritatis ordo fuerit, quam postea fuit, neque absque ratione factum esse, ut cum cæterorum nulla omnino ratio haberetur; aut generali ministrorum appellatione, ut jam diximus, concluderentur: soli diaconi quasi ejusdem dignitatis participes, cum sacerdotibus sive episcopis et presbyteris conjungerentur. Ad ea quæ Bellarminus affert, addo insignem Eusebii, aut potius Constantini locum in epist. ad Eusebium vitæ I. II, ubi περιστάμενοις διακόποις et πρεσβυτέροις diaconos, ut ejusdem sortis ac conditionis adjunctos et annumeratos videas. Etiam Augustinus, ad Valerium, epist. CXLVIII, de merito agens et præcellentia sacerdotalis muneris, episcopis et presbyteris, etiam diaconos tanquam ejusdem, aut non dissimilis conditionis adjungit; et Hieronymus ubi eos presbyteris sacerdotii minores contendit, lucris tamen et dignitate, Romæ saltem majores, indignatur ille quidem, sed agnoscit tamen. Hinc etiam illud colligas, quod toties canonicis ac censuris contra illos opus fuerit, quæ superbientes, ac supra presbyteros sese efferentes, ipsis etiam episcopis interdum contumeliosos et injurios, (ut de quodam Cyprianus) in ordinem cogent, ac fastum eorum reprimerent. Sed de his vereor ne nimis multa. Quæ tamen etsi prima fronte exigua videantur, observata, magni usus esse in antiquorum lectione compentur. Pudet dicere, quam sæpe labantur interdum viri maximi, harum vel minorum rerum ignorance: huic ipsum Optati locum nuper in admirandæ doctrinæ scripto incomparabili ita versum, ut nihil ipso indignius, et ab Optati mente magis alienum excogitari possit. MER. CASaub.

Ibid. *Ministri*. Minores Clerici. ALBASP.

(43) *Diaconos in tertio*. Communiois Ecclesiasticæ primum locum occupant episcopi, secundum presbyteri, tertium denique diaconi. ALBASP.

(44) *In tertio sacerdotio constitutos*. Sacerdotii nomen hic usurpat generatim Optatus, pro jure ac potestate exercendi alicujus muneris ecclesiastici, quo sensu diaconi tertium in sacerdotio ordinem obtinere merito dici possunt. DU PIN.

(45) in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices et principes omnium, aliqui episcopi (46) illis temporibus ^a, ut damno aeternae vitae, istius incertae lucis moras brevissimas compararent, instrumenta divinae legis impie tradiderunt. (47) Ex quibus erant Donatus Masculitanus (48), Victor Rusiccadensis (49), Marinus ab aquis Tibilitanis (50), Donatus Calamensis (51), et homicida (52) Purpurius Limatensis (53) ^b: qui interrogatus de filiis sororis suae, quod eos in carcere Milei necasse diceretur, confessus est dicens: Et occidi, et occido non eos solos,

^a In ms. S. G. *illius temporis*.

^b In ms. S. G. *Limatensis*. In actis Cirtensis concilii apud Aug., lib. III contra Cresc. c. 26. *Limata* hujus episcopi sedes appellatur, sed in codice Corbeiensi etiam legi-

sed et quicumque contra me fecerit. Et (54) Menalius, qui ne (55) thurificasse a suis civibus probaretur, oculorum dolorem fingens, (56) ad consessum suorum procedere trepidavit.

XIV. *Concilii Cirtensis acta*. — Hi, et caeteri, quos principes tuos fuisse paulo post docebimus, post (57) persecutionem (58) (59) apud Cirtam civitatem, (quia (60) Basilicae necdum fuerant restitutae) in domum ^d Urbani Carisi ^e (61) consederunt die III Iduum Maiarum (62), sicut scripta

LECTIONES VARIANTES.

tur *Linata*, et in nonnullis codicibus ep. xxxiv Aug.

^c In ms. S. Th. *circumcirtam*.

^d In ms. S. G. *in domo*.

^e In ms. S. T. *Garisi*.

VARIORUM NOTAE.

(45) *In secundo sacerdotio*. Sacerdotii duo tantum sunt gradus; episcopatus, et presbyterium: diaconi enim sacerdotii vim et consecrationem non consequuntur, ut aiunt patres concilii Carthaginensis, neque illis manus ab omnibus clericis imponebatur in consecratione: *diaconus cum ordinatur, solus episcopus qui eum benedicit, manum super caput ejus ponit, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur*. ALBASP.

(46) *Apices et principes omnium, aliqui Episcopi*. Ex his quanta tunc fuerit Episcoporum dignitas et supra presbyteros *ὑπεροχῆ* satis intelligitur. DU PIN.

(47) *Ex quibus erant Donatus Masculitanus*. Hi omnes cum primate Secundo schisma fecerunt et pecunia Lucilla corrupti, Majorinum alio episcopo sedente ordinarunt. Lege Augustinum contra Cresconium libro tertio, capite vigesimo septimo. ALBASP.

(48) *Masculitanus*. *Mascula* Numidiae urbs Antonino et Augustino. In concil. Carth. Cypriani: *Confessor clarus a Mascula*. In notitia Episcoporum Africae, *Masculitanus*. In collat. Carth. *Masculitanus*. In concil. Carth. anni 525, suscribit *Donatus Masculitanus*. Archimimum *Masculanum* memorat Victor Vitensis l. 1, n. 15. DU PIN.

(49) *Rusiccadensis*. *Rusicca* urbs Numidiae maritima a Plinio memorata. In itinerario Antonini fit mentio *Rusicadae* haud longe ab Hippone regio. In anonymo Ravennate commemoratur etiam inter urbes Numidiae. Nunc *Estora* in regno Tunetano. In notitia Episcoporum Africae extat inter Numidas Episcopus *Russiniacensis*. DU PIN.

(50) *Ab aquis Tibilitanis*. Locus Mediterraneus ubi *Tibilis* urbs Antonino, haud procul a Cirta. *Tibilitanus* Episcopus est inter episcopos in notitia Episcop. Africae. In collat. Carth. adfuit etiam episcopus *Tibilitanus*, diversus a *Tisilitano*. Augustinus mentionem facit *aquarum Tibilitanarum*, l. xxii de Civitate Dei, c. 8, referens *miraculum quod apud aquas Tibilitanas in memoria S. Stephani contigerat* sub Proculo hujus loci episcopo. *Tibili* habet anonymus Ravennas. Non videntur diversa oppida *Tibilis* et *aquae Tibilitanae*, quamquam in Tabulis Peutingerianis seorsim ponantur, *Tibilis* et *aquae Tibilitanae*. DU PIN.

(51) *Calamensis*. *Calama* oppidum nonnullis Africae propriae, sed potius Numidiae. Quippe inter episcopos Numidiae in notitia *Calamensis* reperitur. Hujus urbis saepe meminit Aug. et Megalii episcopi *Calamensis* Numidiae Primatis: hujus successor Possidius *Calamensis* Episcopus collationi Carthaginensi interfuit, et vitam Augustini conscripsit. Saeculo nono exeunte in notitia edita a Goario, Carolo a sancto Paulo et Beveregio, quae imperante Leone sapiente conscripta est, urbs *Calamensis*, inter oppida Numidiae, prima recensetur. DU PIN.

(52) *Homicida Purpurius Limatensis*. Balduini edi-

tio 2. *Limatensis*. Recte, nam *Limata* urbs Africae, D. Augustino, qui quoque episcopi *Limatensis* meminit. INCERT.

(53) *Limatensis*. *Limatensis* Episcopi quoque meminit Augustinus: forte is est qui *Lamiggizensis* in notitia. DU PIN.

(54) *Menalus*. Oculorum dolorem finxit Menalus cum a militibus a quibus interceptus fuerat rediret, ne in Ecclesia et in consessu suorum pudore suffunderetur, et se thurificasse et principis edicto satisfecisse fateretur. ALBASP.

(55) *Thurificare*. Est thure Deastros venerari. Et sic lib. II, *persecutionis tempore episcopos aliquos inertia a confessione nominis Dei delapsos, thurificasse*. BARTHUS.

(56) *Ad consensum suorum procedere trepidavit*. Lege *consessum*: quemadmodum diserte Fr. Balduini editio secunda. INCERT.

(57) *Persecutionem*. Maxentii. ALBASP.

(58) *Post persecutionem*. Ita etiam Augustinus lib. III, contra Cresc. cap. 26, deferbuerat tum temporis in Africa Diocletiani persecutio, ac ea praecipue quae fiebat ob traditionem codicum sacrorum. De ea enim id specialiter habet Augustinus, *post persecutionem codicum tradendorum*. Contenderunt Donatistae in collat. Carthag. tunc tempus fuisse persecutionis, ac propterea cogi non potuisse concilium, idque ex martyrum gestis probare conati sunt, sed re accuratius perpensa innotuit postea Cirtense concilium tredecim mensibus actis illis posterius fuisse. DU PIN.

(59) *Apud Cirtam*. Ut in illa civitate episcopum ordinarent. ALBASP.

(60) *Basilicae*. In basilicis episcopi ordinabantur; sed quia nondum erant restitutae, in privatam domum convenerant: Augustinus in breviculo post collationem cap. 17. ALBASP.

(61) *Urbani Carisi*. In actis ab Augustino relatis. *Urbani Donati*. DU PIN.

(62) *Die III Iduum Maiarum*. Acta Cirtensis concilii apud Augustinum, lib. III, contra Cresc. c. 27, ita inscribuntur: *Diocletiano octies et Maximiano septies Coss. iv nonas Martii*. At vitiosam esse hanc consulum notam observat Augustinus in Breviculo collationis. Cum enim Donatistae prolatis actis martyrum in collatione contendissent iis Coss. quibus habitum dicebatur concilium Cirtense, persecutionem nondum finitam, responsum est a catholicis post illorum martyrum quorum acta proferebantur, passionem prope annum consecutum fuisse ad consulem et diem concilii Cirtensis. Responso computantis officii fuit, men-em tantum interfuisse: sed postea deprehensum est erratum fuisse ab officio: *Nam, inquit Augustinus, gesta martyrum quibus ostendebatur tempus persecutionis, Consulibus facta sunt*

15 (63) Nundinarii tunc diaconi testantur, et vetustas membranarum testimonium perhibet, quas dubitantibus proferre poterimus. Harum namque plenitudinem rerum^a, in novissima parte istorum libellorum, ad implendam fidem adiunximus. Hi episcopi, (64) interrogante Secundo Tigitano (65), tradidisse confessi sunt (66). Et cum ipse Secundus a Purpurio

A increparetur, quod et ipse diu apud (67) stationarios^b fuerit, et non fugerit, sed dimissus sit; non sine causa dimissus fuisse, nisi quia tradiderat: (68) jam omnes erecti^c (69) cœperant murmurare. Quorum spiritum Secundus metuens, consilium accepit a filio fratris sui Secundo minore, ut (70) talem causam Deo servaret (71). Consulti sunt (72) qui remanse-

LECTIONES VARIANTES.

^a Deest in mss. S. G.

^b In mss. S. G. *stationarium*.

^c Hanc emendationem debemus codici S. G. In aliis co-

dicibus et in editis perperam omnino *hæretici*, quod criticos torsit.

VARIORUM NOTÆ.

Diocletiano novies, et Maximiano octies pridie idus Februarias. Gesta autem episcopalia decreti Cirtensis post eorumdem consulatum tertio nonas Martias, ac per hoc tredecim menses interesse inveniuntur plures utique quam undecim, quos prius catholici minus diligenter computando responderant, sed officium ut falleretur et mensem interesse responderet, eundem consulatum putavit: post consulatum autem non advertit, ubi annus jam alius agebatur. Hæc est igitur vera concilii Cirtensis epocha post consulatum Diocletiani novies et Maximiani octies, hoc est anno 305, tertio nonas Martias. De mense constitit semper in collatione, nam gesta martyrum erant pridie idus Februarii, et mensem tantum inter passionem martyrum et concilii diem interesse dixit officium. Tredecim menses interfuisse ait Augustinus. Ergo mense Martio habitum constabat non Maio; alioquin tres aut quindecim menses inter passionem martyrum et concilii diem interfuissent. Ita ergo emendandus Optati locus, et pro tertio iduum Maiarum, legendum in nonas Martii. DU PIN.

(63) NUNDINARII. De hoc nundinarii multa reperiantur in gestis purgationis Cæciliani et Felicis.

ALBASP.

(64) Interrogante Secundo. Qui tunc temporis erat Numidiæ primas, Augustinus ibidem, *episcopum primæ cathedræ, et libro primo contra Parmenianum, capite tertio, qui venientes cum primatu suo tunc Secundo Tigitano. Cæterum nota primatum in Africa certis locis aut personis non fuisse addictum, sed in unaquaque provincia præterquam in Cathaginensi seniores hanc occupasse dignitatem, ut patet ex capite decimo tertio breviculi. ALBASP.*

(65) Secundo Tigitano. Episcopo Tigiseos in Numidia qui tum metropolitani munere fungebatur inter episcopos Numidiæ, quia senior erat. Duæ erant hujus nominis urbes in Africa; altera in Numidia, de qua Procopius, l. II de Bello Vandalico, cujus episcopus erat is Secundus; altera in Mauritania Cæsariensi. Utraque reperitur in notitia episcoporum Africae. DU PIN.

(66) Tradidisse confessi sunt. Vide acta ipsa inferius. DU PIN.

(67) Apud Stationarios. Apud milites in statione positos. ALBASP.

(68) Jam omnes hæretici cœperunt murmurare. Quos hæreticos intelligit Optatus; qua quidem ratione Donatista; vel ut Cresconio placebat, Donatiani dici et appellari potuerint hæretici, multis disputat Augustinus, lib. II, contra Crescon. Idem in lib. de hæresibus schisma eos in hæresim vertisse docet, et raro aliter quam hæreticos nuncupat. Olim quoque vulgus hæreticum pro schismatico promiscue usurpasse persuasum habeo, hodieque in epistolis Constantini, *hæretici* vel *schismatici*, quasi perinde esset, de Donatistis leges. Jam ut et illud concedamus, eos qui ad hoc concilium convenerunt, nam hujus quidem occasione concilii, sed eosdem tamen omnes aut plerosque saltem, in posteriori quodam concilio congregatos schismatis auctores extitisse; quis tamen credat Optatum, dum narrat illa quæ schisma præ-

cesserant, de ipsis tanquam jam notis ac convictis hæreticis locutum fuisse? Optatum, qui id modo disputabat, et a Parmeniano factum vehementer improbat, quod schismaticos hæreticis inconsulte miscuisset; quos ipse nimirum magno discrimine separari invicem statuit, nec statuit tantum, sed discrimen ipse non perfunctorie docet vel ista expendantur: *sed miror quod tibi visum est: etiam vos ipsos hæreticis adjungere, quos esse schismaticos constat, etc. Mox iterum: Satis te miror, frater Parmeniane, cum schismaticus sis, schismaticos hæreticis adjungere voluisse, etc.*, ac rursus: *Vollebam ut soli damnarentur hæretici; quantum in te est, et vos ipsos cum eis una sententia ferire voluisti, etc.* Ego non dubito Optatum scripsisse, jam omnes hæretici cœperunt murmurare. Ita mox eorum verba interserit, ne quis hic factum miretur. Jam ut eis qui ita premuntur sive verbis, sive rebus ipsis, ut nequeant evadere, aut certe non facile se queant expeditare; ut eis, inquam, aqua dicitur hæere vel iis notum, qui nondum ære lavantur. Dativum autem, si non exprimitur, subaudiendum tamen esse, eosque falli qui exponunt in aqua hæret, uno Ciceronis exemplo potest abunde confirmari; cujus ad Q. fratrem verba lib. II, epis. VII: *Quod Idibus et postridie dictum fuerat, de agro Campano actum iri, non est actum. In hac causa mihi aqua hæret. Cum autem breviter scripsisset Optatum, et fortasse tum solerent et loqui, hæret ei, quod plenius ante dicebant, aqua ei hæret; ex duobus illis vocibus hæret ei ab imperito scriba, cui aqua hic hærebat, quod Optatum ipsis eorum verbis uti non intelligeret, et veteris verbi non veniebat in mentem, hæretici una voce factum est. Quod sane hic locum adeo non habet, ut una hac vocula, superior omnis disputatio de hæreticis et schismaticis revertatur; quam qui expendit, de necessitate hujus correctionis minime dubitabit. M. CASAB.*

Ibid. *Hæretici*. Vocat hos episcopos hæreticos, qui paulo post schisma fecerunt; eodem nomine ab Augustino vocantur, et in actis illius concilii, *paratus schisma facere, et quia dimittere te habent et dare in te sententiam, et remanebis solus hæreticus*. Contra Cresconium libro tertio, schismatici pro hæreticis habentur, et apud iudices laicos hoc nomine compellantur, *instructi sunt advocati ad ista judicia, et tanquam in hæreticos excitata*: vel eos vocat hæreticos, quia ex Parmeniani sententia schismatici erant hæretici. ALBASP.

(69) Erecti. Statim atque accusabantur surgebant, et in alteram partem transibant, ut ex actis constat.

DU PIN.

(70) Talem causam Deo servaret. Cum aliquam olim causam aut delictum nollent iudicare, ad Deum rem deferebant et remittebant: Cyprianus pluribus in locis, ubi agit de lapsorum pœnitentia; et Augustinus contra Cresconium libro tertio, capite vigesimo octavo, *illa omnia divino iudicio dimisisse*. ALBASP.

(71) Talem causam Deo servaret. Relinqueret Dei iudicio. DU PIN.

(72) Qui remanserunt. Aderant in illo concilio duodecim episcopi, ut patet in breviculo, capite de-

rant (73), id est, Victor Garbensis ^a, Felix a Rotario ^b, et Nabor a Centurionis ^c. Il dixerunt talem causam Domino debere reservari ^d: et dixit Secundus, (74) sedete omnes (75) : **16** tunc dictum est ab omnibus, *Deo gratias*, et sederunt. Habes ergo, frater Parmeniane, qui manifesto fuerint traditores.

XV. *Ex ordinatione Majorini schisma ortum.* — Deinde non post longum tempus (76), (77) iidem ipsi, tot et tales, ad Carthaginem profecti traditores, thurati ^e homicidarum, Majorinum (cujus tu cathedram sedes) post ordinationem Cæciliani ordinauerunt, schisma facientes. Et quoniam traditionis reos, principes vestros fuisse monstratum est, consequens erit, eosdem fuisse auctores ^f schismatis. Quæ res, ut clara et manifesta esse omnibus possit, ostendendum est, ex qua radice sese usque in hodiernum, **B** erroris protenderint rami, et ex quo fonte rivulus iste maligni liquoris, occulte serpens, usque in tempora nostra manaverit. Dicendum est, unde et ubi et a quibus ortum constet hoc alterum malum; quæ couvenerint causæ; quæ fuerint operatæ personæ; qui auctores hujus mali; qui nutritiores; a quibus sint inter partes ab Imperatore postulata judicia; qui se-

^a In mss. S. T. et P. S. *Gardensis*; sed postea l. 2 *Garbensis*. In ms. S. G. *Gabrensis*. In editis *Garbiensis*. Apud Aug. in collat. Carth. et in notitia episcop. Africæ. *Garbensis*.

^b In mss. S. T. et P. S. *a Ratorio*. Apud Aug. *Rotaria*.

^c Ita etiam in coll. Carth. Januarius episcopus *Centurionensis*. In mss. notitiæ Africanæ, *Centurianensis* male.

derint iudices; ubi sit (78) actum concilium; quæ sint prolatae sententiæ. De divisione agitur: et in Africa, sicut et in cæteris provinciis, una erat Ecclesia, antequam divideretur ab ordinatoribus Majorini, (79) cujus tu hæreditariam cathedram sedes. Videndum est quis (80) in radice cum toto orbe manserit; quis foras exierit; quis cathedram sederit alteram, quæ ante non fuerat; quis contra altare altare erexerit; quis ordinationem fecerit, salvo altero ordinato; quis jaceat sub sententiâ Joannis Apostoli, qui dixit multos Antichristos foras exituros: *quia non erant*, inquit, *nostri, nam si nostri essent, mansissent nobiscum* (I Joan. II, 19). Ergo qui in uno cum fratribus manere noluit, hæreticos secutus, quasi Antichristus foras exivit.

XVI. *Lucillæ adversus Cæcilianum rixæ.* — Hoc apud Carthaginem post ordinationem Cæciliani factum esse, nemo est qui nesciat ^g: per Lucillam scilicet, nescio quam fœminam factiosam: quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem, dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cum (81) correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset ^h: (82) quæ ante spiritalem cibum et potum, os nescio cujus mar-

LECTIONES VARIANTES.

^d In ms. S. G. *Deo debere servari*.

^e Id est, qui thus idolis adoleverant. Ita in omnibus mss. Quanto errore in editis *conjurati*.

^f In ms. S. G. *et auctores*.

^g In mss. S. T. et P. S. *nemo qui nesciat*. In ms. S. G. *quis nesciat?*

^h In ms. S. T. *Lucilla ferre non posset*.

VARIORUM NOTÆ.

cimo septimo, quorum sex accusarentur. Cæteri **C** consulti sunt, qui responderunt hanc causam pro bono pacis Deo reservandam esse, eosque qui accusabantur Deum iudicem habituros, eique rationem reddituros. ALBASP.

(73) *Consulti sunt qui remanserant.* In Breviculo collationis c. 17. dicuntur undecim vel duodecim Episcopi ad hoc concilium convenisse. Ex hac narratione Optati constat undecim tantum fuisse, e quibus sex accusati. Secundus Tigititanus præses sententiam dicere non poterat. Secundus minor filius fratris ejus jam mentem suam aperuerat. Itaque tres tantum erant superstites qui considerentur, quorum sententiam secutus est Secundus, et ita sex Episcopi a quinque sunt absoluti. Du PIN.

(74) *Sedete omnes.* Ex gestis purificationis Cæciliani, et ex breviculo, et contra Cresconium libro tertio, constat hos episcopos interrogante Secundo assurrexisse, et in aliam partem transiisse, moxque absolutos, ad locum suum post hæc verba rediisse, quæ quidem verba aliquam absolutionis vim et formam habere videntur cum his acceptis, et sederunt et responderunt, *Deo gratias*. ALBASP.

Ibid. *Sedete omnes.* Ad ea quæ Balduinus hic notat, addo locum ex collatione Carthagin. collat. 1. Cum enim partes seu auctores sedere vellet cognitor Marcellinus, ita inter alia respondent ac excusant Donatistæ. *Id autem nobis expedit, id necesse est, ut cum causa peroratur, cum prius incipitur, ut etiam personæ consent, stare singulos deceat, quibus subire contingit disputationis examen.* M. CASAB.

(75) *Sedete omnes.* Ut iudices. Quisque locum suum accipiat. Du PIN.

(76) *Non post longum tempus.* Aliquos tamen annos intercessisse oportuit. Nam Maxentius post cujus indulgentiam facta est ordinatio Cæciliani, ut infra dicitur, Africam non obtinuit nisi anno 311, devicto

Alexandro, qui tyrannidem in ea regione exercebat. Non est autem devictus Alexander, nisi post Herculi obitum qui anno 310 contigit teste Zoximo.

Du PIN.

(77) *Iidem ipsi.* Cum Sylvano qui fuerat ordinatus episcopus Cirtensis illo concilio. ALBASP.

(78) *Actum concilium.* Romanum sub Melchiarde ALBASP.

(79) *Cujus tu hæreditatem.* Episcopi non solum sunt hæredes decessorum suorum, sed etiam filii; quare talem habuit cathedram qualem decessores ejus habuerunt. ALBASP.

(80) *In Radice.* Videndum est quis in Cathedra mansit, cum qua cæteræ Cathedræ consortium habeant, et quæ cum Romana quæ est radix communicat, per quam toto orbe pax, et unio Christiana nutritur. ALBASP.

(81) *Correptionem.* Diaconi per Ecclesiam discurrerant, ut fideles in officio continerent et animadvertent, et corrigerent eos qui contra Ecclesiæ disciplinam aliquid agerent. ALBASP.

(82) *Quæ ante spiritalem cibum et potum, si tamen martyris, libare dicebatur.* Hæc religio erat tum temporis. Paula et Eustochium ad Marcellam, inter epistolas Hieronymianas: *Et martyrum ubique sepulchra veneramus, et sanctam favillam oculis apponentes, si liceat, etiam ore contingimus.* Martyrem hoc loco vocat Optatus qui declaratus sit communi pio- rum sententia, in eam summam dignitatem. BARTH.

Ibid. *Quæ ante spiritalem cibum et potum, etc.* Præter Balsamonem a Balduino citatum, vide et Damascenum. In Balsamone jure quis miretur, hujus ossis ita illum meminisse, quasi hoc præcipuum hujus sectæ esset, et hoc potissimum superstitionis constaret. Nisi tamen magis hoc mirum esset, Græcos plerosque Donatistarum non omnino meminisse, quasi ne fando quidem notos habuissent. De vindicta

tyris, si tamen martyris, (83) libare (84) dicebatur : A et cum (85) præponeret **17** calici salutari os (86) nescio cuius hominis mortui, et si martyris, sed (87) necdum vindicati (88), correpta, cum confusione, discessit irata. Irascenti et docenti, (89) ne disciplinæ succumberet (90), occurrit subito persecutionis enata^a tempestas.

XVII. *Mensurius ad curiam citatus ornamenta Ecclesie Botro et Celestio commendat.* — (91) Iisdem temporibus Felix quidam diaconus, qui propter ^b famosam nescio quam, de tyranno (92) imperatore tunc factam epistolam ^c, appellatus est, periculum timens, apud Mensurium episcopum (93) delituisse dicitur. Quem cum postulatam Mensurius publice

denegaret, relatio missa est : rescriptum venit, ut si Mensurius Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. (94) Conventus non leves patiebatur angustias : erant enim Ecclesie ex auro et argento quam plurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat. Quæ ^d (95) quasi fidelibus, senioribus commendavit, (96) commemoratorio facto, quod cuidam aniculæ dedisse dicitur : ita ut si ipse non rediret, reddita pace Christianis, anicula illi daret ^e, quem in episcopali cathedra sedentem inveniret. Profectus causam dixit : jussus est reverti : ad Carthaginem pervenire non potuit.

XVIII. *Ordinatio Cæcilianus in episcopum Carthaginensem, necnon causa atque origo schismatis.* — Tem-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. *innata* ; sed melius *enata*.

^b In mss. S. T. et S. G. *per* ; sed legendum *propter*.

^c In mss. S. T. et S. G. *epistolarius*, quasi is diaconus propter famosam illam epistolam, *epistolarius* fuerit appellatus ; sed longe rectius appellatus ibi idem ac citatus ad

B curiam, ut sequentia ostendunt.

^d Suppleta est hæc particula omnino necessaria ex ms. S. G.

^e In ms. S. G. *redderet*.

VARIORUM NOTÆ.

cato martyre quod sequitur, Baronio plane assentior, in martyrologio, *non recepto nec probato*, interpretanti, quod alii *sanctitatis designatum*, nescio quam bene. Neque enim omnes martyres, sive mortem et tormenta pro fide passi, *sanctitatis designati*, quando inter illos aliquando etiam qui facinorosi, schismatici, et hæretici, (ut pluribus ibi Baronius) quos opinor pro *beatis*, sive *sanctitatis designatis* Ecclesia non habuit. Cæterum de martyre, quod hæret hic Optatus et dubitat. non sine causa factum, cum jam olim reperti non pauci, quibus hoc studium, et ars ea vivendi unica, ut martyrum etiam falsorum reliquias circumferrent, et simplicioribus venditarent. Testem appello Augustinum, de opere monach., c. 28: *Alii membra martyrum, si tamen martyrum venditant, alii finbrias et phylacteria sua magnificant, alii parentes vel consanguineos suos, etc., et omnes petunt, omnes exigunt, aut sumptus lucrosæ egestatis, aut simulatæ pretium sanctitatis.* M. CASAUB.

(83) *Libare dicebatur.* Deosculari dicebatur : paulo antequam Eucharistiam sumerent Christiani, mutuis sese olim osculis ad pacem faciendam salutabant, sacerdosque nomine totius Ecclesie martyrum reliquias, si quæ laterent in altari deosculabatur : quem ritum imitata mulier illa, cum privatis quibusdam reliquiis quas gestabat, pacem et communionem antequam ad Eucharistiam accederet, faciebat ; sed quia martyr ille non esset vindicatus et approbatus ab Ecclesia, correpta fuit a Cæciliano. ALBASP.

(84) *Libare.* Deosculari. DU PIN.

(85) *Præponeret* Libaret et tangeret ante calicem. ALBASP.

(86) *Nescio cuius hominis mortui.* De cuius martyrio non constabat. ALBASP.

(87) *Necdum vindicati.* Nondum ab Ecclesia in numerum martyrum relati, nondum in canon, et in dypticha transcripti. ALBASP.

Ibidem. *Vindicatum martyrem.* Vocat Optatus, qui declaratus sit communi piorum sententia in eam summam dignitatem, relatus inter cæli indigetes. INCERT.

(88) *Necdum vindicati.* Nondum in numerum martyrum ab Ecclesia relati. DU PIN.

(89) *Ne disciplinæ succumberet.* Ne carperetur ab episcopo et castigaretur, quod non solum contra Ecclesie disciplinam, communionem cum martyre incerto et ab Ecclesia nondum approbato, faceret, sed quod cæteros etiam fideles eadem inficeret communionem : nam quemadmodum in sacris nullius ad-

mitterent consortium nisi sancti et fidelis ; ita in iisdem sacris nolabant communicari cum reliquiis martyrum, quos Ecclesia non agnoscebat, ne illa communionem fideles inficerentur. ALBASP.

(90) *Ne disciplinæ succumberet.* Ne propterea puniretur ab Episcopo. DU PIN.

(91) *Iisdem temporibus.* Sub Maxentio. ALBASP.

(92) *De tyranno.* Maxentio. Contra hunc Felix scripserat famosum illum libellum dum Alexander Maxentio infensissimus Africa potiretur. Eo mortuo, Maxentius vindictam de Felice sumere voluit. Zozimus testis est Maxentium in fautores Alexandri potissimum sævisse. DU PIN.

(93) *Delituisse dicitur.* Ad episcoporum domos tanquam ad aram confugiebant, quas violare ne quidem in persecutionibus fas erat. ALBASP.

(94) *Conventus non leves patiebatur angustias.* Conveniant Mensurium milites, ut Felicem diaconum ad principem mitterent : conventus hoc loco pro adjectivo ponitur, ut apud Augustinum pluribus locis, et in canone duodecimo primi concilii Carthaginensis, et canone vigesimo octavo tertii concilii, *modeste conventus*, ut in concilio Agrippinensi ; non autem pro substantivo et pro *conventibus* Africae, ut quidam interpretantur. ALBASP.

(95) *Quasi fidelibus senioribus commendavit.* Erant olim seniores laici, puri puti seculares ; erant et alii, laici quidem et ipsi, sed qui tamen quadamtenus Ecclesiastici quoque dici poterunt : haud secus ac illi qui hodie apud nos *templorum*, vel *ecclesiarum gardiani*, vulgo vocitantur. Illi locorum seu urbium seniores vulgo dicti ; isti, Ecclesie vel Ecclesiastici. Sed de istis multa concessit vir doctissimus, et de his litteris adeo meritum Christioli. Justellus, ad can. ecclesie Africane, ut dignus sit qui diligentiae et eruditionis suæ fructum ferat ab omnibus. Illum igitur adeat qui plura de istis cupit. M. CASAUB.

Ibidem. *Senioribus commendavit.* Præter Ecclesiasticos et clericos quidam ex plebe seniores, et probatæ vitæ res Ecclesie curabant, de quibus hic locus accipiendus est. In gestis, *adhibete conclericos et seniores plebis ecclesiasticos viros.* Item, *clericis et senioribus Cirtensium* : item, *vos seniores clamabatis.* ALBASP.

(96) *Commemoratorio.* Ita vocat brevem, ut postea loquitur, cui inscriptæ res omnes, quæ in bonis erant Ecclesie, quo scilicet testaretur depositor, se in fidem suscipientis res deposuisse, hic autem se accepisse. BARTH.

peestas persecutionis peracta, et (97) definita est. A Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio (98), Christianis libertas est restituta. Botrus et Celestius^a ut dicitur, apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut (99) absentibus Numidis (1), soli vicini Episcopi peterentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio (2) totius populi Cæcilianus eligitur: et manus impo- nente Felice Autumnitano^b (3), episcopus ordi- natur. Botrus et Celestius^c de spe sua dejecti sunt. Brevis^d auri et argenti sedenti 18 Cæciliano, sicuti delegatum a Mensurio fuerat, traditur, adhibitis tes- tibus. Convocantur supra memorati seniores, qui faucibus avaritiæ commendatam ebiberant prædam. Cum reddere cogentur, (4) subdixerunt commu- nioni pedem^e. Non minus et ambitores, quibus et ordinari non contigit: necnon et Lucilla, quæ jam- dudum (5) ferre non potuit disciplinam: (6) cum omnibus suis potens et factiosa fœmina, communioni

misceri noluit. Sic tribus convenientibus causis et personis, factum est, ut malignitas haberet effectum.

XIX. *Illicita ordinatio Majorini contra Cæcilianum, ab episcopis Numidiæ.* — Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitus^f nu- trivit, avaritia roboravit. Ab his tribus personis contra Cæcilianum causæ conflictæ sunt, ut vitio di- ceretur. (7) Ad secundum Tigisitanum missum est^g, ut Carthaginem veniretur: proficiscuntur omnes (8) supra memorati traditores (9), suscepti (10) hospitio ab avaris (11), ab ambitoribus, ab iratis: non a catholicis, quorum petitione Cæcilianus fue- rat ordinatus. Interea (12) ad Basilicam, ubi cum Cæciliano tota civica frequentia fuerat^h, nullus de supradictis accessit. Tunc a Cæciliano mandatum estⁱ: « Si est quod in me prohibetur, exeat accusator et probet. » Illo tempore a tot inimicis nihil in eum potuit confingi: sed de (13) ordinatore suo, quob ab iis falso traditor diceretur, (14) meruit in-

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. Ita etiam eum vocat S. Augustinus in psalmo abecedario contra Donatistas: *Erant Botrus et Celestius hostes Cæciliano valde, impii, fures, superbi, de quibus longum est referre.* Hujus auctoritate fretus restitui Celestium pro Cælesio, qui habetur in mss. S. Th. et Ph. Set in editis.

^b Ita in omnibus mss. et in actis purgat. Felicis.

^c Ita in ms. S. G. In aliis, *Cælestius.*

^d In ms. S. G. *Tunc brevis.*

^e Male in recentioribus editionibus *plebem*, nam plebis pars multo major cum Cæciliano remansit.

^f In ms. S. G. *ambitio.*

^g In ms. S. G. *scriptum est.*

^h Ita in ms. S. G. In aliis et in editis, *tota civitas in fre- quentia fuerat.*

ⁱ Deest in ms. S. G.

VARIORUM NOTÆ.

(97) *Peracta et definita.* Prius deferbuerat anno 305, sed subinde recruduerat, nec pax omnino red- dita, nisi postquam Maxentius rerum in Africa potius est anno 311. Du Pin.

(98) *Indulgentiam mittente Maxentio.* Qui licet crudelis ac servus fuerit, visus est tamen favere Chris- tianis. Du Pin.

(99) *Ut absentibus Numidis.* Donatistæ objiciebant Cæciliano, quod cum esset primas, a primatè vicini- ori non esset ordinatus; quibus respondit Augustinus in breviculo, Romanæ Ecclesiæ episcopum non ordinari a quodam metropolitano, sed ab Ostiensi episcopo. ALBASP.

(1) *Absentibus Numidis.* Donatistæ objiciebant Cæciliano, quod cum esset primas, a primatè vicini- ori non esset ordinatus. Optatus observat ipsemet Botrum et Celestium ambitores episcopatus, qui postea a Cæciliano desciverant, auctores fuisse, ut absen- tibus Numidis fieret ordinatio. Augustinus respondit non esse necessarium ut primas ordinaretur a metro- politano, et in exemplum attulit episcopum Romanum qui ordinabatur ab Ostiensi. Du Pin.

(2) *Totius populi.* Electiones fiebant a populo et a clero, eorumque omnium consensus requirebatur, quod postea sublatum fuit. ALBASP.

(3) *Autumnitano.* Ita in omnibus mss. et in actis purgationis Felicis. Apud Aug. ubique *Aptungensi*: in editis Optati *Aptungitano*. Ex hoc loco colligitur Carthaginis vicinam fuisse hanc urbem et provinciæ proconsularis. Miror urbis tunc adeo celebris nullam esse mentionem in notitia episcoporum Africæ, nec alibi. Du Pin.

(4) *Subdixerunt communioni plebem.* A Cæciliani communionem plebem subtraxerunt. ALBASP.

Ibid. *Subdixerunt communioni plebem.* Melius quod jam olim fuerat editum, *subdixerunt communioni- pedem.* Idem mox aliis verbis repetit. *Non minus et ambitores, etc., necnon et Lucilla communioni misceri noluit.* M. CASAUB.

(5) *Ferre non potuit.* Ne acrius ab eodem tum

episcopo corripere, timebat, quod ab eo, cum esset diaconus, correpta fuisset. ALBASP.

(6) *Cum omnibus suis.* Ampla illi et magna domus erat, et familia, quam omnem cum amicis, clien- tibus, et servis a communionem Cæciliani subduxit. ALBASP.

(7) *Ad secundum Tigisitanum.* Quia erat primas Numidiæ, quæ provinciæ Carthaginensi adjacet. ALBASP.

(8) *Supra memorati traditores.* Duodecim illi in concilio Cirtensi Sylvanum ordinarant. ALBASP.

(9) *Supra memorati traditores.* Episcopi qui concilio Cirtensi interfuerant, adjuncto Sylvano qui in eo concilio ordinatus fuerat Cirtæ Episcopus. Non alios videtur Optatus agnoscere quam istos. At in actis hujus Conventiculi septuaginta fuisse foreban- tur, ut legere est in brevicul. collat. Carth. c. 14, n. 26. Du Pin.

(10) *Suscepti hospitio.* Episcopi qui olim ad episcopum in locum defuncti ordinandum vocabantur, hospitio clericorum et seniorum laicorum utebantur; sed Secundus contra disciplinam Ecclesiæ cum suis Numidis exceptus fuit hospitio, a Lucilla irata, Botro et Cælesio ambitiosus et senioribus avaris, qui depositum Ecclesiæ denegabant; quod notavit Optatus, ut Majorini electionem contra Ecclesiæ ordinem incepisse ostenderet. ALBASP.

(11) *Suscepti hospitio ab avaris, etc.* A Lucilla irata, Botro et Cælesio ambitoribus, et senioribus illis avaris ac furibus. Du Pin.

(12) *Ad Basilicam.* Electiones olim episcoporum et ordinationes fiebant in ecclesiis, ut ex his quæ supra dixi de electione Sylvani Cirtensis episcopi licet colligere; sed Majorini electio, quæ fiebat contra leges, non fuit facta in majori basilica. ALBASP.

(13) *Ordinatore suo.* Felice Aptungitano. ALBASP.

(14) *Meruit infamari.* Hoc est cum in Cæcilianum nihil possent fingere, Felicem ordinatorem ejus traditionis et idololatricæ insinularunt, ut hac ratione Cæciliani ordinationem rescinderent tanquam ab ido-

famari (15). Iterum a Cæciliano mandatum est, ut si **A** Felix in se, sicut illi arbitrabantur, (16) nihil contulisset (17), ipsi tanquam adhuc diaconum (18) ordinarent Cæcilianum. Tunc Purpurius (19) solita malitia fretus, quasi et Cæcilianus filius sororis ejus esset, sic ait : « (20) Exeat huc (21) quasi imponatur **19** illi manus in episcopatu, et (22) quassetur illi

^a In ms. S. G. quasi ut imponatur.

^b In ms. S. G. tenuit.

LECTIONES VARIANTES.

^c Hæc verba addita sunt ex mss. S. T. et P. S.

^d In ms. S. G. debuit.

VARIORUM NOTÆ.

lolastra factam; sed huic argumento a patribus concilii Arelatensis primi satisfactum est, canone decimo tertio. his verbis : *Nam si iidem aliquos ordinasse fuerint deprehensi, et si in his quos ordinaverunt ratio subsistit, illis subsistat ordinatio.* ALBASP.

(15) *De ordinatore suo, quod ab iis falso traditor diceretur, meruit infamari.* Nihil habuerunt quod in Cæcilianum confingerent, sed Felicem ejus ordinatorem in crimen traditionis incidisse causati sunt, ut hac ratione ordinationem Felicis rescinderent, tanquam ab eo factam qui per traditionis crimen dignitatem amiserat. DU PIN.

(16) *Nihil contulisset.* Per jocos et derisum hæc dicta a Cæciliano docet divus Augustinus in breviculo; atque hanc historiam his verbis refert : *Si traditores sunt qui me ordinaverunt, ordinate me.* ALBASP.

(17) *Si Felix in se, sicut illi arbitrabantur, nihil contulisset.* Pro bono pacis hanc conditionem Numidis offert Cæcilianus. DU PIN.

(18) *Tanquam adhuc diaconum.* E diacono factus fuerat Episcopus. DU PIN.

(19) *Solita malitia.* Quia sororis filios necaverat. ALBASP.

(20) *Exeat huc.* Cæciliano mortem minatur Purpurius, violentasque manus non in episcopatum, sed ad mortem impositurum et allaturum. ALBASP.

(21) *Quasi imponatur illi manus in episcopatu, etc.* Quoniam Cæcilianus iterum se ordinandum obtulerat, sive id serio, sive per ironiam, ut Augustinus intelligit; Purpurius solita malitia fretus, et occultos animo versans dolos : *Age, inquit, accedat huc Cæcilianus, ut in episcopatu* (id est, ad episcopatum) *manus ipsi a nobis imponatur* : revera autem, ut cum Cæcilianus accessisset, ac se in eorum manus tradidisset, de pœnitentia quassetur, id est, lapsorum pœnitentiam, sive ὑποταξῆς subire cogent; qua semel peracta, qui clericus erat, statim suo gradu, ipso facto, ut loquuntur, et qui nondum erat, ejus in posterum obtinendi spe omni et facultate per antiquos canones excidebat. Augustinus epist. l. ad Bonif. : *Ut constitueretur in Ecclesia ne quisquam post alicujus criminis pœnitentiam clericatum accipiat, vel ad clericatum redeat, vel in clericatu maneat, non desperatione indulgentiæ, sed rigore factum est discipline, etc.* Sed ne longius camus, noster hic exerte, lib. II : *Invenistis pueros, de pœnitentia sauciastis, ne aliqui ordinari potuissent.* De pœnitentia autem sauciare, aut quod eodem recidit, caput alicui quassare, usitata sibi eaque eleganti ῥησέει dicit Optatus, ut alibi, *sanctitatem de superbia vindicare*, lib. III, et de *paupertate spiritus pars erant condimenti*, lib. VII, et eodem lib. de *dissensione infatuatus*. Omitto similes alios locos, qui plurimi. Ita Sidon. Apol. l. IX, ep. IX; *affectare de vestium discretionem superbiam.* Amat in primis Cyprianus, ut infinitis locis demonstrari possit. Unico exemplo contenti erimus, de Idol. vanit. circa finem. *Itaque cum Christus secundum a prophetis ante prædicta, verbo et vocis imperio, demonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosus purgaret, etc. Judæi qui illum crediderunt hominem tantum de humilitate carnis et corporis, existimabant magnum de licentia.* Pessime in

caput (23) de pœnitentia (24). His rebus compertis, (25) tota Ecclesia Cæcilianum retinuit ^b, ne se (26) latronibus tradidisset. Illo tempore aut (27) reus de sede ^c debebat ^d expelli, aut (28) communicari debuit innocenti. (29) *Conferta erat Ecclesia populis* : plena erat (30) *cathedra episcopalis* : erat (31) altare loco suo, in quo (32) *pacifici episcopi retro temporis*

editis nonnullis quibus usus sum, *diligentia pro de licentia, potestatis.* M. CASAB.

(22) *Quassetur illi caput de pœnitentia.* Traditionis reus habebatur Cæcilianus et ob hanc causam debitor pœnitentiæ; quapropter ait Purpurius : caput illi pro pœnitentia quassandum. ALBASP.

(23) *De pœnitentia.* Pro peccatis pro quibus agenda esset illi pœnitentia. ALBASP.

(24) *Quassetur illi caput de pœnitentia.* Manus ei imponatur in pœnitentiam; publicæ pœnitentiæ subiciatur; atque ita de clero dejiciatur et ad laicam sortem redigatur. Nam solemniter hæc erat lex, ut ait August., ep. l. nunc CLXXXV, num. 45 : *Ut nullus post alicujus criminis pœnitentiam clericatum accipiat, vel ad clericatum redeat, vel in clericatu maneat.*

DU PIN.

(25) *Tota Ecclesia.* Tota civitas. ALBASP.

(26) *Latronibus.* Homicidis : *Omne latrocinium extra sylvam homicidium est.* Tertullianus de pudicitia. ALBASP.

(27) *Aut reus expelli.* Antequam alium ordinarent, Cæcilianum expellere debuerant; duo enim episcopi in eodem loco non erant ordinandi. ALBASP.

(28) *Communicari.* Nec reum cum, nec fratrem agnoverunt. ALBASP.

(29) *Conferta erat Ecclesia.* Omnis multitudo erat in basilica cum Cæciliano. ALBASP.

(30) *Cathedra.* Ecclesia, cathedra, et altare, hæc tria legitime erant ordinationis argumenta; qui enim ecclesiam occupabat, in qua plebs solebat colligi, et in cathedra sedebat, in qua ejusdem loci episcopi olim sederant, qui denique in altari offerebat in quo majores obtulerant, rite ordinatus censebatur; quare Optatus ut Majorinum non rite ordinatum doceat, his eum omnibus carnis e refert. ALBASP.

(31) *Altare suo loco.* In loco qui Deo et majoribus notus esset, hoc est, in loco majorum, nam ex eo Deus multas oblationes susceperat, et in eo populus multas obtulerat, et ideo majori non debuerat; dixit autem suo, quia altare episcopi debet esse in ea basilica, in qua est centrum communionis, et in qua plebs cum episcopo et ab episcopo colligitur; nam locus olim ille erat locus altaris, locus quem Deus respiciebat, quem populus agnoscebat, et in quo oblationes et preces nomine totius Ecclesiæ fiebant, cætera altaria sunt quasi permixta in subsidiis communionis; cæterum cum aliquis olim ordinatus esset episcopus, mox ad sacra faciendâ et ad pacem dandam se conferebat, in cathedra episcopali sedebat, populum alloquebatur, deinde in eodem altari in quo decessores ejus obtulerant, offerebat, et cum eis et cum populo in altari sub quo facebant communionem faciebat : ad quem ritum respiciens Optatus dicit Majorinum præsentem plebe et acclamante, non in majori casa ordinatum fuisse, neque in cathedra episcopali sedisse, nec denique communionem fecisse cum divo Cypriano, Luciano et cæteris episcopis, qui Ecclesiæ Carthaginiensi præfuerant, et qui adhuc erant ex communionem Carthaginiensi; qua omnia si fuisset legitime ordinatus, ab illo erant præstanda. ALBASP.

(32) *Pacifici episcopi.* De quorum pace et comunionem non dubitant Donatistæ. ALBASP.

obtulerant, Cyprianus, Lucianus ^a et cæteri. (33) Sic exitum est foras, et (34) altare contra altare erectum est: et ordinatio illicite ^b celebrata est: et Majorinus, (35) qui lector (36) in diaconio Cæciliani fuerat (37), domesticus Lucillæ, (38) ipsa suffragante (39), episcopus ordinatus est a traditoribus, qui in concilio (40) Numidiæ (ut superius diximus) crimina sua sibi confessi sunt, et (41) indulgentiam sibi invicem tribuerunt. Manifestum est ergo, exiisse de Ecclesia et (42) ordinatores qui tradiderunt, et Majorinum, qui ordinatus est.

XX. *Litteræ episcoporum Numidiæ adversus Felicem ordinatorem Cæciliani.* — Interea de suorum criminum fonte, qui apud eos multorum flagitiorum venis exuberaverat, unum traditionis convicium in ordinatorem Cæciliani derivandum esse putave-

runt: (43) providentes quod fama duas res similes uno tempore loqui non posset; ut crimina in silentium mitterent sua, vitam infamare conati sunt alienam (44): et cum possent ipsi ²⁰ ab innocentibus argui, innocentes arguere studuerunt, mitentes ubique litteras (45) livore dictante conscriptas, quas (46) inter cæteros actus habemus in posterum. Adhuc Carthagine positi (47) præcesserunt se epistolis suis (48), ut rumoribus falsis cunctorum auribus insererent mendacium, sparsa fama per populos: et (49) dum de uno celebrata sunt falsa, supra dictorum verissima crimina sub silentio latuerunt. (50) Frequenter solet erubesci de crimine: sed illo tempore non fuit cui erubesceretur: quia præter (51) paucos catholicos, (52) peccaverant universi; et (53) quasi ^c imago fuerat innocentiae, inter multos nefas admissum.

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. inter Cyprianum et Lucianum tertius collocatur *Carpophorus*.

^b In ms. S. G. *illicita*.

^c Ita in ms. S. G. In mss. S. T. P. S. et in editis, *quod*; sed sensus postulat, ut emendetur, *quasi*.

VARIORUM NOTÆ.

(33) *Sic exitum foras.* Sic schisma est factum a Majorino. ALBASP.

(34) *Altare contra altare.* Aliud corpus Christi actum est, et alia communio conflata, quia non communicavit Majorinus cum Cypriano, cum quo totius plebis corpus et communio adhærebat. ALBASP.

(35) *Qui lector in diaconio Cæciliani fuerat.* Id est, cum Cæcilianus adhuc erat archidiaconus, durante ejus archidiaconatu. Nam alioquin diaconium, sive *διακονικὸν* de sacratissimo Ecclesiæ loco dici non ignoramus, qui can. conc. Laodic. *ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτας ἔχειν χάραν ἐν τῷ διακονικῷ* et ministris interdicitur; ubi Balsamon *ὑπηρέτας* Hypodiaconos: concilium autem Agathense, can. 66, in sacros ministros interpretantur. M. CASAUB.

(36) *In diaconio.* Omnes minores clerici sub diaconis, diaconi sub presbyteris, presbyteri sub episcopis, tanquam per classes disponebantur; atque ut nullus presbyter sine diacono, ita nullus diaconus sine minoribus clericis instituebatur, quia eorum omnium munus, sine alterius opera et functione rite fieri nequibat: cæterum Majorinum e lectione ad episcopatum allectum notat Optatus, ut ejus ordinationem minus jure et ordine factam ostendat; ordo enim postulabat, ut presbyteri aut diaconi ordinarentur ante lectores, si qui idonei reperirentur. ALBASP.

(37) *Qui lector in diaconio Cæciliani fuerat.* Qui lector fuerat dnm Cæcilianus erat archidiaconus. DU PIN.

(38) *Ipsa suffragante.* Quasi suffragium dante: quia pecunia suffragia corruerat. ALBASP.

(39) *Ipsa suffragante.* Episcopus pecunia corruptus; quadringentos enim folles eam dedisse constitit in actis coram Zenophilo. DU PIN.

(40) *Numidiæ.* Cirtensi. ALBASP.

(41) *Indulgentiam.* Secundus traditionis reus alios idololatrias absolvit, et ab aliis absolutus est. ALBASP.

(42) *Ordinatores.* Qui salvo legitimo episcopo alium ordinat, Ecclesiam non minus scindit, quam qui ordinatur. ALBASP.

(43) *Providentes quod fama.* Ne a Cæciliano traditionis accusarentur, litteras ad omnes episcopos et vicinos scripserunt, quibus Felicem ejusdem criminis reum faciebant; hoc nempe consilio ne traditores haberentur, una enim eademque res de duobus eodem tempore non facile creditur; prioris rumoris aura semper prævalet. ALBASP.

Ibid. *Providentes quod fama duas res similes uno.*

Scribe, quod fama duas diversas res simul et uno tempore loqui non posset, pro *diversas*, exscriptor per compendium, *dras*, scripserat, quod postea ob similitudinem cum præcedente *duas*, emissum, aut ex *dras* fecit *duas*; quo sententia carere recte potest. Haud absimile illud, ad verba quod attinet, lib. vii: *Non potest idem operarius duas res repugnantes et contrarias, quod licet (duas diversas res) simul facere.* M. CASAUB.

(44) *Vitam infamare conati sunt alienam.* Cæciliani scilicet, collegarum ejus et Felicis Aptungitani. *Cæcilianum criminati sunt*, inquit August., lib. post. collat., c. 22, quod a traditoribus esset ordinatus, et quia cum esset diaconus, victimam afferre martyribus in custodia constitutis prohibuisset. Nominati quidam collegæ Cæciliani, qui traditores assererant publicis gestis, quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos fuerunt Novellus Tyzicensis et Faustinus Tuburbinatus, ac maxime Felix Aptungensis qui acerbius accusatus est ita ut forum malorum omnium diceretur. Hæc continebant gesta concilii hujus lecta in collat. Carth. ut habet August. in Breviculo collat. c. 14, n. 26. Hæc continebant Numidarum litteræ livore dictante conscriptæ, quas retulerat Optatus in fine sui operis. DU PIN.

(45) *Livore.* Livore, infra pleno livore. ALBASP.

(46) *Inter cæteros actus habemus in posterum.* Forte melius in posteriori. Supra hoc libro, pag. 16: *Harum namque plenitudinem rerum, novissima parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus.* Et infra: *De iis rebus habemus volumina actorum: quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat.* INCERT.

(47) *Præcesserunt se epistolis suis.* Elegantissime dixit, quasi adventui suo eis præmittere, quomodo prævenire lauream, rumorem belli, et rumorem prævenire imperatorem dicit Claudianus. BARTH.

(48) *Præcesserunt se epistolis suis.* Antequam venirent ad Ecclesias, epistolam illuc miserant e concilio scriptam. DU PIN.

(49) *Et dum de uno.* De Cæciliano aut Felice. ALBASP.

(50) *Frequentur.* Hæc periodus pertingit usque ad illa, parvum erat, et non clauditur nisi post hæc verba, *nefas admissum.* ALBASP.

(51) *Paucos Catholicos.* Præter laicos, qui huic ordinationi interfuerant. ALBASP.

(52) *Peccaverant.* Traditores fuerant. ALBASP.

(53) *Aut quod imago fuerat.* Aliquid aut deesse, aut redundare videtur: nam periodum necesse est hoc

(54) Parum ^a erat traditionis facinus, quod per Donatum Mascalitanum et ceteros supradictos constabat admissum: etiam (55) ingens flagitium schismatis traditioni junxerunt.

XXI. Quam grave schismatis malum, cujus rei sunt Donatistæ. — Vides ergo, frater Parmeniane, hæc duo crimina tam mala, tam gravia, traditionis et schismatis, ad tuos principes pertinere. Agnosce vel sero, (56) incurrisse te in tuos, dum insectaris alienos; et cum priores tuos constet operatos esse hoc alterum nefas, etiam vos sceleratis vestigiis sequi laboratis: ut quod illi priores (57) in titulo ^b schismatis (58) fecerant, et vos jamdudum fecisse et nunc facere videamini. Illi ruperunt suis temporibus pacem: (59) vos exterminatis unitatem. De parentibus vestris et de vobis merito dici potest, *cæcus cæcum si duxerit, utrique in foveam cadunt* (*Math. xv, 14*) ^c. (60) Oculos patrum vestrorum furiosus excæ-

A caverat livor, æmulatio vestros orbavit. Schisma summum malum esse et vos negare minime poteritis. Et tamen Dathan et Abiron et Core, perditos magistros vestros, sine trepidatione estis imitati: nec ponere ante oculos voluistis, hoc malum et verbis Dei esse prohibitum, et admissum graviter vindicatum. Deinde esse distantiam delictorum, aut remissio testatur aut pœna. Denique inter cætera præcepta etiam hæc tria jussio divina prohibuit: *Non occides, non ibis post deos alienos*, et (61) in capitibus mandatorum, **21** *non facies schisma*. (62) Videamus de his tribus, quid oportuit puniri, et quid meruit relaxari. Parricidium principale delictum est; et tamen Cain nec reus a Deo percuitur, sed occisus insuper vindicatur (*Genes. iv*). (63) In Ninive civitate hominum numero centum viginti millia sacrilega, quæ deos alienos sequi videbantur: post iracundiam Dei, et nuntium Jonæ prophetæ, jejunium parvi temporis et oratio

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in omnibus mss. In editis male *parvum*.

^b In ms. S. T. in titulos.

^c In ms. S. G. *uterque in foveam cadit*.

VARIORUM NOTÆ.

modo concipias: *Nefas admissum inter multos imago erat innocentia*; qua vult dicere imaginem fuisse innocentia, quod nullus eorum episcoporum accusaretur, aut accusari posset, quia omnes peccaverant.

ALBASP.

(54) *Parvum erat*. Alia periodus. ALBASP.

(55) *Etiam ingens*. Hæc a superioribus non sunt distinguenda, sed ad eorum sensum pertinent.

ALBASP.

(56) *Incurrisse*. Hoc est, cum dicis majores nostros traditores fuisse, probatur tibi de tuis hoc esse intelligendum. ALBASP.

(57) *In titulo schismatis*. In crimine schismatis, libro septimo, tamen in hoc titulo, in hæc causa: Augustinus, libro secundo contra Cresconium, cap. decimo: *Discordia non possidet sub titulo pacis*. Item, *quid causæ est ne titulus deponatur, ut pax deponatur*.

ALBASP.

(58) *In titulo schismatis*. Ad conflandum schisma, initio suæ separationis, in principio schismatis.

Du PIN.

(59) *Exterminatis unitatem*. Macarius unitatem voluerat facere, et plehem Donatistarum armis et principis auctoritate ad Ecclesiam catholicam compellere, quam unionem impediabant Donatistæ. ALBASP.

(60) *Oculos patrum vestrorum furiosus excæcaverat livor, et æmulatio vestros orbavit*. Oratio de oculis ut de liberis dicitur, isti enim creberrime illis æquantur. Ansonius Parentalibus:

Amissum flesti post trina de cennia natum
Saucius, atque uno lumine cassus et ras.

Ubi Quintiliani locum ex lib. vi, præcæm. Lipsius produxit epist. quæst. Euripides Andromacha: *Εἰς παῖς ὄδ' ἄν μοι λοιπὸς ὀφθαλμὸς θῆου*. Alcimus Hæclicius Avitus, lib. iii de filio perduto Lucæ xv:

Lætaque solemnis celebrat convivia cœtus,
Quod rediviva suis, quodam quasi funere proles
Surgat, et orbato redæcæta nova lumina patri.

Paulinus in obitum Celsi:

Celse, amor et desiderium, lumenque tuorum.

Eadem ratione et Ruricius in epistolis. BARTH.

(61) *In capitibus mandatorum*. Qui schisma faciunt et Ecclesiam scindunt, plures deos inducere videntur: et cum a communione Ecclesiæ recedunt, a Deo eos recedere necesse est, cum quo Ecclesia unita est

et per Christum compacta. Auctor ibidem: *Indixerant quodammodo Deo bellum, quasi esset alter Deus qui alterum acciperet sacrificium*. ALBASP.

Ibid. *Et in capitibus mandatorum: Non facies schisma*. Non debent hæc, non *facies schisma*, aliis characteribus scribi, quasi ipsa Scripturæ verba essent ab Optato citata. Neque enim nunc exstant, neque unquam in ulla vel Græca vel Latina versione extiterunt. Hoc ipsum subindicat Optatus, dum dicit in *capitibus mandatorum*; ad illa nimirum respiciens Apostoli, Rom. xiii, 9: *Τὸ γὰρ, ὃδ μοιχεύσεις, etc., καὶ εἰ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν*. Quod hodie *instauratur*, olim *legebatur*, a quibusdam saltem *recapitulatur*, ut et Ephes. i, 10, quem locum citans Tertullianus, adversus Marc. lib. v, cap. 17: *recapitulare* representat, quamvis idem alibi reddat, *ad caput reciprocare*; atque iterum alio loco, *ad initium colligere*. Jam schisma ad peccata que in proximum committuntur proprie atque inter prima referri notum est. *Inter peccata que sunt in proximum, peccatum schismatis videtur esse maximum, quia est contra spirituale bonum multitudinis*. Aquinas secunda secunda quæst. 39, art. 2 ad 3, etc. *In capitibus mandatorum* igitur, hic applicamus in summa sive recapitulatione mandatorum. Non displicet tamen Albaspinae interpretatio, qui refert ad primum mandatum, cum paulo post Optatus: *Deus cui displicet schisma hoc libenter videre non potuit: indixerant quodammodo Deo bellum, quasi esset alter Deus*, etc. Utraque interpretatio vera fuerit, si dicamus Optatum ad verba Christi respexisse D Math. xxii, 37, 38. M. CASANUB.

(62) *Videamus de his tribus*. Docet Deum gravius puniisse schisma, quam homicidium aut idololatriam. ALBASP.

(63) *In Ninive civitate hominum, etc.* Non hic error Optati proprius. Politissimus Ecclesiasticorum Sulpicius sacræ histor. lib. i: *Id oppidum, de Ninive loquitur, olim ab Assur Sion filio conditum, caput regni Assyriorum fuit: frequens tum incolarum multitudine alens virorum millia centum et viginti, atque ut in magno populo abundans vitibus*. Atqui non ait Scriptura tot omnino esse in urbe, sed tot esse qui dextram a sinistra nequiverint discernere. Quod sane non potest, nisi de valde pueris intelligi; nisi ad allegoricas interpretationes confugas. Vide Hieronym. et glossas: vide et Drusium. M. CASANUB.

indulgentiam meruit (*Jonæ* III) ^a. (64) Videamus si A aliquid tale consecuti sunt hi qui populos Dei primitus ausi sunt scindere. Tot millibus filiorum Israel, quorum a cervicibus divina providentia jugum servile dejecerat, Aaron sanctum unum præfecerat sacerdotem (*Num.* XVI). Sed cum ministri ejus sacerdotum non sibi debitum concupiscentes, seducta parte populi illicite invaderent, ritum imitati sacrorum, ducentos, et quod excurrit, ministros secum ^b perituros, cum thuribus in fronte seducti populi posuerunt: Deus cui displicet schisma, hoc libenter videre non potuit. Indixerant quodammodo Deo bellum, quasi esset alter Deus, qui alterum acciperet sacrificium. Igitur Deus pro neglectis mandatis suis ^c iratus est ira magna, et quod in sacrilegos et parricidam non fecerat, in schismaticos fecit. Stabat ministrorum acies et multitudo sacrilega, cum interdictis sacrificiis suis illico peritura; negatum et subductum est poenitentiae tempus, quia non talis erat culpa quæ veniam mereretur. Mandata est terræ famem: statim fauces suas in populi divisores ^d aperuit, et contemptores mandatorum Dei, avido ore ^e

absorbuit. (65) Intra momenti spatium, ad transglutandos prædictos terra patuit, rapuit, clausa est. Et ne beneficium de mortis compendio consequi viderentur, dum non essent digni vivere, iis nec mori concessum est: tartareo carcere subito clausi, ante sunt sepulti quam mortui. Et miramini vobis ^f aliquid tale aspere factum, qui schisma aut facitis aut collitis ^g, cum videatis quid magistri primi ^h schismatis pati meruerunt. (66) An quia cessat talis modo vindicta, ideo tibi cum tuis vindicas innocentiam? Deus in singulis rebus exemplorum posuit formam; (67) ut sit quod imputet imitantibus: prima peccata ad exemplum præsens poena compressit, secunda iudicio reservabit ⁱ. Quid ad hæc dicturi estis, qui schisma, usurpato Ecclesiae nomine, et occulte ^j nutritis, B et impudenter defenditis?

22 XXII. Litteræ episcoporum partis Donati ad Constantinum imper. quibus sibi petunt dari iudices.— Sed quia audio aliquos de pietate tua, litigandi ^k studio (68) chartas habere nescio quas; quærendum est, quibus sit accommanda fides, quæ cum ratione concordent, quæ (69) cum veritate confabulent ^l?

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *jejunio parvi temporis celebrato indulgentiam meruerunt.*

^b Deest in ms. S. G.

^c Ita in mss. S. T. et P. S. ex quibus suppl. tur vox *suis*, quæ deerat in editis. Exscriptor codicis S. G. Marte suo videtur explicasse hæc verba, cum loco eorum posuit, *pro facto schismate.*

^d In ms. S. G. *in necem populi divisoris*, minus bene.

^e In ms. S. G. *hiatu.*

^f In ms. S. G. *in vos.*

^g In ms. S. G. *qui schisma usurpato Ecclesiae nomine cui facitis aut colligitis.*

^h In ms. S. G. *magistri vestri primitivi.*

ⁱ Locus iste perdifficilis quibusdam visus est, et varie a variis vexatus; hujus tamen facilis et plæna est sententia, si modo ita interpungatur, ut a nobis factum est, et observatum in ms. S. T. Ita ut *prima peccata*, non referantur ad

participium *imitantibus*, sed ad sequentia: tunc enim nihil amplius obscuritatis est, in posteriori membro, *ad exemplum prima peccata præsens poena compressit, secundo iudicio reservabit.* Extat iste locus in mss. S. T. et P. S. ut hic jacet, nisi quod post verbum *imputet*, addita est conjunctio *et* in hunc modum, *imputet et imitantibus*, quod videtur superfluum. At exscriptor codicis S. G. locum non intelligens, depravavit et interpolavit hoc pacto: *Deus in singulis rebus exemplorum posuit formam, ut sit quod imputet imitantibus: prima præcepta ad exemplum ponens, præsens poena compressit, secunda iudicio reservabit.*

^j In ms. S. G. *stulle.*

^k In ms. S. G. *litigantes*, sed male.

^l In mss. *confabulent.* In editis, *confabulentur.* Aptissime ad sensum, *confabulent*, pro *concinant, connectantur. Fibulare*, et hoc sensu in usu est apud Columellam.

VARIORUM NOTÆ.

(64) *Videamus si aliquid tale consecuti sunt. Si ævri* An. Val. Flaccus lib. VIII:

Oculos longe tenet, aurea si jam
Pellis, et oblati clarescant atria villis. INCERT.

(65) *Infra momenti spatium, ad transg., etc. Transglutire dixit pro deglutire.* Quomodo Cyprianus (an Tertullianus?) in *Genesi* poemate, v. 31 et 57, *transvena* pro *advena* utitur. INCERT.

Ibid. *Intra momenti spatium, etc.* Eleganter hic ab Optato ad exprimendam rei celeritatem oratio, quæ vocatur *ἀσβύητος* adhibetur, quasi imitatus esset illud Cæsaris, *veni, vidi, vici.* Et sane haud vulgarem ejus elegantiam, nec minus ingenium, præcipue cum quippiam narrat aut describit multa testantur. Utinam par fuisset eruditio. Nam disputante illo plerumque: sed de sancto viro nolo quiddam acerbis; præcipue cum temporis quam hominis infelicitas hæc fuerit. M. CASAUB.

(66) *An quia cessat.* Tertullianus de Patientia: *ut sua sibi patientia detrahat; plures enim Dominum idcirco non credunt, quia sæculo iratum tamdiu nesciunt.* ALBASP.

(67) *Ut sit quod imputet et imitantibus prima peccata.* Tò et, non est hic otiosum, sed magni et elegantis usus. Ut sit, inquit, quod merito iis imputet, quoque *ἀναρρολογητός* eos reddat, quicumque peccatores primos tam exemplariter a Deo punitos, porro sustinent imitari. Quid autem sequitur in eadem senten-

tia: *ad exemplum præsens poena compressit, secunda iudicio reservabit*, cum nulla comoda sententia ex his effici possit, facile mihi quemvis accessurum puto, per quem levi ac nulla prope litterarum mutatione corrigendum esse, *ad exemplum præsens poena cum præcessit, secundam iudicio reservabit*, vel *secunda iudicio reservabitur.* Cum inquit, *poena præsens*, id est in hoc sæculo exacta publice et in omnium conspectu, ad exemplum; postquam hæc poena jam præcessit, non mirum est, si Deus similes poenas ab omnibus schismaticis non exigit, cum secundam et quæcumque postea debebuntur eo nomine peccatoribus poenæ, omnes eas universali iudicio reservaverit. Possunt etiam hæc latius de quibusvis peccatoribus intelligi. M. CASAUB.

(68) *Chartas habere.* Mandata principum, acta conciliorum, epistolæ Mensurii, et similia de quibus in collatione facta est mentio. ALBASP.

(69) *Cum veritate confabulentur.* *Confabulari*, pro *consentire*, usurpat. BARTH.

Ibid. *Quæ cum veritate confabulentur.* Non observatum mihi alibi verbum hac notatione. Ego adulterinum censeo, ac loco illius reponendum, *confabulentur.* Tertullianus sic usurpat non semel, et quidem præcedente, ut hic, *concordiæ* vel *concordandi* verbo. lib. de Trinit. (sive ille Tertulliani fœtus est, sive Novatiani) de Christo loquens: *Quoniam si ad hominem veniebat, ut mediator Dei et hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, et Verbum carnem fieri, ut*

Vestra, si sunt aliquæ, mendaciis forte videantur aspersæ. Nostras chartas probant et conflictus causarum, et contentiones partium, et exitus iudiciorum, et epistolæ Constantini. Nam quod de nobis dicitis, quid Christianis cum regibus? aut quid episcopis (70) cum palatio? (71) Si nota est nosse reges, vos tota perfundit invidia a. (72) Nam majores vestri, Lucianus, Dignus, Nasutius, Capito, Fidentius, et cæteri imperatorem Constantinum, harum rerum adhuc ignarum, his precibus rogaverunt: quarum exemplum infra scriptum est: *Rogamus te* (73), *Constantine optime imperator, quoniam* (74) *de genere justo es, cujus Pater inter cæteros imperatores*

A persecutionem non exercuit, et (75) *ab hoc b facinore immunis est Gallia.* Nam in Africa inter nos et cæteros episcopos contentiones sunt; petimus (76) *ut de Gallia* (77) *nobis iudices dari præcipiat pietas tua.* *Data a Luciano, Digno, Nasutio, Capitone, Fidentio et cæteris episcopis* (78) *partis Donati* (79).

XXIII. *Responsio Constantini. Dati ab eo iudices qui Romæ conveniant.*—(80) Quibus lectis, Constantinus (81) pleno livore c respondit (82). In qua responsione et eorum (83) preces prodidit, dum ait: (84) *Petitis a me in sæculo d* (85) *iudicium,* (86) *cum ego ipse Christi iudicium expectem.* (87) Et tamen dati sunt iudices, Maternus ex Agrippina 23 civi-

LECTIONES VARIANTES.

a Dest in ms. S. G.

b In mss. S. T. et P. S, ob.

c In ms. S. G. libello.

d Hujus vocis loco habetur in ms. S. G. *episcopi.*

VARIORUM NOTÆ.

in semetipso concordiam confabularet, terrenorum pariter et cælestium, dum utriusque partis in se connectens pignora, etc. Mox iterum, capite, quod proxime sequitur, extremo, concordia et confabulatio simul juncta. M. CASAUER.

(70) *Cum palatio.* His vocibus non utebantur initio schismatis; nam ubi concilio Arelatensi, atque summo Pontifici audientes non fuerunt, post illa omnia iudicia a Palatio opem quaesierunt. ALBASP.

(71) *Si nota est.* Si vitium. ALBASP.

(72) *Nam majores vestri.* Inter hos episcopos Majorinus non recensetur, quare suspicarer eum tunc temporis fato functum esse. ALBASP.

(73) *Rogamus te, etc.* Ille est ille libellus sine signo quem porrexerunt Anulino cum libello criminum Cæcilianii, petentes ut ab eo ad comitatum dirigeretur, ut constat ex relat. Anulini apud Aug. ep. 88. Du PIN.

(74) *De genere justo.* Ejus pater in Gallia et in Anglia Christianos non erat persecutus. ALBASP.

(75) *Ab hoc facinore.* A crudelitate quam cæteri imperatores in Christianos exercuerunt. ALBASP.

(76) *Ut de Gallia.* Et tamen ex decem et novem iudicibus, tres tantum ex Gallia fuerunt; cæteri a summo Pontifice, cui causæ cognitionem jure reliquerat Imperator, assumpti fuerunt. ALBASP.

(77) *De Gallia.* Quia tunc Constantinus erat in Galliis. Du PIN.

(78) *Et cæteris partis Donati.* Ergo schisma nomen a Donato Casensi acceperat; unde colligitur Donatum Carthaginensem huic sectæ nomen non dedisse, cum ejus ordinatio in annum trecentesium trigesimum primum, ab illustrissimo Cardinale Baronio rejiciatur. ALBASP.

(79) *Partis Donati.* Legendum Majorini; sic enim in relatione Anulini, *Libellus Ecclesiæ catholicæ criminum Cæcilianii traditus a parte Majorini.* Augustinus etiam, quoties de isto libello loquitur, ait eum oblatum a parte Majorini. Sed quia quæ pars primo dicebatur Majorini tempore Optati vocabatur pars Donati, ipse nomen notius substituit in locum antiqui. Porro libellus ille oblatus est initio anni 313, nam relatio Anulini data est Carthagine 17 Kalend. Maias, Constantino Aug. tertium Cos., qui consulatus incidit in annum æræ vulgaris 313, verisimile est haud paulo ante libellos oblatos. Forte etiam scriptum erat, *ex parte Donati*; quia Donatus a Casis nigris antesignanus eorum jam erat, et præcipuus accusator Cæcilianii, ut patet ex actis in concilio Romano. Du PIN.

(80) *Quibus lectis.* Episcopi illi libellum non obtulerant, sed Annulino Africæ proconsuli mittendum dederant. ALBASP.

(81) *Pleno livore.* Obstupuerat, quod ab episcopis iudices a Laicis peterentur. ALBASP.

(82) *Constantinus pleno livore respondit.* Verba sunt epistolæ Constantini ad Episcopos concilii Arelatensis, nec proinde suo loco ab Optato inserta.

(83) *Preces prodidit.* Ostendit suo responso eos injusta petiisse. ALBASP.

(84) *Petitis a me in sæculo.* Hoc responsum est notatu dignum, quo imperator voluit ostendere episcoporum controversias ab ipsis potius, quod Christi vicem gerant, dijudicandas esse, quam a Laicis.

ALBASP.

Ibid. *A me in sæculo.* A me qui non sum ex communione et corpore episcoporum. ALBASP.

(85) *Judicium.* Iudices: nam non petierant ab imperatore, ut de suis controversiis cognosceret, sed ut iudices daret. ALBASP.

(86) *Cum ego ipse.* A vobis potius essem iudicandus. ALBASP.

(87) *Et tamen dati sunt iudices.* Tres scilicet ex Gallia, Maternus, Marinus, et Rheticius, nam quindecim alii a Melchiade delecti sunt et adsumpti: cæterum extat Constantini ad eundem Melchiam de hac causa epistola, in ejus titulo hæc leguntur, *Melchiadi episcopo Romano et Marco salutem, in quibus explicandis interpretes satis habent negotii: non enim facile est divinare quorsum Marcum illum cum summo pontifice posuerit, aut quis et qualis fuerit Marcus ille. Nihil hac in re magis probabile occurrit, quam conjectura illustrissimi Cardinalis du Perron, qui suspicatur legendum, xai τὸν ἱεραρχόν, hoc est, Melchiadi Romano hierarchæ: cætera quæ afferuntur, aut vana, aut futilia sunt, quemadmodum quod aiunt, imperatorem Marco Diacono cum Melchiade scripsisse, ne superiora sine inferioribus eminent, et ut graduum Ecclesiasticæ communionis varietas appareret: scilicet cum ad Xistum Syracusanum et ad alios Galliarum, Hispaniæ et Africæ episcopos litteras de eadem causa et negotio dedit, diaconorum meminit, ne graduum varietas insalutata præteriretur: aut dicendum Xistum cum suo diacono pœnas dedisse, ne superiores gradus, sine inferioribus martyrio eminent, Cæsaresque Christiano nomini infensus hanc graduum rationem in suppliciis et tormentis servasse. Neque magis ad rem pertinent D. Cypriani verba ad Cornelium papam de Romano clero, quia epistola illa ex qua desumuntur, erat epistola saluatoria et ex genere earum quæ pacificæ vocabantur et communicatoriæ (quemadmodum sunt divi Pauli epistolæ) quarum subsidio communio inter absentes ac longe dissitis fovebatur: quapropter nil mirum si omnium graduum in illis fiat mentio, et si D. Cyprianus aut D. Paulus dia-*

tate, Reticius ^a ab Augustoduno civitate, Marinus Arelatensis. Ad urbem Romam ventum est ab his tribus Gallis, et (88) ab aliis quindecim Italis. Convenerunt (89) in domum Faustæ in Laterano ^b (90), (91) Constantino quater (92) et Licinio ter consultibus, sexto nonas Octobris (93) die, sexta feria. Cum consedisset Milliades episcopus urbis Romæ, et Reticius et Maternus et Marinus episcopi Gallicani: et (94) Merocles a Mediolano, Florianus a Sinna (95), Zoticus a Quintiano (96), Stennius ab Arimino, Felix a Florentia Tuscorum, Gaudentius a Pisis,

Constantius a Faventia, Proterius a Capua, Theophilus a Benevento, Sahinus ^c a Terracina, Secundus ^d a Præneste, Felix a tribus Tabernis (97), Maximus ab Ostia ^e, Evandrus ab Ursino (98), Donatianus a Foro Claudii (99).

XXIV. Concilii Romani sententia in gratiam Cæciliani. — His decem et novem consedentibus episcopis, causa Donati (1) et Cæciliani (2) in medium missa est (3). (4) A singulis (5) in Donatum (6) sunt hæ sententiæ latæ. (7) Quod confessus sit (8) rebaptizasse ^f (9), et (10) episcopis lapsis manum im-

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. In ms. S. T. et P. S. dicitur *Reticus*.

^b In mss. in *Laterani*.

^c In ms. S. T. *Savinus*.

^d In ms. S. T. et P. S. *Secundinus*.

^e In ms. S. T. ab *Ostis*. In ms. S. G. a *tribus Ostis*.

^f In mss. S. T. et Ph. S. *rebaptizare*.

VARIORUM NOTÆ.

conorum meminerunt, cum ad ecclesias aut ad episcopos communicatorias scripserunt. ALBASP.

Ibid. *Et tamen dati sunt iudices*. Importune hic digrediendi super inscriptione epistolæ Constantini ad Melchiam occasione captavit Albaspineus. Cum enim novum ipse nihil, veterem Baronii conjecturam, καὶ Μαρκῶ emendanti, ἱεραρχῶ, a doctis pridem expositam, Cardinali du Perron falso tribuit, quem adeo ejus puduit, (quod ex novissimo ejus ad regem Angliæ scripto liquet;) ut quidvis potius excogilandum putaret, quam vel meminisse Baronianæ conjecturæ dignaretur. M. CASAUB.

(88) *Et ab aliis quindecim*. Quos convocarat Melchias. ALBASP.

(89) *In domum Faustæ in Laterano*. In epistola Constantini ad Ablavium habetur eos in quodam loco se clausisse. ALBASP.

(90) *In domum Faustæ in Laterano*. In ea scilicet parte Laterani Palatii que ad habitationem Faustæ Imperatrici destinata erat. DU PIN.

(91) *Constantino tertium et Licinio tertium consultibus*. Ita legendum censent Baronijs et Balduinus, sed Augustinus notat Constantino tertio, et Licinio iterum consultibus. ALBASP.

(92) *Constantino quater*. Nihil immutavimus in textu, quia sic scriptum in mss.; sed Augustinus, lib. post collat. c. 33, ait: *Melchias iudicavit Constantino ter et Licinio iterum consultibus sexto nonas Octobris*: certum est legi debere *Constantino in eos*. nam quartus huius consulatus incidit in annum 315 post concilium Romanum, et Arelatense. Licinii autem consulatus tertius est, si numeretur consulatus susceptus anni 314; si autem non numeretur secundus, annus certe Christi 315. DU PIN.

(93) *Die sexta feria*. Dies olim aut hebdomadæ, per dies Jovis, Veneris, Solis non dividebantur, sed per ferias: quæ quidem sexta feria erat dies Veneris, hoc est, dies christianis luctus et stationis, quo a summo mane ad tertiam usque stabant in ecclesia: quare nescio qua ratione potuerint hanc causam sexta feria iudicare. ALBASP.

(94) *Merocles*. Ennodius vocat Merocletem: fuit episcopus Mediolanensis successor Anatholini. ALBASP.

(95) *A Sinna*. Sive *Cinna*, ita in mss. Balduinus emendavit *Cesena*, quod oppidum est Flaminie, forte *Esina*, nunc *Jesi* in Piceno Annonario, aut *Pinna* in Piceno Suburbicario. DU PIN.

(96) *A Quintiano*. Urbe in Rhetia, quæ nunc pagus est agri Brixienensis, hodie *Kintzen*. DU PIN.

(97) *A tribus Tabernis*. Hodie *Cisterna* prope urbem. DU PIN.

(98) *Ursino*. Forte *Urbino* Umbriæ urbe. DU PIN.

(99) *A foro Claudii*. Cujus Episcopatus Calenum dicitur translatus ab Ughello. DU PIN.

(1) *Causa Donati*. Jam ergo Donatus a Casis nigris

B princeps erat accusatorum Cæciliani. DU PIN.

(2) *In medium missa*. Agitata et discussa. ALBASP.

(3) *In medium missa est*. Et tribus diebus acta: totidem enim actiones fuisse constat ex Carth. collat. tit. 323, et ex Brevic. coll. d. 13, c. 17. DU PIN.

(4) *A singulis*. Illis episcopis qui convenerant in domum Faustæ; aut ab illis qui cum Cæciliano aut Donato venerant. ALBASP.

(5) *In Donatum*. Casensem. ALBASP.

(6) *Latæ sunt hæ sententiæ*. In conciliis omnium episcoporum sententiæ non solum numerabantur, sed in acta singulæ, et ut erant dictæ referebantur, ut videre est in nonnullis conciliis, atque in concilio Carthaginensi sub divo Cypriano habito. Voluit igitur Optatus dicere singulis eorum episcoporum sententiis damnatum fuisse Donatum, neminemque eorum fuisse qui hoc iudicium et iisdem verbis in eum non constituerit. ALBASP.

(7) *Quod confessus sit*. Determinatione usum fuisse Cæcilianum, Donatumque coram Melchiade accusasse quod rebaptizaret, verisimile est. ALBASP.

(8) *Rebaptizasse*. Eos scilicet qui baptizati essent ab orthodoxis post schisma, nam qui loti essent ante schisma non rebaptizabantur a Donatistis. ALBASP.

(9) *Quod confessus sit rebaptizasse*. A Catholicis scilicet baptizatos. DU PIN.

(10) *Episcopis lapsis*. Qui aut codices sacros exurendos tradiderant, aut thurificaverant: lapsi enim antiquitus, non qui homicidium aut aliquod aliud peccatum quantumvis grave commisissent, sed qui dumtaxat idolis sacrificassent, aut aliquo modo deseruissent, lapsi dicebantur. ALBASP.

Ibid. *Et episcopis lapsis manum imposuisse, etc.* Multus est in observationibus Albaspineus et multos Optati locos, quasi tot argumenta colligit, ut hanc *manuum impositionem*, de qua hoc loco Optatus non de *reordinatione episcoporum*, qui ad Donatistas deficiebant, ut Balduinus et alii quidam docti explicabant, sed de *penitentium χρισθερία* accipiendam esse probet. Sane plerisque locis quibus Optatus *manus* a Donatistis *impositæ* meminit, eum de *penitentibus* intelligere, neminem puto negaturum, et ipsa verba satis evincunt. Cum tamen verisimile sit (atque neget Albaspineus) aliquos ab iis jam tum reordinatos, nihil vetat, de ipsis hæc verba intelligi. Ut tamen de penitentium *χρισθερία* potius accipiam, suadet maxime Leonis papæ verba dist. 50, can. 67: *Alienum est a constitutione ecclesiastica, ut qui in presbyterali honore aut in diaconii gradu fuerint consecrati, si pro crimine aliquo suo per manuum impositionem remedium accipient penitendi*.

M. CASAUB.

Ibid. *Manum imposuisse*. De penitentium manuum impositione, non autem de reordinatione hæc verba explicanda esse docuimus in observationibus.

suis-é (14); quod ab Ecclesia alienum est. (12) Testes inducti a Donato, confessi sunt se non habere quod in Cæcilianum dicerent. Cæcilianus (13) omnium supra memoratorum sententiis (14) innocens est pronuntiatus: (15) etiam Miltiadis sententia, (16) qua iudicium clausum est a his verbis: « Cum constiterit Cæcilianum, ab iis qui (17) cum Donato venerunt, (18) juxta professionem suam (19) non accusari (20): nec a Donato convictum esse in aliqua parte b consti-

terit: (21) suæ communioni (22) ecclesiasticæ (23) integro statu (24) retinendum merito esse censeo.

XXV. Appellatio Donati a iudicio Romano, quomodo a Constantino excepta. — Sufficit ergo et Donatum tot sententiis esse percussum, et Cæcilianum tanto iudicio esse purgatum. Et tamen Donatus (25) appellandum esse (26) ab episcopis c credit. Ad quam appellationem Constantinus imperator sic respondit: (27) O rabida furoris audacia (28)! sicut in causis

LECTIONES VARIANTES.

a In ms. S. G. *coagulatum est*, sed male.

b In ms. S. G. in aliqua professione.

c Deest in ms. S. G. Inuss. S.T. et P. S. legitur, *episcopos*,

pas, non ab episcopis: nihil mutavimus in vulgata lectione, quamquam nullius codicis auctoritate suffulta.

VARIORUM NOTÆ.

(11) *Episcopis lapsis manum imposuisse.* Iis scilicet episcopis quos traditores criminabatur manus in pœnitentiam imposuisse, quod alienum est a consuetudine ecclesiastica, ut habet S. Leo ep. nunc 2 Rustico. Narbon. his verbis respondens: *Alienum est a consuetudine ecclesiastica ut qui in presbyterali honore, aut in diaconii munere fuerint consecrati, ii pro crimine aliquo suo per manus impositionem remedium accipiant pœnitendi, quod sine dubio ex apostolica traditione descendit*: quod affirmat hoc in loco S. Leo de presbyteris et diaconis, multo magis notum est de episcopis. Quidam hoc accipiunt de manus impositione episcopali, seu de reordinatione: sed nullibi Optatus accusat Donatistas quod iterato ordinaverint episcopos catholicos: imo constat ex eo lapsis episcopis, ab illis qui stabant a parte Donati manus impositas fuisse in pœnitentiam. At verisimile non est, eos quos ad pœnitentiam detruserant, episcopos postea constituisse: imo uti modo observavimus, Purpurius Limatensis volebat eo sine Cæciliano manum imponere, ut *quassaretur illi caput de pœnitentia*: hoc est, ut non solum ab omni gradu, sed etiam ab omni spe episcopatus recipiendi dejiceretur. Sed quid opus est mentem Optati expiscari, cum ipse se diserte explicet lib. II, n. 25, ubi loquens de ea impositione manu qua Donatistæ utebantur, ait: *Multis notum est et probatum, persecutionis tempore episcopos aliquos, ineria a confessione nominis Dei delapsos thurificasse, et tamen nullus eorum qui evaserunt, aut manum lapsis imposuit, aut ut genua flecterent, imperavit: et facit vos hodie post unitatem, quod a nullo factum est post thurificationem.* Peccabant igitur Donatistæ, 1° contra legem et consuetudinem ecclesiasticam, quæ vetabat episcopis lapsis manum imponi in pœnitentiam; 2° contra justitiam, manus imponendo in pœnitentiam episcopis catholicis et innocentibus; non autem in eo quod episcopos ad pœnitentiam detrusus reordinarent. Du Pin.

(12) *Testes inducti a Donato.* In litteris Constantini utrique licebat decem ex Africa testes liti suæ necessarios Romam transportare. ALBASP.

(13) *Omnium sententiis.* Ex uniuscujusque episcopi sententia et iudicio absolutus est Cæcilianus. ALBASP.

(14) *Innocens est pronuntiatus.* Absolutus a crimine traditionis et idololatriæ de quibus accusabatur. ALB.

(15) *Etiam Melchiodis.* Quasi diceret, etiam a summo pontifice absolutus, post cuius iudicium de Cæcilianii innocentia non est dubitandum. ALBASP.

(16) *Qua iudicium clausum est.* Præsidebat Melchiodis; ideo iudicium clausit, et postremo loco suam sententiam dixit. ALBASP.

(17) *Qui cum Donato.* Plures secum adduxerat Donatus, quibus quasi certissimis et locupletibus testibus uteretur in Cæcilianum; qui tamen omnes ejus innocentie testes fuerunt. ALBASP.

(18) *Juxta professionem.* Hoc est, canones non tradidisse, neque conscientiam ad idololatriam accommodasse, vel contra fidem quam profitetur nihil egisse persecutionis tempore. ALBASP.

Ibid. *Juxta professionem suam non accusari.* An id vult, eos, quod facturos professi fuerant, ut Cæcilianum, accusarent, non præstitisse; et accusatorum partes quas susceperant, deseruisse? potius *juxta professionem suam*, id est, quemadmodum et ipsi professi sunt; nam antea: *testes a Donato inducti, confessi sunt se non habere quod in Cæcilianum dicerent.* More suo novus scholiastes, juxta professionem suam, hoc est, inquit, canones non tradidisse, neque conscientiam ad idololatriam accommodasse, vel contra fidem quam profitetur, nihil egisse persecutionis tempore. M. CASAB.

(19) *Juxta professionem suam.* Juxta quod professus fuerat se probaturum crimina legitimis testibus et indicis. Du Pin.

(20) *Non accusari.* Quia deseruerat accusationem, nec testes induxerat, iudiciumque declinaverat. Du Pin.

(21) *Suæ communioni Ecclesiæ.* Unaqueque communio ecclesiastica per episcopatus dividitur; et in unoquoque episcopatu est unum corpus communionis ecclesiasticæ, cuius corporis caput est episcopus: ideo Melchiodis dixit, *suæ*, quia cum esset episcopus Carthaginensis, illius communionis erat caput: non nego tamen hæc verba aliter explicari posse, et hæc *Cæcilianum integro statu suæ communioni retinendum esse censeo*: hunc sensum posse habere, Cæcilianum cum omnibus qui cum eo communicant retinendum esse in communione catholica. ALBASP.

(22) *Suæ communioni.* Ecclesiæ scilicet universæ; quasi diceret, censeo ab ejus communione non esse discedendum. Du Pin.

(23) *Integro statu.* In statu in quo erat constitutus, hoc est, in episcopatu: poterat enim retineri in communione ecclesiastica Carthaginensi in alio statu, nempe in statu presbyteri aut diaconi; sed Melchiodis iudicium ejus ordinationem his verbis confirmavit.

ALBASP.

(24) *Integro statu.* In eo statu in quo erat: pro episcopo eum habendum esse. Du Pin.

(25) *Appellandum ab episcopis.* Noluit dicere a Melchiodis, ne auctoritatem summi pontificis læderet; cæterum non est, quod hæretici ab hac historia quidquam in eandem summi pontificis deumant, ut docuimus in observationibus. ALBASP.

(26) *Appellandum esse.* Non proprie appellavit a iudicibus Romanis, sed de eorum iudicio conquestus est, uti observat sæpe Augustinus. Du Pin.

(27) *O rabida furoris audacia!* Hæc verba leguntur in epistola Constantini ad episcopos qui concilio Arelatensi interfuerant, ut ad suas provincias revertentur: quare dicta videntur, cum ab illo concilio et non cum a Melchiodis ad Imperatorem appellasset Donatistæ. ALBASP.

(28) *O rabida furoris audacia!* Hæc scripta sunt ab Imperatore Constantino post synodi Arelatensis iudicium; sed quæ ad eam synodum pertinebant. Optatum latere. Unde et in collatione Carthaginensi, de Arelatensis iudicio nihil dictum est, quod non

gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt ^a.

XXVI. *Quid post synodum Romanam in Africa gestum.* — (29) Eodem tempore idem Donatus petit, ut ei (30) reverti licuisset, et nec ad Carthaginem **25** accederet ^b. Tunc a Filumino ^c, suffragatore ejus, imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixie retineretur: et factum est. Tunc duo episcopi ad Africam ^d missi sunt (31) Eunomius et Olympius ^e (32). (33) Venerunt, et apud Carthaginem fuerunt per dies quadraginta ^f, (34) ut pronuntiarent ubi esset Catholica. «Hoc seditiosa ^g (35) pars

Donati fieri passa non est: de studio partium strepitus quotidiani sunt habiti: novissima sententia eorumdem episcoporum Eunomii et Olympii talis legitur; *ut dicerent illam esse Catholicam, quæ esset in toto orbe terrarum diffusa, et sententiam decem et novem episcoporum jam dudum datam, (36) dissolvi non posse.* Sic communicaverunt (37) clero Cæciliani, et reversi sunt. De iis rebus habemus volumina actorum, quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat. Cum hæc fierent ^h, Donatus (38) ultro prior ad Carthaginem rediit ⁱ. Hoc audito ^j, Cæcilianus ad suam plebem properavit. Hoc modo (39) iterum

LECTIONES VARIANTES.

^a Desunt hæc in mss. S. T. et P. S. In ms. S. G. legitur, *appellandum esse episcopos credidit, et cætera.* In epistola Constantini ad episcopos Ecclesiæ catholicæ hæc habentur verba, ut hic referuntur in editis; unde nihil immutandum duximus.

^b Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. legitur, *ut ei revertenti ad Carthaginem contingeret*, quod cum sensu careat, in editis emendatum est, *ut ei reverti ad Carthaginem contingeret*: sed verisimilius est Donatum petiisse tantum, ut sibi in Africam remeare liceret, ea conditione ut ad Carthaginem non accederet, quod ex sequentibus colligitur: nam post hæc Optatus observat, Donatum post discessum Eunomii et Olympii, priorem ad Carthaginem rediisse, et hoc audito, Cæcilianum huc etiam properasse. Hinc patet retentum non fuisse Brixie Cæcilianum, nisi quia injunctum erat Donato ne Carthaginem accederet. In collatione Carthaginensi ubi prolatum est illud testimonium, ita lectum est, *ut ei reverti licuisset, et ad Carthaginem accederet*: quæ lectio proxime accedit ad nostram,

nisi quod levi errore pro particula *nec*, lectum est *et*; quod Donatistis occasione præbuit asserendi imperatorem contra Cæcilianum pro Donato judicasse, quippe qui Donatum Carthaginem remisisset et Cæcilianum Brixie retinisset.

^c Ita in mss. In collat. *Carth. Philomeno.*

^d In ms. S. G. *ab Africa.*

^e Optati editiones post hæc verba, addunt, *ut remotis duobus unum ordinarent*: sunt etiam in mss. S. T. et P. S. et tamen videntur peregrina, nam Donatistis de quo agitur, non erat episcopus Carthaginis, nec episcopi illi missi sunt, ut id facerent, sed tantum ut Cæcilianum confirmarent, et declararent Ecclesiam catholicam in ejus parte esse, ut statim subditur.

^f In ms. S. G. *quingquaginta.*

^g In ms. S. G. *studiosa*, sed melius *seditiosa*, ut in ms. S. T.

^h In ms. S. G. *inter hæc.*

ⁱ In ms. S. G. *rediit.*

^j In ms. S. G. *quo audito.*

VARIORUM NOTÆ.

fuisse prætermissum, si hujus mentionem fecisset Optatus. Du Pin.

(29) *Eodem tempore idem Donatus petit, ut ei reverti.* Hic sequi debuisset censebat Balduinus concilii Arelatensis historiam et cognitionem, seu judicium Constantini Mediolanense. Ego vero Baronio potius assentior, qui locum his esse post purgationem Felicis, non ante, judicat; quod et novis, si sit opus, argumentis confirmari possit. An tamen aliquid omnino desit, et quidquid hujus in Optato desideratur, an ab ipso Optato prætermissum non sit, puto non sine causa a Balduino dubitatum esse. Nam ut id concedam, quod maxime urget Baronius, rem toto orbe celebrem, ab Optato ignorari non potuisse; puto tamen potuisse fieri, ut adeo explorata ipsi non essent, quæ omisit atque cætera; utque illi non suppetent acta eorum quæ proferret, quemadmodum et reliquorum quæcumque præcesserunt. Præterea, cum quidquid ab Arelatensi concilio vel Constantino postea pronuntiatum est, id totum fere ex fide et veritate gestorum purgationis Felicis Cæciliani ordinatis coram Æliano Africæ proconsule penderet; non magni interfuit Afrorum cognoscere quid ab illis tam longinque compertum ac pronuntiatum esset, si de veritate rerum domi, sive in Africa gestarum, semel eis constaret. Quam ad rem gesta Africana sufficiebant. M. CASAB.

(30) *Ut ei reverti ad Carthaginem.* Ex epistola Constantini ad Ablavium constat Donatum Romæ a Melchiade detentum. ALBASP.

(31) *Eunomius, et Olympius.* Necesse est fateri hos duos episcopos a summo pontifice missos fuisse; alioquin potestatem non habuissent alium in Africa ordinandi; sed nota, quemadmodum ordinatio in aliis provinciis et longe dissitis potest celebrari a summo Pontifice. ALBASP.

(32) *Eunomius et Olympius.* Missos eos necesse est illo tempore quo Cæcilianus Brixie retinebatur, ac proinde statim a concilio Romano. Du Pin.

Remotis duobus. Ergo eandem sedem occupabant Donatus et Cæcilianus. ALBASP.

(33) *Venerunt apud Carthaginem.* Venire apud aliquem, quod solæcisimi alligunt grammatici. Cledonius: *non possumus dicere, apud amicum vado.* BARTH.

(34) *Ut pronuntiarent.* Ut populum docerent et quam de duabus partibus sequi deberent; nam pontificis erat docere, quis eorum esset in communione Ecclesiæ, quod olim fiebat per litteras communicationis, cum aliquis ordinatus esset. ALBASP.

(35) *Pars Donati.* Ergo Donatus erat Carthaginensis, partemque plebis in illa civitate et ecclesia ducebat. ALBASP.

(36) *Dissolvi non posse.* Communicandum esse Cæciliano. ALBASP.

(37) *Clero Cæciliani.* Nam aberat Cæcilianus: sed quavis absens esset, non minus ei communicarunt quam si præsens fuisset; quia qui communicat clero, censetur communicare episcopo, qui est caput cleri, fons et centrum communionis Ecclesiæ in sua diocesi. ALBASP.

(38) *Ultero prior.* Non expectato illorum episcoporum reditu. ALBASP.

(39) *Hoc modo iterum renovellatæ, etc.* Significat contentione recruidisse, novi partium studiis rursus inflammata. *Renovellare* pro *redintegrare*, a vitibus ductum, sic loquitur auctor, lib. vii. sub ipsum finem hujus collationis suæ cum fratre Parmeniano Donatista, *dum hominum esset renovellata nativitas: novellare, novum agrum colere, seu novas vites pangere.* Suetonius in Domitiano cap. 7. *Edixit ne quis in Italia novellaret.* Hinc *Novellatum* pro vinea ex novellis vitibus consita, Alfeno et Paulo jurisconsultis. Maximus poetarum eclog. 3.

. . . . Vites incidere falce novellas.

Quare non bene hic *renovatæ* restitutum mallet Fr. Balduinus. INCERT.

renovellatæ sunt partes. Constat tamen et Donatum A tot sententiis esse percussum, et Cæcilianum innocentem totidem sententiis pronuntiatum.

XXVII. *Purgatio Felicis ordinatoris Cæciliani.* — Sed quia in ipsa causa jamdudum in Catholica duorum videbantur laborare personæ, et ordinati et ordinatores: postquam ordinatus (40) in urbe purgatus est, et purgandus adhuc remanserat (41) ordinator. Tunc Constantinus ad Ælium^a Proconsulem scripsit (42), ut remotis necessitatibus publicis, de vita Felicis (43) Autumnitani publice quæreretur. Sedit 26^b is cui erat indictum^b (44). Inducti sunt Claudius Saturianus (45), curator Reipublicæ, qui fuit tempore persecutionis in civitate Felicis, et curator præsentis tunc temporis quando causa flagitabatur, Callidius Gratianus, et (46) Magistratus Alfius^c Cæcilianus, sed et Superius stationarius^d (47) perductus, et (48) Ingentius

A scriba publicus (49), (50) pependit sub metu imminentium tormentorum. Responsis omnium nihil tale inventum est in (51) vita Felicis episcopi, propter quod ordinare non potuisset^e. Habetur volumen^f actorum, in quo continentur præsentium nomina, qui fuerant in causa Claudii Saturiani curatoris, et Cæciliani magistratus, et Superii stationarii, et scribæ Ingentii, et Solonis officialis publici (52) ipsius temporis. Post quorum responsa, a supra memorato proconsule hæc pars sententiæ dicta est: (53) *Felicem autem religiosum episcopum, liberum esse ab exustione instrumentorum manifestum est, cum nemo in eum aliquid (54) probare potuerit, (55) quod religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit*. (56) *Omnium enim interrogatio^h suprascriptorum manifesta B est, nullas scripturas deificas, vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actis continetur, quod*

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *Cæcilianum*; sed legendum ut in ms. S. G. et in editis, *Ælium*.

^b Hæc necessaria suppletur ex tribus nostris mss. In mss. S. G. pro *indictum*, habetur, *injunctum*.

^c In ms. S. G. *Alfidius*; sed in actis, *Alfius*.

^d Ita in mss. S. T. et P. S. In ms. S. G. *Sed Exsuperius*. Is in epist. Const. vocatur *Superius centurio*.

^e In editis, *quod vitam Felicis episcopi sordidare potuisset*. Nos restituimus hunc locum, partim ex conjectura, partim auctoritate mss. Omnes enim mss. codices quos vidimus, constanter habent *ordinare, non sordidare*. In mss. S. T. et P. S. *quod vitam Felicis episcopi ordinare potuisset*. In ms. S. G. *quod vita Felicis episcopi ordinare non*

potuisset. Ex his facile est locum restituere ut est a nobis restitutus: agebatur de ordinatione Cæciliani, hanc irritam aiebant Donatistæ ob crimen traditionis admissum a Felice. Comperit crimen esse falsum, ac proinde nihil esse in ejus vita propter quod ordinare non potuisset Cæcilianum.

^f In mss. S. T. et P. S. *habentur volumina*, sed sequitur, *in quo, non, in quibus*; unde colligitur legendum singulari numero *volumen*.

^g Ita in ms. S. G. cui concinunt acta purificationis Felicis in ms. Cormaricensi. In mss. S. T. et P. S. *prodiderit*.

^h Ita in ms. S. G. et in actis, et recte. Minus bene in mss. S. T. et P. S. *interrogantium*.

VARIORUM NOTÆ.

(40) *In urbe.* Mentionem non facit concilii Arelensis, quia ad purificationem Cæciliani satis erat, quod Miltiadis iudicio absolutus esset. ALBASP.

(41) *Ordinator.* Felix Aptungitanus, qui in actis ejus purificationis dicitur episcopus. ALBASP.

(42) *Ad Ælium proconsulem scripsit.* Scripserat imperator ad Ælium Paulinum vicariam agentem præfecturam, ut habetur in actis, seu potius ad Verum qui tunc vicariam agebat præfecturam in Africa, ut habetur in epistola Constantini apud Augustinum ep. 88; sed cum ille adversa valetudine teneretur, Æliano proconsuli negotium commisit, ut habetur in ep. Constantini. In actis mentio fit epistolæ Ælii Paulini vicariam agentis præfecturam; sed fortasse error hic irrepsit: nam mentio fit in actis Paulini vicariam præfecturam agentis, cum persecutio grassabatur, ut constat ex ipsis actis, in quibus habetur: *nam Paulino hic administrante vices præfectorum*. DU PIN.

^f (43) *Autumnis.* Alibi, in municipio Autumnitanorum: item, *Autumnitanus episcopus Felix*. ALBASP.

(44) *Sedit is cui erat indictum.* Anno 314. Volusiano et Aniano Coss. xv. Kalend. Martias, ut habet Aug. in lib. post collat., c. 33. In actis Cæcilianus dicitur auditus xiii Kalend. Septembris, sex mensibus a Kalendis Martii; sed error fortasse irrepsit, vel iudicium aliquandiu protractum esse dicendum est. DU PIN.

(45) *Claudius Saturianus.* In epist. Constant. dicitur *Saturinus*, qui curator fuerat civitatis Aptungensis tempore persecutionis. DU PIN.

(46) *Et magistratus, Alfius, Cæcilianus.* Duoviratum gesserat: ex gestis, *Ælianus proconsul dixit: Cum duoviratum egeris in patria tua, oportet fidem verbis tuis habere*. Hic ipse epistolam illam quæ Felici tribuebatur, scripserat. ALBASP.

(47) *Stationarius.* Unus e cohorte officialium præsidis. DU PIN.

(48) *Ingentius.* Qui erat decurio Triquensium, et

qui fuerat scriba publicus sub duoviratu Alfii Cæciliani. ALBASP.

C (49) *Ingentius scriba publicus.* Qui decurio erat Ziquensium, et fuerat scriba publicus sub duoviratu Alfii Cæciliani. DU PIN.

(50) *Pependit sub metu.* Quæstionem illi et tormenta minatus est proconsul in gestis. *Ælianus proconsul dixit, ad officium apta illum: item, proconsul dixit, suspendatur*. ALBASP.

(51) *Vitam Felicis episcopi sordidare.* Sordidare *ævi* sordidum facere: ut sæpe Apollinaris Sidonius. Limpidare est apud Cœlium Aurelium et Plinium Valerianum, quod isti contrarium. BARTH.

(52) *Solonis officialis publici.* Dicitur servus publicus in epist. Const. DU PIN.

(53) *Felicem autem religiosum.* Hæc sententia in iisdem gestis reperitur. ALBASP.

(54) *Probare poterit. Potuerit.* INCERT.

(55) *Quod religiosissimas scripturas prodiderit. Omnium enim, etc.* Francisci Balduini editio secunda, *quod religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium, etc.* INCERT.

(56) *Omnium enim interrogantium suprascriptorum manifesta est, nullas scripturas, etc.* Hic quoque variat Franciscus Balduinus, *omnium enim interrogatio supra manifesta est, nullas scripturas*. Barthius corrigit: *omnium enim interrogationum manus testata est*. Est autem, inquit, sententia Proconsularis. Non me hercules infeliciter ille; sed possit etiam legendum videri, *omnium enim interrogatorum S. S. manifestum est*. Aut scripsit forte Optatus: *omnium enim interrogatorum S. S. testimonio manifestum est*. Vocem unam aut alteram excidisse oscitantia librariorum, sæpe iu lectione auctorum conquerimur. INCERT.

Ibid. *Omnium enim interrogatio, etc.* Interrogatio hoc loco pro tota actione quæ responsa scilicet includit, accipienda est. Non enim proprie et stricte interrogatio iudicis, sive cognitoris, sed responsa testium, aut reorum, rem faciunt manifestam. Unde et hic paulo ante hæc proconsulis sententia interrogatio

Felix episcopus religioſus, illis temporibus, neque præſens fuerit, neque (57) conscientiam accommodaverit, neque aliquid tali fieri jufferit. Unde pulsa^a atque exersa infamia, cum ingenti laude de illo judicio recessit. Jamdudum opinionis incertæ, et inter caligines, quas livor et invidia exhalaverat, latere veritas videbatur. Sed etiam (58) omnis scriptura 27 memorata, et actorum voluminibus, (59) et epistolis commemoratis aut lectis revelata^b est.

XXVIII. *Conclusio hujus libri primi.* — Vides, frater Parmeniane, in Catholicos traditorum nomine falso objecto, (60) frustra esse inventum, mutans videlicet personas, et transferens merita: clausisti oculos, ne parentes tuos reos agnosceres: aperuisti eos, ut innocentes et indignos erimini copulares.

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *repulsa.*

^b In ms. P. S. *renovata*, non bene.

^c In ms. S. T. *addit fuisse.*

^d Ita resutimus ex ms. S. G. et genuina est lectio, quanquam in mss. S. T. et P. S. habeatur ut in editis pa-

A Omnia pro tempore, nihil pro veritate: ut et de te dixerit beatissimus Apostolus Paulus: *Quidam autem conversi sunt in vaniloquium, volentes se esse legis doctores, non intelligentes quæ dicunt, neque de quibus affirmant* (1 Tim. 1, 6). Paulo ante docuimus vestros parentes fuisse traditores et schismaticos: et tu ipsorum hæres^c, (61) nec schismaticis, nec traditoribus parcere^d voluisti. Jam igitur documentis supra memoratis, omnia tela, quæ falso in alienos factare voluisti, veritatis clypeo repulsa, in tuos parentes reciproco ictu vertuntur. Omnia igitur, quæ a te in traditores et schismaticos dici potuerunt, vestra sunt: nam nostra non sunt, quæ^e et in radice manemus, et in toto orbe terrarum cum omnibus sumus^f.

B *rere*: sed contra mentem Optati, ut ex antecedentibus et sequentibus constat.

^e Ita in ms. S. G. *In aliis quia.*

^f Hic habetur pro more in fine mss. *Explicit liber primus.*

VARIORUM NOTÆ.

torum responsa subsequuta dicitur. Huc pertinet quod Tertullianus de Resurr. carn. cap. 48, quod 1, Pet. 3 *ἐκπάρρημα* interpretatus est, responſionem, his verbis: *quisq; enim non lavationis, sed responsione sanctitur*; ut jam olim a docto interprete animadversum est. M. CASAUB.

(57) *Conscientiam accommodaverit.* Epistolam illam neque scribi jussit, neque consensum attulit, ut de areis martyrum codices sumerentur. ALBASP.

(58) *Sed etiam omnis scriptura memorata, etc.* Quam non semper acquiescendum sit, aut scriptorum codicum, quibus fretus secundam hanc editionem adornavit Balduinus integritati, aut ipsius Balduini iudicio, vel hinc conjecturam facies. Cum in principibus Optati editionibus, *revelata est*, antea legeretur, Balduinus primum se fuisse, qui *renovata* ex suo manuscripto exemplari restitueret, ipse sibi gratulatur; adeo de veritate correctionis dubitaturum neminem putabat. Atqui per hanc correctionem, quam manca et imperfecta pendeat antecedens periodus; quam ægre quidquam sani aut dilucidi ex hac ipsa possit erui, facile animadvertet lector intelligens. Contra, si priorum lectionem retineas, et pro etiam, restituas, *ea jam*; *sed ea jam omnis scriptura memorata, etc.* (cujusmodi erratis nihil in omni scriptura proclivius): omnia tunc optime cohærebunt, ut nihil planius aut liquidius esse possit. M. CASAUB.

(59) *Epistolis commemoratis aut lectis revelata est.* Fr. Balduinus ex ms., *renovata.* INCERT.

(60) *Frustra esse inventum. Inventum pro invecum* hic esse vix monendum putarem, nisi pariter in hoc eodem verbo errarent omnes quas vidi editiones. U^d sequentia autem latina sint et congrua, nova periodus inchoanda est ab illo, *mutans*; et quæ sequuntur commode connectenda, ut hic sunt, non ut in aliis editionibus. Quamquam ut *mutans* pro *mutantem* hic ponatur, si id affirmarem, non adeo miraretur, qui solœcismos id genus apud unum Luciferum Calaritanum, qui nostro hoc antiquior (ut alios taceam) non uno loco observaverit. Quo concessio, quam melius a clausisti sententia sequens inchoetur, nemo non videt. Victor etiam non multo melius lib. 2: *Strenuum atque doctissimum virum incendio contremavit, restimans tali exemplo timorem incutiens, reliquos elisuriant*, et lib. 3: *Juvenum, senum, puerorum, vel etiam puellarum agmine simul et funere, ubi potuerunt, quomodo poterant, passim diffundebantur, circummeantes oppida, vicos, vel singulas urbes.* M. CASAUB.

(61) *Nec traditoribus parere voluisti.* Tu es hæres traditorum, unde magis miror quod Catholicis, quos traditores dicis, nolis parere. ALBASP.

(Ibid.) *Nec traditoribus parere voluisti.* Cum pauca retro verba et mutatas personas et translata a Parmeniano crimine queratur Optatus ad explendam sententiam, pro duplici *nec*, duplex nos puto legendum esse: *nos schismaticis, nos traditoribus, etc.* Dixit autem *parere*, pro *partos fingere* vel *pronuntiare*, qualia apud magnum poetam, in illis iterum:

Quis humum florentibus herbis
Spargeret? etc.

Spargeret pro *aspersam caneret.* Et in illis iterum:

Tum Phaetontidas musco circumdat amara
Corticis, atque solo proceras erigit alnos, etc.

Ubi *circumdat* et *erigit*, pro, *circumdatas et erectas* canit, ut a Servio observatum est. Ita Levit. xij: *immundabit et mundabit sacerdos: et Jerem. 1, 20: Ecce constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas ac destruas, etc.* Sed et Hebr. vii, 3, ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος. Syrus interpres: *יְהוָה אֵל מְאִוָּרָה כְּשֶׁרָהּ אִמָּהּ אֵל מְאִוָּרָה* *cujus neque pater, neque mater scripti sunt in progenie seu genealogia: quasi illud ἀγενεαλόγητος ad præcedentium modo verborum explicationem additum esset.* Ita apud Aristotelemⁱⁱ dicuntur γένναν τὸν οὐρανὸν, qui scribebant cælum esse genitum sive creatum ut ad Persii, *si quibus apt procos*, etc. a b. m. parente observatum est. Addi et illud potest, quo verisimilior fiat hæc conjectura, Parmenianum, ut ex superioribus satis liquet, Optati parentes accusandos, non suos excusandos suscepisse; ut cui nimirum genuini partus, ne controversia quidem hæctenus mota fuerat, adeoque parentes suos hac defensione non egere putabat, ut quæcumque contra traditores in genere, *nullis certis personis aut nominibus* debaccharetur, ea omnia ad Optati majores aut antecessores pertinere præsumeret, ut testatur hic Noster. Sed vir doctus et acutus, qui me forte pro nostra necessitudine cum hæc Londini excuderentur, Cantuariam inviserat, pro *parere* legendum conjiciebat, *parcere*; ut nulla alia correctione sit opus. Cui ut plane assentiri nondum possim, ita fateor ejus conjecturam mihi adeo placuisse, ut lectori nollem invidere. M. CASAUB.

28 LIBER SECUNDUS ^a.

In hoc secundo libello declaratur quæ sit una et vera Ecclesia catholica, et ubi et apud quos maneat, et quinque dotes Ecclesiæ in Catholica esse magis, quam in ea parte quam sibi schismatici facere voluerunt, et quod impie novacula penitentiarum raserint capita sacerdotum, et quod homicidia fecerint, et illa quæ ad salutem credentium procurata fuerant, aut canibus dederint, aut abjecerint. ^b

1. Quid sit, et ubi sit Catholica Ecclesia, et quod ubique terrarum diffusa. — Quoniam et qui fuerint traditores ostensum est, et schismatis origo ita monstrata est, ut pene oculis perspecta videatur; etiam hæresis ab schismate quid distet, ostendimus: illud demonstrare jam proximum est ^c (quod nos promissimus secundo loco esse dicturos) quæ sit una Ecclesia, quam columbam et sponsam Christus appellat. Ergo Ecclesia una est, (1) cujus sanctitas de sacramentis colligitur; non de superbia personarum ponderatur (2): ergo hanc unam columbam et dilectam sponsam suam Christus appellat. Hæc apud omnes hæreticos et schismaticos esse non potest. Restat ut uno loco sit. (3) Eam tu, frater Parmeniane, apud vos solos esse dixisti; nisi forte quia vobis specialem sanctitatem de superbia vindicare conten-

A ditis; ut ubi vultis, ibi sit Ecclesia; et non sit ubi non vultis. Ergo ut in particula Africæ, in angulo parvæ regionis, apud vos esse possit: apud nos in alia parte Africæ non erit? In Hispaniis, in Gallia, in Italia, ubi vos non estis, non ²⁹ erit? Si apud vos tantummodo esse vultis, in tribus Pannoniis, in Dacia, Mœsia, Thracia, Achaia, Macedonia, et in tota Græcia, ubi vos non estis, non erit? Ut apud vos esse possit, in Ponto, Galatia, Cappadocia, Pamphilia, Phrygia, Cilicia, et in tribus Syriis, et in duabus Armeniis, et in tota Ægypto, et in Mesopotamia, ubi vos non estis, non erit? Et per tot innumerabiles insulas, et cæteras provincias, quæ numerari vix possunt, ubi vos non estis, non erit? (4) Ubi ergo erit proprietas catholici nominis, cum inde dicta sit B catholica, quod sit (5) rationalis ^d et ubique dif-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. incipiunt capitula libri secundi. In ms. S. G. secundi libri argumentum.

^b Post argumentum in mss. scriptum est, incipit liber secundus.

^c In ms. S. G. jam in proximo est.

^d Quidam ex conjectura, quod non sit rationalis, sed ubique diffusa.

VARIORUM NOTÆ.

(1) Cujus sanctitas de sacramentis. Docebant Donatistæ sacramenta vim suam a sanctitate personarum a quibus conferebantur accipere; quod superbam et arrogans vigeatur Catholicis: eo alludit Optatus, cum ait Ecclesiam sanctam esse; non ex superbia episcoporum, sed per sacramenta, quæ ex sese et ex opere operato, uti aiunt, sanctos efficiunt fideles. ALBASP.

(2) Cujus sanctitas de sacramentis colligitur, non de superbia personarum ponderatur. Sancta non est Ecclesia ob personas quæ se innocentes esse jactant, quales erant Donatistæ; sed propter sacramentorum sanctitatem. Hinc subdit Donatistas asserere idcirco Ecclesiam apud se solos esse, quia specialem sibi sanctitatem de superbia vindicabant. Dicebant cæteros omnes crimine traditionis infectos, corruptos et impuros, quia cum traditoribus communionem habebant. DE PIN.

(3) Eam tu, frater Parmeniane, apud vos solos esse, etc. Lego cum interrogatione dixisti? id est, sustinisti dicere? eo dementia devenisti ut diceres? nisi forte illud sit, etc. Quæ sequuntur etiam ab illis, ergo ut, continuata per aliquot periodos interrogatione suaviora multo sunt et ἐμφοτικώτερα. Vehementiore enim faciunt orationem, quam vehementem hic esse ratio postulat. Leges igitur: ergo ut in particula Africæ, in angulo parvæ regionis apud vos esse possit, apud nos in alia parte Africæ non erit? in Hispaniis, in Gallia, in Italia, ubi vos non estis, non erit? etc. Si quis malit per sarcasum sine interrogatione, non repugno, etsi illud magis probro. M. CASAUB.

(4) Ubi ergo proprietas Catholici nominis. Quomodo Ecclesia erit catholica si eam ab omnibus illis provinciis expellas, et intra fines tam exiguos concludas? ALBASP.

(5) Cum inde dicta sit Catholica quod sit rationalis, etc. Nihil magis contra mentem Optati, ut de re

ipsa nihil dicam, dici poterat, quam quod a Balduino hic affertur, Ecclesiam ideo dici ab Optato *rationalem*, quod non tam oculis cernatur quam ratione, hoc est, mente et intellectu comprehendatur. Ubique tandem habeat, certe locum hic habere non potest hæc interpretatio: ut illud taceam, quod aliud est *rationalis*, et *rationalis* aliud, quæ hac interpretatione temere confunduntur. Præterea quis non videt argumentum hic ab Optato, ab ipsa vi vocis et etymologia nominis Catholici duci? At per omnes grammaticos et linguarum peritos quisquam unquam fuit, qui Catholicam inde dici putaret, quod *rationalis* esset et *ubique diffusa*? *Rationalis* illud quod attinet, non ignoro in veteri glossario καθολικός verti *rationalis*, et optime verti, quod tamen nihil huc omnino facere fatebuntur, qui *rationalis* aut *Catholici* dicantur in jure, et apud veteres aliquot, usumque appellationis utriusque apud antiquos non ignorant. Utrum tamen Optato hæc errandi causa fuerit, haud facile dixerim. Illum certe ita plane credidisse: *Catholicam*, dici, quasi *rationalem*, et *ubique diffusam*, confidenter assero. Tanta erat et tam catholica linguæ Græcæ imperitia, ut passim etiam qui alioqui doctissimi, in similes errores inciderent. Possemus nos certissimis hoc argumentis demonstrare, si quemquam esse putarem, qui quidem in antiquorum lectione versatus sit, qui de eo dubitaret. Ne longe igitur argumenta quaramus, quis non æque miretur istam Catholici nominis derivationem, omnium obediens, sive *ubique unum*? quod tamen a Paciano disertis verbis affirmari, qui mihi non credit, ipsum audiat ad Sempronianum epist. 1: *Etsi reddenda postremo Catholici vocabuli ratio est, et exprimenda de Græco, interpretatione Romana Catholicus*, ubi unum, vel ut doctiores putant, obedientia omnium, nuncupatur, mandatorum scilicet Dei. Unde Apost.: Si in omnibus obedientes

fusa (6)? Nam si sic pro voluntate vestra in angustum A coarctatis Ecclesiam : si universas subducitis gentes, ubi erit illud, quod Filius Dei meruit? ubi erit quod libenter ei largitus est Pater, in secundo psalmo dicens : *Dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ (Ps. II, 8)*? Ut quid tale infringitis promissum, ut a vobis mittatur quasi in quemdam carcerem latitudo regnorum? (7) quid tantæ pietati obstare contenditis? quid contra Salvatoris merita militatis? permittite Filium possidere concessa : permittite Patri promissa complere. Cur ponitis metas? cur figitis limites? Cum a Deo Patre Salvatori tota terra promissa sit, non est quidquam in aliqua parte terrarum, quod a possessione ejus videatur exceptum. Tota est donata terra cum gentibus; totus orbis b Christo una possessio est. Hoc probat Deus, qui ait : *Dabo tibi gentes hereditatem c tuam, et possessionem tuam terminos terræ.* Et in LXXI

psalmo, de ipso Salvatore sic scriptum est : *Dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus 30 usque ad terminos orbis terræ (Ps. LXXI, 8)*. Pater dum donat, nihil excipit : vos ut concedatis unciam, totam libram auferre conamini. Et adhuc nitimini suadere hominibus, apud vos solos esse Ecclesiam; auferentes meritum Christo, negantes præstitutum a Deo d. O vestra ingrata et stulta præsumptio! Christus vos cum cæteris e in societatem regni cælestis invitat, et cohæredes sitis hortatur : et vos eum in f hereditate sibi a Patre concessa fraudare laboratis e, dum Africæ partem conceditis, et totum terrarum orbem, qui ei a Patre donatus est, denegatis. (8) Quid mendacem videri h vultis Spiritum sanctum, qui in XLIX psalmo, omnipotentis Dei benevolentiam B narrat, dum dicit : *Deus Deorum Dominus locutus est, et vocavit terram, ab ortu solis usque ad occasum.* (9) Vocata est ergo terra ut caro fieret, et sicut legi-

LECTIONES VARIANTES.

a In ms. S. G. *terminos.*

b Ita in mss. S. T. et S. G. In editis *totius orbis.*

c In ms. S. G. in *hereditatem.*

d In mss. S. T. et P. S. *Deo.*

e In ms. S. T. *terris.*

f In ms. S. G. *de.*

g In ms. S. G. *laboratis excludere.*

h Ita in omnibus mss., male in editis *videre.*

VARIORUM NOTÆ.

estis, etc.; mox, *sed et si catholicus*, ubique unum est, *ut superiores putant*, etc. Et tamen Pacianus is est qui neque antiquitate (aliquot etiam annis prior), neque doctrina cedit Optato. Age, in coll. Carthag. cum omnes fere convenissent episcopi Africani, et ex omnibus delecti essent doctissimi, qui cæterorum omnium nomine causam susciperent; quid illi tandem de nomine *Catholico* definiunt? *Catholicum* esse a *Catholon* : *Catholon* autem dici quod *secundum totum sit*. Propius ad verba fateor, si per se singula spectentur; verum enim est, τὸ καθόλου a quo καθολικός, esse a κατά et όλον; ad vim autem et veram significationem quam conjuncta habent, haud multo propius, quam quod ab Optato affertur. Idem tamen, etiam Augustinus ingerit, ac tuetur contra litteras Petilianii lib. II, cap. 58. Neque dubium illud *rationale* ex vestigiis quibusdam, τοῦ κατά et λόγος, quæ in voce, καθολικός promanasse, an etiam in ultima syllaba aliquid a χῆω, repetendum somniverint, unde illud *diffusa* viderint ipsi. Mihi fit huiusmodi verisimile duas diversas etymologias, aut diversorum potius somnia et hallucinationes, ne dicam deliria, hic Optatum conjungere et confundere. Non mirum autem si Optato hæc somnia placuerint, et se facile probaverint. Cum enim Ecclesiæ catholicæ contraria sint hæresis et schisma, quorum illam error, hoc autem separatio proprie facit, ut Hieronymus et Augustinus pridem distinxere (quo et illa pertinent supra) *Catholicam facit simplex, et verus intellectus intelligere, etc., hæretici vero veritatis exules, impiis sensibus depravati*, etc.; duplici hac *Catholicæ* nominis proprietate, ab hæresi et a schismate pariter asseritur. Ab hæresis errore, quod sit *rationabilis*, id est, *rationi et veritati consonans*, quo sensu *rationabile* passim apud Ecclesiasticos reperies. A schismatis autem *separatione*, et superba illa Ecclesiæ ad unum aliquem angulum (quod modo Donatistis objiciebat Optatus) restrictione, quod *ubique sit diffusa*. Atque hæc nos eo pluribus, ne quis postea novis conjecturis sit locus. Video enim viros doctos hunc Optati locum varie, qua correctionibus, qua interpretationibus sollicitasse. Sane et nobis aliquando *nationalis* probatur; sed merito id respuimus. Si quidquam mutandum, id multo prius esset, ut pro *rationabilis et ubique* scriberemus *rationabiliter ubique*; quo verbo non Optatus modo po-

strems libro, sed et Cyprianus, aut qui scripsit *de singularitate Clericorum*, inter opera Cypriani, Augustinus, Salvianus, Victor Uticensis, aliique sunt usi. Sed omnino nihil mutandum. M. CASAUB.

Ibid. *Rationabilis*. Quæ eandem fidei regulam ubique teneat et profiteatur : hæc hujuscæ verbi *rationabilis* videtur esse significatio. ALBASP.

(6) *Rationabilis et ubique diffusa*. Ludit hic Optatus in duabus etymologiis vocis hujus *catholica*; quarum una est a ἀπό τοῦ κατά λόγον, ab eo quod est *secundum rationem*; altera, ἀπό τοῦ κατά et όλον, *secundum totum*. A prima forte radice καθολικοί, et *rationales* dicti sunt procuratores fisci. Similis est omnino lusus circa nomen catholici in epistola Dionysii Alexandrini ab Eusebio relata, lib. VII hist. c. 10, in qua loquens de Macriano quodam hoste Christianorum, sic eum ridet : ὅς πρότερον μὲν ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων λεγόμενος εἶναι βασιλείως, οὐδὲν εὐλογον, οὐδὲ καθολικὸν ἐπρόνοιεν : quæ sic reddidit Valesius : *qui initio quidem cum καθολικός, id est rationalis imperatoris diceretur, nihil rationi consonum, nihil catholicum sensit aut publicum*. DU PIN.

(7) *Quid tantæ pietati obstare contenditis*. Ne quem in Deo Opt. Max. pietatis offendant vocabulum, secundum, pro *clementia* id multis auctoribus usurpatum. Claudianus :

Sis pius imprimis; nam cum viucamur in omni Munere, sola Deos æquat clementia nobis.

Dracontius :

Magna Dei pietas, semper qui temperat iram.

BARTH.

Hinc nata Gallica vox *piété*, quæ misericordiam tantum significat.

(8) *Quid mendacem videre vultis Spiritum sanctum*. Legendum quis conjectet *videri*; sed hoc ex nefandissimo Donatistarum voto non mutandum. Pari phrasi Martialis :

Pendentem volo Zoilum videre. BARTH.

(9) *Vocata est ergo. Vocare hic accipe, ut Matth. IX, 13. Non veni vocare justos, sed peccatores*. Nam et terra et caro, sunt hic metaphoricæ. Etiam *creationis* verbum mox usurpatum, ad spiritualem regenerationem pertinet. Nam ut de prima illa hominis e limo terræ creatione, hic agat, quod verba prima facie videntur innuere, præcedentibus verbis accommodari

tur, facta est, et debet laudes creatori suo. Denique commemoratur, Spiritu sancto hortante, et dicente in cxxi psalmo, dum dicit: *laudandum nomen Domini ab ortu solis usque ad occasum*: et iterum in xcv psalmo: *cantate Domino canticum novum*. Si hunc versum solum diceret, possetis dicere, quia vos solos hortatus est Spiritus sanctus. Sed ut ostenderet, quia non ad vos solos dictum est, sed ad Ecclesiam quæ ubique est, secutus est, dicens: *cantate Domino, omnis terra: pronuntiate in gentibus gloriam ipsius, in omnibus populis mirabilia ejus. Pronuntiate, inquit, in gentibus*: non dixit in particula Africae, ubi vos estis: *pronuntiate*, inquit, *in omnibus populis*: qui omnes populos dixit, neminem excepit: et vos solos ab omnibus populis, de quibus hoc mandatum est, separatos esse gratulamini: et vultis vos solos esse totum, qui in omni toto non estis. *Laudandum*, inquit, *nomen Domini, et a tota terra, et ab ortu solis usque ad occasum*. (10) Numquid Pagani extra legales (11) possunt aut cantare Deo, aut laudare nomen Domini, et non sola (12)

A Ecclesia, quæ in lege est? quam si apud vos tantummodo esse dicitis, fraudatis aures Dei. Si vos soli laudatis, totus tacebit orbis, qui est ab ortu solis usque ad occasum. Clausistis ora omnium Christianarum gentium: indixistis silentium populis universis, Deum per momenta laudare cupientibus. Igitur si et Deus debitas sibi laudes expectat, et ut sonent, Spiritus sanctus hortatur, et totus orbis quod debet Deo, paratus est reddere, ne fraudetur Deus: etiam vos ipsi laudate cum omnibus; aut quia nolulistis esse cum omnibus, soli conticescite.

II. *Cathedram, primam Ecclesiae dotem, Catholicorum esse, non Donatistarum, probat ex Cathedra Petri*. — Ergo probavimus eam esse Ecclesiam catholicam, quæ est in toto terrarum orbe diffusa; ejus jam commemoranda sunt ornamenta: et videndum ubi sint 31 (15) quinque dotes, quas tu sex esse dixisti (14): inter quas (15) cathedra est prima, ubi nisi sederit episcopus, (16) conjungi altera dos non potest (17) qui est angelus: videndum est

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *potuissetis*.

^b In ms. S. G. *Deo*.

^c In ms. S. G. *inter gentes*.

^d In ms. S. G. *inter gentes*.

^e In ms. S. G. *qui omnino in toto non estis*: melius, *qui in omni toto non estis*: qui non estis pars totius, non estis pars universæ Ecclesiae.

^f In ms. S. G. *extra leges*.

^g In ms. S. G. et in editis sit.

^h Ita in omnibus mss.

ⁱ Ita in ms. S. G. In mss. S. Th. et Ph. S. *angelus*: quamquam in priori littera sit abrasa, legendum *angelus*, nam de eo postea ut de secunda Ecclesiae dote agitur post cathedram: *igitur de dotibus supradictis cathedra est* (ut diximus) *prima..... quæ ducit ad se angelum*.

VARIORUM NOTÆ.

nullo modo potest. Ait igitur vocatos esse gentiles, etc. Sicut legitur, id est, quemadmodum prædictum fuerat; vel ut ex historia propagati per gentes Evangelii, quam sacri N.T. scriptores contexuerunt, latius patet. M. CASAUB.

(10) *Pagani extra-legales. Nobis ex leges*. INCERT.

Ibid. *Extralegales. Extra legem Christi*. ALBASP.

(11) *Pagani extra leges*. Qui legis divinæ participes facti non sunt. DU PIN.

(12) *Ecclesia quæ in lege est. Lege*, id est, *sedere*, et extra legales, qui *sedere* exclusi sunt. Unde et in collat. Carthagin. 371, 375, *legalia* vocantur *documenta*, sive testimonia, quæ tamen e N. T. proferruntur. Apud Cyprianum quoque *Evangelii legem* est alicubi. Hujus locutionis ignorantia doctissimum Balduinum in magnum errorem induxit. Nam quod Optatus lib. 1: *Hæc enim nostra vox est, qui in Trinitate baptismatis unionem defendimus: non pro vobis, qui baptismata in cuius imagine sunt illa duo audaciter, et quod contra leges est, iteratis*; id Balduinus de legibus imperatorum accipiens, multum se torquet, ut inveniat, quas imperatorum leges Optatus intelligere potuerit. Atqui vel sequentes lineæ, *quamvis et vos ipsi non negatis, quia non debet iterari, quod semel jussum est fieri, πολλὰ ῥύλλητα*, et decantatissima illa: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum lavandi*, quibus se potissimum illorum temporum martyres armare consueverant contra vim et importunitatem hæreticorum rebaptizare volentium, quæque ab ipso Optato lib. v, multis tractantur, revocare ipsi in memoriam debuerunt, sed ut ad illa Optatum respexisse, ac isto semel allusisse intelligerent. Quod contra leges est, igitur, id est, quod contra Scripturas et evangelica præcepta. *Semel illud ita explicat et lib. v, de hoc lavacro dixit: qui semel lotus est, non habet iterum necessitatem lavandi. Qui semel dixit, prohibuit iterum fieri*. Sed et proprie ac peculiariter, *leges baptismatis* ab Optato

C nuncupatas, eodem lib. v reperias, quæ et præcepta ab illo repetuntur. Vide, lector, quantum sit in verbis vel minimis recte expensis et intellectis, tantum certe sani cuiusque iudicio, ut qui hæc negligunt et fastidiunt, ut hodie multi qui soli sibi sapere videntur, vel optimos quosque veteres scriptores fastidiant necesse sit; vel si legant, tantum ex illorum lectione proficiant, quantum si nunquam vidissent. M. CASAUB.

(13) *Quinque dotes. Cathedra, missio, annulus, sacerdotium, et similia*. ALBASP.

(14) *Quinque dotes (Ecclesiae) quas tu sex esse dixisti*. Quinque illæ dotes a Parmeniano memoratæ, quas agnoscit Optatus, sunt cathedra, angelus, Spiritus, fons, sigillum. Sexta quam repudiat, est umbilicus: id videre est in sequentibus. DU PIN.

(15) *Cathedra est prima*. Potestas clavium, et missio est prima. ALBASP.

(16) *Conjungi altera dos non poterit, qui est annulus*. Merito suspicari hoc loci possumus *annuli* vocem in mendo decumbere: ita ut reponendum sit *angelus*; nam ante cum de secunda dote loquitur Optatus, ita scriptum exstat, et quidem allusione facta ad septem angelos, de quibus D. Joannes Theologus Apocalyps. cap. 1. Ex quibus suspicari aliquis possit *angelus* legendum esse. Nos tamen nil temere mutari volumus. BARTH.

(17) *Qui est annulus*. Per annulum, ni fallor, intelligit potestatem dandi Spiritum sanctum, vel ipsum Spiritum sanctum. Tertullianus de Pudicitia: *recuperabit igitur et apostata vestem priorem, indumentum Spiritus sancti et annulum denuo signaculum lavacri, et rursus illi mactabitur Christus*. Item: *annulum quoque accepit tum primum, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ita exinde opimitate dominici corporis vescitur, Eucharistia scilicet*. Annulus igitur inter utrumque baptismi et Eucharistiæ sacramentum concedebatur: unde patet de confirmatione

(18) quis et ubi prior cathedram ^a sederit. Si ignoras, disce : si nosti, erubescit ignorantia tibi adscribi non potest : restat ergo ut noveris. Scientem errare peccatum est ; nam ignorantibus nonnumquam solet ignosci. Igitur negare non potes scire te (19) in urbe Roma ^b (20) Petro primo (21) Cathedram episcopalem esse collatam, in qua sederit (22) omnium Apostolorum caput Petrus ; unde et Cephas appellatus est (23) : (24) in qua ^c una cathedra (25) unitas ab omnibus servaretur (26), ne cæteri Apóstoli (27) singulas sibi quisque defenderent (28), (29) ut jam schismaticus et peccator esset, qui contra (30) singularem cathedram alteram collocaret.

III. Successio Romanorum episcoporum. — (31)

Ergo cathedram unicam, quæ est prima de quibus, (32) sedit prior Petrus : (33) cui successit Linus, Lino successit Clemens, Clementi Anacletus, Anacletus Evarisius ^d, Evaristo (Alexander, Alexandro) Sixtus ^e, Sixto Telesphorus ^f, Telesphoro Iginus, Igino ^g Anicetus ^h, Aniceto Pius, Pio Soter, Soterius (Eleutherius ⁱ, Eleutherio) Victor, Victori Zephirinus ^j, Zephirino Calixtus, Calixto Urbanus, Urbano Pontianus, Pontiano Anterus, Antero Fabianus, Fabiano Cornelius, Cornelio Lucius, Lucio Stephanus, Stephano Sixtus, Sixto Dionysius, Dionysio Felix, Felici (Eutychemus, Eutychemo Caius, Caio ^k) Marcellinus, Marcellino (Marcellus, Marcello ^l) Eusebius, Eusebio Miltiades, Miltiadi Sylvester, Sylvestro

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *cathedra* ; sed legendum potius *cathedram*, phrasi usitata Optato, sic in primo libro, *cuius tu cathedram sedes : quis cathedram sederit alteram*, etc.

^b In ms. S. G. *Romana*.

^c In ms. S. T. *in quo*, vitio scriptoris.

^d In ms. S. T. *Eucharistus*.

^e *Alexander* omittitur in mss. hoc in loco, et postea inseritur in locum *Eleutherii*, sed perperam ; quare seriem pontificum restitimus, sed alio caractere eos adicientes qui in mss. omissi sunt.

^f In ms. S. T. *Telesporus*. In ms. S. G. *Telesforus*.

^g In ms. S. T. male *Anicletus*.

^h In ms. S. T. *Sotero*.

ⁱ In mss. hic inseritur *Alexander* omissio *Eleutherio*, sed perperam.

^j In ms. S. T. *Zepherinus*.

^k Desunt in mss. *Eutychemus* et *Caius*.

^l Deest *Marcellus* in mss. et utrum ille diversus sit a *Marcellino*, non modica est quæstio.

VARIORUM NOTÆ.

posse explicari, qua ante Eucharistiam Neophyti perficiebantur. Porro, non bene suspicantur quidam pro *annulo* legendum esse *angelum*, nam annulus est dos, non angelus. ALBASP.

(18) *Quis et ubi prior cathedra*. Videndum est cui primo potestas, missio, et sacerdotium concessum mandatumque sit. ALBASP.

(19) *In urbe Roma*. Romæ igitur sedit qui primus cathedram obtinuit. ALBASP.

(20) *Petro primo*. Docet Christum D. Petro primam cathedram et primam missionem concessisse : hoc est, eum Ecclesiæ et omnibus sacerdotiis præfecisse. ALBASP.

(21) *Cathedram episcopalem*. Primam missionem : omnem potestatem a qua cæteræ deducuntur. ALBASP.

(22) *Omnium Apostolorum caput*. Est caput Apostolorum, ex Optato, quia primam habuit cathedram suam ex qua cæteri potestatem et cathedram acceperunt. ALBASP.

Ibid. *Apostolorum caput Petrus : unde et Cephas appellatus est*. Suspicatur Fr. Balduinus hæc verba, *unde et Cephas appellatus est*, esse ineptæ alicuius glossæ ad marginem temere adscriptæ, et deinde abs librariis contextui insertæ. Certe Optatus lib. vi simpliciter ait Petrum fuisse caput Apostolorum ; neque præterea quidquam adjicit. INCERT.

(23) *Unde et Cephas appellatus est*. *Cephas* Syriace est *Petra*. Dixit ergo Christus : *tu es Cepha, et super hanc Cepha*, quod Græcè reddidit Matthæus *ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ Πέτρῃ* : *tu es Petrus et super hanc Petram*. Sed videtur Optatus id sibi velle Petrum esse dictum *Cepham* a κεφαλῆ, quod *caput* significat, quæ allusio parum solida est. DU PIN.

(24) *In qua una cathedra*. Habet pontifex Christi cathedram ; et ea cathedra una, non multiplex ; quapropter ut quis eam habeat, oportet ut eam a pontifice, cui prima eâ est tradita, accipiat ; hæc est Optati doctrina. ALBASP.

(25) *Unitas ab omnibus*. Hoc est, ut omnes adhererent summo pontifici ; servare enim unitatem in prima illa cathedra est ab illa cathedra originem ducere et sacerdotium accipere. Nota loquendi formulam, servare unitatem in cathedra summi pontificis, quibus satis liquet Optatum credidisse et de-

cuisse, primam cathedram, potestatem, missionem, quæ verba apud eum sunt synonyma, Romanam esse, eamque summum pontificem occupare ; ab ea cæteras vim suam et potestatem accipere debere, in ea et cum ea omnibus adherendum esse, et qui cum ea non communicarent schismaticos esse : nam Optatus ex his et ex consequentibus missionis et potestatis suæ rationem reddit, eamque non alio argumento probat, nisi quod cum summo pontifice conjunctus esset. ALBASP.

(26) *In qua una cathedra, unitas ab omnibus servetur*. Cui adherentes in una communionem perstarent. DU PIN.

(27) *Singulas cathedras*. Ergo cæterorum Apostolorum cathedræ non erant primæ, neque singulæ, sed erant cathedræ a cathedra illa una quam Romæ Christus constituerat propagatæ et genitæ. ALBASP.

(28) *Ne cæteri apostoli singulas sibi quisque defenderent*. Divisas scilicet et separatas. Nam sicut unum est per plures sacerdotium, ita singulæ cathedræ ob unitatem sacerdotii et communionem inter se dici possunt una cathedra, sicut plures Ecclesiæ sunt una Ecclesia. DU PIN.

(29) *Ut jam schismaticus*. Ut esset schismaticus qui suam cathedram ab illa una et prima non accepisset, atque peccator qui sine pontificis missione cathedram sibi arrogaret. ALBASP.

(30) *Singularem cathedram*. Nota singularitatem cathedræ ; quam male antiquis illis conveniret cum hæreticis nostris, qui singularitatem non agnoscunt. ALBASP.

(31) *Ergo cathedra unica*. Ex eo quod cæteri Apóstoli non haberent singulares cathedras, concludit unicam esse cathedram, et eam Romæ esse. ALBASP.

(32) *Sedit prior Petrus*. Primus ex pontificibus sedit. ALBASP.

(33) *Cui successit Linus*. Probavit primo unitatem ac singularitatem cathedræ Christi. Secundo, eam Romæ institutam fuisse. Tertio, D. Petrum primo eam occupasse. Quarto, Apostolorum cathedras ab ea manasse. Quinto, illam cathedram quæ Petro tradita esset ad Siricium et Damasum usque, per seriem pontificum maximorum pervenisse. ALBASP.

Marcus, Marco Julius, Julio Liberius, (34) Liberio A Damasus, (35) Damaso Siricius, hodie (36) qui noster est socius (37) : cum quo nobiscum ^a 38 totus orbis (39) commercio formatarum, in una communionis societate concordat. (40) Vestrae cathedrae vos

A originem reddite, qui vobis vultis sanctam Ecclesiam vindicare.

IV. Pseudo-episcopi et conventicula Donatistarum in urbe Roma. — (41) Sed et habere vos in urbe Roma partem aliquam dicitis; (42) ramus ^b est vestri

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. in aliis et in editis, nobis.

^b In ms. S. G. ramulus, non ineleganter.

VARIORUM NOTÆ.

(34) Liberio Felix, Felici Damasus. Scias, lector, absentem me fuisse, cum hæc excuderentur, atque non solum imprudenter et invito me, sed et contra fidem exemplaris typographo a me traditi et omnium Optati editionum, Felices nomen ab aliquo huc intrusum esse. Nam ut illud aliis disputandum relinquam, an hic Felix legitimus unquam Papa fuerit; cum Optatus non tam Romanorum Papatum nomina quam successiones hic inuitat, quam ridiculum Liberio successorem dare Felicem, qui non modo Felici supervixit, sed et pontificia sede, illo mortuo, diu potius est! Quare et Augustinus epist. CLXV, ubi simili occasione Romanos pontifices commemorat, etsi non in omnibus cum Optato conveniat, hujus tamen Felicis nec ipse meminit. Ne tale quid in sequentibus admitteretur, a viro doctissimo qui hanc provinciam prorsus in me amore rogatus haud illuenter suscepit, diligenter cautum est. Quod ideo moneo, ne et alia quoque immerito suspecta habeas. M. CASaub.

(35) Damaso (Romano episcopo) Successit Siricius, hodie qui noster est socius; cum quo nobis totus orbis commercio formatarum in una communionis societate concordat. Hic locus satis affectus est difficulter; legendum suspicamur, cum quo nobis totius orbis commercio formatarum, uti in una communionis societate concordat. Videat lector an quid extundi sententiæ verbis que Alri nostri aptius omnino possit. BARTH.

Ibid. Damaso Siricius hodie. Fr. Balduinus scribit sibi hæc videri non Optati esse, sed alicujus paulo post eum scriptoris. Nam constat Optatum scripsisse hos libros circa annum 370, Siricium vero illum non fuisse creatum episcopum ante annum 383, etc. Vide ejus doctissimas adnotationes b. ubi de formatis quædam documenta invenies. ALBASP.

(36) Qui noster est socius. Hoc nomen non est nomen dignitatis, sed societatis: quemadmodum enim reges et principes qui cum mercatoribus ineunt societatem, ac mercaturas faciunt, ratione illius societatis dicuntur socii mercatorum; ita ratione societatis et communionis Ecclesiasticæ quam episcopi habent cum summo pontifice, dicuntur ejus socii, quamvis dignitate et potestate longe sint inferiores. ALBASP.

(37) Qui noster est socius. Cum quo communionem habemus ac per eum cum omnibus aliis episcopis, qui per epistolas, ut appellant, formatas cum ipso communicant. Ha est una Ecclesia, una cathedra, unum sacerdotium, etc., quia ecclesiæ, cathedræ, sacerdotum singulorum locorum unam constituent Ecclesiam universalem, unam cathedram communem, unum sacerdotium, cuius pars in solidum a singulis tenetur. Du Pin.

(38) Totus orbis. Totius Ecclesiæ una debet esse communicatio: et quemadmodum Ecclesia quæ per totum orbem est diffusa, unum constituit corpus; ita omnes illius corporis partes inter se semper communicare debent: hæc autem olim per episcoporum communionem cum summo pontifice fiebat; nam omnes fideles cum suis pastoribus in missæ sacrificio communicabant; pastores autem cum suis episcopis, aut ratione missionis, aut per Eulogias quæ ad eos mittebantur, aut per archidiaconos, aut denique in synodis communionem celebrabant. Episcopi denique per litteras communicatorias cum

summo pontifice habebant communionem. Et ita omnes fideles eadem communionem fruebantur; hoc docet Optatus hoc loco. ALBASP.

(39) Commercio formatarum. Absentes per formatas communicabant: de quibus litteris scripsit Bernardinus Ferrarius. Igitur ut staret communicatio, atque ut omnes corporis Christi partes inter se communicarent, omnes episcopi singulis anfratibus, aut etiam sæpius litteras communicatorias ad pontificem mittebant, ut plebis sibi creditæ cum Christo communionem foverent: D. Augustinus contra Cresconium libro III, capite 34: Quod hinc maxime credibile est, quod ad Carthaginiensis episcopum Romano prætermissis nunquam Orientalis Catholica scriberet, ubi saltem vester scribi debuit quem soletis Romam paucis vestris mittere ex Africa. Illud litterarum commercium poterat frequentari inter cæteros episcopos; nam Carthaginiensis episcopus poterat formatam dirigere et scribere ad Cæsareæ episcopum; sed prætermissis episcopo Romano non poterat, hoc est, ab episcopo Romano debuerat discere antequam scriberet, quis esset legitimus Cæsareæ episcopus, et tum demum ad eum scribere: deinde non erat necesse ut episcopi multas sibi litteras scriberent ut communicatio inter eos celebraretur, nam cum omnes cum summo pontifice communicarent, per illum communionem omnem etiam inter se communicabant. ALBASP.

Ibid. Commercio formatarum. De formatis post tot viros doctos, qui hoc argumentum fuscè tractarunt, non est quod nos hic quidquam. Res nota est: neque nobis alios transcribere hic animus. M. CASaub.

(40) Vestrae cathedrae. Suae rationem et originem edidisse videtur Optatus, quando Parmenianum ad id faciendum invitavit et compellit: hoc autem fecit Optatus docendo se cum summo pontifice communionem habere et participare cum prima illa cathedra quæ una est. Itaque ex summi pontificis communionem duo possunt deduci: episcopum schismaticum non esse, unaque et legitima eum uti potestate et missione. ALBASP.

(41) Sed et habere vos in urbe Roma. Quod scirent Donatistæ sine pontificis Romani communionem Ecclesiam se habere, et in ea esse non posse, atque ab ejus communionem sui hæretici separati essent; ideo episcopum ex suis Romam mittebant, ut possent dicere se Romæ habere episcopum, et cum episcopo Romano se communionem habere. Hoc patet ex hoc loco et ex collatione Carthaginiensis in qua volebant pseudo-episcopum suum Romanum interesset, quæ res vehementer debet hæreticos nostros commovere, qui pontificis auctoritatem minuere conantur: cæterum nota verbum illud partem habere, hoc est, communionem habere: cum enim in missione ordinamus, dicimus partem cum iis habituros, pollicemur eos habituros communionem cum iis omnibus qui bene ministraverunt ab infido. ALBASP.

(42) Ramus est vestri erroris. Hoc est, ille pseudo-episcopus quem Romæ constitulistis, est ramus productus ex trunco erroris vestri et schismatis, quod est in Africa; non est radix, sed ramus. Atqui episcopi Romani non sunt missi ab aliquo non; sunt rami, sed sunt radix: cæteri ab eis manant, et originem ducunt, illi a nullo oriuntur. ALBASP.

erroris, protentus de mendacio, non de radice veritatis. Denique si (43) Macrobio dicatur, (44) ubi illic sedeat, numquid potest dicere, in (45) cathedra Petri? quam nescio (46) si vel oculis **33** novit, et (47) ad cuius memoriam non accedit quasi schismaticus, (48) contra Apostolum faciens, qui ait: (49) *memoriis*

LECTIONES VARIANTES.

^a In editis, ita ut obtulerit illic.

^b In ms. S. G. Enclopius.

VARIORUM NOTÆ.

(43) *Macrobius*. Ille qui tunc pro Donatistis Romæ agebat. ALBASP.

(44) *Ubi illic sedeat*. Quam auctoritatem habeat, et a quo accepit. ALBASP.

(45) *In cathedra Petri*. Cum Siricius in Petri cathedra sederet, necesse erat ut aliam occuparet Macrobius. ALBASP.

(46) *Si vel oculis novit*. Neque oculis novit altare ubi Petrus obtulit, neque Ecclesiam ubi fidelibus præfuit, et in qua apostolatam exercuit. ALBASP.

(47) *Ad cuius memoriam*. Ad Petri memoriam: hoc loco accipit memoriam pro reliquiis D. Petri ad quas non audebat accedere Macrobius, et cum iis communicare, quia erat schismaticus. Omnes olim episcopi cum decessoribus suis communionem agebant, quia cum eis una eademque persona et corpus censebantur, et quia etiam corpus Christi non solum constat ex membris quæ videntur, sed ex iis etiam quæ in pace recesserunt: quapropter ut perfecta esset communio, et ut concinnata primo episcopo qui in ea sede sederet, videretur, cum omnibus episcopis mortuis communionem faciebant: hoc autem fiebat multis modis, vel missas super eorum reliquias celebrando, vel eas deosculando, vel eorum nomina inter sacra et diptychis offerendo. Ut ergo Optatus ostendat Macrobius non esse legitimum Romanæ Ecclesiæ episcopum, atque adeo Petro non communicare, dicit eum ad ejus reliquias non accessisse. ALBASP.

(48) *Contra Apostolum faciens, qui ait, memoriis sanctorum*, etc. Rom. xii, 13, quo loco *μνησις* pro *χρησις* ab antiquis nonnullis est lectum. Balduinus ad hunc locum notavit, et plura Lucas Brugensis, in notis ad N. T. Alb. ubicumque *memorias* reperit, reliquias interpretandum putat; cum tamen ex antiquissimis qui lectionis illius meminerunt, quidam pro *recordatione* acciperint, sed neque apud alios *memoria* idem quod *reliquia*. Erigebantur enim *memoriae*, reliquæ condebantur. Erigebantur autem vel templa, vel altaria, in quibus, si quas sanctorum veras reliquias haberent, condere solebant et asservere. *Memoriae* igitur sunt templa ut plurimum, aliquando tantum altaria, quæ seorsim et singularia sæpe extruebantur. Cæterum Albaspinæus tanti facit hanc lectionem ita a se expositam et enarratam, ut etsi vulgatæ versionis ab omnibus receptam lectionem, *necessitatibus sanctorum communicantes*, plane repudiare non audeat, alteram tamen veteri disciplinæ, si reciperetur, magis consentaneam non vereatur pronuntiare. Adeo sordebat homini ex mera quantus erat antiquitate composito, quidquid ad veteres, seu veros, seu fictos ab ipso ritus trahere non poterat. Ego vero veteri disciplinæ tam consentaneam esse illam versionem ausim præstare, ut nulla magis esse queat. Unde factum est ut olim, quoties nihil esset, unde necessitatibus pauperum subveniretur, sanctissima quæque Deo consecrata vasa, vela, quævis alia, conflare, confringere, distrahere, nulla religio esset, quo sanctissimo huic præcepto quoquo modo satisfaceret. Id sæpe a veteribus Ecclesiæ præsulibus, viris veræ et antiquæ pietatis, etsi interdum non sine indignæ, majori tamen semper cum laude factitatum esse testes illorum temporum historia. Sed ne notæ nimium crescant, deinceps

sanctorum communicantes (50) (Rom. xii, 13). Ecce (51) præsentibus sunt ibi duorum memoriæ Apostolorum. (52). Dicite si ad has (53) ingredi potuit; (54) aut obtulit illic ^a, ubi sanctorum memorias esse constat. Ergo restat, ut fateatur socius vester Macrobius, se ibi sedere, ubi aliquando sedit Enclopius ^b: si et

mihî, nisi fortasse in perquam paucis, plane omitendus Albaspinæus. Illud etiam lectorem rogatum velim, ut si quid occurreret obscurius a me prætermisissum, ne prius mihi vitio vertat quam Balduinum consuluerit, apud quem spero reperit quidquid in his notis desiderabitur. M. CASaub.

B (49) *Memoriis sanctorum communicantes*. Hunc ad Romano locum de reliquiis et de memoriis sanctorum, non de necessitatibus explicat cum Hilario, Rufino et Ambrosio, quæ lectio inagis consentanea esset veteri disciplinæ. ALBASP.

(50) *Memoriis sanctorum communicantes*. Locus apostoli Pauli ex ep. ad Rom. c. xii, v. 13, ubi habetur *necessitatibus* seu *indigentibus*, ταῖς χρησις, sanctorum communicantes. Sed quidam codices habere ταῖς μνησις, memoriis; et ita non solus legit Optatus, sed et Hilarius l. in Constantium, Rufinus, Pelagius, Ambrosiaster, Sedulius, Chrysologus homil. 120, et Gregorius iii in epist. ad Optimates et populum Germaniæ. Id etiam interpretatur de memoriis seu reliquiis sanctorum Augustinus serm. de verbis Domini nunc 137, c. ult., *communicatis membris Apostolorum, communicatis memoriis sanctorum Martyrum*. Attamen de necessitatibus et indigentibus sanctorum, hoc est, christianorum, intelligendum esse Apostolum longe verisimilius est. Sed excusandus Optatus qui communem suo tempore lectionem secutus est. DU PIN.

(51) *Præsentibus sunt ibi duorum memoriæ Apostolorum*. Reliquiæ D. Petri et Pauli erant Romæ tempore Optati. ALBASP.

(52) *Præsentibus sunt ibi duorum memoriæ apostolorum*. Memoriæ, sunt ædes sacræ aut altaria in quibus exstant reliquiæ martyrum, conc. Carth. v, c. 16: *Placuit ut altaria quæ passim per agros aut vias tanquam memoriæ martyrum constituuntur*. In conc. Calced. act. 1, *Ἐν τῶν ἁγίων μνησις*, pro *in ecclesiis sanctorum*. Calus, scriptor Optato longe vetustior, de templis illis in quibus erant Apostolorum sepulcra, sic loquitur apud Eusebium lib. ii Hist. c. 25: *Ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια τῶν Ἀποστόλων ἔχω δεῖξαι: ἵαν γὰρ θελήσεις ἀπελθεῖν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν Ὀστίαν, εὐρήσεις τὰ τρόπαια τῶν ταύτων ἰδρυσασμένων τὴν ἐκκλησίαν*. Ego vero apostolorum tropæa possum ostendere. Nam sive in Vaticanum, sive ad Ostiensem viam pergere libet, occurrent tibi tropæa eorum, qui Ecclesiam illam fundaverunt. DU PIN.

D (53) *Ingradi potuit*. Ad locum et ad sacellum ubi illæ reliquiæ quiescebant et colebantur. ALBASP.

(54) *Ita ut obtulerit*. Ita ut sacrificium missæ obtulerit super ejusmodi reliquiis; quare cum sacrificium non potuerit offerre super reliquias D. Petri, cum eo non communicat: et rursus quia non communicat cum D. Petro, non sedet in cathedra Petri; et si non sedet in cathedra, nullam vos cum Romano pontifice communionem habetis, et ita cathedræ vestræ originem non potestis reddere. Cæterum nota ex Optati doctrina, cæteros quidem episcopos suæ cathedræ rationem reddere ex communionem quam habent cum summo pontifice; pontifices autem maximos suæ rationem non petere ex communionem cum cæteris episcopis, sed ex communionem quam habent aut habere debent cum reliquiis D. Petri et cum ipsomet D. Petro: hæc nota. ALBASP.

ipse Encolpius interrogari posset, diceret se ibi sedere ubi ante ^a sedit Bonifacius Ballitanus ^b (55) : deinde si et ipse interrogari posset, diceret, (56) ubi sedit Victor Garbensis, a vestris jamdudum de Africa (57) ad paucos erraticos missus. (58) Quid est hoc, quod pars vestra in urbe Roma (59) episcopum civem habere non potuit? (60) Quid est, quod toti Afri et peregrini, in illa civitate sibi successisse **34** noscuntur? non apparet dolus? non factio, quæ mater est schismatis? (61) Interea Victor Garbensis ut hinc prior mitteretur, non dico (62) lapis in fontem, quia nec valuit puritatem catholicæ multitudinis perturbare :

A sed quia quibusdam Afris (63) urbica placuerat commemoratio ^c; et hinc a vobis profecti videbantur, ipsi petierunt ut aliquis hinc, (64) qui illos colligeret (65), mitteretur. Missus est igitur Victor : erat ibi (66) filius sine patre, (67) tiro sine principe, discipulus sine magistro, (68) sequens sine antecedente, inquilinus sine domo, (69) hospes sine hospitio, pastor sine grege, episcopus sine populo. Non enim grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter (70) quadraginta, et quod excurrit, basilicas (71), locum, (72) ubi colligerent, non habebant. (73) Sic spelun-

LECTIONES VARIANTES.

^a Deest in ms. S. G.

^b In ms. S. G. *Bellitanus*.

^c Ita in omnibus mss. et sic legendum. Perperam omnino in quibusdam editis *commemoratio*.

VARIORUM NOTÆ.

(55) *Ballitanus*. Seu *Vallitanus*, erat inter episcopos Numidiæ. In collat. Carth. *episcopus plebis Vallitanæ*. In notitia episcop. *Africæ* nominatur *Ullitanus*, et in alio codice *Villitanus*. DU PIN.

(56) *Victor Garbensis*. Primus qui Romam missus est a Donatistis, ut illic pseudo-apostolatam exerceat. ALBASP.

(57) *Ad paucos erraticos*. Ad paucos Donatistas qui Romæ erant sine pastore et sine Ecclesia, qui cum aliis non colligebantur, nec synaxim faciebant : qui enim non colligit cum episcopo, spargit et est erraticus. ALBASP.

(58) *Quid est hoc quod pars vestra in urbe Roma, etc.* Scimus *totos* pro omni hic et generis et melioris notæ scriptoribus vel Servio doctore poni. Tamen hoc verum non est *totos* Afros sibi successisse in schismatica Donatistarum cathedra apud urbem; historiis alibi demonstrabimus. Et minus hæc vox ad Afros et peregrinos simul hoc loci facit. Quare necessariam adhuc ego arbitror correctionem. *Tot jam Afri et peregrini*. BARTH.

(59) *Episcopum civem*. Episcopi olim debebant esse cives illius loci in quo ordinabantur, ut ejus mores et vita a civibus quibus prædicabantur et a quibus nominabantur cognoscerentur. At contra hanc disciplinam omnes episcopi Donatistæ qui erant Romæ, Africa peregrini erant : quo manifestum fiebat eos non electos, sed factione obrepsisse. ALBASP.

(60) *Peregrinus*. Is olim censebatur peregrinus, qui non erat natus in illo loco in quo ordinabatur, quamvis multos annos ibidem immoratus esset : hoc patet ex epistola Epiphani ad Joannem Antiochenum. Cæterum, ex antiqua disciplina peregrinus sine necessitate non debebat ordinari. ALBASP.

Ibid. *Quid est quod toti Afri et peregrini in illa civitate sibi successisse noscuntur?* Corrigit Barthius, *quod tot jam Afri*, etc., necessaria, uti ait, correctione. Sed nihil temere mutandum videtur. *Toti Afri*, locutio Afri usitata, et inter cæteros, Apuleio. Vide nostrum pag. 50, v. 31, et alibi. INCERT. D

(61) *Interea Victor Garbensis ut hinc prior mitteretur*. Tò mitteretur repetitum, turbat ordinem orationis et intricatam reddit, si continua serie legas ad secundum illud mitteretur. Possis tamen ita accipere : interea quod primus Victor Garbensis hinc missus sit, non dicam consulto consilio factum, ut tanquam lapis in fontem, quia revera nihil tale consecutum est, sed nimirum, quia quibusdam Afris, etc., sublata nempe τῆ παραβίσει punctoque post τὸ perturbare geminato. Utcumque tamen legas, non abhorret ab Optati stylo; neque operæ erit nos in his et similibus deinceps immorari. M. CASAUB.

(62) *Lapis in fontem*. Ecclesia est fons, ejus puritas ab hæreticis turbatur. ALBASP.

(63) *Urbica*. Romana : Urbis Romæ. ALBASP.

B (64) *Qui illos colligeret*. Episcopum qui sacra faceret et qui eos per synaxim cum Christo colligeret et communicare faceret : colligere enim in antiquis significat sacrificare, et collecta sacrificium. ALBASP.

(65) *Qui illos colligeret*. *Colligere*, Græcè συναγαγεῖν, vox usitata ad solemnes Christianorum συναγαγῆς, seu conventus significandos. *Colligere* is dicitur qui præest synaxibus seu conventibus Christianorum. Apud Irenæum l. III, contr. Hæres. c. 3 : *Qui præterquam quod oportet colligunt*, sunt illi qui præstant hæreticorum ac schismaticorum conventibus. DU PIN.

(66) *Filius sine patre*. Sine ordinatione, sine decessore, ex seipso ibi natus, nemini succedens, a nemine Romæ ordinatus. Cæterum episcopi parens is censetur qui episcopo manus imponit. ALBASP.

(67) *Tiro sine principe*. Qui ordinantur episcopi tirones et discipuli censentur eorum a quibus ordinantur; cum autem Victor Romæ non ordinatus, sed missus fuisset ex Africa, erat tiro et discipulus sine magistro. ALBASP.

C (68) *Sequens sine antecedente*. D. Cypr. l. I, epistola 6 : *Novatianus in Ecclesia non est, nec episcopus computari potest, quia evangelica et apostolica traditione contempta, nemini succedens a se ipso ordinatus est*. ALBASP.

(69) *Hospes sine hospitio*. Alludit ad illud, *jam non advenæ, sed hospites* : docetque Victorem quamvis esset Christi hospes, hospitium tamen Romæ non habuisse. ALBASP.

(70) *Quadraginta et quod excurrit*. Plures erant Romæ basilicæ in quibus populus colligebatur. ALBASP.

(71) *Inter quadraginta, et quod excurrit basilicas*. Jam tum temporis, cum scilicet Victor illic missus est circa initium schismatis Donatistarum, erant Romæ quadraginta basilicæ. Cornelius, summus pontifex, in epistola ad Fabium quinquaginta circiter annis ante id tempus scripta, testis est jam tum fuisse quadraginta sex presbyteros in Ecclesia Romana : qui presbyteri videntur pluribus præfuisse basilicis. Athanasius in apologia contra Arianos, dicit concilium Romanum quinquaginta episcoporum in sui gratiam habitum, a Julio congregatum fuisse eo in loco ubi Vito presbyter conventus agebat : ἑνθα Βίτων ὁ πρεσβύτερος συναγαγῶν. Ergo ab antiquissimis temporibus singuli quique presbyteri suas habebant basilicas in urbe Roma, in quibus populum colligebant. At ne unam quidem ex his basilicis habere poterant pseudoepiscopi Donatiani. DU PIN.

(72) *Ubi colligerent*. Ubi sacrificarent et synaxim facerent. ALBASP.

(73) *Sic speluncam quamdam foras a civitate, etc.* Quod est vel quale ipsum hoc tempus? Sodes, judice me, lector, utere, et reponere ubi pro tempore : possent quidem ἀρτῆ potuissent, usus vulgaris latinis

cam quamdam foris a civitate, (74) cratribus^a sepe-
runt, (75) ubi ipso tempore conventiculum habere
potuissent: (76) unde Montenses appellati sunt (77).
Igitur, quia Claudianus Luciano, Lucianus Macrobio,
95 Macrobius Encolpio, Encolpius Bonifacio, Bonifa-
cius Victori successisse videntur: si Victori diceretur,
ubi sederit? nec ante se aliquem illic fuisse monstra-
ret, nec cathedram aliquam, nisi pestilentiae osten-
deret. Pestilentia enim morbis extinctos homines ad
iustos mittit, qui inferi portas suas habere noscun-
tur; contra quas portas, (78) claves salutes^b ac-
cepisse legimus Petrum, principem scilicet nostrum;

A cui a Christo dictum est: *tibi dabo claves regni colorum, et portae inferorum non vincunt eas.* (Matt. xvi.)

V. *Donatistae acisuræ auctores pacis inimici.* —
Unde est ergo quod claves regni colorum^c vobis
usurpare contenditis, qui (79) contra cathedram Petri,
vestris praesumptionibus et audacis, sacrilegio mili-
tatis? heattitudinem repudiantes, qua laudari meruit,
*qui non abiit in concilio impiorum, et in via peccatorum
non stetit, et in cathedra pestilentiae^d non sedit* (Ps. i,
4). In consilio impietatis itum est a majoribus ves-
tris, ut divideretur Ecclesia^e. Inierunt^f etiam pec-
catorum viam, dum Christum partiri conati sunt,

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. melius quam id quod habetur in mss. S. T. et P. S. *gradibus*; nec enim *gradibus* fit sepes, sed *cratribus*.

^b In ms. S. T. *salutaris*.

^c Ita in ms. S. G. *Deest* in aliis.

^d In ms. S. G. *pestilentium*.

^e Ita in omnibus mss. quos vidimus. In editis, *ut dividerent Ecclesiam*.

^f In editis, *iverunt*, minus bene.

VARIORUM NOTÆ.

posechat; sed Optatus, qui fortasse penitus norat, secutus est morem modumque loquendi usitatum bonis scriptoribus, quem *mutationem temporum in verbis*, licet nobis indigitare, a Diomede Grammatices lib. II inter species solœcismi relatum. Sic idem Optatus *potuisset* pro *potuerit* usurpat: *facerent* pro *fecissent*, *intraverat* pro *intravisset*, etc. Ille cui Afrum sapere, aut esse fugienda instar scopuli, ita enim loquuntur solentes graminicaestri, illi parvuli, videntur, ille, me iudice, recentium observatorum libros evolvat. habebit quo mutare velit sententiam. Nominatum Laur. Vallam, lib. III, Elegantiar. cap. 48; Barriatum sylvæ annotationum cap. 10; Bernarium ad Papium majore conatu, quam effectum illustratum; Val. Acidalium ad Curtium lib. v; C. Ritterbusium ad Ligurinum Gunteri lib. I, c. 4; Albericum Gentilem ad lib. I Maecab., et alios quorum nos nomina nominare nolimus. BARTH.

(74) *Gradibus sepeverunt*, etc. Gradibus sepe quid sit non satis capio, nisi quod de gradibus non alienam, quibus fortasse descensus in speluncam. At muris aut cratribus (quod aliquando reponendum hic putavi) sepe proprio dicitur. Apponam locum Servii, qui non alienus ab hoc loco. Servius igitur ad illa Virgilii lib. IV *Æneidos*: *Centum aras possit: Atii; inquit, templum dicunt, non solum quod potest claudi, verum etiam quod palis aut hastis, aut aliqua tali re et lineis aut loris, aut simili re septum est, quod effatum est.* Ita postrema verba emendat illustris et æternæ memoriæ heros Josephus Scaliger ad Festum p. 88, cum antea legeretur *et factum est*. Quod ait Optatus ipso tempore, nihil opus erat Barthiana emendatione, qui pro tempore legit ipso tempore, valet eo vel isto. Ita Optatus ipso lib. I: *Officialis publicus ipsius temporis, id est, ejusdem.* Ita et Victor Ulic. lib. I: *quod ipso gestum est tempore.* Et post aliquot iterum paginas, *qui paulatim deficientes nunc simul ipsi superstitales sunt tres.* Isti voluit dicere quos deinceps nominat. Dabit veniam æquus lector, si hæc minima interdum prosequimur. Non enim quod tanti sunt ipsa, sed quod aliorum in his minimis error, tanti ut essent fecerit. M. CASAB.UB.

(75) *Ubi ipso tempore conventiculum habere potuissent.* Quod est vel quia ipsum hoc tempus? percontatur Barbius, legitur ubi pro tempore. *Potuisent* *Avri* *toū* possent positum, quod quidem usus linguæ latine posechat, sed Optatus secutus est modum loquendi, quem *mutationem temporum in verbis* licet appellare; a Diomede grammatico inter species solœcismi relatum, lib. II: *Et ne regredi ad meliora potuissent, ipsi sibi schismatis compedes posuerunt.* Arnobius quoque lib. I: *ipsum denique hircere si animantia muta potuissent, si in linguarum nostrarum*

facilitatem solvi; imo si arbores, glebæ, saxa sensu animalia vitali, vocis sonitum quærent et verbarum articulos integrare. Qui locus a doctissimo critico sollicitandus non fuit, mutando potuissent in potissent. Sic potuissent usurpat Optatus, pro potuerint, pag. 73; *facerent* pro *fecissent*, alibi; *intraverat* pro *intravisset*; quæ omnia, ut et quod dicit pag. 53, loquimur pro *locuti sumus*, ejusdem modi haberi decet, nempe *mutati nomine temporis*. Vide et supra notas ad lib. I. INCERT.

(76) *Unde Montenses.* D. Augustinus de Unitate Ecclesiæ, in paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus. ALBASP.

(77) *Montenses appellati sunt.* Hieronymus in chronico ad annum Christi 356: *Donatus, a quo supra Donatianos dici memoravimus, Carthagine pellitur. Quidam sectatores ejus etiam Montenses vocant, eo quod ecclesiam Romæ primum in monte habere ceperunt.* Idem in fine libri contra Luciferianos inter eos qui ab Ecclesia sunt extorres, pumerat *Montenses* seu *Campitas*. Augustinus epist. olim clxy vunc LIII, post enumeratam, ad exemplum Optati, Romano pontificum successionem, sic etiam argumentatur: *In hoc ordine successionis nullus Donatista episcopus invenitur. Sed ex transverso ex Africa ordinatum miserunt, qui paucis præsidens Afris in urbe Roma. Montensium vel Cutzupitarum vocabulum propagavit.* Pro Cutzupitiis seu Cuzupitiis plerique volunt legendum hic *Rupitæ*: Donatistas enim *Rupitanos* vocat August. ut in lib. de unitate Ecclesiæ c. 3, in paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus, sed in postrema editione operum Augustini restitutum ex fide ms. Floriacensis Cutzupitanis. In prioribus loco duo uss. codices Vaticani habent *Cutrumpitarum*. Cotelerius ex conjectura legendum censet, *Scototopitarum*, a *σκότος*, *tenebræ*, *τόπος*, *locus*. Forte emendandi sunt hi Augustini loci ex Hieronymo, et legendum *Campitæ*, quod mirum in modum concitavit Optato, qui dicit eos foris a civitate speluncam quamdam *cratribus* sepiisse: hinc enim æque *Campitæ* ac *Montenses* dici potuerunt. Attamen Augustinus in lib. de hæresibus c. 69, de Donatistis qui Romæ debebant loquens, eos tantum *Montenses* vocat. Isti hæretici, inquit, in urbe Romæ *Montenses* vocantur, quibus hinc ex Africa solent episcopum mittere, aut hinc, illuc *Africorum episcopi* pergere, si forte ibi eum ordinare placuisset. In lege Honorii de hæreticis in cod. Theodosiano l. 43, vocantur etiam *Montenses*. DU PIN.

(78) *Claves salutes.* Tertia ex Ecclesiæ dotibus, de annulo secunda dote nihil dixit. ALBASP.

(79) *Contra cathedram Petri.* Contra cathedram Petri militabant Donatistæ, quia dicebant Ecclesiam nusquam esse nisi penes Donatistas. ALBASP.

cujus Judæi non vestimenta scindere voluerunt^a : A cum apostolus Paulus clamet et dicat, *numquid divisus est Christus* (I Cor. 1)? Et utinam si jam malam viam intraverunt; agnito peccato, (80) super se reverterentur, id est emendarent quod erraverant; revocarent quam fugaverant pacem. Hoc erat de via reverti: (81) in via enim ambulatur, non statur. Sed quia parentes vestri reverti noluerunt; ipsos constat in via peccatorum stetitisse. Quorum gressus impulerat furor, tentos ligavit pigra discordia: et ne regredi ad meliora potuissent, ipsi sibi schismatis compedes^b posuerunt, ut in errore suo pertinaciter starent, ne ad pacem, quam deseruerant, reverti potuissent. Nec audierunt Spiritum sanctum, dicentem in psalmo xxxiii (v. 15), *diverte a malo, et fac bonum: inquire pacem, et persequere eam*; sed steterunt in via peccatorum suorum. Sederunt etiam in cathedra pestilentiae, quæ (ut supra diximus) seductos mittit ad^c mortem. Sed et dum vos parentum errorem colentes, studiose defenditis, hæredes sceleris esse voluistis, cum filii pacis vel sero esse possetis. Cum in Ezechiele propheta scriptum sit, *extolle vocem tuam super filium peccatoris, ne vestigia patris sui sequatur, quoniam anima patris mea est, et anima filii meæ est. Anima quæ peccat, sola punietur* (Ezec. xviii, 3, 19 et 20): si displiceret vobis quod parentes vestri peccaverunt, de admissu suo soli redderent rationem: hoc modo vel vos beati esse possetis, et laudem de ore prophetæ percipere, qui ait in psalmo 1, *Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiae non sedit; sed in lege Domini^d voluntas ejus*. Quid est aliud in lege habere voluntatem, nisi divina præcepta et religiose discere, et cum timore complere? In qua lege scriptum est (in Evangelio): *pax hominibus in terrâ bonæ voluntatis* (Luc. 11, 14); et alio loco (in Esaia propheta): po-

nam fundamenta pacis in Sion (Es. lx, 17): et alio loco (in psalmo lxxxiv), *videamus quid loquatur Dominus, quoniam loquetur pacem in plebem suam*, et alio loco (in psalmo lxxv), *venit Filius Dei, et factus est in pace locus ejus*: et alio loco (in psalmo lxxi), *suscipiant montes pacem populo, et colles justitiam*; et in Evangelio, *pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 27): et Paulus ait, *qui pacem serit, pacem et metet* (II Cor., ix): et in omnibus 36 epistolis suis, *pax in vobis abundet*^e; et in psalmo xxxiii (v. 15) *quære pacem, et consequeris eam*. Fugata recesserat pax a patribus vestris; vos eam, sicuti a Deo mandatum est, quærere deberetis^f, quam nec ultro voluistis quærere, (82) nec oblatam libenter accipere. Quis enim in tot provinciis, quibus nati estis, audivit? et si aliquis audivit, quis non vestrum miretur errorem? quis non vestrum facinus damnet? Igitur cum manifestum sit, et ipsa luce sit clarius, nos cum tot innumerabilibus populis esse, et tot provincias nobiscum: jam videtis vos in parte unius regionis positos, et ab Ecclesia vestris erroribus esse separatos, frustra vobis solis hoc nomen Ecclesiæ cum suis dotibus vindicare, quæ magis apud nos sunt quam apud vos: quas constat ita sibi connexas et individuas esse, ut intelligatur unam ab altera separari non posse. Etenim numerantur in nomine, sed uno intellectu suo junguntur in corpore: ut in manu digiti, quos intervallis singulos videmus esse distinctos. Unde, qui tenet unum, totos teneat necesse est, cum unusquisque a paribus separari non possit. Adde quod non unam solam, sed omnes proprie possidemus.

VI. *De Angelo, secunda Ecclesiæ dote; eum non esse apud Donatistas.* — Igitur de dotibus supradictis cathedra est (ut diximus) prima, (83) quam probavimus per Petrum nostram esse, (84) quæ ducit ad se angelum (85). Nisi forte eum vobis vindicantes, (86) habetis in

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *Sciderunt*.^b In ms. S. G. *terminum*.^c In mss. S. T. et P. S. *in*.^d In mss. S. T. P. S. et in editis additur, *fuit*.^e In mss. S. T. Ph. S. et in editis additur, *in nomine**Patris et Filii et Spiritus sancti.*^f Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *eam si, uti a Domino mandatum est, quæreretis*. Male in editis, *non quæreretis*.

VARIORUM NOTÆ.

(80) *Super se reverterentur*. Redirent ad Ecclesiam. ALBASP.(81) *In via enim ambulatur, statur*. Optatus verba regii vatis sic interpretatur et παραρραζει, *beatus*, etc., et *in via peccatorum non stetit*. Qui si quando ab impiis seductus et abductus, eandem cum illis viam instituit, non perstitit tamen, sed ab incepto cursu gradum ocius revocavit, et ad sanam mentem cito rediit, etc. Cur autem ita interpretetur hanc reddat rationem, quia, inquit, alioquin improprie locutus esset propheta, si illud *stetit*, de ipso standi, sive consistendi actu, non de continuato cursu acciperemus: *In via enim ambulatur, non statur*; mox pro *ne ad pacem, scribe nec ad pacem*. M. CASAUB.(82) *Non oblatam libenter accipere*. Aliæ editiones melius hic *nec oblatam*; fortasse tamen non hic temere non illud. Expende enim sequentia, et agnosces vix cohærere, nisi legas: *quam nec ultro*, id est non ultro ut nec opinus pro non opinus, etc., *voluistis quærere, nunc oblatam libenter accipite*: mox, *esse separatos, illud esse melius abesset*; quod tamen Optati, an Il-

brariorum vitio hic sit, haud facile dixerim. M. CASAUB.

(83) *Quam probavimus per Petrum nostram esse*. Per communionem quam habemus cum summo pontifice, et per eum cum D. Petro probavimus Ecclesiam et cathedram penes nos esse. ALBASP.(84) *Qui ducit ad se angelam*. Qui habet Spiritum sanctum; qui habet potestatem Spiritum sanctum conferendi et manus imponendi; qui trahit ad se Spiritum sanctum ex vi cathedræ quæ ei tradita est. Per Angelum enim intelligit Spiritum sanctum, ut patet ex his: *non enim Spiritum Dei soli vobis vindicare potestis aut includere*. ALBASP.(85) *Quæ ducit ad se angelum*. Per angelum nihil aliud intelligunt quam episcopum, legitimum habentem potestatem regendæ Ecclesiæ. Non habebant hujusmodi angelum Donatistæ, quandoquidem eorum episcopi non agnoscebantur tales, et ab aliarum ecclesiarum episcopis pro episcopis non habebantur. DU PIN.(86) *Habetis in loculis inclusum*. Habetis Spiritum

loculis clausum. (87) Mittite illum si potestis, excludat septem angelos, qui sunt (88) apud socios nostros in Asia, ad quorum ecclesias scribit Joannes apostolus; (89) cum quibus ecclesiis nullum communionis probamini habere consortium. (90) Unde vobis angelum, qui apud vos (91) possit fontem movere, aut inter cæteras dotes Ecclesiæ numerari. (92) Extra septem ecclesias, quidquid foris est, alienum est (Apoc. 1): (93) aut si inde habetis aliquem unum, per unum communicatis et cæteris angelis, et per angelos supra memoratis ecclesiis, et per ipsas ecclesias nobis. Si ita est, (94) litigium perdidistis.

VII. *Spiritum sanctum esse in Ecclesia, non apud Donatistas.*—(95) Ecce jam apud vos dotes esse non possunt; non enim Spiritum (96) Dei soli vobis vindicare potestis, aut includere quod intelligitur et non videtur. Sic enim in Evangelio scriptum est: *nam*

LECTIONES

^a In mss. S. T. et P. S. sed.

VARIORUM NOTÆ.

sanctum, qui est secunda dos Ecclesiæ, in loculis clausum. ALBASP.

(87) *Mittite illum si potestis.* Si habetis verum Spiritum sanctum, mittite illum in Asiam, ad illas septem ecclesias quæ ex auctoritate Apostoli censentur eum habere, ut excludat Spiritum qui illas ecclesias gubernat; et ita concedemus vos habere Spiritum sanctum et dandi potestatem, quæ est secunda Ecclesiæ dos; sed si spiritus vester non potest excludere spiritum illarum ecclesiarum, non est verus spiritus, sed pseudo-spiritus. ALBASP.

(88) *Apud socios nostros.* Quia cum illis communicavimus. ALBASP.

(89) *Cum quibus ecclesiis.* Quia non probabant ad eos se posse scribere. ALBASP.

(90) *Unde vobis angelum.* Unde constat vos non habere Spiritum sanctum, hoc est, vos non posse eum conferre. ALBASP.

(91) *Possit fontem movere.* Possit ecclesiam vestram animare: alludit ad octavum caput Apocalypsis, ut fallor; vel si mavis cum Tertulliano, existimabat Angelos movere aquas baptismi et vim aliquam illis inspirare de baptismo: *Igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interventum, Spiritus in aquis corporaliter diluitur.* Item, *angelum aquis intervenire; item, tunc ille sanctissimus Spiritus super emundata et benedicta corpora libens a Patre descendit super baptismi aquas: docet baptizatis Spiritum sanctum in iisdem aquis infundi; idem hic docet Optatus.* ALBASP.

(92) *Extra septem ecclesias.* Qui non communicant septem illis ecclesiis quæ probantur habere Spiritum sanctum, foris sunt: hoc est, qui non habent Spiritum sanctum, foris sunt. ALBASP.

(93) *Aut si inde habetis aliquem.* Aut si ab illis ecclesiis Spiritum sanctum accepistis, Spiritus ille qui vos regit, facit ut communicetis cum aliis angelis a quibus eum accepistis, quia unus et idem Spiritus est: quodsi aliis angelis communicatis, cum iisdem ecclesiis et cum nobis societatem habetis. ALBASP.

(94) *Si ita est, litigium, etc.* Ad superiora referendum, non quæ proxime præcedunt. Si ita res habet, inquit, ut diximus, ut quæcumque unum habet angelum Ecclesia, cæteris quoque per illum communicet angelis et ecclesiis; cum vos constet aliis minime communicare ecclesiis, quid superest, quam ut causa plane excideritis? *Ecce* (nam et illud quoque consequitur): *jam apud vos, etc.* M. CASAUB.

A Spiritus Deus est, et ubi vult adspirat, et vocem ejus audis, et nescis unde veniat et quo eat (Joan. III): Permittite Deum unde velit ire, et quo velit accedere habeat **37** libertatem: qui audiri potest et videri non potest. Et tamen studio criminandi libenter blasphemare voluisti, ut diceretis: Nam in illa Ecclesia quis spiritus esse potest, nisi pariat filios gehennæ? Vomuisti de pectore tuo convicium, et putasti adjungendum esse de Evangelio testimonium, ubi lectum est: *Væ vobis, hypocritæ, qui circuitis maria et terras, ut faciatis unum proselytum, et cum inveneritis, facitis eum filium gehennæ dupliciter quam vos estis (Mat. xxiii, 15).* (97) Si hoc convicium faciendum erat, quod non licet: quanvis sine causa fiat, (98) utinam aliquis ex vestro numero hoc dixisset: et tamen te hoc dixisse satis admiror, id falso in alterum dicere, ex quo, (99) si ordinationem tuam consi-

VARIANTES.

Ibid. *Litigium perdidistis.* Causam perdidissent Donatistæ si cum orthodoxis, vel cum Asiaticis communionem aliquam habuissent: nam perperam rebaptizarent orthodoxos si eorum communionem approbassent. ALBASP.

(95) *Ecce jam apud vos.* Transit ad dotes: et hæc verba a linea debent inseribi, vultque dicere Donatistas non posse spiritum sibi vindicare et ita includere, ut non sit apud orthodoxos; apud eos non potest esse, quia nulla inter eos est communio. ALBASP.

(96) *Non enim spiritum.* Tertia Ecclesiæ dos a Parmeniano commemorata spiritus adoptionis quod sunt Christiani Dei filii. Hoc carere aiebat Ecclesiam, quia pariebat solos filios gehennæ. Istud convicium potius quam argumentum breviter repellit Optatus, et in ipsum retorquet locum sacrarum litterarum quem adduxerat. DU PIN.

(97) *Si hoc convicium faciendum erat, etc.* Totus hic locus sæde corruptus: sententia tamen non obscura: ut de verbis minus laborandum sit. Fortasse scripserat Optatus: *Si hoc convicium faciendum erat, quanvis sine causa fiat; utinam aliquis (s. alius quis) ex vestro numero hoc dixisset, et tamen (vel, te tamen) eum fuisse satis admiror, qui falso in alterum diceret, ex quo, etc., vel, et tamen te hoc dixisse satis admiror. Id falso in alterum diceret, vel, dicere te ex quo, si ordinationem tuam consideres, possis et erubescere? Quod non licet tamquam glossema τοῦ quamvis sine causa fiat, qualia vulgo solent e margine in ipsum contextum irrepere, penitus expungo. Tamen pro autem interdum poni jampridem ad Vopiscum historicum observatum est. Quod si quisquam subtilius ista distinguere voluerit, non licet et sine causa fit; per me licebit illi: ut mihi tamen integrum sit illud quod probo magis sequi. Ideo autem hoc dicit Optatus, quod Parmenianus esset peregrinus. Quod etiam non hic exerte, alibi tamen disertis ipsi verbis objicit. Possis etiam, si retinemus illud quamvis sine causa fiat, ita interpretari: Quandoquidem tamen ita vobis sedet, convicium utcumque illicitum facere, utinam, etc. M. CASAUB.*

(98) *Utinam aliquis ex vestro.* Utinam alius hoc dixisset quam tu. ALBASP.

(99) *Si ordinationem tuam consideres.* Rebaptizatus fuerat Parmenianus, et se rebaptizari permiserat ut ad sedem Carthaginis eveheretur a Donatistis, nam aliter illa verba facitis eum filium gehennæ dupliciter, non potuissent ei convenire, neque ex iis erubescere: nisi velis illi erubescendum facere ex illis verbis:

deres, possis et erubescere (1). Commemorasti enim lectum esse in Evangelio, *væ vobis, hypocritæ, qui circuitis maria et terras, ut faciatis unum proselytum*, hoc est, ut mutetis alicujus sectam. Tu quidem cujus sectæ fueris nescio: tamen importune a te hoc dictum est (2): æstimo quod te jam forte^b hujus dicti pœniteat. Numquid nos aliquas peragravimus^c terras? numquid nos aliqua circumivimus maria? numquid nos ad peregrinos accessimus portus? numquid nos aliquem adduximus Hispanum et Gallum? aut nos ordinavimus (3) ignorantibus peregrinum?

VIII. *De fonte, sigillo et umbilico, notis Ecclesiæ.*— (4) Nam et fontem (5) constat unam esse de dotibus, unde hæretici non possunt vel ipsi bibere, vel alios potare; quia soli sigillum integrum (id est symbolum catholicum) non habentes, ad fontem verum B aperire non possunt. (6) Nam cum in Canticis Canticorum scriptum sit: *Umbilicus tuus, ut crater tornatilis* (Cant. vii, 2): (7) umbilicum altare affirmare conatus es. Si umbilicus membrum est in cor-

pore, inter dotes esse non potest quod membrum est. Si ornamentum est, pars corporis non est.

IX. *Dotes Ecclesiæ esse apud Catholicos, neutquam apud Donatistas.*— Restat jam ut dotes quinque esse videantur (8): quæ dotes, cum sint Ecclesiæ catholicæ (quæ est in tot provinciis supra memoratis), etiam apud nos hic in Africa deesse non possunt. Intelligite vel sero^f vos esse filios impios, vos esse ramos fractos ab arbore, vos esse abscisos palmites a vite, vos rivum concisum a fonte. Non enim potest esse 38 origo rivus, qui parvus est, et (9) non de se nascitur: aut arbor ramus concisus^g, cum arbor fundata suis radicibus gaudeat, et ramus, si fuerit exsectus, prescat. Jamne vides, frater Parmeniane, jamne sentis, jamne intelligis te argumentis tuis contra te militasse? cum probatum est nosse in Ecclesia sancta catholica, apud quos et (10) symbolum Trinitatis est^h, et (11) per cathedram Petri, quæ nostra est, per ipsam, et cæteras dotes apud nos esse. Etiam (12) sacerdotium, quod in nobis an-

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. In aliis et in editis, *dictum esse æstimo*, sed ita minus bene cohæret oratio.

^b Deest in ms. S. G.

^c In ms. S. G. *circumivimus*.

^d In ms. S. G. *tornatus*.

^e In ms. S. G. *Et si*.

^f In ms. S. G. *vos servos*; sed contra mentem au-

ctoris.

^g In ms. S. T. et in editis, *a ramo concidi*, sed minus ad mentem scriptoris.

^h Hic locus integer diverso prorsus modo habetur in ms. S. G. hoc pacto: *cum probatum est non esse in Ecclesia sancta catholica, apud quos et symbolum Trinitatis non est; sed nihil immutandum.*

VARIORUM NOTÆ.

Circuitis maria et terras ut faciatis unum proselytum; quia cum peregrinus esset, Donatistæ circumierant terras, ut eum ex Hispania in Africam transportarent, nam hæc verba: Numquid nos aliquem adduximus Hispanum et Gallum, aut nos ordinavimus ignorantibus peregrinum? hanc explicationem confirmare videntur.

ALBASP.

(1) *Si ordinationem tuam consideres, possis et erubescere.* Quia Parmenianus peregrinus a Donatistis circumventibus maria et terras in eorum sectam inductus et ordinatus episcopus Africae, in quem proinde cadebat id quod Catholicis exprobrabat.

Du PIN.

(2) *Importune a te hoc dictum est.* Quia in nos istud non cadit, qui nullas peragravimus terras, etc., sed in vos recidit, qui hæc omnia fecistis. Ingeniose admodum hic Parmenianum deridiculo habet. Du PIN.

(3) *Ignorantibus.* Peregrinus et alibi natus non erat ordinandus episcopus, quia ejus mores non erant ignorandi a plebe cui prædiciebatur. ALBASP.

(4) *Nam et fontem.* Deesse hoc loco videtur aliquid, nam cum cæteris hæc verba non cohærent.

ALBASP.

(5) *Nam et fontem.* Cæteras Ecclesiæ dotes quas enumeraverat Parmenianus tam leviter hic attingit Optatus, ut crediderim aliquid deesse. Umbilicus erat ultima, quam repudiat Optatus; haud magno sane ponderis argumento, sed levius erat id quod Parmenianus allegarat umbilicum esse altare. Revera satis ipse Optatus innuit se fusius de cathedra quam de aliis notis dixisse, cum ait per cathedram Petri cæteras etiam dotes Ecclesiæ apud Catholicos esse, hoc est ex illa fluere. Du PIN.

(6) *Nam cum in canticis.* Non cohærent cum præcedentibus. Tota hæc de dotibus tractatio, duabus potissimum constabat partibus. Prima parte quinque dotes a Parmeniano tractatas Optatus agnoscit quidem, sed ita ut veræ Catholicæ asserat, et quæ super iis a Parmeniano male, arguat ipse ac retexat. Postea confutabat ejus errorem super earum numero, quod sex ille numerasset, quas quinque duntaxat

esse Optatus contendebat. Adhuc in priore parte versabatur, et de fonte præcedente sententia disputabat; et ecce nova jam res hic agitur, novum offertur argumentum, sine ulla conclusione præcedentium, aut aditu qui viam faciat ad novam disputationem. Hic igitur asterisci, hiatus indices, erant ponendi: non mox (quod vult Balduinus) ante *restat*. Postquam enim ostendit ac vicit *umbilicum* de sexta dote non debere accipi, quod Parmenianus affirmaverat, recte tum concludit (siquidem nulla erat alia de numero controversia): *Restat jam ut dotes quinque esse videantur*, etc. M. CASAUB.

(7) *Umbilicum altare.* Parmenianus umbilicum sextam Ecclesiæ dotem faciebat. ALBASP.

(8) *Dotes quinque esse videantur.* Conclusio hæc erat disputationis, qua probaverat umbilicum dotem esse Ecclesiæ non posse. Du PIN.

(9) *Non de se nascitur.* Hoc est, qui non oritur ex alio fonte noto, et conspicuo. Vide not. ad lib. i ubi exprobrat Optatus Donatistis quod *de se nati essent*. CLERICUS.

(10) *Symbolum Trinitatis.* An *symbolum* vocat hic mysterium, ut aliquando symbolica et mystica confunduntur? an potius synecdochice, aut κατ' ἔξοχην, ita vocat symbolum Apostolorum; quia Trinitatis mysterium, præcipuum ejus argumentum? Malo tamen simpliciter accipere, pro fide ac professione; ut symbolum Trinitatis nihil aliud sit quam quod Victor Uticensis, lib. ii, *Fides integra Trinitatis*. Ratio cuius obvia, quia nimirum *symbolum*, fidei nostræ summa. Unde et illa conjunguntur interdum, ut synonyma. *De fide et symbolo* presbyterum se disputasse scribit Augustinus, *Retract.* lib. i, 17, et eo nomine liber est ab eo editus: quemadmodum et alii loquuntur.

M. CASAUB.

(11) *Et per cathedram Petri.* Per communionem quam habebat cum D. Petro et cum Siricio probat apud se cæteras esse dotes: hoc est, qui cum summo Pontifice non communicat, nullam secundum Optatum potest habere Ecclesiæ dotem. ALBASP.

(12) *Sacerdotium quod in nobis annullare visus es.*

nullare visus es : in excusatione ^a erroris et livoris vestri, dum post nos rebaptizatis ^b, et post socios vestros in peccato detectos, hoc non facitis. Dixisti enim quod si sacerdos in peccato sit, solæ possint dotes operari. Igitur, quia docuimus et quid sit hæresis, et quid sit schisma, et quid sit sancta Ecclesia : et hujus sanctæ Ecclesiæ est (13) constituta persona, et hanc esse catholicam, quæ sit in toto orbe terrarum diffusa : cujus membra et nos inter alios sumus : cujus dotes apud illam ubique sunt. Deinde in primo libro probavimus, ad nos non pertinere traditionis invidiam, et hoc crimen etiam a nobis esse damnatum.

X. *Apud Catholicos esse vera Ecclesiæ sacramenta.*

— Jam illud mihi volo respondeas, cum de solis Ecclesiæ dotibus loqui voluisti, et de sanctis ejus membris ac visceribus tacuisti : quæ sunt procul dubio in sacramentis et (14) in nominibus Trinitatis (15). Cui concurrat fides creditum, et professio, quæ (16) apud acta conficitur angelorum (17), ubi miscentur cælestia et spiritalia semina, ut sancto germine nova possit renascentium indoles procreari : ut dum Trinitas cum fide concordat, qui natus fuerat sæculo, renascatur spiritaliter Deo. Sic fit hominum pater Deus, sancta sic fit mater Ecclesia. Hæc omnia intelligo a te ideo non esse nominata, ne in iis omni-

bus ratio baptismatis agnosceretur : ubi nihil sibi operarius, qui homo est, vindicet, (18) quod vos facitis. Ideoque ad solas dotes te conferre voluisti, quas velut manu apprehensas, ant (19) arca ^c conclusas, Catholicis denegans, vobis solis eas frustra vindicare conatus es. Cum agatur de regeneratione ^d, cum agatur de homine innovando, nulla a te creditum fides, nulla professio ^e nominata est : dum vis de solis dotibus loqui, hæc omnia, sine quibus **39** spiritalis illa nativitas reparari non potest, in silentio remisisti : et cum dotes ad sponsam, non sponsa ad dotes pertineat, sic ordinasti dotes, quasi ipsæ videantur generare, (20) non viscera : quæ intelliguntur plus posita in sacramentis quam in ornamentis.

XI. *Ecclesiam paradysum merito dici, sed toti terrarum orbi respondentem.* — Nec illud prætereo, quod ore tuo et sensu nostro Ecclesiam paradysum esse dixisti : quæ res sine dubio vera est : in quo horto Deus plantat arbusculas. Et tamen Deo divitias suis denegastis, cujus hortum in angustias cogitis, dum vobis solis immerito omnia vindicatis. Utique plantationes Dei sunt diversa semina per diversa præcepta. Justi, continentis, misericordes et virgines, spiritalia sunt semina : harum rerum arbusculas (21) in paradiso Deus plantat. Concedite Deo ut hortus ejus sit longe lateque diffusus. Quid mi negatis Orien-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. P. S. *excusatione.*

^b In ms. S. G. *baptizatis.*

^c Ita optime in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S.

agua.

^d Omissa sunt hæc in ms. S. G.

^e In ms. S. G. *promissio.*

VARIORUM NOTÆ.

Qui annullare verbum usurparet, antiquiorem Optato non vidi. Quæ phrasid nullius pretii est, licet Jurisconsulti Forenses pro dedicato et tamquam festis diebus uti ament. INCERT.

(13) *Constituta persona.* Hoc est in persona S. Pontificis Ecclesia est constituta, tamquam in capite, atque illic est ubi et cum quibus communicat.

ALBASP.

(14) *Et in nominibus Trinitatis,* etc. Nomina Trinitatis hic ut apud Tertullianum de Bapt., lib. vii, numerus nominum divinorum, id est, personarum. Noster infra lib. iii, nomina pietatis pro personæ vinculo pietatis sibi junctæ, et lib. v, tria nomina, id est, tres personæ. De fide ac professione creditum, quæ sequuntur, ut aliis decantata, sciens prætereo. Cæterum angelum aquis intervenire, multis probatum Tertulliano de Bapt., cap. 5, 6. Sed non aquis tantum, sed et orationibus. De orat. cap. 12, et matrimonij sacris, ad uxorem lib. ii, c. ult. De baptismo autem etiam August. de symbolo ad catechum. ubi post quædam de professione : *Videte, inquit, dilectissimi, quia hanc professionem vestram in curiam profertis angelorum, nomina profitentium in libro excipiuntur vitæ, non a quolibet homine, sed a superiore cælestis potestate,* etc., qui locus eximie hunc Optati illustrat. Acta autem hic ut *secreta, studia, spectacula,* apud alios et istiusmodi innumera pro locis ipsis actorum, secretorum, etc. Ita centies in collat. Carthag. *apud acta et actis,* id est, publice, coram officio, sive Notario publico, etc. Mox *Trinitas,* id est, personæ Trinitatis Pater, Filius, et Spiritus sanctus. Deo nempe cum ipsa fide et professione baptizandorum concordante et concurrente, etc. M. CASaub.

(15) *In sacramentis et in nominibus Trinitatis.* In sacramento baptismi, quod ad Trinitatis invocationem confertur. Du PIN.

(16) *Quæ apud acta conficitur Angelorum.* Tertullianus, *obsignatum angeli renuntiant, Pater rato habet, de Matrimonio libro ii, ad uxorem.* ALBASP.

(17) *Quæ apud acta conficitur angelorum.* Aquis lustralibus angelum intervenire affirmat Tertull. l. de Bapt. c. 5 et 6; August. de Symbolo ad catech. post quædam de professione, hæc habet : *Videte, inquit, dilectissimi, quia hanc professionem vestram in curiam profertis angelorum : nomina profitentium in libro excipiuntur vitæ.* Quam hæc consona sunt Optati dicto! Du PIN.

(18) *Quod vos facitis.* Dicebant ex opere operantis baptismum et ejus gratiam conferri. ALBASP.

(19) *Aut aqua conclusas.* Nescio quorsum hic aquæ mentio, nisi forte ad eluendum quod latet hic mendum ; idque tam sædum, ut mirum sit, tandiu fefelisse viros doctos. Nani pro aqua rescribendum est cum Optato arca ; quod olim scribebatur *argua, velut arcus pro arcus,* teste Prisciano. Quæ tamén a Nonio Marcello distingui non nescimus. Sed plura sunt apud Priscianum aliosque veteris istius scriptioralis exempla, et in quibusdam hodieque, ut, *quum, sequutus,* etc., retinemur. Hoc qui non intellexerunt, quod baptismi paulo ante mentio facta esset, in *aquam* mutarunt. Atqui jam supra : *Nisi forte eum vobis vindicantes, habetis in oculis clausum :* angelum intellige. Non ovum ovo similis, quam sunt hæc dux *opætu,* in oculis clausum et arca conclusum aliquid habere. M. CASaub.

(20) *Non viscera.* In baptisterio tanquam in utero, patres aiunt homines nasci et renasci ; quapropter recte vocat sacramenta viscera Ecclesiæ. ALBASP.

(21) *In paradysum Deus plantat.* In paradysum, hic et alibi ut apud Ciceronem in *potestatem* ; apud Plautum, in *mentem,* apud alios in *controversiam esse,* pro potestate, etc. Quod ideo moneo, non quod valde no-

tis et Septentrionis, etiam Occidentis provinciarum omnium, et innumerabilium insularum populos christianos : contra quos vos soli pauci, rebelles estis, et cum quibus nullum communionis consortium possidetis.

XII. *Ex oblationis oratione unam et ubique diffusam Ecclesiam colligi.* — Jam et mendacium vestrum hoc loco juste damnari potest, quo (22) quotidie a vobis sacrificia condiuntur. Nam quis dubitet, vos illud legitimum in sacramentorum mysterio præterire non posse? asserere vos Deo dicitis pro Ecclesia quæ una est : hoc ipsum mendacii pars est, unam te vocare, de qua feceris duas : et offerre Deo ^a vos dicitis pro una Ecclesia, quæ sit in toto terrarum orbe diffusa. Quid si unicuique vestrum dicat Deus : quid offers pro tota, qui non es in tota? Si nos vobis displicemus, quid vobis fecit (23) Antiochia civitas? quid Arabia provincia? (24) Unde probamus venientes a vobis esse rebaptizatos.

XIII. *Laudes Ecclesiæ commemoratas a Parmeniano Catholicis convenire.* — In uno tibi solo, Parmeniane frater, ingrati esse non possumus; quod Ecclesiam nostram, id est, catholicam, quæ continetur toto orbe terrarum, quamvis ab ea sis alienus, laudare voluisti, in numerando dotes; in quarum numero satis erasti, et in dicendo, quia ipsa est hortus conclusus, et fons signatus, et unica sponsa. Hoc nos de nostro dicimus; nam tu de alieno locutus es. Quidquid de laudibus Ecclesiæ dicere potuisti, nos ^b priores eadem loquimur. Traditores vobiscum et ipsi damnamus eos videlicet, quos, si meministi, in primo libro demonstravimus ^c. Et cum sit nobis cum universo terrarum orbe communio, ex universis provinciis nobiscum : sic jamdudum duas ecclesias comparare voluisti, (25) quasi sola habeat Africa populos Christia-

A nos, in qua vitio vestro duæ videntur partes effectæ : et dum immemor factus es Christi dicentis, unam esse sponsam suam; tu in Africa non dixisti duas esse partes, sed duas Ecclesias. Certe una est, quæ ex voce Christi meruit indicari, qui ait : *Una est columba mea, una est sponsa mea.*

XIV. *Catholicos nihil crudeliter egisse.* — Et tu hujus vocis oblitus, ad invidiam Catholicis faciendam, his locutus es verbis : *Neque enim Ecclesia illa dici potest* (26) *quæ cruentis morsibus pascitur, et sanctorum sanguine et carnibus opimatur.* Certa membra sua habet Ecclesia episcopos, presbyteros, diaconos, ministros, et turbam fidelium : dicite cui generi hominum in Ecclesia nostra hoc possit adscribi quod obijcere voluisti? specialiter nomina aliquem ministrum; ostende aliquem diaconum nomine suo; indica hoc ab aliquo factum esse presbytero; proba hoc episcopos admisisse; doce aliquem nostrum cuiquam insidiatum esse. Quis nostrum quemquam persecutus est? quem a nobis persecutum esse aut dicere poteris aut probare? 40 (27) Quia tibi unitas displicet, hoc si crimen putas, argue nos Thessalonicensibus, Corinthiis, Galatis, septem Ecclesiis quæ sunt in Asia communicasse. Si nefas tibi videtur, aut (28) si reatum putas, memoriis apostolorum et sanctorum omnium communicasse : hoc nos fecisse, non solum non negamus, sed etiam gloriamur.

XV. *Pax et felicitas Ecclesiæ antequam turbaretur a Donatistis.* — Sed ut ostendam partem vestram (ut dixi) cruentis morsibus pastam, Christianorum sanguine et carnibus opimatam, a principio suo vester jam rabidus commemorandus est furor, jam vestra retexenda impietas, jam stultitia demonstranda. In quo prius est ostendere, erubescendam lætitiā vestram, et gaudia criminosa, (29) quod vobis pristini

LECTIONES VARIANTES.

^a Omittitur in ms. S. T. et P. S. et in editis.

^b In ms. S. G. et nos.

^c In ms. S. G. in primo modo demonstravimus libro.

VARIORUM NOTÆ.

vum sit aut insolens, sed ne quis tamen, qui minus advertat, suspectum habeat. M. CASAUB.

(22) *Quo quotidie a vobis sacrificia condiuntur.* Mentiebantur cum rogarent Deum inter sacra ut Ecclesiam suam adunaret; quia eam ipsam suo schismate dividebant : deinde mentiebantur cum eam unam in orationibus sacrificii prædicabant, quia plures faciebant. ALBASP.

(23) *Antiochia civitas.* Traditionis non acceusabant Arabes aut Syros, tamen non minus eos rebaptizabant quam Afros. ALBASP.

(24) *Unde probamus.* Probamus, ἀντι τοῦ probare possumus, ut coll. Carth. ii, cum interroganti Notarii, *quando possent in schidis gesta conscribi et edenda compleri*, respondissent, *hodie schidas complemus*, excipiens Tribunus, ita repetit, ut simul explicet, quoniam suggestit officium, hodie se schidas posse complere, etc., mox meministi pro meministi hactenus mihi non observatum, et fortasse (quamquam nihil non audent hi scriptores) restituendum meministi, meminens autem multis usurpatum.

M. CASAUB.

(25) *Quasi sola habeat Africa Christianos, in qua.* Quoties Catholici ex Catholici nominis proprietate Donatistis invidiam faciebant, illi se Christianos esse regerebant, nec tam se de prioris tituli, quam de se-

cundi possessione, quem sibi proprium vindicabant, sollicitos esse palam profitebantur; quamquam nec illum sibi negari paterentur; sed eatenus tamen assererent, quatenus *Christiani*. Ait igitur Optatus, Parmenianum de duabus Ecclesiis ita disseruisse, ut dum suæ parti Christianum nomen vindicet, etiam Christianos Africa concluderet, ut in qua sola, divisa nempe, per eos Ecclesia, vigerent, et alio loco, et numero essent Donatistæ. M. CASAUB.

(26) *Cruentis morsibus.* De expeditione Macarii hæc accipienda sunt. ALBASP.

(27) *Sed quia unitas tibi displicet.* Unitatem fecerat Macarius, et nonnullos precibus et hortatione, alios vi ad Ecclesiam compulerat : quare dicebant Donatistæ non sine sanguine unitatem factam esse, et Ecclesiam quæ cum Macario communicaret, crudelem esse. ALBASP.

(28) *Reatum putas memoriis Apostolorum.* Non ita facile est dicere quamobrem de reliquiis sanctorum mentionem faciat hoc loco, cum non agat de reliquiis, sed de communione quæ est inter Ecclesias : etenim de reliquiis mentionem facit, quia communio non potest esse perfecta, quin fiat inter omnia ejus membra, hoc est inter vivos et mortuos. ALBASP.

(29) *Quod vobis a pristini erroris libertate.* Plane hæc contra mentem Optati, contra rem ipsam factique

erroris libertatem factam esse contigerit ^a. Recensete A tempora, discutite rationes rerum, dissimilia vota et personas diversas attendite. Redeat in memoriam Constantinus imperator (30) Christianus : quem famulatum exhibuerit Deo, quæ habuerit vota, ut remotis schismatibus inter mortua omni dissensione, (31) sub toto cælo filios suos gaudens, in uno (32) videret sancta mater Ecclesia. Reddiderat unam communionem, maritis uxores, parentibus filios, fratribus fratres. Quibus rebus Deus se lætari testatur, dum dicit in psalmo cxxxii : *Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum*. Etenim cum Africanos populos et Orientales et cæteros transmarinos pax una conjungeret, et ipsa unitas repræsentatis omnibus membris corpus Ecclesiæ coagularet : dolebat hoc diabolus, qui semper de fratrum pace torquetur. Illo tempore sub imperatore christiano, desertus in idolis tamquam inclusus, jacebat ^b in templis. Hoc eodem tempore duces et principes vestros merita relegaverant ^c sua. In Ecclesia nulla luerant schismata, nec Paganis licebat exercere sacrilegia : pax Deo placita apud omnes Christianos populos habitabat : diabolus mœrebat in templis, (33) vos in regionibus alienis.

LECTIONES VARIANTES.

^a Hic locus partim ex conjectura, partim auctoritate mss. emendatus est. In mss. S. T. et P. S. sic legitur : *quod vobis ad pristini erroris libertatem facta esse constituit*. In ms. S. G. *quod vobis ad pristini erroris libertatem reddiisse contigerit*. Mens auctoris est : ostendere primum oportet quanta lætitia, quam malignis gaudiis affecti fueri-

XVI. *Juliani edictum in gratiam Donatistarum*. — Deinde, ut nobis notum est, secutus (34) alius imperator (35), vobiscum vota sinistra concipiens, ex famulo Dei factus est minister inimici, apostatam se edictis suis ^d testatus est : quem precibus rogastis, ut reverti possetis : quas preces, si vos negatis misisse, nos legimus. Nec difficultatem præbuit, quem rogastis : ire ^e præcepit pro voto suo, quos intellexerat ad disturbendam pacem cum furore esse venturos. Erubescite si ullus est pudor : eadem voce vobis libertas est reddita, qua voce idolorum patefieri jussa sunt templa.

XVII. *Donatistarum furor et crudelitas*. — Eisdem pene momentis vester furor in Africam revertitur, quibus Diabolus de suis carceribus relaxatur. Et non B erubescitis, qui uno tempore cum inimico (36) **41** communia gaudia possidetis ! Venistis rabidi, venistis irati, membra laniantes Ecclesiæ : subtiles in seductionibus, in cædibus immanes, filios pacis ad bella provocantes. De sedibus suis multos fecistis extorres, cum conducta manu venientes basilicas invasistis : multi ex numero vestro per loca plurima (quæ sub nominibus dicere longum est) (37) cruentas operati sunt cædes, et tam atroces, ut de talibus factis, ab

lis, eo quod Julianus Imperator vobis-libertatem reddiderit, quam Constantinus abstulerat.

^b In ms. S. G. et in quibusdam editis, *lutebat*.

^c In mss. *reliquaverant*.

^d In ms. S. G. additur *ubique*.

^e In ms. S. G. additur *vos*.

VARIORUM NOTÆ.

veritatem, ut sequentia palam faciunt. Priores editiones, *quod vobis ad pristini erroris libertatem factam esse constituit*, unde levi mutatione, *quod vel quando vobis ad pristinos errores libertatem factam esse constituit*. Quod si quis malit, *quod vobis ad pristini erroris libertatem reddiisse contigerit*, quod ad Balduinum propius, dum eadem sit sententia, pili non interest utro modo legas. Si quis præterea, qui errorem pro exsilio ab Optato positum hic putet, non valde repugnarium, cum de revocatis ab exsilio Donatistis hic agat. M. CAUSAUB.

(30) *Constantinus imperator*. Quæ de pace Ecclesiæ Africanæ et Donatistarum statui ait Optatus, magis conveniunt Constantis quam Constantini imperio : nam tempore Constantini non sunt repressi, nec basilicis spoliati, sed sub Constantis imperio. Præterea Julianus statim hujus imperatoris successor perhibetur. Nihilominus quia in omnibus mss. legimus *Constantino*, nihil immutandum esse censuimus. DU PIN.

(31) *Sub toto cælo filios suos gaudens in uno videret sancta mater Ecclesia*. Perperam mendii suspectus hic locus, sic auctor non semel alibi. Tamen Barthius reponit, *gaudens in sinu videret sancta mater Ecclesia*, fundamentum ponens de verbis lib. vii : *Quando vos Catholica pio sinu suscipere deberet Ecclesia*. Vide et lib. i. INCERT.

(32) *Videret sancta mater Ecclesia*, etc. Margini appietum est, legi alibi, *in unum*. Ex qua varietate ego suspicor utrunque furcillandum hinc esse, et scribendum, *in sinu videret*, fundamentum ponens de verbis lib. vii : *Quando vos Catholica pio sinu suscipere deberet Ecclesia*. BARTH.

(33) *Vos in regionibus alienis*. Quia Constantinus eos exsilio multaverat. ALBASP.

(34) *Alius Imperator*. Julianus, qui basilicas Donatistis concesserat. ALBASP.

C (35) *Alius imperator*. Julianus. Huic imperatori libellum obtulere Donatistæ, ut sibi restituerentur basilicæ quas ablatas querebantur, utque pristinam consequerentur libertatem. Hujus libelli Juliano oblato meminit infra Optatus l. iii, ubi easdem preces memorat : *datas a Cassiano Rogatiano, Pontio, et cæteris episcopis partis Donati*. Hujus etiam sæpe meminit Augustinus, eosdemque ejus auctores nominat. In eo Julianum imperatorem laudaverunt, dicentes : *quod apud eum sola justitia haberet locum*. Vide August. ep. olim clxxvi, nunc cv. Hæc contigerunt anno 362.

(36) *Communia gaudia*. Unum membrum de alio debet lætari aut contristari : itaque cum Diabolus gauderet, gaudebant Donatistæ. ALBASP.

(37) *Cruentas operati sunt cædes*, etc. Quid hoc novi est ? an ergo omnia facinora usque adeo execrabilibus modis atrocia, quæ iudicibus referri solita ? Nec sufficit demonstrare missam relationem iudicibus, ut in nobis prurigo aliqua mutandi demonstraretur, quod putavi vir doctissimus qui pagellas notarum Optato non ita olim adjecit : hanc enim neque nos ante ignorabamus. Sed dicat mihi velim, siquidem ista mera prurigo est, an ideo atrocita crimina cædibus junxerit Optatus, quia iudicibus hæc relate ? Sane est aliqua prurigo in reprehendis bene et circumspecte doctis, quæ hæc ita credit, nec considerat aliud quid sequi debere, cum simplices alioquin cædes, aut minora etiam facinora referantur iudicibus ; nec opus sit inde inusitatum eorum atrocitatem concludere. Quare ego etiamnum legendum arbitror, *relatio timeretur*. Iudicibus nimirum talibus, qui de episcopis Christianum schema præferentibus, tam horrenda facinora ad palatium (ut loquitur in eadem re gesta Optatus noster) nuntiare metuebant, ne tota scilicet religio, calumniam pateretur, plurimis

illius a temporis iudicibus (38) relatio mitteretur. A Sed intervenit et occurrit iudicium Dei, ut ille, qui vos iam dudum redire iusserat, imperator profanus et sacrilegus moreretur, qui persecutionem vobis provocantibus iam miserat aut mittere disponebat.

XVIII. Donatistarum cædes et facinora.—Operata est apud loca supradicta in Catholicos crudelitas, memoramini per loca singula, qui fuerint vestri discursus. Nonne de numero vestro fuerunt Felix Zabensis b (39) et (40) Januarius Flumenpiscensis c (41), et cæteri, qui tota celeritate concurrerunt ad castellum Lemellense (42): ubi cum contra importunitatem suam viderent basilicam clausam, præsentés iusserunt comites suos, ut ascenderent culmina, nudarent tecta, jactarent tegulas: imperia eorum sine mora completa sunt; et cum altare defenderent diaconi B catholici, tegulis plurimi cruentati sunt, duo occisi

sunt (43), Primus filius Januarii, et Donatus filius Nini, urgentibus et præsentibus coepiscopis vestris supra memoratis: ut sine dubio de vobis dictum sit: *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem* (Ps. xiii, 5). De qua re Primus episcopus catholicus loci supra memorati, in concilio vestro apud Thenestnam (44) civitatem questus est, et querelas ejus dissimulanter audistis. Ecce a vobis factum est quod dixisti: *Ecclesiam non esse quæ cruentis morsibus pascur; et (45) aliud sunt milites 42 missi, aliud episcopi ordinati*. Quod contra nos invidiose loquimini, ab aliis factum est, non a nobis: quod dicitis non debuisse fieri, vos fecistis. Commemorasti et beatissimum apostolum Paulum dixisse, *sine ruga et sine sorde Ecclesiam esse debere*. Episcopis vestris jubentibus et præsentibus, supra altare catholici diaconi occisi sunt; similiter et apud Carpos (46). Non tibi

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita legendum, ut habetur in ms. S. G. non *iudicibus*, ut in mss. S. T. P. S. et in editis, nam relatio mittitur a iudicibus ad imperatorem, non ad iudices.

^b Ita in ms. S. G. In mss. S. Th. et Ph. S. *Diabensis*.

Prior lectio retinenda: vide nostram ad hunc locum observationem.

^c Ita legendum ut in mss. S. T. et S. G. non *flamen Piscensis*, aut *flamen Pistensis*, ut in editis.

VARIORUM NOTÆ.

in aula imperatoria præpotentibus paganismo devotissimis. BARTH.

Ibid. *Cruentas operati sunt cædes*. Mendum fefellit in ultima voce, quod projectum in malam rem, clare locum faciet universum. Legendum, *iudicibus relatio timeretur*. Quod quoniam Optati genuinum sit, nemo, arbitror, dubitare se putaverit. Hæc Barthius: Ego vero non sine causa dubito, atque controversiam status huic loco minime movendam, confirmante utique hunc altero ejusdem auctoris loco, lib. 1: *Iisdem temporibus Felix quidam diaconus, qui per famosam C epistolam appellatum est, periculum timens, apud Mensurium episcopum delituisse dicitur. Quem cum postulatam Mensurium publice denegaret, relatio missa est: Rescriptum venit, ut si Mensurium Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur*. Quare abstinere emendandi pruriginem, lector, atque istinc lucem obscure tibi loco fœnerare. INCERT.

(38) *Relatio mitteretur*. Elogia, epistolæ et relationes ad imperatorem de illa cæde mitterentur: quidam reponunt *timeretur*, sed nullo sensu. ALBA-P.

(39) *Zabensis*. In noticia Africae est episcopus *Zabensis* in Numidia, et hujus etiam nominis Numidiæ episcopus in collat. Carth., sed alia est *Zabe* in Sitifensi, cuius hic Felix erat episcopus, ut docet viciniâ Lemellensis castelli. DU PIN.

(40) *Januarius Flamen Pistensis*. Recte, quidam Januarius episcopus Flamen Pistensis. ALBASP.

Ibid. *Januarius Flamen Pistensis*. Probabili conjectura nixus vir doctus in notis ad Optatum, pro *Flamen Pistensis* aut *Flumen Pistensis*, quod alii præsentant, ipse *Flumenpiscensis* ex collat. Carthag. restitutum censet. Ego non renitor, et in tanta locorum istorum (quæ in Carthag. collat. paginam utramque implent) caligine, aliquid certo definire arduum puto. Mox cum contra importunitatem suam, etc. Moneo minus cautos, ne tō importunitatem vulgari notione accipiant, sed quomodo Virgilius, Cicero, Terentius, optimi latinitatis auctores, accipiunt sæpe: nempe pro immanitate ipsa, et ultima flagitiorum linea. Neque tamen puto, nostrum tam hos imitari, quam scripturæ *φρόνως*, qua *ἀστροποι* absurdi proprie pro scelestis et impiis. Vide Luc. xiiii, 41 et 41; Thess. iii, 2, ab vulg. *importunus malis*, etc. An et *importuna peccata* lib. vii, ita quoque interpretabimur? Nisi tamen ibi *peccata* vocet *importuna*, quæ

non proprio sed alieno loco et tempore seminata sint. Loquitur enim de zizanias, quæ a diabolo furtiva sèrseminatione per tenebras bonis frugibus immiscentur. M. CASAUB.

Ibid. *Januarius Flamen Pistensis*. *Januarii luminis* mentio merito hoc loco offendit Barthium, sed qui mutari in melius possit, proficitur candide se nescire. Balduini editio secunda: *Januarius Flamen Pistensis*: unde legerim, *Flumenpiscensis*. *Flumenpiscensis* loci sic dicti in Africa meminit collatio Carthaginensis cum Donatistis a Papirio juris publici primùm facta, editionis Commelinianæ p. 195, ubi nominatur, *Restitutus episcopus Flumenpiscensis*. Sic *Flumenzeritani* episcopalem locum Africa habet; Victor Uticensis de persecutione Vandaliæ. INCERT.

(41) *Flumenpiscensis*. In collatione Carthag. inter episcopos Donatistas recensetur Victor episcopus *Flumenpiscensis*. Est ejusdem nominis episcopus in notitia Mauritaniæ Sitifensis. DU PIN.

(42) *Lemellense*. Oppidum etiam Mauritaniæ Sitifensis, cuius mentio est in notitia. DU PIN.

(43) *Duo occisi sunt*. Primus et Donatus dicuntur in martyrologio Romano ad diem 1x Februarii, in qua eorum memoria recolitur. DU PIN.

(44) *Thenestnam*. Thenæ urbs in provincia Byzantina, cuius mentio apud Plinium et in Antonini itinerario. DU PIN.

(45) *Aliud sunt milites missi*. Multum differunt quæ fecistis et quæ nobis obijcitis; nam etsi Macarius unitatem fecerit, et a nobis postulatus sit ut eam faceret; tamen, si quid minus humani in illa expeditione accidit, id neque jusimus, neque fecimus: sed episcopi vestri tempore Juliani multas cædes propria manu perpetrarunt. ALBASP.

(46) *Apud Carpos*. *Carpis* urbs Africae præconsularis a Ptolemæo memoratur l. iv, c. iii. Hanc urbem Plinius appellat *Carpi*. Secundinius a *Carpis* interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. In collatione Carthaginensi comparent duo episcopi *Carpitani*, unus catholicus, alter ex parte Donati concilio Carth. sub Aurelio anni 419, et sæculo sequenti, concilio sub Bonifacio adfuerunt episcopi *Carpitani*. Est in notitia episcoporum provinciæ procons. *Carpitans* episcopus: denique in concilio Lateranensi sub Martino II, act. 2, memoratur Bassus episcopus Ecclesiæ *Carpitanae*. DU PIN.

videntur ^a inexplabiles sordes? in Mauritanie civitatibus, vobis intransibus, quassatio populi facta est: mortui sunt in uteris matrum, qui fuerant nascituri. Non tibi videtur ruga, quæ non possit ullis satisfactionibus tendi aut explanari? Quid tale a nobis admissum est? nos exspectamus vindicem Deum. Et invidiam facitis Macario, qui si aspere aliquid fecit pro unitate, leve esse videri poterit: dum vos pro dissensione tanta mala acerba, cruenta et hostilia ^b feceritis. Quid commemorem Tipasam (47) Cæsariensis Mauritanie civitatem? ad quam de Numidia Urbanus Formensis (48), et Felix Idicrensis ^c (49), duæ facultæ, incensæ livoribus, cucurrerunt: (50) quietorum ^d et in pace positurum animos perturbantes: nonnullorum officialium et favore et furore juvante, et Athenio præside præsentem cum signis, catholica frequentia exturbata et cruentata, de sedibus suis expulsa est: lacerati sunt viri, tractæ sunt matronæ, infantes necati sunt, abacti sunt partus. Ecce vestra Ecclesia, episcopis ducibus, cruentis morsibus pasta est. Post hoc etiam illud addidisti: *Quantum vult consumat edacitas vulturum, tamen major est numerus columbarum.* Ubi est quod vulgo dicitur, memoriam custodem habere oportet mendacem ^e? Oblitus es, quod ^f paulo ante dixisti, *Ecclesiam unam columbam* ^g

Christi in Canticis canticorum. Si una est apud vos Ecclesia, una est columba: quid est quod dicere voluisti, numerus major est columbarum?

XIX. *Eucharistia a Donatistis canibus data, ampulla chrismatis in præceptis projecta, aliaque eorum sacrilegia.* — Et quod vobis leve videtur, facinus immane commissum est, ut omnia sacrosancta supra memorati vestri episcopi violarent. (51) Jusserunt Eucharistiam canibus fundi ^h; non sine signo divini iudicii: nam iidem canes accensi rabie, ipsos dominos suos, quasi latrones, sancti corporis reos, dente vindice, tamquam ignotos et inimicos lanxerunt. Ampullam quoque chrismatis per fenestram, ut frangerent, jactaverunt; et cum casum ⁱ adjuvaret abjectio, non defuit manus angelica, quæ ampullam spiritali subvectione deduceret: projecta casum sentire non potuit; Deo muniente, illæsa inter saxa consedit. (52) Et possent ista non fieri, si mandata Christi in memoria haberetis, qui ait: *Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne conculcent eas pedibus suis, et conversi elidant vos* (Matth. vii, 6). Quid tale ab operariis unitatis fieri potuit? unde nobis Catholicis ^k vanam invidiam facere laboratis! Inde revertentes Urbanus Formensis et Felix Idicrensis, (53) invenerunt matres, quas de

LECTIONES VARIANTES.

- ^a In mss. S. T. et P. S. *non dividuntur*, sed *perperam*.
- ^b In ms. S. G. *inutilia*, errore amanuensis.
- ^c In ms. S. T. *Idicrensis*; sed postea in eodem ms. *Idicrensis*.
- ^d In ms. S. T. et in editis, *qui et horum in pace, etc.*
- ^e In ms. S. G. *memoriam custodem debere esse mentiam*

- cis.* In ms. S. T. *memoriam custodem habere esse mendacem*.
- ^f In ms. S. T. *quid*. In ms. S. G. *quia*.
- ^g In ms. S. T. *Catholicam*, errore amanuensis.
- ^h In ms. S. G. *fundere*.
- ⁱ In mss. S. T. et P. S. *casu*.
- ^j In ms. S. G. *voluisti*.

VARIORUM NOTÆ.

(47) *Tipasam.* Urbem Mauritanie Cæsariensis, ut hic observat Optatus. Urbis hujus meminit Ptolemæus. Occurrit in Antonini Itinerario. Plinius eam Latio datam scribit. Est in notitia episcoporum hujus provincie *Tapasitanus* episcopus. Civium hujus urbis egregiam fidem laudat Victor Vitensis l. v, n. 6. Du Pin.

(48) *Formensis.* Duæ leguntur sedes episcopales hujus nominis in notitia Numidie. Aduit Justus Formensis episcopus in collatione Carthaginensi. Du Pin.

(49) *Idicrensis.* Episcopus Numidie in notitia et in collatione Carthaginensi. Du Pin.

(50) *Qui et eorum in pace positurum animos perturbantes.* Vel est *perturbantes* pro *perturbantur*, ut post aliquot paginas, *militantes et destruentes pro militatis et destruxistis*, vel est nominativus pro auferendi causa; quales *ἀντιπώσοις*, etiam plures observabis in N. T. Vide eruditum interpretem ad Marc. xii, 40, et II Cor. iv, 43, qui exemplo elegantissimorum scriptorum fieri nonnunquam docet. Aliquando retinuit et interpres vetus, ut Coloss. iii, 16: *Verbum Christi habitat in vobis abundanter in omni sapientia docentes, et commomentes vosmetipsos.* Concilii Carthag. an. 419, initio. *Aurelius episcopus dixit: Post diem præstitam concilii, ut recordamini, frat. beatiss., multa flagitata sunt expectantes fratres nostros, ἐν τῷ ἀναμένειν ἡμᾶς τοὺς ἀδελφούς ἡμῶν*, ut recte Græcus interpres: moxque iterum, *a decessoribus nostris eandem synodum firmantes ἀπὸ τῶν προηγουμένων ἡμᾶς τὴν αὐτὴν σύνοδον βεβαιώσαντων.* M. CASAUB.

(51) *Jusserunt Eucharistiam.* Negabant Donatistæ Eucharistiam rite ab orthodoxis consecrari. ALBASP.

(52) *Et possent ista non fieri.* Observanda *μειωσις*

pro hæc autem minime facta essent, fieri non potuissent: ut in cod. Theod. et apud Cassiodorum, non jubemus, pro vetamus. Vide ad Lamprid. p. 356. Ita constitit. Apost. lib. iii, c. 20: *Nec presbyterum neque diaconum jubemus ordinare: ἀρτι vetamus* quemquam vel presbyterum, vel etc. Græca non erant ad manum, cum hæc scriberem; sed interpretem opinor, hic quoque verbum verbo reddidisse. Sciendum tamen est, verbum posse redundare, ubi τῷ μειωσις locus non est. Sic hoc ipso libro circa finem, *mereri possunt pro merentur: morti potuerunt, pro mortui sunt: etiam pati potuerunt, pro passi sunt; item, potuit geri, pro gestum est.* Operæ et chartæ parco, ne plura congeram: sed multo plura similis locutionis exempla, poterit in hoc uno scriptore sedulus lector observare. Quo foriasse pertinet et illud S. Marci vi, 5, *καὶ οὐκ ἠδύνατο, et non poterat ibi virtutem ullam facere*, etc. ut et illud Genes. xix, 22, *דָּבַר לֹא יָצַח* *quod vulg. ad verbum, quia non potero facere quidquam.* M. CASAUB.

(53) *Invenerunt matres quas de castimonialibus.* Matres possumus Abbatissas interpretari. Quemadmodum enim Patres vocati qui monachis, ut docet Augustinus de moribus Eccles. Cath. cap. 31, ita quæ Monialibus præerant, matres olim vocatæ. Hieronym. ad Sabinianum diaconum lapsum: *Moris est, Egyptiis et Syriis monasteriis, uttam virgo quam vidua, quæ Domino se voverint, et sæculo renuntiantes omnes delicias sæculi conculcaverint, crinem monasteriorum matribus offerant descandam, non intecto postea, secundum voluntatem Apostoli incensuræ capite, sed ligato pariter ac velato.* Ita descripsi ex antiquo codice ms. quem nuper in hac urbe nactus sum. Item Hieronymus, et ex eodem codice adversus Vigilantium circa finem:

castimonialibus fecerant ^a mulieres (54). Ecce quales ^b, frater Parmeniane, episcopos celas ^c: et cum pro tuis erubescere debueras, Catholicos innocentes accusas. Interea supra memoratus Felix inter crimina sua, et facinora nefanda, ab eo comprehensa puella cui (55) mitram (56) ipse imposuerat, a qua paulo ante (57) pater vocabatur, nefarie incestare minime dubitavit. Et quasi de peccato sanctior fieret, Tysedim ^d velociter properavit. Sic (58) Donatum annorum septuaginta episcopum, hominem innocentem spoliare ausus est episcopali (59) nomine et officio et honore. Venit schismaticus ad episcopum catholicum, ad innocentem reus, ad Dei sacerdotem sacrilegus, incestus ad castum, ad episcopum jam non episcopus; sed de (60) placito et de conjuratione vestra securus, vestris legibus et decretis armatus: (61) manus, quas paulo ante peccata gravaverant ^e, capiti innocentis iniecit: et de illa lingua

A ausus est ferre sententiam, (62) quæ jam nec ad poenitentiam agenda vel ^f idonea videbatur. Ecce quales, frater Parmeniane, defendis: ecce (63) pro quibus jamdudum dotes operari dixisti.

XX. *Contra Donatistas qui se sanctos dicunt, nulum hominem esse a peccato immunem et perfectum.*— Etiam vos ipsi, qui sanctis et innocentes videri ab hominibus vultis, dicite, unde est ista sanctitas, quam vobis licentius usurpatis? quam Joannes apostolus profiteri non audet, qui ait: *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est* (1 Joan. 1, 8). Hoc qui dixit, sapienter se ad Dei gratiam reservavit. Est enim Christiani hominis, quod bonum est, velle; (64) et in eo ^h, quod bene voluerit, currere: ~~44~~ sed homini non est datum, perficere: ut post spatia, quæ debet homo implere, restet aliquid Deo, ubi deficienti succurrat: quia ipse solus est perfectio, et perfectus solus Dei

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. Male in ms. S. T. et in editis fecerunt.

^b In ms. S. G. *qualis est*, lapsu amanuensis.

^c Forte *zelas*.

^d Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *sedi*, corrupte in editis inde. *Tysedis*, locus erat cujus episcopus Donatus. In collatione Carthaginensi est episcopus *Tisediterensis* in Numidia, et *Tisidii* meminit Salustius in libro de bello Jugurthino cap. 62. In notitia episcoporum Africae, *Tididita-*

mus aut *Tiditanus*; et in Leonis notitia *Titisis*.

^e Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *crassaverant*.

^f Deest in ms. S. G..

^g In ms. S. G. *Qui quasi sancti*.

^h Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. necnon in editis, *in Deo*; sed contra mentem auctoris, qui statim ait, *nostrum est velle, nostrum est currere; Dei perficere*.

VARIORUM NOTÆ.

Matres vocamus, sorores, et filias, et non erubescimus vitii nostris, nomina pietatis obtendere. Quid facit Monachus in cellulis seminarum, etc. Præterea solenne huic nostro, verum invenire, hac in re post aliquot paginas, *invenistis pueros, etc. invenistis fideles antiquos, etc. Invenistis diaconos, presbyteros, etc.* Cur tamen hic potius, *Matrum*, quæ singulæ præerant, quam monialium sub earum imperio, ac disciplina viventium meminisset? Præterea, tot ibi tum fuisse credibile est, consecratarum Deo virginum, sive *monasteria*, sive *diversoria* (Augustinus 35 cap. de Moribus Ecclesiæ), ut hinc sequeretur, si plures matres? quare verius ego puto, ut *matrem* hic communititer accipiamus: nempe pro puerpera: et acutior sane tum erit sententia. *Fecerunt autem, pro fecerant, nisi ipsum fecerant*, reponendum. Quondam pro *matres* legebam *mitratas*: sed non probo. Cæterum de miris et nitrellis, velisque virginum sanctorum, tum purgandi ritu, per cineres et salsam aquam, et si quæ alia ad ritus antiquos, in hoc nostro peritientia, ut de poenitentia passim multa observanda; hæc omnia a viris doctis pridem occupata, nos consulto præterimus. Neque enim hoc agimus, ut chartas impleamus, aut aliorum plumissuperbi, qui multorum hodie mos est, nos ostentemus; sed si quæ adhuc in Optato obscuræ et aliis hactenus, quod quidem sciamus, intacta, ea nos illustranda suscepimus. M. CA. AUB.

(54) *Invenierunt matres, quas de castimonialibus fecerant mulieres.* Invenierunt eas peperisse quibus virginitatis velum detraxerant, et quas sic de castimonialibus mulieres fecerant. DU PIN.

(55) *Mitram.* Indumenti et tegminis genus quo, quæ Deo dicata essent, utebantur. ALBASP.

(56) *Mitram.* De hoc nomine vide quæ dicemus infra in notis ad librum VI. DU PIN.

(57) *Pater vocabatur.* Quia eam, cum castimonialis fieret, quasi Deo pepererat. ALBASP.

(58) *Sic Donatum.* Quemdam episcopum ex orthodoxis. ALBASP.

(59) *Nomine.* Nomen, officium, et honor: tria hæc in episcopo distinguebantur: nam quidam officio

privabantur, quibus neque honor, neque nomen episcopale detrahebantur: rursus quidam et honore et officio spoliabantur, quibus nomen episcopi relinquatur: denique cum ad laicos rescriberentur et deponerentur, horum trium privatione puniebantur. ALBASP.

(60) *Placito. Melius de Palatio.* ALBASP.

(61) *Manus, quas paulo ante peccata crassaverant.* Idem Fr. Balduinus, *gravaverant*. Barthius, *crassare* inculcatum verbum, inquit, est ævi sequioris, quo et Sidonius Apollinaris usus, et Agroctius orthographiæ commentarium suum fecit ornatorem. Ubi ait: *Crassari corporis est et saginæ: Crassari autem animi et crudelitatis.* Vide et Zenonem Veronensem antistitem. INCERT.

(62) *Quæ jam vel ad poenitentiam.* Hæc lingua ausa est damnare Donatum episcopum annorum septuaginta, quæ post tanta crimina digna non erat quæ ad poenitentiam admitteretur, sed in perpetuum ab Ecclesia debebat excludi. ALBASP.

(63) *Pro qualibus.* Ecce quorum opera et ex opere operantis sacramenta, et gratiam sacramentorum vultis conferri. ALBASP.

(64) *Et in Deo quod bene. Et in eo, non autem Deo scribendum esse vel cæcus videat: mox enim: Quia nostrum est velle, nostrum est currere: Dei autem perficere.* Ad ea nempe Apostoli respexit: *Igitur neque volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.* Quibus in verbis, qui Verborum Hebræicorum וְיָוִם וְיָוִם non advertunt, suavissimæ et elegantissimæ παρονομασίας, quam in animo tum habebat Apostolus, quæque his verbis occasionem dedit, jacturam faciunt. Sed et τοῦ ΘΕΟΥ prima syllaba, ut pars τῆς παρονομασίας attendenda. Commode autem sunt hæc Optati, et ex mente Apostoli accipienda, ne eidem Apostolo contradicere videatur ad Philipp. II, 12, *Deus est enim*, etc. Sed hæc de re tota adi si lubet, virum præstantissimum, et quod non in minima felicitatis parte ponimus, nobis amicissimum, in opere laudatissimo, lib. IV, parte secunda. M. CA. AUB.

Filius Christus. Cæteri omnes semi-perfecti ^a sumus. Quia nostrum est velle, nostrum est currere; Dei, perficere. Unde beatissimus apostolus Paulus, ait: *Neque volentis, neque currentis, sed ad Dei gratiam pertinentis* (Rom. ix, 16). Nam et a Christo salvatore nostro, perfecta sanctitas non est data, sed promissa. Denique sic ait: *Sancti eritis, quia ergo sanctus sum* (Levit. xi, 45). Solus est ergo perfectus et sanctus. Denique non dixit, *sancti estis*, sed, *sancti eritis*, dixit. Unde est ergo, quod vobis perfectam sanctitatem de superbia vindicatis? nisi ut appareat, *quia vos ipsos decipitis, et veritas in vobis non est*. In Joannis schola^b esse noluitis. Cum enim seducitis aliquos, promittitis vos indulgentiam peccatorum esse daturos: et cum vultis donare peccata, vestram profitemini innocentiam: et remissionem peccatorum sic datis, quasi nullum ^c habeatis ipsi peccatum. Non est ista præsumptio, sed deceptio: nec veritas, sed mendacium. Etenim inter vicina momenta, dum (65) manus imponitis et delicta donatis, mox (66) ad altare conversi, (67) dominicam orationem prætermittere non potestis. Et utique dicitis: *Pater noster, qui es in cælis, dimitte nobis debita et peccata nostra*. Quid vocaris^d, dum peccata confiteris tua? si sanctus es, dum dimittis aliena? hoc modo et vos ipsos decipitis, et veritas in vobis non est. Sed ut apparet, hoc vobis dicat nutrix vestra superbia, quam Christus in Evangelio testificatur: quia etsi nomina vestra non dixit, per similitudinem tamen vestros mores ostendit; sic enim scriptum est: *Dicebat Jesus hanc similitudinem, propter eos qui se sanctos putant, et contemnunt cæteros* (Luc xviii, 9). Hoc de vobis dictum esse, ipsa res evidenter ostendit; dum vos quasi sanctos extollitis, et nos manifeste aperteque contemnitis: *Duo* (inquit) *ascenderunt in templum adorare, unus Pharisæus, et unus Publicanus* (Ibid. 10). Pharisæus tumidus, superbus, inflatus, talis, quales et vos videmus: non humiliato corpore, non inclinata cervice; sed erecta facie, et tumentis pectore: *Gratias tibi, Deus, quia nihil peccavi*; hoc est dicere Deo, non habeo quod

ignoscas. Hoc insanus furor, hoc punienda et damnanda superbia. Deus paratus est ignoscere, et reus festinat indulgentiam recusare. Publicanus humilis, hominem se esse cognoscens, sic rogavit, dicens: *Propitius esto, Domine, mihi peccatori* (Ibid. 14). Sic justificari meruit humilitas^e: sic superbia in Pharisæo, magistro vestro, de templo damnata descendit. Meliora inventa sunt peccata cum humilitate, quam innocentia cum superbia. Deinde cum vobis traditionis et schismatis gravia peccata non desint, insuper et superbos vos esse gratulamini^f.

XXI. *Reprehenduntur Donatistæ quod episcopos dignitate spoliarent et penitentiarum laboribus subjecerint.*— Nunc quoniam erubescenda gaudia vestra probavimus, et furor vester tot locis ostensus est; restat de profunda impietate vestra aliquid dicere. Nam omnia, quæ a vobis fiunt aut facta sunt, quis poterit explicare? sic cuncta malignitate quadam ordinasse vos constat, ut in una specie operis vestri, species alias impleretis: ut dum presbyter aut (68) episcopus dejicitur, sic populus caperetur. Quomodo^g posset turba hominum stare, quæ rectorem suum a vobis elisum esse conspiceret? Non aliter, quam quocumque casu, pastore occiso, lupi grassantur. Exorcizastis fideles^h, et lavistis sine causa parietes: ut hoc nequitie genere subrueretur simplicissimorum hominum mentes. Talibus consiliis vestris, nonnullorum animi jugulati sunt, et sub nube simplicitatis, obcæcato astutiae lumine, ut miseros sterneretis, sagittas de pharetra pectoris vestri, seductionibus præmisistis: ut de vobis Spiritus sanctus per David prophetam in psalmo prædixerit: *Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum: paraverunt sagittas in pharetra sua, ad sagittandos obscura luna rectos corde* (Ps. x, 3). Quid a vobis minus factum est vestris consiliis? sauciatiⁱ sunt innocentes, exarmati fideles, honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes. O impietas inaudita, **45** (69) quem jugulaveris inter penitentiarum tormenta servare! (70)! in comparatione operis vestri, latronum levior videtur immanitas. (71) Vos vivum

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *imperfecti*.

^b Ita in mss. S. T. et P. S. In ms. S. G. *Joannis socii*.

^c Deest in ms. S. G.

^d In ms. S. G. *vocitarius*.

^e Additum hoc verbum ex ms. S. G.

^f Ita in ms. S. G. In ms. S. T. *Insuper et super vos esse* D

gratulamini: super vos, pro superbos.

^g In mss. S. T. et P. S. *quando*.

^h In ms. S. G. additur istud *fideles*, quod deest in mss. S. T. et Ph. S.

ⁱ Ita in ms. S. G. In ms. S. T. et in editis *sagittati*.

^j Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *sævire*.

VARIORUM NOTÆ.

(65) *Manus imponitis*. Publice et in missa penitentes olim absolvabantur: Tertull. de pudicitia, *prosternens in medium*: item, *cæteras etiam metu comples*. ALBASP.

(66) *Mox ad altare conversi*. Absolutis penitentibus ad altare revertebantur episcopi. ALBASP.

(67) *Dominicam orationem*. Ergo absolutio fiebat ante orationem Dominicam, et ante communionem. ALBASP.

(68) *Dum episcopus dejicitur*. Loco removetur. Tertull. de Exhort.: *Memini digamos loco dejectos: episcopos e suis sedibus deturbabant, laicos faciebant; penitentiarum manus eis imponebant, hæc omnia ut fidelium animos ab Ecclesia averterent*. ALBASP.

(69) *Quem jugulaveris inter penitentiam*. Aliæ edi-

tiones hæc ita legunt: *O impietas inaudita, quæ jugulas inter penitentiarum tormenta secure! in comparatione, etc.* Quod præcedentibus quidem non male convenit, sed quæ sequuntur, illud potius exigere videntur quod in hac editione. M. CASAUB.

Ibid. *Inter penitentiam et tormenta servare*. Episcopus quos deposuerant, et privatione episcopatus occiderant, eos demum inter penitentes rescribebant: hoc erat jugulatos servare inter tormenta penitentiarum. ALBASP.

(70) *Quem jugulaveris inter penitentiarum tormenta servare*. Sacerdotem quem gradu dejeceris in penitentiarum laboribus detinere. DU PIN.

(71) *Vos vivum facitis homicidium*. Sinitis episcopos quos occidistis ei quos dignitate spoliastis, inter

facitis homicidium (72) : latro jugulatis dat de morte compendium : paupertate sensus sui circumventi sunt, quos decipere potuistis. Perfecti enim fuerant illi, opere scilicet Dei, qui in ejus nomine fuerant ordinati. Et vos contra opus Dei hostiliter militantes, divinum opus malitiæ^a vectibus destruentes. Apparet ergo de vobis dictum esse in x psalmo : *Quoniam quæ tu perfecisti, ipsi destruxerunt (Ps. x, 4)*. Fecit vos superbos impietas vestra : sed accusat vos prospiciens de cælo justitia : et iniqua vos gerentes error hominum laudat, ut de vobis in ix psalmo dixerit Spiritus sanctus, *quoniam laudatur peccator in desiderii animæ suæ; et qui iniqua egerit, benedicetur (Ps. ix, 24)*. Quid iniquius, quam exorcizare Spiritum sanctum; altaria frangere; Eucharistiam animalibus projicere? et (73) ut in errorem vos vester populus mittat, laudando felices appellant, et (74) bene nominant (75), et 76 per vos jurant, et personas vestras jam pro Deo habere noscuntur.

XXII. *Impietas Donatistarum qui per suos jurabant episcopos.* — Solet Deus ad probandam fidem in juratione ab hominibus nominari; sed cum per vos juratur, jam apud vestros de Deo et Christo silentium est^b. Si ad vos divina nigravit de cælo religio, quia per vos juratur, nemo vestrum aut vestrorum langueat: nolite mori: imperate nubibus, pluite si

LECTIONES

^a Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *militiæ*.

^b In ms. S. G. *siletur*.

^c Ita in ms. S. T. *junctum scilicet impietati sacrilegium*:

VARIORUM NOTÆ.

pœnitentes miseram vitam trahere: hoc est, vivum homicidium facere. ALBASP.

Ibid. *Vos autem vivum homicidium factis.* Pro eo dixit quod est, vos deturbatos bonis et dignitatibus, summatis viros vivere in pœnam, velut ipsis sibi superstites facitis. Manil. libro v :

Virginis et vivæ rapitur sine funere funus.

Bona atque dignitates, altera hominibus vita, alter sunt sanguis, ut jurisconsultus barbaræ vocis, minus vero mentis, Accursius dixit. Cujus generis alia videre te volumus apud Joan. Meursium, optimum, eruditissimum, nobisque amicissimum virum, in animadversionibus Miscellis. Ejusdem sententiæ est Ulyssis ad Penelopen versus apud Ovidium :

Viscera nostra, tuæ dilacerantur opes. BARTH.

(72) *Vivum facitis homicidium.* Episcopos quos occidistis quod spectat ad vitam civilem, id est, quos honore et dignitate spoliastis, miseram vitam inter pœnitentes trahere cogitis, hoc est, *vivum facere homicidium*. DU PIN.

(73) *Et ut in errorem vos vester populus mittat, laudando felices appellant, et bene nominant, etc. Bene nominant, id est, loco omnis boni vestra nomina proferunt.* Tibullus l. II, eleg. 1 :

Sed bene Messallam sua quisque ad pocula dicat :

Nomen et absentis singula verba sonent. BARTH.

(74) *Et bene nominant.* Id est, *loco omnis boni vestra nomina proferunt* : vir doctus ad hunc locum, qui etiam profert locum Tibulli :

Sed bene Messallam sua quisque ad pocula dicat, Nomen et absentis, singula verba sonent.

Illud fortasse verum, sed hoc parum apposite, ni fallor. Aliud enim est amicorum, sive presentium, sive absentium inter bibendum meminisse, et illis bene precari Plautina illa formula: *Bene me, bene te,*

A potestis; ut per vos plenius juretur, et de Deo sileretur. Nam et prioribus sæculis, ut templa fabricarentur, et Idola fierent, quid a vestro populo diabolus potuit amplius facere? nihil aliud, nisi ut de Deo taceretur, dum per errorem homines de solo diabolo loquebantur.

XXIII. *Reprehenduntur Donatistæ quod unctorum Dei sacerdotum capita raserint.* — O sacrilegium impietati commissum^c! dum homines per vos jurantes libenter auditis, et vocem Dei auribus non admittitis vestris qui in civ psalmo (v. 15) sic ait : *Ne tetigeritis unctos meos; neque in prophetas meos manum miseritis.* Unctos autem esse et reges et sacerdotes, et libri Regnorum indicant; et David in psalmo cxxxii (v. 2) sic ait : *Sicut unguentum in capite quod descendit in barbam Aaron.* (77) Et tamen vos contra iisdem viribus conati estis præcepta contemnere, quibus, qui Deum timent, mandata conantur implere. 46 Docete ubi vobis mandatum est, (78) radere capita sacerdotum (79), cum e contrario sint tot exempla proposita, fieri non debere. Saul antequam peccaret, ungi meruit: post unctionem non leviter offendit. Hoc Deus cum videret^d, propter oleum non tangendum, volens exempla proponere, pœnitentiam professus est; sic enim legitur dixisse Dominum : *Pœnitet me unxisse Saul in regem (I Reg. xv, 11); et*

VARIANTES.

quippe sacrilegium est per hominem jurare, impietas de Deo silere ac ejus vocem non audire.

^d In ms. S. T. *diceret*, lapsu exscriptoris.

C *bene nos, bene vos, bene nostram etiam Stephanium* : aliud, nomen alicujus, omnis boni causa proferre; quod qui facit, sibi potius bene precatur. Non me latet, deos quoque deasque appellari solitos a bibentibus, quos probabilibus boni omnis causa nominatos putes; sed illud neque ad hunc Optati, neque illum Tibulli locum pertinet. Possis etiam interpretari, *bene nominant*, quoties nominant, *benedictos* appellant: quomodo Tertullianus *benedictos et benedictos* proprie designatos martyres, paucis ad *martyres* capitibus sæpius. Solitos autem Donatistas *de persecutione Catholicorum*, passim quæri, et sese suosque *veritatis martyres* nuncupare, pluribus docet Augustinus. M. CASAUB.

(75) *Bene nominant.* Bene precantur vobis: vos ut sanctos et Dei amicos prædicant. DU PIN.

(76) *Per vos jurant.* Hæc ad Donatum Carthaginensem referenda sunt, qui patiebatur ut per se homines jurarent. ALBASP.

D Ibid. *Per vos jurant, et personas vestras pro Deo habere noscuntur.* Vide et lib. III. Horatius carminum lib. IV, od. 5, ad Augustum :

Hinc ad vina redit lætus et alteris

Te mensis adhibet Deum.

Item :

Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.

INCERT.

(77) *Et tamen vos contra easdem vires.* Miror unde hæc in meliorem hanc editionem irrepserint, cum melius antea legeretur: *et tamen vos contra, iisdem viribus conati*, etc. M. CASAUB.

(78) *Radere capita sacerdotum.* Pœnitentium capita radebantur et cinere aspergebantur; itaque cum sacerdotibus pœnitentiam imponerent Donatistæ, eis capita radebant. ALBASP.

(79) *Radere capita sacerdotum.* Radebant Dona-

utique potuit Deus oleum quod dederat auferre. Sed cum voluit docere, non debere contingi oleum etiam in peccatore: ipse qui dederat, pœnitentiam gessit. Igitur Deus, si, ut te doceret, quod dedit auferre non potuit, per quod noluit: tu quis es, ut auferas quod non dedisti? et qui parare debebas aures ad audiendum, parasti novaculam ad delinquendum: et cum possetis esse filii Dei, filii hominum esse voluistis; et ad insidendum morsum honoribus alienis, dentes vestros in sagittas et arma vertistis; linguas acuistis in gladios: implestis quod de vobis in psalmo lvi scriptum est: *Filii hominum, dentes eorum arma et sagittæ, et lingua eorum gladius ucutus* (Ps. lvi, 4).

XXIV. Injuria facta a Donatistis omni hominum generi et ætati per impositionem manuum in pœnitentiam. — Ergo linguas vestras acuistis in gladios, quas movistis (80) in mortes, non corporum, sed honorum: jugulastis non membra, (81) sed nomina. Quid prodest, quia vivunt homines, et (82) honore a vobis occisi sunt? valent quidem membris, sed ereptæ portant funera dignitatis. (83) Extendistis enim manum, et super omne caput (84) mortifera velamina prætendistis: ut cum sint (sicut supra dixi) (85) quatuor genera capitum in Ecclesia, episcoporum, presbyterorum, diaconorum, et fidelium: (86) nec uni parcere voluistis: (87) evertistis animas hominum. Hos actus vestros odit Deus in Ezechiele propheta, cum dicit: *vir facientibus velamen*, hoc est, imponentibus manum *super omnem ætatem* a ad

A *evertendas animas* (Ezech. xiii, 18). (86) Invenistis pueros; de pœnitentia sauciastis, ne aliqui ordinari potuissent. Agnoscite vos animas evertisse. Invenistis (89) fideles antiquos, fecistis pœnitentes. Agnoscite vos animas evertisse. Invenistis diaconos, presbyteros, (90) episcopos, fecistis laicos. Agnoscite vos animas evertisse.

XXV. Iterum in Donatistas, qui sacerdotes innocentis dignitate et honore spoliabant et pœnitentiæ addebant. — (91) Socius et comes vester jamdudum fuerat, cui nunc manus inferre conatus es: pariter currebatis: fac illum peccasse (cum peccatum non esse constet); jacebat ut æstimas: si Apostolum legisti, tu vide cui stes, et illi cui jaceat: si servus es, dominum recognosce, et intellige, quia non tibi jacebat, qui tecum paulo ante currebat. Quid in potestatem alienam irruis? quid temerarius Dei tribunal ascendis? et cum ipse sis reus, in alterum audes ferre sententiam? et legisti: *qui stat, domino stat suo, et qui jacet, domino suo jacet* (Rom. xiv, 4). Potens est autem dominus ejus, suscitare eum: tu qui es, qui de servo alieno iudices? Oleum sacerdoti a Deo collatum, non debuisse vos tangere, a puero Dei David discere debuistis, qui sic per Samuelem ungitur, ut Sauli quod jamdudum datum fuerat, minime **47** tolleretur (I Reg. xvi). Denique vel cum Deo jubente vel eventu procurante, una eos spelunca concluderet; venerat in potestatem pueri David Saul, qui peccaverat. (92) Videtur non videns, ideo

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *super omne caput et super omnem ætatem.*

VARIORUM NOTÆ.

tistæ capita sacerdotum, quasi ad auferendam unctionem sacerdotalem. Du Pin.

(80) *In mortes non corporum, sed honorum.* Quia episcopos honore et officio spoliarent. ALBASP.

(81) *Jugulastis nomina.* Dignitatem detraxistis. ALBASP.

Ibid. Jugulastis non membra, sed nomina. Nomina pro dignitatibus et honoribus posuit. Ibidem subjungit ecce, *ereptæ portant funera dignitatis*, et pag. 60, *guttur vestro honorum funera minime sufficiunt.* Item pag. 60, *Dei episcopos linguæ gladio jugulastis, fundentes sanguinem non corporis, sed honoris*, etc. INCERT.

Ibid. Sed nomina. Nomina, pro dignitatibus posita notabamus. *Jugulastis non membra sed nomina.* Cum statim dicat, *ereptæ funera dignitatis.* Ovidius:

Vive tibi et longe nomina magna cole.

BARTH.

(82) *Occisi sunt honores.* Nihil turpius olim, neque indignum magis, quam videre episcopum inter pœnitentes: ideo ait occisos fuisse episcopos quos pœnitentes fecerant ALBASP.

(83) *Extendistis enim manum.* Imposuistis pœnitentiam omnibus, et omnes ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, et laicos vere fecistis. ALBASP.

(84) *Mortifera.* Summum erat scelus iis qui nihil commoverant pœnitentiam impartire: nam erat innocentem reum facere, et peccatum illi tribuere. ALBASP.

(85) *Quatuor genera capitum.* Si credamus iis qui sacrificandi potestatem sacerdotibus et laicis juxta concedunt, unum tantum erit capitum genus. ALBASP.

(86) *Nec uni parcere voluistis, evertistis animas ho-*

C *minum.* Tolle mendum nimis quam manifestarium, legendo *animas omnium.* INCERT.

(87) *Evertistis.* Qui fidelem ex lege Christi et ex ejus corpore rescendit, is statum fidelium evertit. ALBASP.

Ibid. Evertistis animas hominum. Carrige cum viro docto *animas omnium*, quale est quod et septimo legatur: *Si unum est quod ab hominibus admittitur*, etc., ubi *correximus, omnibus.* M. CASAEUB.

(88) *Invenistis pueros.* Extremum erat malitiæ genus pueros ac propterea innocentes, et omni lumine vacuos ad pœnitentiam cogere; nam post publicam illam pœnitentiam in clerum adlegi non poterant amplius: uti ait, *ne qui ordinari potuissent.* ALBASP.

(89) *Fideles antiquos.* Seniores laicos, pœnitentiam quamvis nihil peccassent, subire coegerant. ALBASP.

(90) *Episcopos fecistis laicos.* Episcopos orthodoxos deponebant: hos postmodum inter pœnitentes relegabant, et acta pœnitentia laicos faciebant; quod merito exprobat Donatistis Optatus; nam episcopus olim poterat fieri laicus, ut legimus de Trophimo, sed hoc non fiebat nisi ob aliquod grave crimen: deinde pœnitentia illi nunquam imponebatur. ALBASP.

(91) *Socius et comes.* Hoc est, illi episcopi quos pœnitentia sauciastis, erant socii et fratres vestri, qui si quid fecerant, erant deponendi, non pœnitentia puniendi, non hoc dedecore afficiendi: oleum enim Dei non est violandum. ALBASP.

(92) *Videtur non videns*, etc. Lege disjuncta voce *clausi oris.* Os autem totam denotat faciem; Germanicus de Astrea:

Seraque ab Ecclesiis descendens montibus, ore Velato.

quod a majori lumine (ut fieri assolet) (93) in caligine clausi aeris, alterum juxta se videre non potuit. Innumerabiles antiquum regem sequebantur exercitus: sed ipse rex in potestatem venerat alienam. Occasionem victoriæ David habebat in manibus: incautum et securum adversarium, sine labore poterat jugulare: et sine sanguine et conflictu multorum, poterat bellum per compendium mutare in cædem: et pueri ejus et occasio suadebant: ad victoriam opportunitas hortabatur. Stringere jam coeperat ferrum; ire jam coeperat armata manus hostiles in jugulos: sed obstabat plena divinorum memoria mandatorum; hortantibus se pueris et occasionibus contradicit, tamquam et hoc diceret: sine causa me, victoria, provocas; frustra me, occasio, in triumphos invitas. Volebat hostem vincere; sed prius est Domini divina præcepta servare. *Numquid mittam manus in unctum Domini* (I Reg. xxiv, 7)? Reppressit cum gladio manum; et dum timuit oleum, servavit inimicum. Et ut compleret observantiam, vindicavit occisum (II Reg. 1). Vos nec Deum timetis, nec fratres agnoscitis, in cote livoris acutis novacula linguæ; et divina præcepta calcantes, miseriorum properastis in capita, (94) ut in captivitate cæcos et imperitos populos, jugulatis ducibus, traheratis. Esuritis honores innocentium sacerdotum: unde furori vestro tanta fames innata est, ut

A guttura vestra sepulcra patentia faceretis. Unicuique sepulcro sufficit unum funus, et clauditur: gutturi vestro honorum funera minime suffecerunt, et adhuc patent, dum aliquos quæritis devorare; ut merito de vobis dictum sit: *sepulcrum patens est guttur eorum* (Ps. v, 11); nam et de maledictione præsumitis, cum scriptum sit: *Benedicite et nolite maledicere* (Rom. xii, 14). Quisquis contra vestram voluntatem aliquid fecerit, intentatis terrores, maledicta prætentis; et quia aliqui homines, plus mali mereri possunt quam boni; quidquid (95) iudicium Dei aut peccati meritum fecerit, amarum vestris maledictionibus vindicatis: merito de vobis dictum est in psalmo xiii (v. 3): *Os eorum maledictione et amaritudine plenum est*. Gloriamini, quod vobis maledicentibus, aliqui homines mori potuerunt. Certe non licet occidere. An ideo vos putatis innocentes, quia ferro usi non estis? (96) innocentem se et venenarius judicet, si in solo ferro est homicidium: non sibi videatur reus, qui alterum subducto cibo necaverit: innocentem se judicet, qui spirandi prohibita facultate, suffocaverit vivere cupientem. Necis multa sunt genera, sed unum nomen est mortis. Maledictionibus tuis cum fiducia hominem mortuum protestaris, quid interest, an gladio ferias, an lingua percutias? indubitanter homicida es, si per te mortuus fuerit qui vivebat. Quisquis talis ex vobis

LECTIONES VARIANTES.

^a In tribus mss. *mittere cædem*, sed recte emendatum in editis.

^b In ms. S. T. et in editis, *Cum*.

^c In ms. S. G. *in cote*. In aliis *corde*: legendum *cote*. C

^d In ms. S. G. additur *ducibus*, quod superfluum.

^e Male in ms. S. G. *jugulatis*.

^f Deest in mss. S. T., P. S.

VARIORUM NOTÆ.

(93) *In caligine clausieris*. Manifestum itidem mendum legit voce disjuncta Fr. Balduinus, *clausideris*; Sed Barthius emendat *clausi oris*. Os totam faciem denotat; Germanicus Cæsar in signo Astræ:

Seraque ab excelsis descendens montibus, ore Velato. INCERT.

Ibid. *In caligine clausi aeris*, etc. Ideo ait, Saulem visum a Davide videre tamen ipsum non potuisse, cum uterque in eadem essent spelunca, quod Sauli a majore lumine oculi adhuc caligarent. Vulgo experimur, ut qui ex apertis in clausa et tenebricosa, subita emigratione deveniunt, claramque lucem obscuriore aliquo loco repente mutant, illi aliquandiu nihil omnino videant, ut et illis contra, qui ex densis tenebris in apertam lucem subito prodeuntes, totum simul admittunt solem, repentino fulgore oculos ad aliquod tempus præstringit. Ad verba quod attinet, aut subaudiendum est *veniens*, a majore *veniens* lumine; aut a *majori lumine*, id est, propter majus lumen, præ majore lumine; quod scilicet ante paulo oculos ejus implebat, etc. *Clausi aeris*, ut hic est, ferri potest, pro quo tamen si quis *clausi antri*, vel *clausuræ*, vel tale quid malit, dummodo eodem recidat, ego non contenderim. Barthius, inquit vir doctus, emendat, *clausi oris*. Hoc quoque ferri potest; non illud item, quod mox subjicit: *os aliquando totam faciem denotare*. Quorsum enim illud hic? Sane si *oris* admittamus, de *ore speluncæ*, ut in vulg. occurrit interdum, non hominis intelligendum esse, dubitarum credo neminem. Sed nec principis editionis continentenda scriptura est, *in caligine clausus*; mox, *poterat bellum per compendium mutare in cædem*: *clausi* editiones plenius: *poterat bellum mutare in cædem*; paulo post, *in cote livoris acutis novacula*: pro

quo prima facie, *in corde livoris*, non dubitabam reponendum, sed jam mihi videtur illud et elegantius et acutius. Mox *in captivitate trahere*, cum tam clarum sit, quam si solis radio scriptum esset, quid dicemus illos, nisi nodum in scirpo quævisisse, qui *in captivitate cæcos*, id est, prorsus excæcatos, et oculis orbatos seu captos, ex Apuleio maluerunt interpretari. M. CASaub.

(94) *Ut in captivitate cæcos aut imperitos populos*. Vocat in captivitate cæcos, prorsus excæcatos et oculis orbatos seu captos. Sic Apuleius, *desfetis ad captivitate oculis*. INCERT.

(95) *Judicium Dei*. Quid sit vindicare maledictionibus quidquid iudicium Dei fecerit, non satis intelligo, nisi velit dicere quidquid Deus fieri permisit contra eorum voluntatem. ALBASP.

Ibid. *Quidquid iudicium Dei*, etc. Quia, inquit, ita solet usu venire, ut non omnes sint felices, quidquid e nostris alicui contingit adversi, id vos profusus vestris maledictionibus vindicatis et asseritis, quasi eorum vi ac virtute contigisset. Fecit Albaspinæus ut interpretandum putarem, ne valde reconditum quis putaret et obscurum, quod ipse profitetur, se non intelligere. M. CASaub.

(96) *Innocentem se et venenarius judicet*, etc. *Venenarium* vocat hominem veneficum et pharmacepæum *κακῶν τῶν φαρμάκων*, quod nomen notandum. Usitatum non huic soli, verum etiam aliis non de plebe scriptoribus, Tertulliano, Julio Firmico, ipsi denique Suetonio. INCERT.

Ibid. *Venenarius*. Hominem dicit veneficum *κακῶν φαρμάκων* conditorem. Venenatores eloquentissimus avi ultimi scriptor Saxo Grammaticus dixit, ut a nobis infra his libellis docebitur, BARTH.

est, frustra se Christianum aut sacerdotem Dei profiteretur, qui lenitatem Dei non curat imitari ^a; cum scriptum sit in Salomone: *Deus mortem non fecit, nec latetur in perditione vivorum* (Sap. 1, 15). Credo vos oblivisci non posse, quid per loca aliqua feceritis, cum eos, qui legem Dei prædicabant, id est, prophetas velletis occidere contra jussionem Dei dicentis: *Et in prophetas meos manum ne miseritis* (Ps. civ, 15). Deuterium, Partenum, Donatum ^b, et Getulicum, Dei episcopos, linguæ gladio jugulastis, fundentes sanguinem non corporis, sed honoris. Vixerunt postea homines, sed a vobis occisi sunt in honoribus, Dei sacerdotes. Multis notum est et probatum, persecutionis tempore episcopos aliquos, (97) inertia a confessione nominis Dei delapsos thurificasse, et tamen nullus eorum qui (98) evaserunt, B aut (99) manum lapsis imposuit, aut (1) ut genua figerent ^c; imperavit. Et facitis vos hodie ^d (2)

LECTIONES VARIANTES.

^a Hæc supplevimus ex ms. S. G. In aliis hic lacuna, quam suppleverat Balduinus per vocem *ignorat*.

^b Deest in ms. S. G.

^c In mss. S. T. et Ph. S. lapsu amanuensis, *fierent*.

^d Deest in ms. S. G.

A post unitatem, quod a nullo factum est post thurificationem: quia scriptum est: *Ne tetigeritis unctos meos, neque in prophetas meos manum miseritis* (Ps. civ, 15). Oleum suum defendit Deus: quia si peccatum est hominis; unctio est tamen divinitatis. *Ne tetigeritis* (inquit) *unctos meos*: idcirco, ne dum peccatum hominis percussit, et (5) oleum, quod Dei est, feriat. Judicio suo Deus servavit rem suam, et tamen vos passim irruistis in alienam, corrumpentes omnium felicitatem. (4) Nam quæ ^e major infelicitas, quam Dei sacerdotes vivere, nec esse quod fuerant?

XXVI. *Matronæ, pueri, virgines, immerito a Donatistis pœnitentiæ addictæ.* — Matronæ, pueri simul et virgines a vobis coactæ, nullo interveniente peccato, B salva innocentia et pudicitia, vobis docentibus pœnitentiam gerere didicerunt. Numquid minor est infelicitas? (5) contrivistis sexus ^f, vexastis ætates. Vere

LECTIONES VARIANTES.

^e Ita in ms. S. G. Male in mss. S. T. et P. S. *Neque*.

^f Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. et in editis, *contritos sexu vexastis ætates*, minus bene, nam duo sunt membra distincta sexus et ætatis.

VARIORUM NOTÆ.

(97) *Inertia*. Inter tormenta Christum negasse. ALBASP. Ibid. *Inertia a confessione Dei elapsos*, etc. Verbum hoc *inertia*, non pro atrocitate criminis, quo vix ullum majus, si, ut vulgo, accipias. Sed *inertiam* hic vocat Optatus, metum mortis, et amorem mundi et temporalis tranquillitatis; quæ sane vere *inertis* et ignavi propria: unde et in N. T. *δαῖδοι* meticulosi, timidi, et ἀπίστοι infideles conjunguntur, et ab hæreditate cœlesti cum cætera peccatorum colluvie excluduntur, Apocal. xvi, 8. Magni enim et generosi animi est, esse Christianum. Quo fortasse et illud pertinet, quod Hebræi dicunt, ביד ירא און ביד דעסילאחטא ירא און דאס דאסד דאסד *Nullus nebulo* (fatuus stolidus) *timet peccatum: nec idiota* (Hebr. populus terræ) *quisquam pius*: ex *NE* quæ vulgo *capitula patrum*. Sed et Hebr. vi, 11 et 12 segnes et inertes eis opponuntur, qui in fide ad finem usque perseverant, neque dubitavit beatus Chrysostomus infandam Judæ proditio-nem ipsius inertie *καὶ ῥαθυμία* uni adscribere; *τσοῦτόν ἐστι ῥαθυμία κακόν*, ut eleganter ibi concludit tom. v, pag. 363. Idem beatus pater, *ὅτι ἐκ ῥαθυμίας ἡ κακία. καὶ ἀπὸ σπουδῆς ἡ ἀρετή*, fuse tuetur ac disputat tom. vi, pag. 814. etc. supra libr. i, eadem de re, ut *damno æternæ vitæ, istius incertæ lucis moras brevissimas compararent*, etc. Quod igitur prius amoris, studioque præsentis hujus vitæ, hic inertie imputat ut etiam Q. Curtius, *pigros, et, qui diuturnam vitam unicum bonum æstimant*, conjunxit: *Quamquam ne pigri quidem sibi fata disponunt, sed unicum bonum diuturnam vitam æstimantes, sæpe acerba mors occupat*, de Gest. Alex. lib. ix. Mox *qui evaserunt*, id est, qui tentationi seu persecutioni non succubuerunt, qui steterunt. Ita enim solet sanctus Cyprianus, *stantes lapsis opponere*. M. CASAUB.

(98) *Evaserunt*. II qui Christum non negarunt. ALBASP.

(99) *Aut manum lapsis*. Pœnitentiam lapsis non imposuissent; nusquam enim reperies neque in Ancyrano, neque in Eliberino pœnitentiam episcopis impostam, imo contrarium legitur de Trophimo et de Marcellino. ALBASP.

(1) *Aut ut genua figerent*. Aut ut publice errorem suum detestarentur: pœnitentes enim coram omni-

bus genua figebant, et in porticus Ecclesiæ transeuntes genibus flexis orabant, ut Deum et Ecclesiam pro se exorarent. Tertullianus, *caris Dei adgeniculari, presbyteris advolvi*: quo respexit Optatus. ALBASP.

(2) *Post unitatem*. Post unitatem a Macario factam: postquam crudelem in episcopos vindictam exercebant Donatistæ tanquam in eos quorum impulsu ea facta esset. Ait igitur Donatistas gravius punisse episcopos qui unitatem procurarunt, quam olim Ecclesia in lapsos animadverterat et in eos qui fidem pejerassent. ALBASP.

(3) *Oleum quod Dei est feriatur*. Oleum feriebatur quia dignitas sacerdotalis ludibrio habebatur. ALBASP.

(4) *Namque major infelicitas*. Ita legendum, *neque major infelicitas*. Cum vulgo pessime coaluerint voces etiam *necesse*. Id quod videre, cuivis pronum. BARTH.

(5) *Contritas sexu vexastis artes*. Aut cum aliis editionibus legendum: *numquid minor est infelicitas, contritas* (lege cum *contritas*, ut supra, *compressit*, pro cum *præcessit*;) *sexu vexastis artes? vere*, etc. Aut si illud, *numquid minor est infelicitas*, ad superiora pertinet, scribendum hic: *contritas sexu vexastis ætates? vere*, etc. Sed quid hoc, *contritas sexu ætates? an subaudiendum aut restituendum, utriusque*, et legi, *contritas utriusque sexus vexastis ætates. Ætates*, sive seorsim capias, sive cum *contritas* conjunges, eleganter ponitur pro senibus, seu personis senio confectis: ut, ædium senectutem, et ædium ætatem, promiscue usurpata reperias. Atqui jam virginum et matronarum, in superiori periodo memineral, an igitur hic iterum: *sexus utriusque? an potius senum: contritas senum vexastis* ut ante aliquot pag. *invenistis fideles antiquos*, etc. Conjiciebam aliquando *contritas saxo vexastis*, cum pauca retro, *genua figere* inter pœnas, a pœnitentibus exigi solitas, posuerit. Præterea, quid huc pertinent sequentia Psalinstæ verba, quæ profert Optatus, si hæc contritio, de qua istic agitur, non ab eorum crudelitate, quos hic incessit noster, sed ipsa senum ætate? nisi tamen contritas vexastis, pro contendo vexastis, sit ab eo dictum. Tuum erit arbitrium, lector, quod malueris eligere. Optatum autem ejusmodi argutias nimis amasse, utinam non tam multa in mundo exempla, quæ fidem facerent. Atque ego quæ ita super hoc loco, sed idem vir doctus et acutus BB, cujus jam supra memini, ita

de vobis dictum est in psalmo XIII: *Contritio et infelicitas in vis corum, et viam pacis non cognoverunt: non est timor Dei ante oculos eorum.* Indixistis pœnitentiam plebibus; (6) nec enim acta est ab aliquo, **49** sed a vobis exacta; nec (7) æqualibus a temporum spatiis, sed egistis omnia pro personis, alter anno toto, alter mense, alter vix tota die, imperantibus vobis pœnitentiam gessit. (8) Si unitati consentire (ut vultis) peccatum est, si est similis culpa; quare non est æqualis pro eodem reatu pœnitentia? Dubium nōn est, (9) populum credentium Israel esse vocatum (10); plebes singulas filias Israel, id est,

A qui mente (11) Deum viderint, et Deo crediderint: et tamen has plebes coegistis flectere et inclinare cervices, et serie capitum juncta, massam pœnitentium facere^b. Has plebes dolet Deus per Ezechielem Prophetam dicens: *Væ filiabus, quæ sarciant cervicalia (Ezech. 13), id est membra cervicis ut supponant sub cubito et sub manu. Utique sub cubitibus et sub manibus vestris, et cum super eorum vel earum capita velamina pœnitentiæ tenditis. Quæ impietas vestra et furor ostensus est, et superbia demonstrata: etiam stultitia fuerat revelanda; sed hanc in sexto libro demonstrabo c.*

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *plenis*.

^b Totus hic locus ita corruptus erat, tam in mss. quam in editis, ut vix medicabilis videretur. In ms. S. T. sic habetur: *Dubio non est populum credentium Israel, id est, qui mente Deum viderit, et tamen has plebes coegistis flectere et inclinare cervices, et serie capitum junctum massam pœnitentium facere.* Ita etiam in ms. P. S. qui ubique ferme concinat cum ms. S. T. nisi quod pro *massam*, habetur, *in assem*. In ms. S. G. *Dubium non est populum credentium*

B *Israel esse vocatum, plebes singulas filias Israel, id est, qui mente Deum viderint et Deo crediderint, et tamen has plebes coegistis flectere et inclinare cervices, et serie capitum junctum massam pœnitentium facere.* Ex hoc ms. cæteris ubique ferme emendatori hunc Optati locum restitimus.

^c In ms. S. G. *demonstrabimus*. Post hæc verba in ms. S. T. et P. S. habetur, *Explicit liber secundus*. In ms. S. G. *Explicit liber sancti Optati secundus*.

VARIORUM NOTÆ.

corrigebat: *gerere didicerunt; numquid minor est infelicitas? contristis sexus, vexastis ætates. Vere de vobis, ut ad illa alludat quæ supra, væ facientibus velamen super omnem ætatem, etc.* quod mihi quoque valde placet. M. CASaub.

(6) *Nec enim acta.* Nemo eam rogavit. ALBASP.

(7) *Æqualibus spatiis.* Etsi omnium secundum vos, unum esset delictum, dissimilis fuit pœnitentia, quod est acceptare personas, quo apud antiquos nullum gravius poterat esse peccatum neque quidquam in episcopo majus reprehendi poterat; Tertullianus de Pudicitia, et Clementis constitutiones. ALBASP.

(8) *Si consentire unitati.* Si peccatum procurasse ut Macarius unitatem faceret. ALBASP.

(9) *Esse vocatum populum credentium, etc.* Miror quid eos a quibus Optatus hausit, inducere poterit, ut Israel interpretarentur, qui mente Deum videat. Non quæro quam id verum sit, quod esse falsissimum, nemo potest ignorare; sed aliquam tamen erroris ansam, quam in illis *Deum videns* vel *homo Deum videns* ab Augustino aliisque notatis agnoscimus, quæro. An דָּוָם vel דָּוָם quod 72 Seniores in דָּוָם דָּוָם דָּוָם reddidere, nomen etiam quod mentem significaret, inde deduxerunt? Sed quidquid hujus sit, cum et hanc adducat, irridens ille quidem, sed adducat tamen inter alias Hieronymus, et qui post Hieronymum voces Hebraicas Scripturæ congressere; non est quod de antiquitate ejus interpretationis dubitemus. Illud tamen porro cordato lectori considerandum propono, quomodo ista mente *Deum videre, et flectere et inclinare cervices*, quæ tanquam contraria committit hic Optatus, opponantur. Ego plane persuasum habeo scripsisse Optatum *recte vel erecte*; quod postea, quia minus esset notum, etsi magis probum, et ab Hebraicis minus remotum; quia tamen fortasse minus notum, in mente mutatum sit, ut quemadmodum supra in parabola Publicani et Pharisæi *erecta facies et inclinata cervix* opponuntur, ita et hic *erecte videns, et inclinans cervicem*. Affine est et ab eadem radice, quod Hieronymus ipse commendat, qui vertit Israel,

directus Dei, sive εὐθύτατος Θεοῦ . Affert et Remigius in interpretationibus nominum Hebraicorum, quæ hodieque in nostra qualicumque Cantuariensi bibliotheca olim, heu olim! instructissima, sed ab impiis Zelotis, rapinis ac sacrilegiis suis pietatem obtendere solitis, dudum direpta, atque inter ipsos, ut aiunt, spoliatores veluti præda divisa, codex manuscriptus satis antiquus exstat. Mox pro *massam pœnitentium facere* corrigendum aliquando putavi, *ferre*, sed jam non probo. Non enim tantum de pondere dixerunt, ut *massa auri, argenti*, et id genus; sed et de quovis acervo, seu serie rerum, quæ ejusdem essent generis. Unde sæpissime apud Gregorium, aliosque, domus rusticanas plures inter se junctas, quas Græci *συνοικίας* vocant, *massas* nuncupatas reperias; id est, *fundos* sive *prædia*. Codice can. Eccl. Afric. pag. 157, *massa diœceseon* vocatur, quæ mox *fascis diœcesium*; vertit interpres gr. συγκλησιαίαν , et $\text{σῶμα τῶν παροικιῶν}$. M. Casaub. Fallitur Casaubonus, cum non apud Hieronymum tantum, in libro de Nominibus, habeatur, *mens videns Deum*, sed etiam in Græcis fragmentis, νοῦς ὁρῶν Θεοῦ , aut θεῶν . In voce autem Hebraica, non continetur significatio *mentis*, sed ab interprete suppletur, quia mente tantum Deus cerni potest. CLERICUS.

(10) *Populum credentium Israel esse vocatum, etc.* Hæc est hocce in loco, ni fallor, mens Optati: Christiani sunt populus Israel, singule plebes sunt filia Israel; sic appellantur, quod Deum videant, quod in ipsum credant. Vos coegistis fideles, qui stantes et erecto capite orabant, cervices flectere et inclinare, versa scilicet in terram facie et humi procumbentes. Multorum capitibus grave jugum imposuistis, et ex iis ita simul junctis, massam pœnitentium fecistis. *Inclinare et flectere cervices* opponit *visioni Dei; et pœnitentium massam, credentium plebi*. DU PIN.

(11) *Deum videat.* Erecta cervix Deum orabant fideles; pœnitentes vero dejecta in terram facie; unde ait Donatistas coegisse ut qui Deum respicere deberent, oculos humi figerent et terram intuerentur. ALBASP.

50 LIBER TERTIUS.^a

Hic liber tertius continet quatuor causas quibus effectum est, ut non sine asperitate unitas fieret. Prima, quod basilicas schismatici non necessarias fecerint, et rebaptizationem intulerint^b. Secunda, quod Donatus Carthagini provodaverit ut unitas fieret. Tertia, quod Donatus Bagniensis^c circumcelliones^d collegit, ut operarios unitatis impediret. Quarta, sine voluntate Dei nihil esse factum ex his quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium^e.

1. *Asperius in Donatistas gesta ipsis provocantibus facta esse, nec Catholicis imputari debere.*—(1) Satis, ut arbitror, in secundo libello de Ecclesia quæ sponsa est Christi, et de ejus dotibus, et de hereditate diximus Salvatoris; consequens est, primo schismaticorum errores ostendere; deinde, quæ^f fuerit causa, ut (2) unitas fieret (3); tertio, quis fecerit, ut miles mitteretur^h **51** armatus. (4) Ab operariis unitatis (5)

multa quidem aspere gestaⁱ sunt, sed ea ad quid imputatis Leontio^j, Macario vel Taurino? imputate majoribus vestris, qui (sicut in propheta scriptum est) *ut vobis stupescerent dentes, ipsi vna acida comederunt* (Jer. xxxi. 29). Illis primo qui Dei^k populum dividerunt, et (6) basilicas fecerunt non necessarias (7). Deinde Donato Carthagini, qui provocavit, ut unitas proximo tempore fieri tentaretur. Tertio

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *Incipiunt capitula libri tertii.*
^b Hæc desunt in mss. S. T. et P. S.
^c Ita in ms. S. T. In ms. S. G. *Vagaiensis*. In ms. P. S. *Vagaensis*.
^d In mss. S. T. *cercilliones*.
^e In mss. S. T. et P. S. ab his incipit liber tertius, sed perperam; pertinent enim ad argumentum libri, non ad materiam.

^f In mss. S. T. *qui*.
^g In ms. S. T. *qui fuerit*, et in editis, *quæ fuerit*.
^h In ms. S. T. *moreretur*. In ms. S. G. *moveretur*.
ⁱ Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *aspera facta sunt*.
^j Id nominis est in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *Leonio*.
^k Ita in ms. S. G. *illi quidem primo qui populum dividerunt*.

VARIORUM NOTÆ.

(1) *Satis, ut arbitror, in secundo libro.* In aliis editionibus ita incipit hic liber: *Ex iis quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium, satis, ut arbitror, etc.*, quæ cum nullo modo coherant, quin spuria sint et irreptitia, et a Balduino merito expuncta, nullus dubito. Quare non erat quod hujusmodi laciniis hinc inde corrasis Balduinianam contaminarent editionem nuperi editores; unde et impurum illud glossema in fine præcedentis libri, *cervicalia*, id est, *membra cervicis*, quod invito Balduino in textum Optati quasi postliminio reduxerunt. Sed quo res sit extra controversiam et ut contentiosus os obstruamus, etiam depravationis origo nobis indicanda est. In editione Germanica Cochleana, cuique libro (primo excepto) præfixa sunt argumenta, quæ parum ahest quin Optati ipsius esse credam; antiqua certe sunt. Hujus autem tertii libri argumentum ita conceptum est: *Hic tertius liber continet quatuor causas, quibus effectum est, ut non sine asperitate unitas fieret. Primam, quod basilicas schismatici non necessarias fecerint. Secundam, quod Donatus Carthaginiensis provocavit, ut unitas fieret. Tertiam, quod Donatus Bagniensis circumcelliones collegit, ut unitatis operarios impediret. Quartam sine voluntate Dei nihil esse factum, sequi debebat, ex iis quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium.* Sed id sequentis initio libri male adsumtum est. Quod factum ne quis miretur etiam quinto libro in eadem editione simile contigit. Ut enim hic pars argumenti cum sequentis libri initio male coaluit, ita et illic ex initio libri plures linæ argumento accedere, quæ suo loco desiderantur; ab his enim liber incipit: *In qua re quæ nunc agitur quæstio*, etc. Cætera quæcumque præcedunt, ab argumento libri repetenda sunt. Sed et illud non prætermittam, Fulgentium Afrum et Optati, quod ex ipso liquet, valde studiosum, iisdem plane quibus hinc orditur Optatus, secundum ad Monimum librum verbis auspicari: *Satis, ut arbitror, Monime charissime*, etc. M. CASAUB.

(2) *Unitas.* Ut plebs Donatarum ad Ecclesiam adduceretur, concilium Carthag. 1: *Ut in ejus gremium erigeret universa membra dispersa; qui imperavit relig. Constant. imperatori ut votum gereret uni-*

B *tatis operarii unitatis: Macarius, Paulus, Taurinus, et Lentius in eodem concilio, et mitteret ministros sancti operis famulos Dei Paulum et Macarium.* ALBASP.

(3) *Ut unitas fieret.* Ut procuraretur unitas; ut Donatistæ cogentur ad Ecclesiam catholicam redire. DU PIN.

(1) *Ab operariis unitatis multa quidem aspera facta sunt.* Nos hodie operarium vocabulo mechanicarum artium discipulos appellamus, qui in quaque experientia sua facere necesse habent et per annos certos exercere prorsquam ad titulos artificum venire possunt. At Optatus operarios vocat *administratos unitatis*, cujus vocis exemplo vide supra et nos ex auctore ipso auctorem interpretari. ALBASP.

C *Ibid. Ab operariis unitatis.* Operarios vocat administratos unitatis, cujus vocis exempla in sequentibus videbis, et nos ex auctore ipso auctorem interpretari. *Operarii templi*, qui ædificando adsunt: apud Angelonum in III reg. c. v, Operator. Historia Damasceni; Olera enim fuerunt cruda, quorum senex ipse operator et cultor fuit. Operari est opus facere. Gariopontus lib. ii, c. 13: *lis vero contingit qui metallica operantur, aut ex pulvere, aut ex fetido odore, etc.* Operatrix apud Prudentium Trecentem. Licet eo vocabulo, nobis hodie appellare, mechanicarum artium discipulos, qui in quaque experientia sua facere coguntur, prorsquam ad titulos vel nomen aliquod in iisdem veniant, ad alios erudiendos. BARTH.

(3) *Operariis unitatis.* Operarios unitatis vocat Leontium, Macarium, Taurinum, aliosque proconsules aut duces, qui conati erant Donatistas ad unitatem Ecclesiæ revocare. DU PIN.

(6) *Basilicas fecerunt non necessarias.* Non necesse erat colligere populum in aliis basilicis: nam Orthodoxorum basilicæ ad id sufficiebant. ALBASP.

(7) *Basilicas fecerunt non necessarias.* Cum ad Basilicas jam erectas quas Catholici tenebant accedere possent et cum Catholicis orare, basilicas alias ædificavit quæ necessariæ non erant, cum possent et deberent in veteribus ecclesiis cum Catholicis convenire. DU PIN.

Donato Bagaiensi (8), qui insanam collegerat multitudinem, a qua ne a Macarius violentiam pateretur, ad se, et ad ea, quæ ferebat tutanda, armati militis postulavit auxilium. Venerunt tunc cum pharetris armigeri, repleta est unaquæque civitas vociferantium (clamoribus^b); nuntiata unitate^c, fugistis omnes. (9) Nulli dictum est, nega Deum; nulli dictum est, incende testamentum; nulli dictum est, aut thus pone, aut basilicas^d dirue; istæ enim res solent martyria generare. Renuntiata est unitas; sola fuerant hortamenta, ut Deus et Christus^e ejus, a populo in unum conveniente, pariter rogaretur. (10) Nullus erat primitus terror; nemo viderat virgam; nemo custodiam; sola (ut supra diximus) fuerant hortamenta. Timuistis omnes, fugistis, trepidastis;

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. et, sed male.

^b Vocem illam quæ deest in mss. supplevimus.

^c In mss. S. T. et P. S. nuntiata unitatem.

^d In ms. S. G. basilicam.

A ut pro certo de vobis dictum sit, quod in psalmo lxxviii scriptum est: *Trepidaverunt tibi ubi non erat timor* (Ps. lxxviii, 6). Fugerunt igitur omnes episcopum clericis suis, aliqui sunt mortui; qui fortiores fuerunt, capti et longe (11) relegati sunt.

II. *In vindictam Dei et Ecclesiæ hæc in Donatistas facta fuisse.* — Et tamen horum omnium nihil actum est (12) cum voto nostro, nihil cum consilio, nihil cum conscientia, nihil cum opere; sed gesta sunt omnia in dolore Dei, amare plorantis, et (13) in ultionem aquæ (14), (15) quam contra interdictum iterum movistis: traduentes ad 52 vos aquam antiquæ piscinæ: sed nescio an cum illo (16) pisce, qui Christus intelligitur, (17) qui in lectione Patriarchæ Tobiae & legitur in Tigride flumine pre-

B ^a In mss. S. T. et P. S. Spiritus.

^b In ms. S. G. ibi timuerunt timore.

^c Ita restituimus ex codice S. G. In aliis et in editis Patriarcharum.

VARIORUM NOTÆ.

(8) *Donato Bagaiensi.* *Bagia* urbs celebris in historia Donatistarum; ibi enim habitum fuit a Donatistis episcopis concilium illud *Bagaitanum* 310 episcoporum, cujus tam sæpe meminit Augustinus. Hujus urbis episcopus Maximianus a Donatistis crudeliter interfectus est, ut narrat Augustinus ep. 88 et 185, et l. iii, contra Cresc. c. 43. In collatione Carth. adfuit episcopus *Bagaiensis* et Donatistarum parte: sed longe ante concilio Carthaginensi sub Cypriano subscribit Felix a *Bagai*, et post hæc tempora in notitia Leonis imperatoris urbis *Bæyns* fit mentio. Attamen in notitia episcoporum Africae a Sirmondo edita, nullus est episcopus *Bagaiensis*, sed duplex *Vadensis* in Numidia. Amborum forte alteruter *Bagaitanus* erat. Nam in mss. sæpe legitur *Vagaensis* et *Vagensis*, unde fieri potuit *Vadensis*. Ut ut sit, *Bagais*, seu *Vagaia* urbs erat Numidiæ. Namque de Concilio *Bagaitani* decreto loquens Augustinus l. de unit. Eccl. c. 18, exclamat: *O regula juris Numidici! o privilegia Vagaiana!* Non erat certe in proconsulari; modo enim ait Optatus, hanc provinciam ab illo furore immunem fuisse. Du Pin.

(9) *Nulli dictum est.* Macarii expunctionem et unitatem quam fecerat, persecutionem; eosque qui in illo tumultu interierant Macarianos vocabant Donatistæ, quod ut refellat, ait Optatus nulli Macarium dixisse ut thus adoleret, quod in persecutionibus Christianis imperabatur. ALBASP.

(10) *Nullus erat primitus terror.* Non venerat Macarius ut terrorem incuteret, sed ut dona ferret; plebem non armis, sed hortamentis et precibus ad unitatem cogebat. ALBASP.

(11) *Relegati.* Donatistarum episcopi. ALBASP.

(12) *Cum voto nostro.* De concilio nostro ea acta non fuerunt. ALBASP.

(13) *In ultionem aquæ.* Deus volebat ulcisci per Macarium quæ contra ejus baptismum facitis. ALBASP.

(14) *Ultionem aquæ.* Sacri scilicet lavacri a Catholicis collati, quod pro nullo et profano Donatistæ habuerunt, iterum rebaptizantes eos qui a Catholicis ad se veniebant. Du Pin.

(15) *Quam contra interdictum iterum movistis.* Ad plura S. Scripturæ loca simul alludit his verbis Optatus. Ad S. Evangelistæ narrationem haud dubie, et principaliter Joan. c. v. Sed etiam ad illa prophætæ Esaie, quæ post pauca profert, ubi de antiqua piscina, quod huc transtulit. Quod ait *contra interdictum*, idem valet atque illud quod antea dixerat,

contra leges, lib. 1, ad illa respiciens: *Qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum lavandi*, ut ibi docuimus. Nisi fortasse de piscina eadem hoc quoque, quasi nefas ab angelo plusquam semel eam moveri, aut ab eo semel motam, si non nefas, stultum tamen et inane a quoquam iterum moveri. Cæterum illam piscinam Bethsaidæ figuram fuisse baptismatis, etiam aliorum fuit opinio. Vide Tertull. de baptismo c. 5 et 6. Quod hinc autem de pisce colligit Optatus, inde profectum videtur, quod *piscinam* prisca significatione acceperit, pro piscium vivario, ut loquitur Plinius, non pro mera *κολυμβήθρα*, quamquam et illud quoque pro *εχθροπορεία* usurpetur: seu aquarum ad usum, seu alium quem, seu natationis inductarum invectarumque loco, quæ postea frequens et usitata verbi notio fuit. M. CASAUB.

(16) *Pisce.* Cum Christo: hoc est, nescio an quos baptizatis, renascantur Christiani. Tertull.: *Sed nos pisciculi secundum εχθρον, nostrum Jesum Christum, in aquis nascimur*: cæterum legendum, *invocationem*, non *intinctionem*. Tertull. ALBASP.

(17) *Qui in lectione Patriarchæ legitur.* Aliæ editiones pro *Patriarchæ* exhibent *Patriarcharum*: hoc uno differunt. Quid autem per lectionem *Patriarchæ* aut *Patriarcharum* velit Optatus, haud facile divinare. Tale aliquod scriptum, neque olim existisse puto, neque hodie, quod sciam, ullibi est. Commentitium et pseudepigraphum quoddam sub 12 patriarcharum nomine testamentum, in bibliotheca Patrum vidisse aliquando memini. Non enim dignum videbatur quod legeretur; etsi non ignorem tale quid jam olim existisse. Sed cum totum hoc quod hic narrat Optatus, sit in Tobia, cur testes aliunde conquireret? Non alium igitur quam ipsum Tobiam hic laudari, plane persuasum habeo. Quam recens sit inventum, sacræ Scripturæ in capita et versiculos, sive lectiunculas tributio, qua nunc omnes utimur, nemo, opinor, tam parum versatus in veterum Scripturorum libris, qui non animadvertit. Cum igitur illi, non per numeros, ut nos solemus, aut sectiones ipsius Scripturæ præterquam in psalmis, sed alius aliter, multi autem per ipsas materias, aliquot subinde ex ipso contextu sacro verba proferentes, locum quem velent, indicarent; puto etiam fuisse qui quasi capitula quedam, ex præcipuis verbis et memoratu dignissimis, quæ hinc illinc commode excerpant, conficerent, atque eo pacto libros in partes distinguerent. Quod igitur hujus Tobie partis, quam nos hodieque capite secernimus, maxime singularia

hensus, cujus fel et jecur tulit Tobias, ad tutelam A
foeminae Saræ, et ad illuminationem Tobiae non videntis : ejusdem piscis ^a visceribus Asmodæus ^b (18)
dæmon a Sara puella fugatus est (quæ intelligitur
Ecclesia) et cæcitas a Tobia exclusa est (*Tob. vi*).
(19) Hic est piscis, qui in baptisinate per invocatio-
nem fontalibus undis inseritur, ut quæ aqua fuerat,
a pisce etiam piscina vocitetur. Cujus piscis nomen
secundum appellationem Græcam, in uno nomine
per singulas litteras turbam sanctorum nominum
continet (20), ἸΧΘΥΣ quod est Latinum, JESUS CHRIS-
TUS, DEI FILIUS, SALVATOR. Hanc vos piscinam,

quæ in omni Catholica per totum orbem terrarum,
ad vitam generis humani, salutaribus undis exuberat;
transduxistis ad voluntatem vestram, et solvistis
singulare baptismum, ex quo baptismate hominibus e
muri facti sunt ad tutelam : et fecistis quasi (21)
alteros muros, nullum bonum ^d ædificium facientes :
non potuistis construere, nisi dirueretis. Et ^e quale
potest esse ædificium, quod (22) de ruina construitur ?
Hanc rem per Esaiam prophetam Deus dolet et flet,
cum dicit, *filiam sui generis esse contritam*
(*Is. 22*) : (23) genus Dei est non habere genus, qui
ex se est, et manet in æternum ^f. (24) Similis

LECTIONES VARIANTES.

^a Deest in mss. S. T. et P. S.

^b In ms. S. G. *Nasmodeus*.

^c In ms. S. G. *credentibus*.

^d In mss. S. T. et P. S. *nullum novum*. In ms. S. G.

multum bonum. Ex utroque restituimus, *nullum bonum*.

^e In ms. S. G. *Sed*.

^f In mss. S. T. et P. S. *in æternitatem*. In quibusdam editis male *in æternitate*.

VARIORUM NOTÆ.

videretur illud, quod patriarcharum sit in ea mentio,
etiam patriarchæ nomen, sive patriarcharum, integræ
sectioni, sive capiti adhæsit. Non igitur aliud hoc loco
sive Optatus, sive Optati lector (qui in ora fortasse
libri sui notaverat, quod postea in ipsum contextum
receptum est) vult, opinor, quam illum Tobiae titulum,
seu sectionem indicare, qua narratio illa piscis in
Tigride flumine prehensi continetur, quod nos hodie
diceremus, *Tobiae sexto capite*. Quod sequitur :
Ejusdem piscis visceribus, etc. illud *ejusdem*, non
est cum superioribus connectendum, quasi novum
quid de eodem pisce hoc posteriore membro narraretur;
cum enim eadem propterea antea repetat, manifestam
tautologiam commisit; sed *ejusdem* valet *unius ac
ejusdem* : repetit autem paulum inmutatis verbis, ut
in rei admittendæ meditatione lectorem moretur
aliquamdiu ac delineat : quare placet, ut hinc quoque
nova periodus, scripto post *videntis* pleno puncto,
incipiat. M. CASAUB.

(18) *Asmodæus*. Hoc nomen est dæmonis illius qui
interfecerat septem priores maritos Saræ. In
Hebræo *Sebast*. Munsteri c. vi, v. 14 : *Audivi etiam
quod Asmodæus princeps dæmonum interfecerit eos ;
quæpropter ego timeo valde ne forte et me occidat
Asmodæus*. DU PIN.

(19) *Hic piscis, qui in baptisinate per invocationem*,
etc. Fr. Balduini editio 2, *per invocationem* : sed
Barthium cur non audiamus? emendantem *per
intinctionem* ex lib. v. INCERT.

(20) *Turbam sanctorum nominum continet*. Quia
scilicet singuli characteres vocis hujus ἸΧΘΥΣ, sunt
initiales litteræ nominum Christi Ἰησοῦς Χριστός,
Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ. Eodem alludit Tertullianus initio
libri de baptismo : *Sed nos pisciculi secundum ἰχθύς
nostrum Jesum Christum in aqua nascimur, nec aliter
quam in aqua permanendō salvi sumus*. Sic etiam
mysterium istud explicat Augustinus l. xxviii de Civitate
Dei c. 23 : *Horum autem græcorum quinque verborum
Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ, quod est latine,
JESUS CHRISTUS, DEI FILIUS, SALVATOR, si primas
litteras jungas, erit ἰχθύς, id est piscis, in quo nomine
mystice intelligitur Christus, eo quod in hujus mortalitatis
abyssis, velut in aquarum profunditate vivus, hoc est,
sine peccato esse poterit* : ita placuit Africanis in
verbo isto ludere. DU PIN.

(21) *Alteros muros*. Christiani sunt templa Dei;
vos facitis alia templa. ALBASP.

(22) *De ruina construitur*. Tertull. : *Quoniam et
ipsum opus eorum non de suo proprio ædificio venit,
sed de veritatis distinctione nostra suffodiunt ut
suos ædificent*. ALBASP.

(23) *Genus Dei est non habere genus*. Elegantissimi
acuminis est, quod acutius dictum, quodque cum re

B ipsa tam sit conveniens toto Optato nullum reperi
arbitror. BARTH.

(24) *Similis est et aqua quam legimus*. Optato pro-
positum hic est, ut Esaiæ Prophetæ verba de Deo
super *contritione filiae sui generis* conquirentem (post-
ea integrum locum prolixè citat) ad aquam pertinere,
persuadeat. Quod ut assequatur, ex ipsis Pro-
phetæ verbis (cum Optato loquor, nam Hebræa
quomodo habeant, aut hic aut alibi, non monendum
est nobis lector) hoc ducit argumentum : Propheta
inducit Deum super *filia sui generis* conquerentem.
Dei autem genus est, non habere genus. Consequens
erat ut idem hoc et *aquæ* convenire probaret. Quod
sane ab Optato non prætermisum est, neque omnino
potuit. Quali tamen argumento usus fuerit, vix ac
ne vix quidem ex hac editione subolfacias. Baldu-
nus enim (si tamen Balduinus) malos chirurgos
hic imitatus, cum locum pessime affectum sanare
non posset, cutem tamen ita induxit, ut leviter in-
spectantibus, nulla de interno vulnere suspicio oriret-
ur. Priores autem editiones ita repræsentant : *Simi-
lis est et aqua quam non legimus in cuius aquæ inju-
ria*, etc. ex quibus facile est restituere, quod et re-
quirit sententia, et ab Optato scriptum fuisse res
ipsa clamat : *similis aqua, cuius non legimus genus ;
in cuius aquæ incuria*, etc. Affinitas τῶν genus cum
ultimis præcedentis vocis syllabis, causa, ut solet,
ejus omittendi fuit; qui semel omisso, ut aliqua
tamen sententia, aut, si non sententia, saltem latinis
exprimeretur, pro *cujus*, factum *quam*; postea cum
illud non sententiæ obesse videretur, et qualiscum-
que sententia, quam nulla placeret, etiam et illud
de sede sua deturbatum et expulsum est. Ad rem
ipsam quod attinet, nescio an sit alicujus momenti di-
cere, aquam ἀρχὴν τῶν πάντων apud Diogenem
Laert. a Thalete philosopho constitui, aut Plutar-
chum de Iside et Osiride commemorare, etiam Home-
rum ita credidisse, et utrumque affirmare ex Ægypti-
orum philosophia hausisse. De Thalete testatur
etiam Ambrosius, ad ridiculum illud *aquam a quo
omnia*, ut videtur, alludens initio hexæm. *Qui cum
ex aqua nomen acceperit, non putavit tamen dicen-
dum, quod ex aqua constarent omnia, ut Thales
dixit*. Illud nostra magis refert, et Optati, fuisse
olim, qui tale quid quale videtur hic Optatus in-
nuere, ex creationis història colligerent; aquas
nempe, quod earum creationis Scripturæ diser-
tis, ut illi colligebant, verbis, non meminissent,
ante omnia; imo æternas, *Deo coæternas fuisse*. De
primo vetus auctor, qui Junilii nomine circumfertur,
in Genesim Parisiensis edit. 1586, fol. 41 : *Neque
enim aquas ad omnia (lege ante omnia) factas credere
fas est. Quod etsi hic Scriptura palam non dicit, crea-
tas scilicet aquas esse, cum et cætera creata sunt ;*

53 est et aqua, quam non legimus factam^a (25). In A *mo poterit consolari me in contritione filiae generis mei* (Is. xlii, 4). Hoc loco defenditur innocentia nostra, dum Deus cum dolore iracundiam vobis indicat suam; dum et causam prodit, et rationem ostendit^b. (26) Denique non in tota Sion^c, sed in una ejus valle

LECTIONES VARIANTES.

^a Hanc vocem supplevimus ex ms. S. G. quæ deest in ms. S. T. et P. S.

^b In ms. S. T. *causas prodit et traditiones ostendit.*

^c In ms. S. T. et in editis, *non aut in Sion*: minus bene.

VARIORUM NOTÆ.

unde contra sentientibus os obturari possit: *Palam tamen significat, cum has a Deo illustratas atque ad jussum ejus ordinatas insinuat, sicut et psalmus dicit aperte, etc.* Idem videtur Optatus dicere lib. vi: *O aqua quæ dulcis a Deo creata es, super quam ante ipsius natalem mundi sanctus Spiritus ferebatur, etc.* Sed fortasse non aliud eo loco voluit Optatus, quam quod Tertullianus de baptismo lib. iii, ubi inter cætera, quæ in laudes aquarum comminiscitur, etiam inde celebrat, quod τὸν chaos illius unde mundi digestus postea, pars illæ fuerint, nec pars tantum, sed præstantissima pars et sola consummata et perfecta: terram enim et cælum, et reliqua adhuc omnia informia et inculca fuisse; aquis autem nihil defuisse, quo magis ornarentur aut perficerentur; sed in primo creationis statu permansisse. Ita intelligo Optatum, cum ait aquas ante ipsius natalem mundi exstitisse, ut mundus hic proprie κόσμος sit, sive mundus digestus et ornatus, quod Tertullianus mundi suggestum appellat. Ante hunc mundi suggestum, neque mundus, neque κόσμος proprie: sed merum cahos, rudis, indigestaque moles, ut Poeta loquitur. Aquæ igitur ante mundum; nec tamen increatæ. Aliquanto plus difficultatis in hoc altero Optati loco, quod cum comparationem Dei et aquæ, ad genus quidem quod attinet, subtiliter instituit, æternitatis Dei dum meminit, æternam quoque sive coæternam aquam ab eo constitui, propositæ comparationis ratio requirere videatur. Nam et illud ex ipsa Mosis historia quondam fuisse qui colligerent, satis innuit Augustinus; cujus verba quod nostram correctionem maxime confirmet, subjiciam, Confess. lib. xii, c. 22: *Unde si aliquid Genesis tucit Deum fecisse, quod tamen Deum fecisse, nec sana fides nec certus ambigit intellectus; nec ideo ulla sobria doctrina dicere audebit, istas aquas coæternas Deo, quia in lib. Geneseos commemoratas quidem audivimus, ubi autem factæ sunt non invenimus: cur non informem quoque illam materiam, etc.* Hoc idem Eucherius Lugdunensis episcopus (fidei sequor antiquissimæ, ac omnium primæ editionis) difficill. quæst. in Genesim q. 3, sed verbis tam expressis et appositis, ut clariorem aliunde lucem huic Optati loco lænerari minime necesse sit. Ita igitur ille, antiquissimæ illius editionis f. 25: *Aquas ubi legimus, τὸ legimus, ut et proximum lectionis diligenter observari velim, a Deo factas? Etsi factas eas in exordio creaturarum non eviderent divinæ lectionis textus expressit, a Deo tamen factæ sunt, etc.* Quid si igitur et Optatus scripserit (quod tamen eo plane redibit) quam non legimus a Deo factam? Haud dubium autem postrema Optati verba, quæcumque fuerint, quod horridior eorum sententia videretur, ab aliquo crasa et expuncta esse. Quod sæpe in Veterum scriptis accidit. Sed cum hanc rem non hic ex proposito tractet Optatus, condonandum ipse est, si δουλὴν ὑποθέσει, minus caute locutus sit; quemadmodum et multa alia, vel in optimis Scriptoribus, haud ferenda tamen alioquin, interdum toleramus et excusamus. Nam recte ipsum sensisse, cum nemo eo nomine heterodoxus illi dicam impegerit, notatis tamen illis, et in sensum hæreticorum ab Augustino de hæresibus c. 75, et aliis relatis qui hoc idem aquas nempe a Deo non esse creatas, sed ipsi Deo coæternas esse, asserbant, quis omnino potest dubitare? Sed neque omnia in his comparationibus nimis morose sunt exigen-

da. Etsi enim cum *Deus genus non habere* dicitur, æternus intelligitur; satis tamen ad institutam comparationem, si aquas quocumque modo genus non habere probet Optatus, quod vel ita potest intelligi, ut quemadmodum Melchisedech Christi typus fuisse a multis creditur, non quod revera ἀπάτωρ et ἀμίτωρ fuerit, ut antea dicebamus, sed quod ejus progenies non enarrata sit; ita et aquæ ideo genus non habere dicantur, quod earum creationis exerte et nominatim Scriptura non meminerit: vel ita ut ideo genus non habere dicantur, quod primæ illius materie ex nihilo create, ex qua cætera quæcumque formata sunt, pars fuerint; ut modo ex Tertulliano et altero Optati loco disserebamus; quæcumque autem ex nihilo creata sunt, genus non habere, recte dici possunt. Etiam illud monebo lectorem elegantiarum Latini sermonis non incuriosum, quod Optatus proximis verbis aquæ repetat, cum pronomen sufficere potuerit (quæ Hieronymo alicubi, sed immerito Rufinum incessendi materia fuit): id Optatum more suo facere, et habere sui moris auctorem, et assertorem locupletissimum, eloquentiæ, et omnis humanioris literaturæ, inter Latinos facile principem M. T. Ciceronem. Ita paulo ante: *Solvistis singulare baptismum, ex quo baptismate, etc.* lib. ii: *Quem precibus rogastis ut reverti possentis: quas preces, etc.* et eodem lib.: *Pestilentia enim morbis exstinctos homines ad inferos mittit. Qui inferi portas suas habere noscuntur, contra quas portas, etc.* Quomodo ita sæpe loquitur, ut potius affectasse, quam imitatus esse videri possit.

Atque hoc ut hic monerem, eo libentius a me factum, quod cum hoc ipso loco aliquid supplere necessarium fuerit, minimum tamen esse quod deerat, ex ipsa verborum serie et proprietate locutionis, quam amat Optatus, lector intelligeret; atque ex illo quoque conjecturæ nostræ aliquod pondus accederet. Sed nec illud dissimulabo, in primæ omnium editione Cochlaæana, hunc locum ita scribi, *similis est et aqua, quam modo legimus, etc.* quod erunt fortasse qui malint retinere, ut nempe τὸ legimus, non ad creationis historiam, sed ad Prophetæ verba modo citata pertineat. Utcumque leges, idem tamen erit sensus. Sed mihi durius hoc videtur, ut Optatus ἀπλῶς et absolute, Deo æterno et ingenito, aquas comparaverit. M. Casaub. *Restitutus est hic locus ex MS.*

(25) *Similis est et aqua, quam non legimus factam.* Non legitur in Genesi, aqua condita sicut cætera, sed ab initio creationis dicitur: *et Spiritus Dei ferebatur super aquas.* DV PIN.

(26) *Denique, non ait in Sion.* Prolixum Essiæ Prophetæ locum contra Donatistas prolaturus Optatus, ne nihil dicere videretur, probato primum per filiam sui generis, aquam a Deo intelligi, pergat porro et ostendit illum Sion, qui ut subjectum proponitur huic prophetiæ, non de corporali (ut loquitur ipse) monte, peculiari illa Sion, quæ fuerat; sed de spiritali, quæ tunc erat Sion, tota nimirum atque universali Ecclesie accipiendum esse. Versio qua usus est Optatus, ex Græcis expressa erat, qui quod in Hebr. *onus vallis visionis, reddiderunt τὸ ὄραμα τῆς παράγωγος Σιών. Visio vallis Sionis.* Cæterum celebrata subaudi ista vel judicia ut mox, ubi nulla lis audita est, nec ab aliquo celebratum iudicium, etc. atque iterum lib. vii: *nul- lum iudicium celebratum est, sed sententiæ operatus est effectus.* Nisi fortasse pro sunt scripserat Optatus sen-

sunt celebrata: non in illo monte Sion, quem in Syria Palaestina a muris Hierusalem parvus determinat rivus; in cuius vertice est non magna planities; in quo ^a fuerant synagogae ^b, ubi Judaeorum populus conveniens, legem per Moysen datam, discere potuisset ^c: sed ubi nulla lis audita est, nec **54** ab aliquo celebratum iudicium, nec aliqua est illic ab ullo iudice lata sententia; quia locus erat doctrinae, non controversiae post doctrinam. Si quid agendum erat, intra muros Hierusalem agebatur. Inde scriptum est

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. necnon in editis, in qua.

^b In iisdem mss. et in editis, fuerant septem synagogae. Secuti sumus codicem S. G.

in Esaia Propheta: *Ex Sion prodiet lex, et verbum Domini de Hierusalem* (Is. II, 3). Non ergo in illo monte Sion Esaias aspicit vallem; sed in monte sancto, qui est Ecclesia, qui (27) per omnem orbem Romanum, caput tulit sub toto caelo. In quo monte, a Deo Patre Filius Dei regem se constitutum esse (28) gratulatur ^d, in psalmo I (29), dicens: *Quoniam regem constituit me super Sion montem sanctum suum* (Ps. II, 6): utique super Ecclesiam, cuius rex et sponsus et caput est. Non in illo monte, ubi nullae

^c In ms. S. T. *disceret potius.*

^d In ms. S. G. *testatur.*

VARIORUM NOTÆ.

tentia: quod cum primum compendiosa scriptura contractam esset, postea mutatum est in *sunt*. Nam etiam infra hoc ipso libro *actionem celebrare*, ne de solo iudicio dici putes. M. CASAUB.

(27) *Per omnem orbem Romanum caput tulit.* Per omnem orbem Romanum, quid hic Optatus intelligit, tum proxima *sub toto caelo*, et quæ post pauca sequuntur, *quæ est in toto terrarum orbe*, satis indicant. Orbem igitur Romanum dicit, quem nos universum ut apud Lampridium, in Alexandro Severo cum consulti vates respondissent:

Te manet imperium cæli, terræque marisque.

Imperium Romanum inde ipsi portendi intellexerunt; et quem ibi Lampridius ipse Romani imperii *Principem*, mox vocat *Principem humani generis*. Neque tamen inde quis colligat ad omnes omnino nationes iam tum Evangelium penetrasse, aut id Optatum affirmare de sua ætate, quod aliquanto posterior Augustinus præcise negat de sua, epist. LXXX, qua de supremo mundi die egregie disputat; non magis quam ex illis Apostoli, *καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ* ad Coloss. I, 6 et 23, *τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει*, *τῇ ὑπὸ τῶν οὐρανῶν*, aliisque similibus locis, iam tum Evangelium sive per ipsos (quod nonnullos credidisse testis est Augustinus) Apostolos, sive per alios, per totum terrarum orbem, prædicatum fuisse. Nam neque Romanos, si præcise loquendum, orbis ne tum quidem noti, totius dominos fuisse, nemo nescit. Vide vel Tertullianum adversus Judæos, cap. 7. Alibi autem, *orbis Romanus* non est ut hic, universus orbis, sed qui proprie Barbariae opponitur, ut docet ὁ μακαρίτης ad Lampridium pag. 386. Ita noster post unam aut alteram paginam, *inventæ de Libano, id est, de Imperio Romano: ubi et sacerdotia sunt et pudicitia, et virginitas quæ barbaris gentibus non sunt: et si essent, tuta esse non possent*. Planum est imperium Romanum et barbaras gentes, sive Barbariam, hic opposui, et his duobus membris totum orbem comprehendit. At illud non æque planum, quod vel accipi vel excusari sensu possit, quod Optatus his verbis Ecclesiam Catholicam, sui parum memor, si ita capimus, orbe Romano, barbaris exclusis, includat. Nam sane fuisse, qui promissiones illas propagandi per gentes Evangelii, ad orbem Romanum restringerent, vel existis confutantis Augustini verbis satis constat: *interiores autem, de barbaris Afris loquitur, qui sub nulla sunt potestate Romana, prorsus nec religione Christiana in suorum aliquibus delinuntur. Neque ullo modo certe dici potest, istos ad promissionem Dei non pertinere. Non enim Romanas, sed omnes gentes Dominus semini Abrahamæ, media quoque juratione promisit. Ex qua promissione, etc.* Quæ si fuit Optati quoque sententia, quoties *totum terrarum orbem* nominat, Romanum dumtaxat eum intelligere, non vicissim, dicendum erit. Ita tamen eum sensisse haud facile admitterem, quidquid de uno aut altero ejus loco statuat. Deinde quod addit Optatus, *sacerdotia apud bar-*

B *baros esse nulla, neque pudicitiam, aut virginitatem, quomodo illud accipiendum est? Nam de omnibus universum barbaris esse falsum, tam certum, quam quod certissimum. Qui enim Brachmanes, Gymnosophistæ, Druides, alique antiquis memorati quam barbararum gentium qualescumque sacerdotes! ut de pudicitia et virginitate nihil dicam, quod pari facilitate revinci potest. Posteriores Optato scriptores Afri, cum barbaros nominant, Vandalos plerique intelligunt, qui per illa tempora in Africam irruerunt, atque omnia crudelissima vastatione miscuerunt. Querunturque adeo passim illius historiae scriptores, nullam eos sive rerum sive personarum rationem habuisse: *virgines sacras, et quosque continentes ubique dissipatos* ab iis, Possidon. in vita August cap. 28, mulieres autem ac virgines *contra jura naturæ* prostitutas ac nudatas, Victor Uticensis, de persecutione Vandalica. Sed neque illorum meminisse potuit Optatus, tot annis prior; et illi utcumque in Africa fortasse victorum licentia, contra Afros impotenter et flagitiose abusi sunt, eos tamen alioquin, pudicitiae non minus, imo vero multo melius, quam Romanos legibus suis consuluisse, prolixè docet Salvianus de Gubern. Dei lib. VII, qui toto illo libro insignem eorum castitatem ac pudicitiam mire prædicat, et *pudicos barbaros* appellat. Superest igitur, ut *gentes barbaras* non nomine dumtaxat tales Romanis oppositas, sed revera ac plane barbaras ac feras gentes, ad instar pecudum potius quam hominum, nullo aut jure aut republica viventes, intelligamus, quales vulgo *Savagios* vocamus. Quas fortasse et Augustinus intelligit epistola jam supra laudata, *sunt enim apud nos, hoc est, in Africa, barbaræ innumerabiles gentes, in quibus nondum esse prædicatum Evangelium, ex his qui ducuntur inde captivi, etc.* M. CASAUB.*

(28) *Gratulatur in psalmo secundo, etc.* In prioribus editionibus non *secundo*, sed *primo*; et valde vereor ne illa psalmodum tributio, qua hodie utimur, detestissimo Balduino fraudi fuerit, ut mutandum putaret: atqui olim psalmus primus et secundus unus idemque psalmus apud multos. Apud illos nimirum, qui act. XIII, 33, non ut hodie *psalmo secundo*, sed ut olim, testibus Hieronymo et Hilario et aliis antiquis exstabat, *psalmo primo*, vel *ψαλμῷ* simpliciter, legebant. Vide Erasmus et acta, et Genebr. in psalm. *Gratulari* autem, ut alieni Ambros., *David se dici filium, ipse Dominus gratulabatur*. Inde et *gratulatio* pro gratia lib. V, ut pro humanitate exhibitæ *gratulatio eis referatur*. Cæterum, haud dubium quin alii quoque numerorum errores in indicandis Scripturæ locis irreperint. Sed nos satis habuimus, si lectorem ubi aliquid difficultatis erat, moneremus, et Balduiniam editionem bona fide representaremus. M. CASAUB.

(29) *Psalmo primo*. Olim psalmus primus et secundus unus idemque apud multos qui legebant act. XIII, 33, non ut hodie in *psalmo secundo*, sed ut olim, testibus Hieronymo, Hilario, et aliis, in *psalmo primo*. DU PIN.

sunt portæ quas diligat Deus ; sed in monte Ecclesie , qui spiritaliter appellatur. Cujus Ecclesie portas introeunt innocentes, justi, misericordes, continentibus, et virgines : quas portas commemorat Spiritus sanctus per David in psalmo LXXXVI, dum dicit : *Fundamenta ejus in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion.* Non illius corporalis montis, ubi jam nullæ sunt portæ ; et post victorias Vespasiani imperatoris vix antiquarum exstant vestigia ruinarum. Est ergo spiritalis Sion Ecclesia, in qua a Deo Patre rex constitutus est Christus ; quæ est in toto orbe terrarum, in quo est una Ecclesia catholica. Nam Sion Ecclesiam esse et alio loco sanctissimus David Propheta testatur, dicens : *Lauda Deum tuum, Sion, qui confortavit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te (Ps. CXLVII, 1 et 2).* (30) Per singulas provincias totius orbis, valles ^a singulas intelligimus montis : et dum non in toto monte videt Esaias, sed in una valle, hoc est, sola Africa : in qua sola cum sufficerent templa Dei quæ ^b fuerant, alia facere voluerunt principes vestri : in qua sola (31) dejecti sunt muri, et ut fierent muri, aqua sanctæ piscinæ ^b transversa est, et novitas contra antiquitatem a vobis instituta est, et aqua humana contra divinam ordinata est ^c. Hoc totum Deus in vallem montis Sion, et interrogat et increpat, dicens : *Ut quid hoc factum est vobis? ideo, quoniam ascendistis in templa super-*

vacua : unaquaque civitas repleta est vociferantium : vulnerati tui, non vulnerati gladio ; et mortui in te, non mortui in bello : in errore sunt a minimo usque ad maximum : errantes in montibus omnes principes tui, in fugam conversi sunt : et qui capti sunt, graviter alligati, et fortiores tui longe fugati sunt. Missum me facite, amare plorabo : nemo me poterit consolari in contritione filie generis mei ; et ascendent Elamitæ cum phœretris : (Elamitæ (32) Latina lingua dicuntur chori castrorum (33)) ; et secutus est dicens : Penetrabilia vestra deferentur ^d ad publicum, et secreta domus Israel nudabuntur. Hoc in Africa factum est, et totum hoc quare ^e factum est indicavit Deus, dum vobis imputat dicens : Quoniam convertistis aquam antiquæ piscinæ ad civitatem vestram, et dejecistis muros Hierusalem, ut faceretis alteram munitionem, et constitutis aquam inter duas munitiones, et ad piscinam antiquam attendere noluitis, nec ad eum, qui ab initio creavit illam (Is. XXII, 1 et seq.).

III. *Donati superbia.* — Jam vides, frater Parmeniano, ad vos redundare omnia, a quorum principibus harum rerum omnium seminata est causa. Deinde ad Donatum Carthaginensem, (34) cujus veneficio ^f (55) videtur unitatis negotium esse commotum. In quo ostendam operarios ejus non pro voluntate nostra, nec sua malitia aliquid fecisse, sed provocantibus atque impellentibus causis et personis ^g,

LECTIONES VARIANTES.

^a Hæc supplevimus ex ms. S. G. quæ ommissa sunt in aliis et in editis.
^b In mss. S. T. et P. S. aqua sancta et piscina.
^c Hæc supplevimus ex ms. S. G. quæ desunt in aliis et in editis.

^d In ms. S. G. proferentur.
^e Hanc vocem supplevimus ex ms. S. G. cujus loco in aliis reperitur in Africa, ex inadvertentia amanuensis.
^f In ms. S. G. beneficio.
^g Hoc suppletum ex ms. S. G.

VARIORUM NOTÆ.

(30) *Per singulas provincias, etc.* Singulas provincias totius orbis, per valles singulas intelligimus montis, voluit Optatus procul dubio, et scripserat fortasse, nisi pro, per, malit aliquis præterea reponere. Pergit enim in explicatione aut applicatione potius verborum Prophetæ, quæ mox descripturus est et ad Donatistas pertinere contendit. M. CASAUB.

(31) *Dejecti muri ut fierent muri.* Dejecti fideles et rebaptizati ut fideles fierent : ut fierent Christiani, facti sunt non Christiani. ALBASP.

(52) *Elamitæ lingua latina, etc.* Frustra se quisquam torquet, ut choros castrorum, vel aliquid affine ex *Elamita* extundat et eliciat. Minori opera ausim elicere aquam ex pumice. Quid autem illud fuerit, quod eos deceperit, qui primi ita sunt interpretati, si nobis hariolari fas est, ego, sed tanquam divinus, ita censo. Cantico Cantic. c. vii, vers. 1, ita legitur, *quid videtis in Sula-mite nisi choros castrorum?* in margine nota est diversa lectio *Sulamite*, quæ Græcorum et verior scriptura est, ut quæ ex prototypo sit expressa. Cum igitur ista verba *choros castrorum*, peregrinæ, quæ immediate præcedebat, vocis interpretationem esse putasset Optatus (nisi quis Optato æquior, glossemæ malit esse), postea memoria propter affinitatem vocum lapsus, quod de voce *Sulamite* legerat, aut legisse se falso putabat, *chorus castrorum* nempe significare, id ad *Elamitam* majori errore transtulit. Ita ego conjicio; paratus amplecti, si quis quod magis certum sit, aliquid offerat. M. CASAUB.

(55) *Elamitæ Latina lingua dicuntur chori castrorum.* Videtur alludere ad hæc verba Cant. Cantic. c. vii, v. 1, in Hebr. c. vi, v. ult. *Quid videbis in Sula-*

nite nisi choros castrorum? Attamen non existimo cum Casaubono, Optatum *Sulamitem* pro *Elamita* accepisse : sed potius derivasse *Elamitarum* nomen a vocibus Hebræis כִּימָה מְהוֹלֹת מְהוֹלֹת *Meholath Mahanaim*. Forte etiam derivavit *Elamitarum* nomen ab alia voce Hebræa אִיִּלִּים *Aialim*, quæ exercitus seu copias significat. Daniel xi, v. 10 et alibi. Du PIN.

(34) *Cujus veneficio.* Cujus audacia et impudentia Macarius impulsus est ad unitatem faciendam. ALBASP.

Ibid. *Cujus veneficio videtur unitatis negotium, etc.* Forte veneficium pro beneficio : obiter vir doctus in notis, quod quomodo hic accommodari possit utinam adjecisset. An beneficium τὸ μίσων erit, quod tam in malam quam bonam partem accipiat, ut affinia *meritum* et *mereri* passim? an εὐνοίας aut εὐθρίας pro maleficio? An ideo quod sequitur, *dum magnum se videri contendit*, quasi dicat, dum sibi placet, et ambitioni suæ servit, et velificatur Donatus? Si nihil horum placet, superest quantum ego quidem video) ut *veneficio* retineamus, et veneficium hic positum sit, pro maledicentia ac impotentis procacitate. Nam et nos vulgo *virus* linguæ dicimus, et in Scriptura sacra *venenum labiorum*, passivum est. Donati autem maledicentia imputandum esse hoc unitatis negotium, hinc incipit, ac multis deinceps prosequitur Optatus. Quamvis et *veneficium* ἀπὸς pro *scelere*, ab Optato dici potuerit, quemadmodum *veneficus* et *παρρητικός* haud raro pro *scelero* et *sacro*. M. CASAUB.

(35) *Veneficio.* Malis scilicet artibus, superbia et livore. Du PIN.

quas Donatus Carthaginis levitate sua constituit, dum A magnum se videri contendit. Quem enim laet præter te, (36) quia peregrinus es, et potuerunt tibi falsa narrari? aut quis negare potest, rem, cui tota Carthago principaliter testis est, (37) imperatorem Constantem, Paulum et Macarium primitus non ad faciendam unitatem misisse, sed cum eleemosynis: quibus sublevata ^a per Ecclesias singulas posset respirare, vestiri, pasci, gaudere paupertas? Qui cum ad Donatum, (38) patrem tuum, venirent, et quare venerant indicarent, ille solito furore succensus, in hæc verba prorupit: (39) *Quid est imperatori cum Ecclesia?* et de fonte levitatis suæ, multa maledicta effudit: non minus quam in Gregorium aliquando, ad quem sic scribere minime dubitavit: *Gregori, macula senatus, et dedecus præfectorum, et cætera talia;* B cui Donato præfatus 56 patientia episcopali rescripsit. Harum epistolarum exemplaria multorum ore ubique cantantur. Jam tunc meditabatur, contra præcepta apostoli Pauli, potestatibus et regibus injuriam facere, pro quibus, si Apostolum audiret, quotidie rogare debuerat. Sic enim docet beatus Apostolus Paulus: *Rogate pro regibus et potestatibus, ut quietam et tranquillam vitam cum ipsis agamus* (1 Tim. II, 2). (40) Non enim respublica est in Ecclesia, sed Ecclesia in republica (41) est, id est, in imperio Romano: quod Libanum appellat Christus in Canticis Canticorum,

rum, cum dicit: *Veni, sponsa mea, inventa de Libano* (Cant. IV, 8), id est, de imperio Romano: ubi et (42) sacerdotia sancta (43) sunt, et pudicitia, et virginitas, quæ in barbaris gentibus non sunt; (44) et si essent, tuta esse non possent. Merito Paulus docet, orandum esse pro regibus et potestatibus: etiam si talis imperator esset, qui gentiliter viveret: quanto quod ^b Christianus, quanto quod Deum ^c timens, quanto quod religiosus, quanto quod misericors, ut ipsa res probat. Miserat enim ornamenta domibus Dei, miserat pauperibus eleemosynam, nihil Donato. Cur ergo insaniuit? cur iratus est? cur quod missum fuerat, repudiavit? Et cum illi qui missi fuerant, dicerent, se ire per provincias singulas, et volentibus accipere se daturos: ille dixit, ubique se litteras præmississe, ne id quod allatum fuerat, pauperibus alicubi dispensaretur. (45) O consulere miseris! o providere ^d pauperibus! o peccatoribus subvenire! clamat Deus dicens: *Ego sum qui feci pauperem et divitem: non quia non potuit et pauperibus dare, sed si ambobus daret, peccator qua sibi succurreret, invenire non posset.* Denique sic scriptum est: *Quemadmodum aqua exstinguit ignem, sic eleemosyna exstinguit peccatum* (Eccl. III, 33). Certe jam apud Deum sunt ambo, et qui dare voluit, et qui obstitit, ne daretur. Quid si jam dicat Deus Donato: Episcopo, quid vis fuisse Constantem? si innocentem, quare ab inno-

LECTIONES VARIANTES.

^a Hoc verbum addidimus ex ms. S. G.^b In ms. S. G. quanto magis quod.^c In ms. S. G. Dominum.^d In mss. S. T. et P. S. o providere fuerat.

VARIORUM NOTÆ.

(36) *Quia peregrinus es.* Quia non es natus Carthagini, cui præes. ALBASP.

(37) *Imperatorem Constantem.* Concilium Carthagineuse primum hoc non sub Constante, sed sub Constantino factum narrat: *Qui imperavit religiosissimo Constantino imperatori votum gereret unitatis, et mitteret ministros sancti operis famulos Dei Paulum et Macarium.* ALBASP.

(38) *Patrem tuum.* Qui te in illa cathedra generavit, cui successisti: omnes episcopi dicuntur filii eorum quibus succedunt, aut à quibus ordinantur. ALBASP.

(39) *Quid est imperatori cum Ecclesia?* A Donatistis primum provocatum est ad Constantium, quem cum suis rebus minus favere deprehendissent, his et similibus utebantur. ALBASP.

(40) *Non enim respublica est in Ecclesia.* Hanc sententiam mirifice extollunt homines illi qui rebus student novis: putantque hujus sententiæ sensum esse imperatores non Ecclesiæ, sed Ecclesiam eis subditam esse, aut sine Ecclesia Rempublicam esse; Ecclesiam vero sine Republica esse non posse. Et tamen si quis animum ad hunc locum advertat, longe aliter eam explicabit. Optatus enim voluit dicere imperatoribus Romanis non esse maledicendum, sed pro eis orandum secundum Apostolum, quia quietam magis vitam Christiani cum eis agerent quam cum aliis nationibus, apud quas, quod essent barbaræ, non licebat Christianos tam quiete vivere: igitur *Respublica non est in Ecclesia*, est Ecclesiam non facere bella, non leges figere, non populos sub legibus coercere, non res civiles exercere, et similia: *Ecclesiam autem esse in Republica*, Christianos sub legibus imperatorum vivere, protegi, quietam vitam sub eis et ex eorum protectione ducere, et similia. ALBASP.

(41) *Non enim Respublica est in Ecclesia, sed Ecclesia in Republica.* Imperium Romanum erat ante Ecclesiam constitutam, Ecclesia in ipso constituta est et ædificata, non autem imperium in Ecclesia. DU PIN.

(42) *Sacerdotia.* Ambiguum an de Christianorum aut Gentilium sacerdotiis loquatur, ad illum ego referendum censeo; nam in nonnullis codicibus ita legitur, *sacerdotia sancta*; sensus igitur est, sub imperatoribus Romanis tutius quam apud barbaras gentes sacerdotia Christianorum exerceri, apud quas virginitas et pudicitia christianarum virginum nunquam est satis tuta, sed apud Romanos est tuta quamvis non sint Christiani, quia eorum leges ad innocentiam perducebant. ALBASP.

(43) *Sancta.* Id est, sacra et veneranda ubi et sacerdotia, et pudicitia, et virginitas in honore sunt: quod generatim intelligendum de sacerdotiis, pudicitia et virginitate, tam Gentilium quam Christianorum. DU PIN.

(44) *Et si essent, tota esse non possent.* Rectius fortassis, *tuta esse non possent.* INCERT. Ita restitutum.

(45) *O consulere miseris! o providere, etc.* Si abisset illud fuerat, nihil mutarem. Sed ut nunc habent verba, potius quam quidquam eliminatur, restituere: *hoc consulere miseris! hoc pro, etc.* Ho, pro o sæpe scriptum sciimus, etiam alicubi hic excusum, nisi fallor, unde facile potuit accidere, ut ho pro hoc scriberetur, ac tandem omnia aspiratione fieret o pro hoc. Mox apud Deum, non de beatorum sedibus dixit, quasi et illic schismaticos, quales Donatus ille, reciperent, sed de altero mundo seu sæculo, q. d. uterque jam decessit, et vita functus est; paulo post, puto scribendum, *qualis futurus est, qui de levitate et furore laboravit tantis* (id est tot, ut passim: sed fort. dantes) *pauperibus impedire.* M. CASAUB.

cente accipere nolusti? si peccatorem, quare non permisisti dare, propter quem feci pauperem? Sub hac interrogatione qualis futurus est? quid de levitate et furore laboravit tantis pauperibus impedire? Carthaginis principatum se tenuisse crederat: et cum super imperatorem non sit nisi solus Deus, qui fecit imperatorem, dum se Donatus super imperatorem extollit, jam quasi hominum excesserat metas, ut prope, se Deum, non hominem æstimaret, non reverendo eum, qui post Deum ab hominibus timebatur. Denique per Ezechielem increpat Spiritus sanctus principem Tyri, id est, principem Carthaginis, cum per prophetam his loquitur verbis: *Fili hominis, dic adversus principem Tyri, hæc dicit Dominus Deus, quia exaltatum est cor tuum, et dixisti: Ego sum Deus (Ezech. xxviii, 2). Tyrum Carthaginem esse, primo Esaias probat, in quo legitur visio super Tyrum: et sequitur, ululate (46) naves Carthaginis (Es. xxiii, 1). Deinde Tyrum Carthaginem esse, etiam mundanæ litteræ protestantur: et si sit alia civitas, quæ hoc nomine nuncupetur, nihil in*

illa videtur factum, quod apud Carthaginem **57** constat admissum. *Loquere (inquit Deus) adversus Principem Tyri (Ezech. xxviii, 2): non adversus secularem aliquem regem dicit esse loquendum, nec ad multos; sed ad unum, hoc est, ad Donatum episcopum. Neque enim fas erat prophetam Ezechielem, quem proxime nominavi, (47) nisi principi episcoporum comparare, qui sibi (ut diximus) principatum Carthaginis vindicabat, qui exaltavit cor suum, et hominibus sibi superior videbatur: et (48) sub se omnes etiam socios suos habere voluisset; (49) de quorum oblationibus (50) numquam est dignatus accipere. (51) In qua re media est fides (52), et Deus Christus ejus, et querelæ multorum, quibus in ipsa societate hanc injuriam faciebat; ut (53) solus secreto nescio quid ageret (54), et postea cæteris perfunctorie misceretur. Modo exaltatum est cor ejus, ut sibi jam non homo, sed Deus fuisse videretur. Denique et in ore populi raro est appellatus episcopus (55), sed Donatus Carthaginis dicebatur. Et merito princeps Tyri, id est, Carthaginis, appellari*

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. In ms. S. T. *Carthaginem ipsam esse.*

^b *Illam in mss. S. T. et P. S. alia.*

^c Hunc locum qui jacebat in mendo corteximus, addendo vocem *Principi*, quæ necessaria visa est, licet in mss. non exstet. In ms. S. T. *nisi episcopo compararem.* In ms. S. G. *nisi episcopo comparare.* In postrema editione, *nisi episcopo*

eum comparare. Nihil horum est ad mentem auctoris quam assecuti sumus, ut docent sequentia.

^d In ms. S. T. *ab hominibus sibi superior videbatur.* In ms. S. G. *ab omnibus hominibus sibi superior videbatur.* In ms. P. S. *ab hominibus superior videbatur;* sententia longe platur, si vocem *ab* deleas.

VARIORUM NOTÆ.

(46) *Naves Carthaginis.* Ita Sept. ὀλοῦζατε πλοῖα κερχνοῶνος: in Hebræo *naves Tharsis*, quod Vulgatus *naves maris*: hac enim voce *Tharsis*, ut observat Hieronymus, generatim mare designatur aut regione transmarinæ. Sed cum Optatus haberet versionem ex traslatione Græcæ τῶν Septuaginta adornatam, legit, *ululate naves Carthaginis.* Eundem locum Ezechieli de Principe Tyri in Donatum intorquet S. Augustinus lib. de unit. Eccl. c. 16, n. 42. Du PIN.

(47) *Nisi episcopo eum comparare, etc.* Corrigo, nisi principi episcopum (vel eum) comparare, etc. M. CASaub. Et ita restitutum.

(48) *Et sub se omnes socios habere.* Omnes episcopos sibi subditos. ALBASP.

(49) *De quorum oblationibus.* Oblationes eulogiarum celebrabant in domibus pietatis, ut communionem aliquam facerent: de hac igitur communionem et oblationem nolebat cum aliis episcopis participare Donatus, sed nescio quid secreto faciebat. ALBASP.

Ibid. *De quorum oblationibus, etc.* Totum hunc locum et obscurum nonnihil, et palam corruptum, sic lego ac distinguo, *de quorum oblationibus numquam est dignatus accipere, in qua re media est fides et Deus Christus: hinc (vel inde) et querelæ multo, etc.* In qua re pertinet ad superiora, quod hic cum frequentibus pessime connexum est, ita loquitur et lib. v: *Jam de baptisate hoc loco dicendum est, in qua re, etc.* Ita et lib. i: *Sic igitur pax Christianis omnibus data est quam rem Dei esse constat, etc.* Etiam lib. vi: *Manus vestras quibus ante nos eosdem calices tractabatis. Eam rem tamen passim vendi jussistis, etc.* Oblationes autem intelligo eulogias, sive panes fermentatos (quos et oblationes nuncuparunt), unitatis gratia, ut Paulinus ad Alypium, inter epist. August., vel ut idem Paulinus ad Augustinum ipsum, unanimatis indicio, ab amicis invicem mitti solitos, de quo quidem more, quæ in suis annalibus anno 315, doctissimus cardinalis fuse, ac multis capitibus inseruit, non tam ingrati aut illiberales sumus, ut compilare sustineamus. Cónsultat cum lector, cui hoc adhuc novum; ut

de illo fermento accipiam, non modo res ipsa suadet, sed et modus loquendi observatus, ac quasi sollemnus. Ut hic, *dignatus accipere.* Ita Paul. ad Sever. epist. i, *dignare accipere*, et apud August. idem, *dignatio sumendi*, et Augustinus ipse, *dignatio accipientis*: quibus tamquam propriis ac usitatis verbis munus suum prosequuntur. Quod addit Optatus, *hac in re media esse fidem ac Deum Christum*, ad exaggerandum Donati superbum fastidium pertinet, qui oblationem in nomine Christi consecratam et in nomine Dei accipi solitam, quo nomine etiam Paulinus ad Severum, commendat: in qua præterea Trinitatis soliditas continebatur, ut loquitur idem Paulinus; dum superbe respuebat eadem opera, et Christo et fidei renuntiare videbatur. Quod autem pro, *ejus*, rescribo, *hinc*, vel, *inde*: non dubito quin *Jesus* (siquidem *Christum Jesum* non minus quam *Jesum Christum*, docuit nos sacra Scriptura dicere) aliquibus magis arrideret, quod id propius ad *ejus* accedat. Sed nos sequentium rationem habuimus, quæ id requirunt. M. CASaub.

(50) *Oblationibus.* Eulogiis quas sibi invicem episcopi mittebant in signum et pacis et amicitie.

(51) *In qua re media est fides.* Deus et lex christiana jubent aliter vivere, et pluris facere episcoporum oblationes. ALBASP.

(52) *Media est fides.* Illoc est, *testis est ejus scientia, testis Christus, testes multorum querelæ.*

(53) *Solus secreto.* Communionem cum aliis non faciebat. ALBASP.

(54) *Ut solus nescio quid ageret.* Solus ipse in secreto celebrabat divina mysteria, non in publico cum aliis episcopis, presbyteris, et clericis, communionem eorum vitabat, et perfunctorie tantum, ac per transennam quasi aliud agens misceretur. Du PIN.

(55) *Raro est appellatus episcopus, sed Donatus, etc.* Non id criminatur Optatus, quod Carthaginensis episcopus Donatus, *Donatus Carthaginensis* sit dictus,

et increpari meruit, quia ^a primus episcoporum (56), A quasi plus esset ipse quam cæteri: et ^b dum nihil humanum voluit habere, exaltavit cor suum: non sicut hominis ^c, sed sicut cor Dei, dum a cæteris hominibus aliquid plus esse cupiebat. Ad quem Deus sequitur dicens: *dixisti, ego sum Deus (Ezech. xxviii, 2)*: ideo, quia quamvis non sit usus hæc voce; tamen aut fecit, aut passus est, quod effectum hujus vocis impletet. Extulit cor suum, ut nullum hominem sibi comparandum arbitrareretur: et tumore mentis suæ altior sibi visus est esse; quia quidquid est supra homines, jam quasi Deus est. Deinde (57) cum episcopi Deo debeant famulari ^d (58), tantum sibi de episcopis suis ^e exegit, ut eum non minori metæ omnes venerarentur ^f, quam Deum: hoc est, quod sibi Deus visus est. Et cum per solum Deum solent homines jurare, passus est homines per se sic jurare, tamquam per Deum. In quo si unusquisque hominum erraverat, ipse prohibere ⁵⁸ debuerat: cum non prohibuit, Deus sibi visus est. Deinde cum ante ipsius superbiam, omnes qui in Christo crederant, Christiani vocarentur, ausus est populum cum Deo dividere; ut qui illum secuti sunt, jam non Christiani

vocarentur ^g, sed Donatistæ: (59) et si quando ad eum aliqui ex aliqua Africana provincia veniebant ^h, non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo, de pluviis, de pace, de proventu anni aliquid interrogare: sed illius ad singulos quosque venientes hæc erant verba ⁱ: *Quid apud vos agitur de parte mea?* quasi jam vere populum cum Deo diviserat, ut intrepide suam diceret partem. Nam et a temporibus ejus, et usque in hodiernum, si quando de rebus ecclesiasticis in judiciis publicis aliqua celebrata est actio: interrogati singuli, sic apud acta locuti sunt, ut dicerent se de parte esse Donati: de Christo tacuerunt. Et quid de clericis dicam, cum legantur preces (quarum in primo libro fecimus mentionem) jamdudum ad Constantinum missæ et subscriptæ ^k, quæ episcoporum nomina continebant: sic *Data a Capitone*, et Nasucio, Digno, et cæteris episcopis (60) partis Donati: et postulabant utique contra episcopos, qui dum non erant in parte Donati, in Christi catholica habitabant; et dum episcopos inter coepiscopos suos non fuit, nec homo inter homines esse voluit, constat, quod extulit cor suum et Deus sibi fuisse videbatur. (61) Nam cum et ordi-

LECTIONES VARIANTES.

- ^a In ms. S. G. *quam*.
^b In ms. S. T. *sed*.
^c Desunt hæc in ms. S. T. lapsu amanuensis.
^d In ms. S. G. *famulatum*.
^e In ms. S. T. *sibi episcopos exegit*.
^f In ms. S. G. *suspicerent*.
^g In ms. S. G. *vocentur*.

^h Hic in ms. S. T. mota sunt sequentia e loco suo et in aliam translata; sequuntur autem, *VINDICAVIT MACARIUS*, etc., quæ infra.

ⁱ In ms. S. G. additur, *ut diceret*.

^j In ms. S. G. *videtur*.

^k In mss. S. T. et P. S. *subscribente*.

VARIORUM NOTÆ.

neque enim aliter Optatus ipse loquitur, quoties episcopos nominat, sed quod episcopus, quasi quiddam majus esset ipse, non libenter audiret, mox: *ideo quamvis non sit ausus*, etc. aliæ editiones plenius: *ideo quia quamvis*, etc. M. CASaub.

(56) *Primus episcoporum*. Primæ sedis in Africa episcopus, non tamen propterea plus quam cæteri, quia unum est et idem in omnibus sacerdotium.

Du PIN.

(57) *Episcopi Deo debeant famulari*. Maxima olim erat episcopalis dignitas. ALBASP.

(58) *Deinde cum episcopi Deo debeant famulari*, etc. Sunt omnes episcopi Dei famuli, nullus eorum alteri serviliter obsequi debet, nullus inter eos dominatum in alios sibi vindicare. Du PIN.

(59) *Et si quando ad eum aliqui ex aliqua Africana provincia veniebant. Vindicaverit Macarius si nihil offenderant, cui occisi esse dicuntur.* « Omnino, inquit Barthius, lege: *At si quando ad eum aliqui ex Africana provincia veniebant. Vindicaverit Macarius: si nihil offenderant, cur occisi esse dicuntur?* Planissime si cui inspecta auctoris sententia. » Hæc ille. Sed nihil dicit. Nam hæc nullo modo cohererent, ingensque in hac editione hiatus est, puta duodecim hujusmodi paginarum. Vide omnino editionem 2 Fr. Balduini, unde hæc lacuna supplenda est. Sed et hæc ipse infra quoque circa finem hujus libri alieniore loco leguntur, postliminio suo ordini restituenda, a verbis: *Non quærebat illud*, etc. usque ad verba: *Vindicavit Phinees*. Omnia illi intermedia subjicienda sunt istis. *Et si quando ad eum aliqui ex aliqua Africana provincia veniebant, non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo, de pluviis, de pace, de proventu anni aliquid interrogare, sed illius ad singulos quosque venientes hæc erant verba: Quid apud vos agitur de parte mea, etc? Numquam sequitur vindicta, nisi ejus antecesserit causa. Vindicavit (ut diximus)*

C *Moyse, vindicavit Helias, vindicavit Phinees, vindicavit Macarius: si nihil offenderant, cui occisi esse dicuntur, sit Macarius reus in eo quod solus, etc.* Sic perturbatissimus et distortissimus locus necessario interpolandus. Vide infra notas. INCERT. Ita restitutum.

(60) *Partis Donati*. Cum olim interrogarentur episcopi, et coram iudicibus starent, se Christi et Ecclesiæ episcopos esse profitebantur; in Vita D. Cypriani: *Tu es quem Christiani papam suum nominant? Sanctus Dei respondit, Ego.* At Donatistæ Donati, non Christi episcopos se esse respondebant: quod illis ab Optato crimini datur. ALBASP.

(61) *Nam cum et ordinatorum tui, etc.* Tota hæc periodus, ad, *hic jam quid resp.* etc. manifesta *εὐκολοῦδια* laborat; quæ tamen ab ipso fortasse Optato. Res quidem ipsa et sententia optime sic habet; ac proinde nec verba temere sollicitanda. *Preces apud hos scriptores, libellum valere, sive libellum supplicem, ut vulgo vocamus, non est quod moneamus; allegare autem preces apud Iudices, quid sit, jurisconsulti, quos hic libenter si præsto essent, consulerem, melius docebant. Interim sic existimo: preces illas suas, non ipsi per se, vel suos, et ut vulgo loquimur, immediate deferebant, sed iudicibus provincie commendabant apud acta primæ subscriptas ac sigillatim coram Actuario, per quem in publica acta referebantur. Hoc allegatio nisi me ratio fugit; hinc et gesta allegationis, super hæc ipsa re, tum Augustino contra Petilianum, tum Honorio in edicto quodam contra Donatistas memorata. Quod in aliis editionibus reperimus, post allegarent, addendum episcoporum actis, de quibus infra scriptum est. Data, etc. ab eorum errore manasse puto, qui Optatum in his verbis, in quibus, aut quemadmodum ipsi legerunt, de quibus infra scriptum est, lectorem suum ad acta his libris quondam annexa (quod sæpe facit Optatus) rejicere*

natores tul, quorum nomina, frater Parmeniane, A bene nosti, et ubi fuerint non ignoras, et qui a vel a quo petiverint, et qualem rogaverint ut redirent, et tecum redire potuissent, et nos didicimus b cum easdem preces quas dederant c (62), apud d Africanos iudices allegarent, in quibus scriptum est e: *Data ab episcopis partis Donati.* Hic jam quid responsuri sunt in illo imminente divino iudicio, qui in hoc sæculo alio modo confessi sunt, non esse de Ecclesia Christi; qui libenter professi sunt de parte fuisse se Donati, cum in Evangelio scriptum est, Christo dicente: *qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor eum coram patre meo (Joan. xii, 8)*: isti Donatum confessi sunt, non Christum. Et ne parva sit ista probatio, quam ad ipsius personam pertinere manifestatum est, accedit et illud testimonium, quo supra memorata increpatio clausa est (65), quod dixit illum Deus non in terra f moriturum; et ita factum esse omnibus notum est. Habitat in domo Dei, et erat in corde maris: ubique mare sæculum legimus, cum esset ipse non tantum in amore aliquorum 59 Christianorum, sed propter scientiam mundanarum litterarum, erat etiam in corde maris, id est, in amore sæculi g: et de scientia sua sapiens sibi visus est. Sed hanc sapientiam ejus evacuavit Deus, dum dicit: *numquid sapientior tu quam Daniel (Ezech. xxviii, 3)?* Quam et bene h ejus sapientia humiliata est, qua putavit se Daniele esse sapientior, in repudiandis muneribus regis, dum accipere noluit quod ab imperatore christiano missum esse videbatur! Et visus est sibi aut Daniel novus, aut sapientia Danieli præ-

Daniel sanctus sapiens i inventus est, ut munera oblata illa die non acciperet. Illud enim quod ab eo petebatur, adhuc in cælo erat; et insipiens esset, hujus rei quasi mercedem accipere j, quam nondum habuit in potestate: idcirco munera oblata illa die k ad tempus accipere noluit. Denique cum ei Deus ostenderet, quod regi supradicto indicaret, Baltassari retulit; et quod jamdudum repudiasset visus est, postea libenter accepit. Merito increpat Deus principem Tyri, Donatum, cum dicit: *numquid tu sapientior quam Daniel (Ezech. xxviii, 3)?* Sed o quam longe est præsumptio Donati a persona Danielis! Quod enim Baltassar dabat, non pauperibus; quod Constans christianus imperator tunc miserat, pauperibus transmiserat, non Donato. Denique l ait: *sapientes te non docuerunt sapientiam suam*, quia illud a Salomone discere noluit, quod ait: *Absconde panem in corde pauperis, et ipso pro te rogabit (Eccli. xxix, 15)*. Quia etiam illud ab ipso Daniele discere noluit quod dedit Nabuchodonosor consilium, quomodo satisfaceret qui offenderat Deum. *Et tu (inquit) audi, rex, consilium meum, et placeat tibi: peccata tua elemosynis redime, et iniustitias tuas in miserationibus m pauperum (Dan. iv, 24)*. Daniel, regi peccatori et sacrilego faciendas elemosynas suadet: Donatus, qui increpari meruit, Constanti imperatori christiano, ne misericors esset, obstitit. Ideo increpatur, quod eum sapientes non docuerunt sapientiam suam: quidquid a rege missum fuerat, per se dari passus non est. Unde constat, Donatum malarum fontem fuisse causarum n.

IV. *Narratio eorum quæ per vim gesta sunt a Donatistis et contra Donatistas.* — Quidquid itaque in unitate faciendi asperere potuit geri, vides, frater Parmeniane, cui debeat imputari. An nobis Catholicis o petitem militem esse dicitis: si ita est, (64) in provincia proconsulari tunc nullus armatum militem vidit? (65) Veniebant Paulus et Macarius, (66) qui pauperes ubique dispungerent, et ad unitatem singuloshorta-

LECTIONES VARIANTES.

a In ms. S. G. *quid*.

b Ita in ms. S. G. In mss. S. G. et P. S. *dicimus*.

c In ms. S. T. *dederunt*.

d In mss. S. T. et P. S. *ut ad*.

e Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. e margine in serie orationis hæc irrepsere: *addendum in episcoporum actis, de quibus infra*: quod manifeste notam sapit ad marginem appositam.

f In ms. S. G. *in terra sua*.

g In ms. S. G. *sæcularium*.

h In ms. S. G. *ob quam merito*. In editis, *merito et bene*.

i In ms. S. G. *satis et vere sapienter*.

j In ms. S. G. *querere*.

k Deest in ms. S. G.

l In m. S. G. *deinde*.

m In ms. S. G. *in miserationes*, additurque, *et erit Deus propitiuss peccati*.

n Post hæc verba in ms. S. G. s quæntia reperiuntur, sed minus appositæ: *Sed dum et te considero, vereor ne ad D te secunda lectio permaneat. Quidquid itaque, etc.*

o Deest in ms. S. G.

VARIORUM NOTÆ.

putabant, sed hoc ipsi viderint. Mox pro alio modo, scribo, aliquo modo. Ait eos dum se libenter professi sunt de parte Donati, etsi non exerte, aliquo saltem modo, de Ecclesia Christi non esse, confessos. Non displicebit etiam, si quis ita accipiat, *quid respondebunt in illo imminente iudicio divino*, qui in hoc sæculo, alio modo confessi sunt, etc. ? M. CASAUB.

(62) *Preces quas dederant.* Libellum supplicem, ut sibi episcopum ordinarent Parmenianum. Du PIN.

(63) *Quo supra memorata increpatio clausa est.* Prophetia exstat ibid. apud Ezech. c. xxviii, v. 9: *Moricris in interitu occisorum in corde maris.* Du PIN.

(64) *Provincia proconsulari.* In provincia Carthaginiensi. ALBASP.

(65) *Veniebant Paulus et Macarius, qui pauperes ubique dispungerent.* Tò dispungerent tantumdem est ac consolarentur; quæ mira phrasis. INCERT.

(66) *Qui pauperes ubique dispungerent.* Dispungerent tantumdem est ac consolarentur, inquit hic vir doctus, et addit esse miram phrasim, sed mira est ejus interpretatio. Quia nimirum *pungere*, non raro pro *urere*, aut *angere*, ideo *dispungere* sit consolari. Sed virum doctum ratio fugit, dum non intellexit, aut non cogitavit saltem, a rationibus esse hoc verbum, quo frequenter eadem aut simili, qua hic Optatus

rentur : et cum ad Bagaiensem * civitatem (67) proximarent , tunc alter Donatus (sicut prima diximus) ejusdem civitatis episcopus , impedimentum unitati et obicem venientibus supra memoratis opponere cupiens , præcones per vicina loca et (68) per omnes nundinas misit , (69) Circumcelliones (70) Agonisticos (71) nuncupans ; ad prædictum locum ut concurrerent , invitavit : **60** et eorum illo tempore concursus est flagitatus , quorum (72) dementia paulo ante ab ipsis episcopis impie videbatur esse succensa ^b. Nam cum hujusmodi hominum genus ante unitatem (73) per loca singula vagarentur : cum Axido et Fasir (74) , ab ipsis insanientibus sanctorum duces appellarentur : nulli licuit securum esse in possessionibus suis : debitorum chirographa amiserant vires : nullus creditor illo tempore exigendi habuit libertatem ^c. Terrebantur omnes litteris eorum , qui se sanctorum duces ^d fuisse jactabant : et si in obtemperando eorum jussionibus tardaretur , advolabat

A subito multitudo insana , et præcedente terrore creditores periculis vallabantur : ut ^e qui (75) pro præstitis suis rogari debuerant ^f , metu mortis humiles impellerentur in preces. Festinabat unusquisque debita etiam maxima perdere , et lucrum computabatur evasisse ab eorum injuriis. Etiam itinera non poterant esse tutissima , quod domini de vehiculis suis ^g excussi ante municipia sua , dominorum locis sedentia ^h , serviliter cucurrerunt. Illorum judicio et imperio inter dominos et servos conditio mutabatur. Unde cum vestræ partis episcopis tunc invidia fieret : Taurino tunc comiti scripsisse dicuntur , hujusmodi homines corrigi in Ecclesia non posse : mandaverunt , ut a supra dicto comite acciperent disciplinam. Tunc Taurinus ad eorum litteras , ire militem jussit B armatum per nundinas , ubi Circumcellionum furor vagari consueverat. In loco Octavensi ⁱ (76) occisi sunt plurimi ^j , detruncati sunt multi , quorum corpora usque in hodiernum , (77) per dealbatas aras

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et S. G. *Vagaiensem*.

^b In mss. S. G. *compressa* ; sed perperam.

^c In mss. S. G. *potestatem*.

^d Deest in ms. S. G.

^e Ita in ms. S. G.

^f In ms. S. T. *meruerant*.

^g Deest in ms. S. G.

^h Deest in ms. S. G.

ⁱ In ms. S. G. *Octaviensi*.

^j Sequitur , *et* , in mss. S. T. et P. S.

VARIORUM NOTÆ.

significatione Tertullianus utitur , ut cum *honore et officio* , vel *vita dispunctum* dicit. Quid mirum autem si dicantur dispuncti pauperes , quibus antea dixit eleemosynas a Constantino missas , quibus sublevati possent respirare , vestiri , pasci , gaudere ? Neque enim necesse , ut de ipsorum aere alieno intelligamus , quamquam et illud quoque fortasse verum : sed elegantius , ut ipsa paupertas , quæ gravissimum , vel sola onus , dispuncta dicatur. M. CASAUB.

Ibid. *Dispungerent*. De corona militis , ubi de imperatorum donativo agitur : *expungebantur milites laureati* : recensebantur , notabantur. ALBASP.

(67) *Civitatem proximarent*. Afra itidem locutio. INCERT.

(68) *Per omnes nundinas misit Circumcelliones*. Locus ita distinguendus est : *præcones per vicina loca , et per omnes nundinas misit , Circumcelliones Agonisticos nominans ad prædictum* , etc. ut in Cochleana. M. CASAUB.

(69) *Circumcelliones*. De istis frequens est mentio in hoc schismate. ALBASP.

(70) *Circumcelliones*. Hujus vocis etymologiam tradit Augustinus sic eos describens l. i contra Cresconium c. 28 , his verbis : *Quis enim nescit hoc genus hominum in horrendis facinoribus inquietum , ab utilibus operibus otiosum , crudelissimum in mortibus alienis , vilissimum in suis , maxime in agris territans et victus sui causa cellas circumiens rusticanas , unde et circumcellionum nomen accepit , universo mundo pene famosissimum , Africani erroris opprobrium ?* Du PIN.

(71) *Agonisticos*. Quod pugnarent adversus eos qui sua tuebantur. Du PIN.

(72) *Dementia*. Quia immania multa et inaudita perpetrarunt isti Circumcelliones , multique eorum sese præcipitaverunt ut martyrii gloriam assequerentur. M. CASAUB.

(73) *Ante unitatem*. Antequam Macarius ad unitatem cogeret Donatistas ; jam a Constantini temporibus fuerant Circumcelliones. Du PIN.

(74) *Axido et Fasir*. Duces Circumcellionum ita nominati. Du PIN.

(75) *Et qui pro præstitis suis rogari* , etc. Vel pro *et qui* , scribendum ut *qui* , vel mox *impellerentur*

positum , pro *impellebantur*. M. CASAUB. *ita restitutum ex mss.*

(76) *Loco Octavensi*. Numidæ oppido. Inter episcopos qui sententiam dicunt in concilio Carthaginiensi sub Cypriano , est *Victor ab Octavo*. In notitia episcoporum Numidicæ est *Octobensis* seu *Octavensis episcopus*.

Du PIN.

(77) *Per dealbatas aras*. Per dealbato tumulos in aræ formam constructos : super martyrum monumentis et memoriis sacra olim fiebant , quæ ut commode possent fieri , monumenta in altaris formam erigebantur : Donatistæ igitur illis Circumcellionibus , qui et in illa Macarii expeditione interierant , aras posuerant et monumenta ex quibus corpora occisorum poterant numerari. Concil. Carthag. i , canone secundo : *aut insaniam præcipitatos , martyrum nomine appellet*. Concilium quintum : *item placuit ut altaria quæ passim per agros aut vias tanquam memoriæ martyrum constituuntur*. Augustinus lib. iii in fine contra Parmenianum , *temporalia supplicia schismatis sui conferre audent passionibus martyrum , ut eis pœnarum suarum natalitia celebrentur magno conventu hominum furiosorum*. ALBASP.

Ibid. *Per Dealbatas aras aut mensas* , etc. Seneca epist. 86 : *In ipsa Scipionis Africani villa jacens , hæc tibi scribo , adoratis manibus ejus et ara , quam sepulcrum tanti esse viri suspicor* , etc. De mensa , Cicero de Legibus lib. ii , circa finem , *sepulcris autem novis finivit modum . Nam super terræ tumulum noluit quid statui , nisi columellam tribus digitis non altiorem , aut mensam , aut labellum* , etc. Huc etiam pertinet quod locus ubi Cyprianus passus est , dictus est vulgo *mensa Cypriani*. Etsi enim alio loco passum esse , alio autem sepultum beatum illum martyrem , et utrobique cultam ejus memoriam a Victore Uticensi de Persecut. lib. i , discimus : priorem tamen illum locum ab ara , seu mensa , quæ aræ instar esset , ibi exstructa , ita indigitatum esse docet August. de Div. serm. cxiii. Quod *dealbatas illas aras et mensas hic Optatus* , si vere ac proprie *dealbatas* , ex religione colentium tamquam martyres , profectum puto. Album enim colorem mortuis , item puris atque innocentibus defunctorum animis optime convenire etiam Plutarchus docet in *ῥωμαϊκοῖς κειρ. διὰ τὴν λευκὰ φοροῦσι* , etc.

aut mensas (78) potuerunt ^a numerari. Ex quorum numero cum aliqui (79) in Basilicis sepeliri cœpissent, Clarus presbyter in loco Subbulensi, ab episcopo **61** suo coactus est, ut (80) insepultam faceret sepulturam (81). (82) Unde proditum est, mandatum fuisse fieri, quod factum est (83): quando nec sepultura in domo Dei exhiberi concessa est (84). (85) Eorum postea convaluit multitudo. Sic invenit Donatus Bagaiensis, unde contra Macarium furiosam

A conduceret turbam. Ex ipso genere fuerant qui sibi percussores sub cupiditate falsi martyrii in suam perniciem conducebant. Inde etiam illi, qui ex altorum montium cacuminibus viles animas projicientes, se præcipites dabant. Ecce ex quali numero sibi episcopus alter Donatus cohortes ^b effecerat. Hoc metu deterriti illi, qui thesauros ferebant ^c, quos pauperibus erogarent, invenerunt in tanta necessitate consilium, ut a Sylvestro Comite armatum

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in omnibus mss. male in editis, poterunt.

^b In ms. G. *consortes*; sed male.

^c In ms. S. T. *qui prope thesauros ferrent*.

VARIORUM NOTÆ.

tomo x, pag 82, 483. Quod si dealbatas pro albis aut candidis accipiamus, tum fuerit illis color proprius ejus terræ, sive loci, ubi sepulturi sunt. Nam etiam trecentos illos martyres, quorum memoria **24** Augusti colitur, a fornace calcaria, in qua passi et consumpti sunt, *massam candidam*, dictos esse, sciunt omnes. Etiam illos innumerabiles martyres, qui sub Daciano Hispaniarum præside passi sunt, quorumque memoria **3** Novembris in Calend. Rom. celebratur, non ab alia causa, quam loci terræ, sive calcaria, sive alia quavis propria albedine, et ipsos *massam candidam* esse nuncupatos crediderim, quamvis aliam ab aliis ejus appellationis rationem reddi non ignorem. M. CASaub.

(78) *Per dealbatas aras aut mensas*. Per dealbatos tumulos in aræ formam constructos. Cum Donatistæ Circumcelliones illos occisos pro martyribus haberent, super eorum sepulcra aras extruxerant; nam super tumulos martyrum aras erigere solebant primi Christiani, et ibi sacra celebrare. Hujusmodi aræ etiam mensæ dicebantur. Insignis est ea de re locus apud sanctum Augustinum, sermone de diversis, olim cxxiii, nunc cccc, in natali Cypriani martyris: *Denique, inquit, sicut nostis quicumque Carthaginem nostis, in eodem loco mensa Deo constructa est, et tamen mensa dicitur Cypriani: non quia ibi est umquam Cyprianus epulatus; sed quia ibi est immolatus, et quia ipsa immolatione sua paravit hanc mensam: non in qua pascatur sive pascatur: sed in qua sacrificium Deo, cui et ipse oblatus est, offeratur*. Hujusmodi aras seu mensas super tumulos martyrum passim in agris et viis ædificari solitas præsertim in Africa docet concilii Carthaginensis canon jam laudatus a nobis: *Placuit ut altaria quæ passim per agros aut vias tamquam memoriæ martyrum constituantur, etc.* Alias non desunt exempla quibus ostenditur super tumulos mortuorum aras et mensas dici potuisse. Apud Ovidium ararum sepulcralium sit mentio. Seneca ep. lxxxvi: *In ipsa Scipionis Africani villa jacens hæc tibi scribo adoratis manibus ejus, et ara quam sepulcrum tanti viri esse suspicor*. Cicero de Legibus l. ii; *Sepulcris autem novis finivit modum; nam super terræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus digitis non altiore, aut mensam aut labellum*. Suorum autem, ut putabant, martyrum sepulcris aras et mensas impositas dealbaverant Donatistæ, ut notiores et insigniores essent, utque a cæteris distinguerentur.

Du PIN.

(79) *In Basilicis*. Loquitur de Circumcellionibus à Taurino occisis, non a Macario: quos ut ostendat furiosos fuisse et insanos, ait Sabulensis loci episcopum Donatistam sepulturam eis in Ecclesia denegasse. ALBASP.

(80) *Insepultam faceret sepulturam*. Ut ab Ecclesia sepulturas illas egeret. ALBASP.

(81) *Insepultam faceret sepulturam*. Ut corpus humanum aut mox humandum exhumeret aut abjiceret. Du PIN. Est imitatio Ciceronis, qui in I Philippica de funere Julii Cæsaris, c. 2: *Cum serperet in Urbe infinitum malum, idque manaret in dies latius,*

iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam fecerant. Ad quem locum vide interpretes. CLERICUS.

(82) *Unde proditum*. Unde proditum Donatistas vel suis sepulturam in domo Dei denegasse. ALBASP. *Ibid. Unde proditum est mandatum fuisse, etc.* Hanc, inquit, occasionem Catholicos traducendi arripuerunt Donatistæ, quasi cædis illius ac stragis Circumcellionum fuissent impulsores et auctores, quia cæsos in Basilicis, sepeliri postea non permisissent, quasi idem esset, sepulturam in Ecclesia negare et vita privare. Observare nos hic jubet Balduinus, vetitam tum in templo, vel Ecclesia sepulturam. Sed si ea mens Optati est, quod his negatum est, id publica lege ac more negatum esse; non video qui hinc argumentum vel levissimum, mandata a catholicis stragis Donatistæ ducere potuerint, quod tamen innuere, causamque hanc suspicionis et calumniam reddere videtur Optatus. Scio exstare aliquot Canones qui vetant, fortasse et aliquot imperatorum leges. Id tamen in Africanis Ecclesiis, non ultra obtinuisse suspicor, quam ut sine permissione episcopi non liceret. Quod tum hic Optatus, tum Augustinus de Cura pro mortuis, non obscure, meo quidem judicio, subindicant. Armogastes apud Vict. Utiq. lib. i, cum Felicem rogaret moriturus, ut se sub siliquæ arbore sepelire dignaretur, respondit Felix: *absit a vobis, Confessor venerabilis; sed sepeliam te in una Basilicarum, cum triumpho et gratia quam mereris*. In urbe autem intra muros, nefas fuisse, præter paucos, quos nexu communis legis speciale privilegium exemerat, quemquam sepelire per Romanas leges, vel quæ exstant hodie abunde fidem faciunt. Quod etsi statim post Constantini tempora cœpit exolescere, tandemque penitus legibus imperialibus abrogatum est, diutius tamen multo aliis in locis, ut in Galliæ civitatibus, etiam et Angliæ servatum est. Sed hæc obiter. Quod autem Baronius an. Ch. 309, 4, ex lib. de Rom. Pontificib. elicit, Ecclesiæ Rom. a Maxentio, Maximiani Filio, jam tum concessum fuisse, ut corpora Christianorum martyrum intra urbem sepelire ipsis liceret, donec aliunde confirmetur, probabile mihi non videtur; tam recente adhuc Diocletiani et Maximiani lege, quæ tam aliis omnibus quam Christianis interdicebat. M. CASaub.

(83) *Unde proditum est mandatum fuisse fieri quod factum est*. Hinc occasionem arripuerunt traducendi Catholicos tamquam cædis Circumcellionum auctores. Du PIN.

(84) *Quando nec sepultura in domo Dei exhiberi concessa est*. Quasi diceret: immerito omnino id vitio verterunt Catholicis Donatistæ, quod unus ex eorum Presbyteris Circumcelliones in Basilicis sepeliri vetuerit, cum sepultura in domo Dei non soleat passim concedi omnibus, multo minus sceleratis qui merito interfecti fuerant. Du PIN.

(85) *Eorum postea*. Ex his insanis quibus sepulturam denegastis Donatus Bagaiensis turbam et militibus sibi conduxit adversus Macarium, ALBASP.

militem postularent: non per quem alicui vim facerent, sed ut vim a Donato supra memorato episcopo dispositam, prohiberent. Hac ratione factum est, ut miles videretur armatus. Jam quidquid subsecutum est, videte, cui debeat aut possit adscribi. Habebant illic vocatorum infinitam turbam^a, et annonam competentem constat fuisse præparatam: de Basilica quasi publica horrea; exspectantes ut venirent, in quos furor suam exercere potuissent; et facerent quidquid illis dementia sua dictasset, nisi præsentia armati militis obstitisset. Nam cum, ante venturos milites, (86) metatores (87) (ut fieri solet) mitterentur; contra Apostoli præcepta competenter suscepti non sunt, qui ait: *cui honorem, honorem: cui vectigal, vectigal: cui tributum, tributum: nemini quidquam debueritis* (Rom. xii, 7). Contusi sunt^b (88) qui missi fuerant cum equis suis, ab iis, quorum nomina flabello invidiæ ventilasti^c (89). Ipsi magistri fuerunt injuriæ^d suæ (90); et quid pati possent^e, ipsi prærogatis^f injuriis docuerunt. Reverterunt vexati milites ad numeros suos, et quod duo vel tres passi fuerant, universi doluerunt. Com-

moti sunt omnes: iratos milites retinere nec eorum præpositi valuerunt. Sic admissum est, per quod invidiam unitati factam esse memorasti^g: hæc et cætera vestra et suas causas habent, et quas ostendi personas obnoxias. Hoc nos nec vidimus quidem, sed vobiscum audivimus. Si auditus facit reos, tenemus vos socios, quia similiter audistis^h. Si a facto auditus immunis est; quod ab aliis, vobis provocantibus, factum est, nobis non debet imputari. (91) Querelam per ordinem deponitis, sub Leontio, sub Ursacio, injuriatos esse quam plurimos: sub Paulo et Macario aliquos necatos: a sequentibus eorum nescio quos ad tempus esse scripturos. Quid hoc ad nos? quid ad Ecclesiam catholicam pertinetⁱ? Quidquid objecistis, vos fecistis. Qui pacem a Deo commendatam noluitis libenter excipere, cariorum æstimantes hæreditatem schismatis, quam præcepta proposita^j Salvatoris. Arguistis operarios unitatis: ipsam unitatem improbate, si potestis. Nam æstimo vos non negare, unitatem summum bonum esse. Quid nostra^k, quales fuerint operarii, dummodo quod operatum est, bonum esse constat?

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *Furebant illic vocatorum infinita millia populorum quibus etiam annonam, etc.*

^b Illic vocem hanc posuimus, quia ita postulat hujus loci sententia: patet enim ex sequentibus, eos qui vexati sunt, fuisse milites missos a ducibus, non Circumcelliones. In mss. S. T. et P. S. recte habetur *contusi sunt*; sed hæc voces loco suo motæ sunt. In mss. S. G. *pompatis sunt*.

^c In ms. S. G. *ventilatis*.

^d In ms. S. G. *invidiæ*.

^e In ms. S. T. *potuissent*.

^f In ms. S. G. *prærogatis*.

^g In ms. S. G. *Sic admissum est quod in invidia unitatis factum esse memoratis*.

^h Ita in ms. S. G. melius quam in aliis et in editis, *audivimus*.

ⁱ Deest in ms. S. G.

^j In ms. S. T. et in editis, *præpositi*.

^k In ms. S. G. *quid nos, pro quid ad nos*.

VARIORUM NOTÆ.

(86) *Metatores*. Castrorum. ALBASP.

(87) *Metatores*. *Metatores* dicit eos, qui missi fuerant ut venturis militibus hospitia aut tentorium loca designarent, si dicuntur, *Mensores* in jure civili. In commentariis Suidæ, μετατάρ exponitur ὁ προαποστελλόμενος ἄγγελος πρὸ τοῦ ἀρχόντος: qui nuntius mittitur ante principem designaturus hospitium. Huc alludit illud Sidonii Apollinaris l. viii, *metatoriam paginam quasi cum puag prævia misi*: hoc est, inquit Sirmundus, *epistolam adventus sui nuntiam quasi diversorium καὶ καταγωγῆν designaturam, hoc enim erat opus metatorum*. Du Pin.

(88) *Qui missi fuerant cum equis suis, etc.* Aliæ editiones, *qui missi fuerant cum equis suis contusi sunt ab iis quorum, etc.* Præoccupatos ait, quod seorsim tractati sunt eo modo pauci illi, qui præmissi fuerant, priusquam reliqui, qui non ita longo intervallo sequebantur, pervenire possent, qui eos periculo eriperent. Quos hic *contusos*, mox *vexatos*, quod tantumdem. Non mediocri enim seu contumelice, seu injuriæ verbum hoc esse *vexare*, sed gravi et atroci rei conveniens, a viris doctissimis A. Gellio et Macrobio pridem observatum est: quæ ipsorum observatio in legendis Scriptoribus Ecclesiasticis præcipui usus est. Jam quod sequitur, *quorum nomina flabello invidiæ, etc.*, de quibus, aut quo sensu sit accipiendum, docet Optatus ipse alio loco: *Videamus quare Moyses tria millia hominum jussit occidi, etc.* *Quare Macarius duas quorum nomina quotidie, ut supra dixi, flabello invidiæ ventilatis*. Non igitur ad nominum ipsorum odium aut injuriam, sed ad faciendam aliis ex istis nominibus invidiam, eorum nomina, qui metatores præmissos, occupato cæterorum adventu, male mulctaverunt, et ab iratis militibus postea occisi sunt, tamquam innocentium ac martyrum usque, jactabant, atque invidiæ, ut

C ait Optatus, *flabello ventilabant*. Atqui ut bene excipit, ac subjicit mox Optatus: *Ipsi magistri fuerant invidiæ suæ: et quid pati possent, ipsi prærogatis injuriis docuerunt. Injuriam prærogare, inusitatum est. Apud Zenon. Veron. aliquoties prærogare pro erogare, et prærogatio pro dono, seu beneficio, sed plane eo sensu quo noster Collat. Carthag. p. 594: Quare nobis non rependitur, quod prærogavimus? proxima autem sententia ad numeros suos dixit, ordines, aut commentilones intelligens, ut Tertull. Apolog. cap. 37: Si enim et hostes exertos, non tantum vindices occulos agere vellemus, deesset nobis vis numerorum et copiarum. Ita et alii, sed hoc tritum est. M. CASAB. Restitutus est a nobis iste locus.*

(89) *Ab iis quorum nomina flabello invidiæ ventilasti*.

A Donati scilicet militibus quorum nomina venditabat Parmenianus, ut invidiam faceret Catholicis; sic enim eodem sensu ipse Optatus alibi: *Quare Macarius duos jussit occidi, quorum nomina, ut supra dixi, flabello invidiæ ventilatis*. Du Pin.

(90) *Ipsi magistri fuerunt injuriæ suæ*. Ipsi exemplum dederunt et præverunt primi male mulctando milites metatores. Ab iis initium injuriarum ortum est. Du Pin.

(91) *Querelam*. Hæc ita sunt distinguenda, sub Leontio et Ursatio injuriatos esse quamplurimos: sub Paulo et Macario aliquos necatos: a sequentibus nescio quos ad tempus proscriptos. ALBASP.

Ibid. *Querelam per ordinem deponitis sub Leontio*. Deponitis an disponitis legamus, haud magni refert. Sed tamen verba ut aliter distinguantur, haud parum interest. Lege igitur, ut jam ab aliis est monitum: *Querelam per ordinem deponitis; sub Leontio, sub Ursatio injuriatos esse quam plurimos: sub P. et Macario aliquos necatos: a sequentibus eorum nescio quos, etc.* M. CASAB.

nam et vinum a peccatoribus operariis et calcatur et premitur; et sic inde Deo sacrificium offertur: oleum quoque a sordidis et nonnullis male viventibus et immunda loquentibus conficitur; et tamen (92) in sapore, in lumine, etiam in sancto chrismate^a (93) simpliciter erogatur.

V. *Excusantur operarii unitatis, quod asperius egerint.* — Operarios unitatis malos fuisse dicitis: forte cum voluntate Dei, cui nonnumquam^b placet etiam quod ab ipso potuit prohiberi. Nam quædam mala male sunt: quædam mala bene sunt. Malum male latro facit: malum bene iudex facit, dum vindicat quod latro peccavit. Nam hæc Dei vox est: *non occides* (Exod. xx, 13): et ipsius vox est^c: *si inventus fuerit homo, dormiens cum muliere habente maritum, occiditis utrosque* (Deut. xxii, 22).^d (94) Unus Deus, et duæ diversæ voces. Denique cum Phinees, filius sacerdotis, adulterum cum adultera inveniret, levavit cum gladio manum, et inter duas voces Dei dubius stetit: hinc ad illum sonabat, *non occides*: inde sonabat, *occiditis utrosque*. Si feriret, pecca-

A ret: si non **68** feriret, delinqueret. Elegit melius peccatum, ut percuteret; et forte non defuerant, qui hujus rei vindicem quasi homicidam notare voluissent. Sed ut ostenderet Deus, aliqua mala bene fieri, locutus est dicens: *Phinees mitigavit iram meam* (Num. xxv, 11): et placuit Deo homicidium, quia vindicatum est adulterium. Quid si et modo Deo placuit, quod passos vos esse dicitis, qui unitatem cum toto orbe terrarum et (95) cum memoriis apostolorum, quæ Deo placita est^e, habere noluistis.

VI. *Adversus Donatistarum Pseudomartyres.* — In vitus cogor hoc loco etiam illorum, quorum nolo, hominum facere mentionem, quos vos inter martyres ponitis: per quos tamquam (96) per unicam religionem, vestræ communionis homines jurant. Quos quidem vellem silentio præterire, sed ratio veritatis se sileri non patitur: et ex ipsis (97) nominibus contra unitatem inconsiderate rabida^f latrat invidia, et (98) aspernantes aliqui accusandam aut fugiendam æstimant unitatem, quod Marculus et Donatus (99) dicantur occisi et mortui. Quasi omnino

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. in sancto chrismatis, in ms. S. P. in sacramento chrismatis.

^b In ms. S. T. et P. S. numquam, sed perperam.

^c Additur in ms. S. G. in libro Levitico.

^d Hic male inseruntur in ms. S. T. hæc verba In primo

libro regnorum, quæ non occurrunt in mss. S. G. et P. S. et sensum omnino perturbant.

^e In mss. S. T. et P. S. placitæ sunt.

^f Hoc epithetum adjecimus ex ms. S. G.

VARIORUM NOTÆ.

(92) *Et tamen in sapore, in lumine, etc.* Priores editiones: *et tamen liquor in lumine, etiam in sancto, etc.* Cum sine sensus dispendio, utrumque possit ferri, conjungi vero et variari non uno modo verba possint, sine ope scripti manu exemplaris, difficile puto de vera lectione statuere, nec minus ineptum valde laborare. Sed cum de vino prius, Optatus sacrum dumtaxat ejus usum, quem habet in spiritali Eucharistiæ sacrificio commemoravit, non puto eum olei usum extra sacra, ullum attingere voluisse. Quis autem olei sit sacer, sapor, ignoro. Nam ut sapor sit hic μεταφορικόν quasi εἰς ὁσμὴν ἰωδίας, vel tale quid vellet, ne id quidem facile concesserim. In lumine autem et chrismate, qui olim et quam multiplex usus olei, satis notum est. Sed non eadem semper in omnibus Ecclesiis consuetudo fuit. In Africa autem Victor Uticensis lib. ii, lampades et cereos, ut solitum ecclesiarum ornatum inter alia meminit; si quis subtilior esse velit, per lumen baptismum quem φῶς recte dici docet sanctus P. Gregor. Nazianz. εἰς τὸ ἄγιον βάπτισμα possit intelligere. Ejus varios ritus Dionys. Areop., Cyrillus Hierosolym. præter alios explicant. Aliter tamen ego censeo. Sed neque τὸ chrisma quod hic proprie de unctione, quæ κατ' ἐξοχὴν χρίσμα, de qua Cyrillus in mystagogicis singulari capite, seu κατηχήσει, sed in genere de quavis unctione sacra, quæ olim a veteri Ecclesia usurpata est. M. CASADB.

(93) *In sapore, in lumine etiam in sancto chrismate simpliciter erogatur.* Eo innocue utuntur homines in condimentis, in lucernis, in ipsis mysteriis. Du PIN.

(94) *In primo libro Regnorum unus Deus, etc.* Non possum satis admirari doctorum virorum patientiam, qui ineptissimam, si quid ego video, lectionem, et quovis amandari dignam tamdiu retinere sustinuerunt. Quem enim ex his sensum eruamus? quem vel subodoremur, ut nunc habent? Quod si ineptissimum illud glossemam, in primo libro Regnorum abiciamus, nulla in verbis obscuritas, nulla suspicio remanserit. Quæ tamen fateor abjicere sa-

cilius, et injusta sede deturbare, quam divinare, unde aut qua primum occasione irrepseriat. Mihi saltem hoc occurrebat, quia Phinees mox sit mentio, quod etiam nomen primo Regum non semel occurrit, oscitantem lectorem Phineem Eliæ cum altero illo Eleazari filio confudisse, et cum Numeros debuisset, Regum, sive Regnorum (ut olim loquebantur) primum in margine posuisse. M. CASADB. Hæc verba sustulimus, nec exstant in mss.

(95) *Et cum memoriis Apostolorum.* Nota modum illum loquendi cum toto orbe terrarum et cum memoriis apostolorum. Communio ab antiquis perfecta non habebatur, quamvis eam cum toto orbe haberet, nisi cum memoriis apostolorum, hoc est cum beato Petro communicaret: perfectio communionis Christianæ pendet ex communiōne quam habemus cum D. Petro et cum ejus successoribus; alioquin Deo non potest esse grata. ALBASP.

(96) *Per unicam religionem.* Quasi aliis in rebus nulla esset religio, neque credendum esset, et jusjurandum interponendum, nisi per ejusmodi martyres. ALBASP.

(97) *Nominibus.* Quia eorum nomina, tamquam præcipuorum martyrum a Donatistis inter sacra et ex diptychis recitabantur. ALBASP.

(98) *Aspernantes.* Si qui a Macario sunt occisi, ut Marculus et Donatus, unitas est fugienda quæ martyres facit. ALBASP.

(99) *Marculus et Donatus.* Donatus ille est Bagaiensis, ut ex Augustino discere est homil. ii in Joannem: *Ecce Marculus de petra præcipitatus est: ecce Donatus Bagaiensis in puteum missus est.* Aiebant Catholici ipsos sese præcipites dedisse; quod incertum tamen esse fatetur Augustinus l. ii contr. lit. Pet. c. 20. Idem libro in contra Cresc. cap. 49, *id credibilis esse censet, quia insolitum erat istud supplicii genus.* Marculi passio a quodam Donatiano scripta prodit Analect. Mabillonii tom. iv, prænotatur iii vel viii kalend. Decembris. Ibi Marculus presbyter tantum dicitur, non episcopus: ibi etiam legitur jussu Macarii quem Constans cum Paulo in Africam mise-

in vindictam Dei nullus mereatur occidi. (1) Nemo erat laudendus ab operariis unitatis, sed nec ab episcopis mandata divina contemni debuerant : quibus præceptum est : *Quære pacem, et consequeris eam* (Ps. xxxiii, 15) : et iterum : *quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum* (Ps. cxxxii, 1) ; et iterum, *felices pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur* (Matth. v, 9). Hoc qui nec libenter volebant audire, nec devote facere voluerunt ; quidquid potuerunt pati : si occidi malum est, mali sui ipsi sunt causa.

VII. *Macarius a Donatistarum calumniis defenditur.* — Sed arguendus (ut dicitis) vobis videtur esse Macarius, cum voluntate Dei æstimatis eum hoc facere non potuisse^a. Habetis hujusmodi reos antiquos : accusate primo Moyssem, ipsum legislatorem ; qui cum de Sina monte descenderet, prope necdum propositis^b tabulis legis, in quibus scriptum erat, *non occides* : tria millia hominum uno momento jussit occidi. Macarium differte paulisper, Phineem filium sacerdotis, quem paulo ante memoravi, primo (2) in judicium provocate (Num. xxv) : si tamen inveneritis præter Deum aliquem^c judicem. Nam quod accusatis in persona ipsius, a Deo laudatum est quod in zelo Dei factum est. (3) Supprime interim voces quas in Macarium dictat invidia. Recurrite^d primo ad Eliam^e prophetam, qui in rivo Cison, cum pareret voluntati Dei^f, quinquaginta⁶⁴ et quadringentos occidit. Sed forte dicatis, illos merito occisos, istos indigne^g. Numquam sequitur vindicta, nisi ejus antecesserit causa. Vindicavit (ut diximus) Moyses, vindicavit Elias, vindicavit Phinees ; et non vultis ut vindicaverit Macarius. Nihil offenderant qui oc-

cisi esse dicuntur. Sit Macarius reus, in eo quod solus nobis nescientibus, sed vobis provocantibus fecit. Quare nobis sit invidia, cum aliena sunt facta ? et in vobis est causa ; quia propter vos, qui foris fuistis, quamquam et nunc foris esse videamini, evenisse dicitur ; non propter nos, qui intus habitamus, et nunquam de radice recessimus. Sed quia supra memoratorum personas per ordinem diximus, videamus quare Moyses tria millia hominum jussit occidi (Exod. xxxii) ; quare Phinees duo (Num. xxv) ; et quare Elias quadringentos et quinquaginta (III Reg. xviii) ; quare Macarius duos, quorum nomina quotidie (ut supra dixi) flabello invidiæ ventilatis. Constat in eos vindicasse, a quibus jussio divina contempta est. Nam, *Non tibi facies sculptile* (Exod. xx), Dei vox est : et, *non facies adulterium*, ejusdem Dei vox est : *non sacrificabis idolis* (Ps. xxxiii, 15), idem Deus locutus est : et non facies schisma ; et *quære pacem et consequeris eam*, ejusdem præceptum est. Temporibus Moysi populus Israel caput vituli coluit, quod illis sacrilega flamma conflagavit ; ideo tria millia hominum occidi meruerunt, quia Dei vox videbatur esse contempta. Phinees adulteros uno ictu percussit : laudari a Deo meruit : quoniam divinatorum præceptorum^h contemptores occidit. Et quadringenti et quinquaginta quos Elias occidisse legitur, ideo occisi sunt, quia contra jussionem Dei, per quod falsi vates erant, Dei præcepta contempserant. Et illi, quorum nominibus Macarium criminatis, nec a falsis vatribus longe sunt ; quia vos Deus dixit futuros esse falsos vates, quod proximo loco probaturi sumus : et dum pacem noluerunt respicere, ne in uno cum fratribus habitarent, contra præcepta et contra voluntatem

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. P. S. In ms. S. G. *si sine voluntate Dei æstimatis eum hoc fecisse*. In ms. S. T. *sine voluntate Dei æstimatis eum hoc facere potuisse*. Primam lectionem ut magis planam et apertam prætulimus.

^b In ms. S. G. *depositis*.

^c In ms. S. G. *alterum*.

^d In mss. S. T. et P. S. *quibus in Macarium dicta invidia recurrit, et* : quæ sententia manca est.

^e Male in ms. S. T. *alium*.

^f In ms. S. G. *una hora cum voluntate Dei*.

^g Desunt in ms. S. G.

^h In ms. S. G. *mandatorum*.

VARIORUM NOTÆ.

rat, vinctus primo in possessione Vegesela, in qua Macario, cum episcopis quibusdam Donatianis, occurrit, funium ictibus cæsus cum sociis, inde per aliquas Numidiæ civitates sub arctissima militum custodia usque in castellum novæ Petræ perductus, et tandem elapso quadriduo de petræ culmine a milite præcipitatus. In collatione Carthaginiensi, c. 187, Datus episcopus Donatistarum Novapetrensis sui, adversarium, hoc est, episcopum Catholicum se non habere, quia illic est *Domnus Marculus cujus sanguinem exigit Deus in die judicii*. Hinc Donati et Marculi nomina translata fuisse videntur inter martyres catholicos ; Donati quidem ad diem 1 Martii ubi passus dicitur apud Usuardum : *Donatus Carthagini sub Ursacio duce et Marcellino Tribuno* ; et Marculi ad diem 26 Novembris ; nam de eo hæc habet Martyrologium Usuardi : *In Nicomedia (pro Numidia) beati Marculi sacerdotis et martyris qui temporibus Constantis tyranni persecutiones maximas pertulit, ad extremum ab alta rupe præcipitatus est*. Conveniunt nomen martyris, imperatoris et genus mortis ; nomen etiam loci non multum diversum. Constans ibi tyrannus dicitur, quo epitheto non potuit nisi a Donatistis infamari plus princeps. In Romano Martyrologio nomen

Marculi mutatum in nomen *Marcelli, Constantis in Constantii*, et ab *Arianis pro Macarianis* de rupe præcipitatus dicitur. Rabanus *Macarium* pariter inter martyres recenset. Haud dubie non alius is est a Donatiano, de quo hic Optatus. DU PIN.

(1) *Nemo erat*. Macarius neminem debebat lædere, sed neque a vestris unitas erat impedienda. ALBASP.

(2) *In judicium provocate : si tamen inveneris, etc.* Concinnius editio 2 Fr. Balduini, *inveneritis*. Quamquam hæc tempora a theologis ejus ævi, maxime Afris, tam accurate non observentur. Testes præcipue Tertullianus et Arnobius. Noster, lib. 1. *Quia quamvis foris sit, tamen ex nobis existis*. INCERT.

(3) *Supprime interim voces quibus in Macarium, etc.* Editiones aliæ, *quibus in Macarium dicta invidia recurrit, et primo ad alium prophetam, etc.* fortasse, *quibus in Macarium dicta invidia recurrit. Recurrite primo, etc.* vel si mavis, *quas in Macarium dictat invidia. Recurrite, etc.* Cæterum tò primo pro prius, nam ter repetitur. *Recurrite* autem quia mox ad Macarium reditur, festinatio opus erat. Prius enim dixerat : *Macarium differte paulisper, etc.* M. CASARUS. *Hic locus a nobis restitutus est.*

Dei pertinaciter obstiterunt. Ergo videtis a Moyse, et Phinee, et Elia, et Macario, similia esse facta, quia ab omnibus unius Dei præcepta sunt vindicata^a. Sed video vos hoc loco tempora separantes, ut alia fuerint tempora ante Evangelium, alia post Evangelium: in quo potestis dicere, quia scriptum est, ut a Petro jam gladius conderetur, quo auriculam servī sacerdotis abstulerat (*Matth. xxvi*), quem^b servum potuerat quasi devotus Petrus occidere: sed (4) Christus pati venerat, non defendi. (5) Et si cogitatum suum Petrus impleret, in passione Christi videretur servus vindicari, non populus liberari^c.

VIII. *Macarium non posse dici persecutorem, nec eos qui ab illo plexi sunt martyres appellari, utpote pacis inimicos.* — Nam et Macarius gladium a Petro vagina conditum non eduxit. Hoc probat Deus, dum ad vallem Sion loquitur dicens: *vulnerati in te, non vulnerati gladio* (*Esai. xxii, 2*): aut probate aliquem illo tempore gladio esse percussum: deinde ait: *mortui in te, non mortui in bello*. Quare debetis attendere, ne temerarium sit, eos martyres appellare, qui (6) Christianorum nullum senserint bellum. Non enim tale aliquid factum aut auditum est, quod in bello Christianorum dici aut fieri solitum est: quod bellum persecutio dicitur, quæ operata est sub duabus bestiis ex illis quatuor, quas Daniel de mari ascendentes aspexit (*Daniel. vii*). Prima fuit ut^d leo: hæc erat persecutio sub Decio et Valeriano. Secunda, ut ursus: alia persecutio, quæ fuit sub Diocletiano et Maximiano: quo tempore fuerunt et impii

A iudices, bellum Christiano nomini inferentes: ex quibus in provincia proconsulari (ante annos sexaginta et quod excurrit^e) fuerat Anulinus, in Numidia Florus. Omnibus notum est, quid eorum operata sit artificiosa crudelitas: sæviebat bellum Christianis indictum; in templis dæmoniorum diabolum triumphabat; immundis fumabant aræ nidoribus; (7) et quia ad sacrilegia⁶⁵ venire non poterant, ubicumque thus ponere cogebantur. Omnis locus (8) templum erat ad scelus^f. Inquinabantur prope morientes senes: ignorans polluebatur infantia; a matribus parvuli^g portabantur ad nefas; parentes incruenta^h parricidia facere cogebantur: alii cogebanturⁱ templa Dei vivi subvertere; alii Christum negare; alii leges divinas incendere; alii thura ponere. Horum B aliquid a Macario factum esse, nec vos ipsi confingere poteritis. Sub persecutore Floro Christiani idolorum cogebantur ad templa: (9) sub Macario pigri compellebantur ad Basilicam; sub Floro dicebatur, ut (10) negaretur Christus et idola rogarentur. Contra sub Macario commonebantur omnes, ut Deus unus pariter in Ecclesia ab omnibus rogaretur. Ergo cum videatis Christianorum nullum fuisse bellum, et sine bello aliquos mortuos esse commemorat Deus, cum dicit, *et mortui in te non mortui in bello*: et dubios martyres posse eos esse, qui non sint vel ad sacra sacrilega provocati, vel ad immunda incensa, vel ad negationem nominis Dei: et cum ad martyrium non sit transitum, nisi per confessionem, quomodo dicitis martyres qui non fuerunt con-

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *unius Dei processæ sunt vindicæ.*

^b In ms. S. T. *quæ*. In editis, *quo*.

^c In mss. S. T. et P. S. *Et cogitatum suum Petrus implere in passione Christi videtur, et servus vindicari, non populus liberari.*

^d Deest in mss. S. T. et P. S.

^e In ms. S. G. *prope septuaginta*.

^f In mss. S. Th. et Ph. S. *Omnibus locis templum erat aut scelus.*

^g In mss. S. T. et P. S. *parvi liberi*.

^h In ms. S. T. *cruenta*; sed omnino perperam.

ⁱ In mss. S. T. et S. G. *urgebantur*.

^j Hæc usque ad illa verba, *martyres esse vultis*, quæ deerrant in omnibus editis, et omisa fuerant in mss. S. T. et P. S. supplevimus ex ms. S. G. quæ genuina esse nemo potest ambigere.

VARIORUM NOTÆ.

(4) *Sed Christus venerat pati*. Respondebant Donatistæ distinguenda esse tempora, et post adventum Christi neminem lædendum esse: gladiumque Petri exemplo recondendum esse: quibus rursus respondet Optatus, gladium quidem Petrum recondidisse, quia oportebat Christum pati, non defendi; sed illud exemplum ultra Christi passionem non esse producendum. ALBASP.

(5) *Et si cogitatum suum Petrus, etc.* Scribe: *et si cogitatum S. Petrus impleret, in passione Christi videretur servus vindicari, non populus liberari*. Si, inquit, Petrus executus esset quod suus ei zelus dictabat, ut servum illum scilicet occideret, potuit videri Christus passus tamquam reus cædis et homicidii a discipulo commissi potius quam innocens pro sontibus. M. CASAUB. *Hic locus a nobis restitutus est.*

(6) *Christianorum bellum*. Imperatorum persecutionem. ALBASP.

(7) *Et quia*. Et qui, melius. ALBASP.

Ibid. Et quia ad sacra sacrilega, etc. Scribo: *et qui ad sacra sacrilega venire non poterat, ubique thus ponere* (id est, adolere, thus offerre, et inde thurificati in illius temporis historia decantatisimi) cogebantur. Morbo vel ætate confectos et *χλωπίπυς* intelligit; quos sontica causa domi retinebat. Unde eleganter infert Optatus: *omnis locus templum erat ad scelus*.

Quare miror quemquam adeo invenustum fuisse, qui veterem lectionem, *templum erat aut scelus*, præferret. M. CASAUB.

(8) *Templum erat ad scelus*. Aut scelus: melius. ALBASP. *Imo perperam.*

Ibid. Templum erat ad scelus. Templum Optato est *sanum gentis idololatræ*, supra lib. ii: *Nam prioribus ut templa fabricarentur, et idola fierent*. Item lib. eod. et lib. vi. INCERT.

(9) *Sub Macario pigri compellebantur, etc.* Non hic pigros intelligit, qui negligentius ecclesias et cœtus ecclesiasticos frequentabant, sed schismaticos, aliosque qui non negligentia peccabant, sed consilio aut certo potius furore, cœtus Catholicorum, quasi impuros et inquinatos, vitabant et aversabantur, in eoque religionis non minimam partem ponebant. Ita Donatistæ Catholicos pigros et ipsi vocabant. Noster lib. vi: *et residentes in sinu matris Ecclesie quasi pigros et tardos accusant, etc.*, vide et supra ad ista lib. ii: *inertia a confessione Dei delapsos thurificasse, etc.* M. CASAUB.

(10) *Negaretur Christus, et Idola rogarentur*. Rogare est adorare. Infra hoc libro: *Testamentum divinum legimus pariter, unum Deum rogamus*. Item: *Paganum vocas eum, qui Deum per filium ejus ante aram rogaverit*. INCERT.

fessores, aut quis eorum negare coactus est, et confessus est Christum? Si igitur nec martyrrium, sine Christi nominis confessione esse potest, et nemo confessus est, et in vindicta præceptorum Dei factum est, quod factum esse dicitis, et a nobis factum esse aliquid non probatis, cum id quod factum est, et Deus dixerit sic futurum esse, et ejus sunt vindicata præcepta: videte ne non solum vanum, sed etiam superstitiosum sit sine bello mortuos ibi ponere ubi sunt, qui in Christum confessi pro Dei nomine mori potuerunt: aut si eos martyres esse vultis, probate illos amasse pacem, in qua prima sunt fundamenta martyrii; aut dilexisse Deo placitam unitatem; aut habuisse cum fratribus charitatem. Nam omnes Christianos fratres esse et in primo libello probavimus et in quarto procul dubio probaturi sumus. Quos dicitis appellari^a martyres, noluerunt fratres agnoscere, nullam habuerunt charitatem. Nec dicatur ad excusationem, quia traditoribus communicare noluerunt; cum manifestissime probatum sit, eosdem ipsos filios fuisse traditorum. Nulla igitur est excusatio, quia charitatem illos non habuisse manifestissime constat, sine qua nullum nec nominari potest vel esse martyrrium; sine qua maxima et imperiosa virtus caret effectu; sine qua nihil valet omnium scientia linguarum; sine qua nihil potest etiam (11) societas angelorum, apostolo Paulo dicente; *Si habeam in me potestatem imperandi montibus, ut transferant se de locis in loca, et loquar omnium gentium linguis, etiam angelorum, et corpus meum flammis tradam, et charitatem in me non habeam, nihil sum: sed ero ærumentum linniens in deserto, ut pereat vocis opus, ubi nullus occurrit auditus* (1 Cor. xiii, 1). Si tanta res, si beatus Paulus, si vas electionis, quamvis in imperiosa virtute et angelorum societate, pronuntiat se nihil esse, nisi charitatem habuerit: videte, an non dicantur martyres, sed aliquid aliud^b appellari mereantur, qui charitatis desertores pro eadem desertione pati aliquid potuerunt.

IX. *Procuranda erat unitas in Africa.* — Gaudet to-

tus orbis de unitate Catholica^c, præter partem Africae, in qua incendium de scintilla conflatum est. Ab operariis unitatis querimini ne scio quæ esse commissa. Hoc non queritur Italia^d, non Gallia, non Hispania, non Pannonia, non Galatia, non Græcia, non cum tot provinciis suis Asia; quia nihil illic fuerat emendandum, nullus illuc missus est (ut ita dixerim) sartor^e; et hic in Africa jamdudum populo in unitate⁶⁶ manente, vestis fuerat sana; æmula manu inimici discissa est. Pendebant quodammodo panni de una vestis origine; et de una radice venientes, ab invicem divisi sunt rami. (12) Ut quid se pars parti antepōnit^f? ut quid se super alterum pannum alter pannus extollit, cum meliorem se probare non poterit? quid enim si dicat contemptus pannus, Quid te tantum extollis? (15) Nonne pares crevimus? in manibus conficientium simul fulimus? apud lotorem, pariter mundati sumus? inimicus nos voluit ab luvicem excidere; adversarius pulcritudinem nostram voluit deformare. In parte vestis adhuc unum sumus, sed in diversa pseudemus. (14) Quod enim scissum est, ex parte divisum est, non ex toto; cum constet^g merito, quia nobis et vobis ecclesiastica una est (15) conversatio; et si hominum litigant mentes, non litigant sacramenta. Denique possumus et nos dicere: Pares, credidimus^h, et uno sigillo signati sumus, nec aliter baptizati quam vos: (16) Testamentum divinum legimus pariter; unum Deum rogamus; (17) Oratio Dominica apud nos et apud vos una est; sed scissa (ut supra diximus) parteⁱ, partibus hinc atque inde pendentibus, sartura fuerat necessaria. Et tamen hujus rei artifex aut operarius, dum vult vestem in antiquam faciem revocare, vicina fila compungit. Displicet tibi sartor, qui scissuram, dum sanat, vulnerat; ille tibi magis displicet, qui fecit, ut^k sartor peccare potuisset. Quæ in vos ab operariis unitatis dicitis esse commissa; aut ad parentes vestros pertinent, quorum causa facta sunt; aut ex voluntate Dei descendunt. Nos autem^l inde alieni sumus.

LECTIONES VARIANTES.

- ^a In ms. S. T. *quos dicitis debere appellari.*
^b Deest in mss. sed necessarium.
^c In ms. S. G. *Catholicæ.*
^d In ms. S. G. pro *Italia*, habetur *Gallia*; utrumque reposuimus.
^e Male in ms. S. G. *sator.*
^f Hæc supplevimus ex ms. S. G.
^g Desunt hæc verba in ms. S. G.

- ^h In ms. S. T. *credimus.*
ⁱ Ita in ms. S. T. At in ms. S. G. hæc habentur: *sed scissura (ut supra diximus) facta.* Utrique eadem subest notio.
^j Hæc vox deest in mss. S. T. et P. S.
^k In ms. S. G. *ubi.*
^l In ms. S. T. *tamen.*

D

VARIORUM NOTÆ.

(11) *Societas Angelorum.* Videtur explicare hæc Apostoli verba, *etiam Angelorum*, de aliqua cum eis societate et communione: *et loqui omnium gentium linguis*, esse epistolas communicatorias ab omnibus gentibus accipere, et cum eis communicare. ALBASP.

(12) *Ut quid pars parti se antepōnit.* Orthodoxi volebant communicare cum Donatistis; Donatistæ autem reluctabantur, et eorum communicationem fugiebant, quapropter sese anteponebant. ALBASP.

(13) *In ove.* Melius quam *nonne*. ALBASP.

Ibid. *Nonne pares crevimus.* Puer hæc legens animadvertat legendum *pares non pars*. Fr. Balduini edi-

tio 2, habet: *in ove pares crevimus.* INCERT. Ita restitutum.

(14) *Quod enim scissum est, ex parte divisum est,* etc. Subtiliter distinguit inter ista, *scindere* et *abscindere*; quod tamen discrimen a quoquam observatum vix alibi reperies. Interim res ipsa dignissima, quæ diligenter animadvertatur. M. CASAUB.

(15) *Conversatio.* Una disciplina. ALBASP.

(16) *Testamentum divinum legimus,* etc. Notandum est huic scriptori, *rogare* esse, *adorare*; *negare* vero esse, *renegare*, quod verbum hodie in Hispanismo Latinitatis retinentissima integrum remansit. BARTH.

(17) *Oratio Dominica.* Per orationem intelligit missæ sacrificium. ALBASP.

X. *Quæ aspera in Donatistas facta sunt, facta esse ex Dei voluntate, qui ea per Ezechielem falsis prophetis interminatus est.* — Quid si quamvis aspera, tamen (ut diximus ^a) cum voluntate Dei videntur esse commissa. Legimus enim in Ezechiele propheta, parietem dealbatum, cui Deus (18) comminatus est tempestatem, pluviam et (19) lapides petrobolos et accusationes: *Erunt (inquit) falsi vates qui ædificant ruinosum parietem, dicentes, pax, pax; et ubi pax (Ezech. xiii, 10)?* Recordamini, quomodo a vobis jamdudum matris (20) Ecclesiæ membra ab invicem distracta sunt. Non enim unamquamque domum semel seducere potuistis. Aut abiit uxor, et resedit maritus, aut parentes seducti sunt, et filii sequi noluerunt; aut stetit frater, sorore migrante; persuasionibus vestris divisa sunt et corpora et nomina pietatis, et non potuistis **67** prætermittere (21) quod legitimum est. Utiq; dixistis, *pax vobiscum*, cum Deus contra, *pax, et ubi pax?* hoc est dicere, quid salutas, de quo non habes? quid nominas, quod exterminasti? salutas de pace, qui non amas pacem ^b. Hi (inquit) ædificant ruinosum parietem, domus Dei una est. Qui foras exeuntes partem facere voluerunt, parietem fecerunt, non domum;

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. *ut dixi.*

^b Hæc supplevimus ex ms. S. G. quæ desunt in aliis mss.

^c Hæc non habentur in ms. S. T.

^d In mss. S. T. et P. S. necnon in editis habetur, *aut*

quia non est alter Deus, qui alteram domum inhabitet. Ideo parietem fecisse dicuntur falsi vates, in quo si jam fuerit collocata, (22) quicumque intraverit, foris est. Nec lapidem habere angularem unus paries potest, qui lapis est Christus, duos in se suscipiens populos; unum de gentibus, alterum de Judæis; qui nodo pacis jungit utrumque parietem. Nam quot comoda habet domus, tot incommoda paries; (23) domus inclusa custodit, tempestatem retundit ^e, pluviam diffundit, latronem aut feram bestiam ^d non admittit; sicut et Ecclesia Catholica omnes filios pacis gremio et sinu suo complectitur; contra paries, qui est ædificatus ruinosus, nec lapidem angularem sustinet, et januam sine causa habet, nec inclusa custodit; pluvia udatur, tempestatibus **B** cæditur; nec potest arcere latronem, nec venientem prohibet feritatem ^e. Paries de domo est ^f, sed domus non est, et pars vestra quasi Ecclesia est, sed Catholica non est, *et dealbat (inquit) eum*, hoc est quod vos solos sanctos æstimatis. Querimini vos sine nobis aliqua esse passos; ergo constat vos solos aliqua passos. Quia aliud est tempus pacis, aliud tempus persecutionis; si persecutionem putatis, dicite, quid vobiscum passæ sint universæ provinciæ,

furem aut bestiam; sed superfluum illud, cum latronis jam meminert.

^e In mss. S. T. et Ph. S. *furem.*

^f In ms. S. G. *Paries res de domo est.*

VARIORUM NOTÆ.

(18) *Qui comminatus est tempestatem, etc.* Accusationis nomen, quod hic sæpe repetit Optatus, tanquam ex propheta, neque in his qua ex eo profert hic, neque in toto illo, ut nunc legitur Ezech. capite, ullum vestigium. Græci tamen, quod Hebr. וְכַלְתֶּם וְכַלְתֶּם וְכַלְתֶּם (saltem hodie ita legitur) *καὶ περὶ τὰς καὶ συνελεθθήσεται μὲτ' ἐλέγχων*, unde fortasse Optatus, aut Interpres potius quem secutus est. Cætera etiam ex eodem capite, etsi magna varietas, sicut tamen illustriora, si cum Græci contenduntur. Sed hoc jam aliquoties monuimus, neque semper inculcandum est. Jam etiam illud monuimus, Optatum interdum verba aliqua sua interserere Scripturæ verbis, ut mox, *non sunt quæ dico, de luto aut pariete*, quod ipse quasi supplet. Quod autem sequitur, *hoc verbo, seducunt, videte cui parti competat*, ita intelligendum est: vel hoc uno verbo conjicite, cui reliquus totus locus competat; alioquin, *hoc verbum dicendum fuisset*. Etiam paulo ante, quod hic, *sed fundamentis suis se iterum reparavit*, mallem cum aliis editionibus: *sed de fundamentis suis, etc.* M. CASaub.

(19) *Lapides, petrobolos.* Id est, petrobolos. Sic alibi et in hac voce et aliis *v* vice *b* posita est. Savius pro Sabinus, Thevestina civitas pro Thebestina, et forte supra veneficium pro beneficio. INCERT.

(20) *Ecclesiæ membra ab invicem destructa.* Luge distracta, quomodo in editione secunda Fr. Balduini. INCERT. Ita restitutum.

Ibid. *Ecclesiæ membra ab invicem destructa sunt.* Concinnius legatur *ab invicem distracta sunt*, quam phrasim infra his libris illustrabimus. Acutum est id quod de falsis ovilibus, postea, *quicumque intraverit foras est*, et adhuc, *domus inclusa custodit, etc.* Domus comoda hæc sunt: custodire inclusa, pluviam corporibus arcere, latrones, hestias, fures, ne irrumpant munitis parietibus distinerent. Qui postremi

C apud Aristophanem ac Plautum *parietem* perfossores velut solemniter convicio appellantur. Quare vera prorsus est conjectura nostra, verbo *defendere*, non *diffundere*, hic opus habere sententiam. Adfuit deinde eruditissimus vir, qui notas nostras ad editionem secundam Balduini exactas in gratiam typographi edidit cum Optato, nos vero, mærentes scilicet, aceto nonnumquam perfudit castigatorio; qui cum apud Martialem legisset *tegularum* quoddam esse genus, quod effundere pluviam diceretur, ex eo poetæ loco, castigandam nostram conjecturam credidit. Sane extra rem. Nam Optatus de sine ipso domus tegendæ loquitur generali, Martialis de certa quadam specie ut dixi, tegularum, quæ in id comparata erat, ut pluviam conceptam certo loco effunderet. Verba Martialis lib. v:

Cum pluvias madidumque Jovem perferre negaret,

Et rudis hiberitis villa nataret aquis.

Plurima quæ posset subitos effundere nimbos

Muneribus venit tegula missa tuis.

D *Defendere* autem, arcere est. Vide Commentatorem Horatii lib. i, carm. 17: Nonium cap. 4, et quæ nos non uno loco notamus ad Claudianum. BARTH.

(21) *Quod legitimum est.* Cum per domos discurrerent Donatistæ ut simplices corrumpere, usurpatam et solitam salutandi formam, quæ apud Christianos frequentabatur, non prætermittent, dicebantque, *pax huic domui*, quare Prophetæ locus ad eos pertinebat. ALBASP.

(22) *Quicumque intraverit, foris est.* Acute et elegantius dictum de falsis ovilibus. INCERT.

(23) *Domus inclusa custodit, pluviam diffundit.* Minus necessaria est hic correctio Barthania, *pluviam defendit*: ut sit *defendere* pro *arcere*. Sed ante Optatum sic similiter locutus Martialis:

Plurima quæ posset subitos effundere nimbos,
Muneribus venit tegula missa tuis. INCERT.

in quibus Ecclesia Catholica est constituta? sed quia A non potuistis nisi seducere : et quæ sint verba seductionis vestræ ^c, omnibus notum est. Vestrum est dicere, *Attendite post vos* : vestrum est dicere, *Redimite animas vestras* : vestrum est dicere hominibus fidelibus et clericis, (27) *Estote Christiani*. Sed cum dicitis, *attendite post vos*, contra Evangelium facitis, ubi dictum est : *Nemo tenens manicam aratri, post se attendens, intrabit regna cælorum* (Luc. ix, 62). Et vultis scire quid meruit, qui post se attendit, et qui ante se? **68** recordamini Sodomorum fugitivos, Loth et uxorem ejus ^d : quæ post se attendens, in statuam salis mutata est (Gen. xix) : qui ante se prospexit, evasit. Quid est ergo quod dicitis, *Attendite post vos*? nam et cum dicitis, *Redimite animas vestras* : unde illas emistis, ut vendatis? (28) Quis est ille nescio B quis angelus ^e, qui (29) nundinas facit animarum, quas ante ejus adventum diabolus possidebat? has sanguine suo Christus Salvator noster redemit, Apostolo dicente : *Empti enim estis pretio magno*. Constat enim sanguine Christi omnes redemptos. Christus non vendidit quos redemit. Animæ emptæ a Christo non potuerunt vendi ^f, ut possint, sicut vultis, a vobis iterum redimi. Aut quomodo potest una anima duos dominos habere? aut numquid est alter redemptor? qui Prophetæ nuntiaverunt alterum esse venturum ^g? quis Gabriel iterum ad alteram Mariam locutus est? quæ virgo iterum peperit? quis virtutes novas aut alteras fecit? Si nullus est præter unum, qui redemit animas omnium credentium, quid est quod dicitis, *redimite animas vestras*? Jam illud quale est, quod hominibus christianis etiam clericis dicitis, *estote Christiani*? et (30) cum miraculo ^h quodam unicuique audetis dicere, *Cai Sei, Caiã Seia* ⁱ (31), adhuc paganus es, aut pagana. Eum qui ad Deum se

XI. *Donatistas seductores esse ostenditur.* — Et ne aliquis de hoc intellectu dubitaret, Deus addidit, dicens : *Non sunt quæ dico de luto, aut de latere, aut de pariete, sed de falsis prophetis, qui seducunt populum meum*. Hoc verbum, *seducunt*, (26) videte cui parti competat. Nobiscum erant omnes, nobis absentibus irruistis ^b : sed ut haberetis quos habere desiderastis,

LECTIONES VARIANTES.

^a Hæc tria, sub Ursacio, sub Gregorio, sub Operariis unitatis, non habentur nisi in ms. S. G.

^b In ms. S. G. *erupistis*.

^c In ms. S. G. *et quæ sunt seductionis vestræ*.

^d In ms. S. G. additur, *Molassadon*.

^e In mss. S. T. et P. S. *Quis est nescio qui angelus*. In

ms. S. G. *Quis est ille angelus* : utrumque nos jungendum esse duximus.

^f In ms. S. G. *distrahi*.

^g In ms. S. G. *Christum*.

^h In mss. S. T. et P. S. *admiraculo*.

ⁱ In tribus mss. *Gaisei, Gaiaëia*.]

VARIORUM NOTÆ.

(24) *Agitatus est paries, sed non cecidit, ut haberet pluvia, ubi operaretur*. Ita lege cum editione II Fr. Balduini. INCERT.

(25) *Ut habet pluvia ut operatur*. Legendum conieceram, *ut haberet pluvia ubi operaretur*, cum eandem scripturam confirmavit editio II Fr. Balduini. BARTH. Ita restitutum.

(26) *Videte cui parti competat*. Sic quidem legendum, nam perperam *videre* excussum est. INCERT.

(27) *Clericis, estote Christiani*. Orthodoxorum baptismum respuebant. ALBASP.

(28) *Quis est nescio quis angelus, etc.* Malus utique, id est, diabolus, qui animas nondum redemptas a Christo, possedisse mox dicitur. An eo respexit, quod Christus qui nos redemit, *Angelus fœderis*, Malach. iii; fuisse etiam hæreticos qui *Angelos creatores esse animarum* assererent, docet Augustinus, ubi de Seleucianis, seu Hermianis hæreticis, sed illud huc pertinere non puto. M. CASAUB.

(29) *Nundinas facit animarum*. Eleganter venditionem dixit, ut *πανάγορη τοῦ βίου* legere memini apud Nazienzenum. BARTH.

(30) *Et cum miraculo quodam unicuique dicere, Cai Sei*. Franciscus Balduinus edidit plenius, *Cai Sei, aut Caiã Seia, adhuc paganus es, aut pagana*. Ibidem : *Non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo de pluviis, de pace, etc.*, quæ continuis duodecim sequentibus paginis leguntur; desinentia D in hæc verba : *vindicavit Elias, vindicavit Phinees* : alieniore loco leguntur, et referenda sunt ad paginam 58, v. 22, quemadmodum ibi monuimus. His ita in suum locum transpositis, continuandus deinde sermo ad hunc modum : *et cum miraculo quodam unicuique dicere, Cai Sei, aut Caiã Seia, adhuc paganus es, aut pagana? eum qui ad Deum se conversum esse professus est, paganum vocas? etc.* INCERT.

(31) *Cai Sei, Caiã Seia*. Nomina sunt hæc vulgaria, quibus generatim hic et ille designatur. Unde et Tertullianus in Apologetico commemorat vulgare illud de Christiano : *Bonus vir Caius Seius*. Similem Donatarum ad Catholicos allocutionem refert S. Aug. l. II de Bapt., c. 7 : *Bonus homo esses si non esses traditor; consule animæ tuæ, esto Christianus* : ad quæ cum Optato pariter exclamat : *O improbam rebiem, cum Christiano dicitur, Esto Christianus! quid*

convcrum esse professus est, paganum vocas : eum qui vel a nobis vel a vobis, non in nomine nostro nec vestro, sed in nomine Christi tinctus est, paganum vocas : (32) (sunt enim qui et a vobis baptizati sunt, et ad nostram communionem postea transierunt ^a). Paganum vocas eum qui Deum patrem per Filium ejus (33) ante aram rogaverit ^b. Quicumque enim crediderit, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti credidit : et tu eum paganum vocas post professionem fidei. Si aliquis christianus (quod absit) deliquerit ^c, (34) peccator dici potest ; paganus iterum esse non potest. Sed hæc omnia vultis nullius esse momenti. Ac si tibi ipsi consenserit, quem seducis, unus consensus et (35) manus tuæ porrectio, et (36) pauca verba, jam tibi Christianum faciunt (37) de Christiano ; et ille vobis videtur Christianus, qui quod vultis fecerit, non quem fides adduxerit ^d.

XII. *Calumnia in Macarium conficta.* — Et si seductioni vestræ paulo tardius fuerit accomodatus assensus, etiam illa vobis argumenta non desunt : quibus quasi facile ^e etiam nolentibus, quod vultis,

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *a communione nostra minime recesserunt, et ut ipsos seducas paganos vocas.*

^b Hæc desunt in ms. S. G. In ms. S. T. *horam*, pro *aram*, irrepsit.

^c In ms. S. T. *Si aliquid Christianus (quod absit) unusquisque deliquerit.*

^d Hic finitur liber tertius in ms. S. G. et quæ sequuntur, habentur libro septimo. In mss. S. T. et P. S. sequentia usque ad illa verba, *Sed ut ad paulo ante dicta redeamus*, habentur hic, et repetuntur libro septimo ; sed pertinent ad huncce librum, suntque ejusdem argumenti ac præcedentia quibus connectuntur, quamquam exstant etiam libro vii, in ms. Colbertino.

^e Ita in ms. C. et in ms. S. T. lib. vii, et in ms. S. G. Hic

A suadere possitis : dum dicitis, dictum esse ex oro eorum, qui jamdudum in vestro collegio fuerant : **69** *quod qui gustaret aut acciperet de sacrificio* (38) *adventantis unitatis* ^f, (39) *de sacro gustare videretur*. Non negamus ab aliquibus esse hæc dicta, quos constat postea tota securitate (40) fecisse, unde paulo ante populos deterrebant : sed (41) alia ratio exegit ^g has voces, alia invitavit in factum. Nam ut hæc dicerent qui feruntur ista dixisse, opinio falsa, eorum aures et omnium populorum compleverat ^h. Dicebatur enim illo tempore venturos Paulum et Macarium, qui interessent sacrificio, ut cum altaria (42) solemniter aptarentur, (43) profferrent illi ⁱ imaginem (44), (45) quam primo in altare ponerent, et sic ^j sacrificium offerretur. Hoc cum acciperent aures, percussi sunt et animi, et uniuscujusque lingua in hæc verba commota est, ut omnis qui hæc audierat, diceret ^k : (46) *Qui inde gustat, de sacro gustat* : et recte dictum erat, si talem famam similis veritas sequeretur. At ubi ventum est a supradictis, nihil ^l tale visum est, ex eo quod fuerat paulo ante fama mentita ; nihil vide-

in ms. S. T. *quibus quale facile : in editis, quibus facile.*

^f In ms. C. *adventante unitate.*

^g Ita in ms. S. G. in ms. S. T. lib. vii, et in ms. P. S. In ms. C. et S. T. hic *exigii*, sed legendum, *exegii*.

^h Ita in mss. S. G. et C. In mss. S. T. et P. S. *oppleverat*.

ⁱ Ita in mss. C. S. T. lib. vii, et S. G. In ms. S. T. hic, et in ms. P. S. *illic*.

^j Ita in mss. C. S. T. lib. vii, et S. G. In ms. S. T. *hic*, et P. S. *sic*.

^k In ms. C. *Qui audierit hoc diceret.*

^l Delevimus particulam *et*, quæ est in mss. S. T. et P. S. non autem in mss. C. et S. G. quia superflua.

VARIANTIUM NOTÆ.

aliud dicitur, nisi nega te Christianum : aut ut habet editio postrema, *quid aliud docetur nisi negare se Christianum*. DU PIN.

(32) *Sunt enim qui a vobis*. Vocabant paganos non solum eos qui essent baptizati ab orthodoxis, sed etiam eos qui post baptismum a Donatistis acceptum ad communionem Orthodoxorum transierant. ALB.

(33) *Qui Deum ante aram*. Catechumeni ante aram non orabant, neque Deum Patrem vocabant : hoc fidelibus dumtaxat licitum erat. ALBASP.

(34) *Peccator dici*. Post baptismum quicumque peccat, potest dici peccator, non autem paganus. ALB.

(35) *Manus tuæ porrectio*. De absolute hæc accipienda esse videntur, eumque loqui de iis qui essent baptizati apud Donatistas : nisi dicas et hæc verba : *at si tibi consenseris*, ad eos referenda qui essent tincti apud Orthodoxos. ALBASP.

(36) *Pauca verba*. Oratio manus impositionem sequebatur. ALBASP.

(37) *De Christiano*. Antiqui non pluris faciebant peccatorem antequam poenitentia donatus esset, quam Ethnicum, eumque pro non Christiano habebant. Tertull. de Pudicitia : *Secunda te poenitentia excipiet, eris iterum de mæcho Christianus*. Quapropter hæc verba possunt et ad poenitentes et ad rebaptizatos referri. ALBASP.

(38) *De sacrificio adventantis unitatis*. De sacrificio Eucharistiæ quod celebraretur a presbyteris Macarii. ALBASP.

(39) *De sacro*. De cibis immolatis in sacrificiis deorum. ALBASP.

(40) *Fecisse*. Interfuisse Missæ, et de Eucharistia sumpsisse. ALBASP.

41 *Alia ratio*, Quam postea exponit, nempe de imagine. ALBASP.

42 *Solemniter aptarentur*. Vide quemadmodum altaria solemniter præpararentur quando sacrificium celebrandum erat. ALBASP.

(43) *Profferrent illic imaginem*, etc. Hunc locum de *labaris* imperatorum interpretatur quoque Baronius in Annal. nihil ille tamen aliud affert, quam quod Balduinus in notis. Cæterum, qui plura de istis, seu ritu, seu voce cupiet, eaque certe, si quæ alia scitu dignissima, singulare hujus ætatis decus Claud. Salmasium in Augustæ hist. scriptores adeat. De iisdem exstat et integrum caput in lib. Caroli M. contra imagines lib. iii, c. 15, cujus argumentum est : *contra eos qui dicunt, si enim imperiales imagines et effigies emissas in civitates et provincias obviabunt populi cum cereis et thymianatibus non cera perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem*, etc. M. CAUSAUB.

(44) *Profferrent illi imaginem*. Imperatoris scilicet. Nam imperatores pagani imagines seu statuas suas in provincias et civitates mittere consueverant, quas populi religiose excipiebant et colebant. At christiani imperatores morem hunc sustulerunt. Donatistæ, ut horrorem sacrorum quæ celebrabantur a Catholicis incuterent, fingebant effigiem imperatoris Constantis in eorum altaribus poni consuevisse dum sacrificium celebraretur, quo nihil odiosius apud Christianos excogitari poterat. DU PIN.

(45) *Quam primo in altari ponerent*. Alii Dei imaginem. ALBASP.

(46) *Qui inde gustat*. Qui gustaret de Eucharistia

runt oculi Christiani quod horrent : nihil probavit aspectus ex iis, quibus perturbatus erat auditus. Visa est puritas, et (47) ritu solito solemnitas consuetudo perspecta est^a : cum viderent divinis sacrificiis, nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum. (48) Pax a Deo commendata, (49) volentibus placuit : quare nullus eorum debet argui, qui de collegio vestro ad pacem transitum fecit : qui fuerant sinistra^b opinione turbati, simplici ac pura veritate firmati sunt. Nec dicatur de amaro fecisse dulces, aut de dulci amarum. Amaritudo, quæ de falsitate vide-

batur fuisse nuntiata, in simi opinionis resedit ac remansit^c ; veritas perspecta oculis, dulcedinem suam in se habens, a falsæ opinionis limitibus separata est. Ergo nec de amaro factum est dulce, nec de dulci amarum ; (50) quia et aliud et extra est quod est visum, et longe fuerat quod videbatur^d auditum^e. Quare vides sine causa fecisse convitium, fingens pro arbitrio quod voluisti, ut Macarium et Taurinum lacerares. Perdidisti quod sapiens videris, dum sensus tuos invidia depravavit, et intelligendi tibi aditus^f clausit^g.

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. lib. vii, et P. S. *perfecta est.*

^b Ita in mss. C. et S. G. In ms. S. T. hic *in ista* : at lib. vii, *sinistræ puritas*, et ita etiam in ms. P. S.

^c Ita in mss. C. S. G. S. T. et P. S. lib. vii. At in mss. S. T. et P. S. hic, *sed dicta aut seducta remansit.*

^d Hic fluitat liber tertius in mss. S. T. et P. S. Quæ sequiebantur in editis : *Sed ut ad paulo ante dicta redeamus*, etc., quæ clauduntur his verbis, *nostrum non potestis damnare iudicium*, habentur lib. vii, in omnibus mss. Quia tamen ad argumentum huius libri tertii pertinent, suntque ejus velut appendix, hic in editis adjecta sunt : at tamen non videntur ad hunc librum pertinere : causam enim Ma-

carii alio modo tractat auctor ac in præcedentibus, et novam retundit Donatistarum rationem, supponens Macarium quem hoc in libro in excusarat, non esse innocentem. Quare mss. auctoritatem secuti, ablegavimus hæc ad librum septimum, qui continet hujusmodi additamenta. At hic addidimus conclusionem huius libri quæ a loco suo avulsa exstabat in fine libri quarti in mss. S. G. et P. S. *Quare vides*, etc.

^e In ms. S. G. *auditus.*

^f In mss. ad finem libri tertii pro more habetur, *Explicit liber tertius*, et in ms. S. G. additur *sancti Optati.*

VARIORUM NOTÆ.

oblata super altare ; in quo posita esset illa imago. ALBASP.

(47) *Ritu solito.* Ritu Christianorum. ALBASP.

(48) *Pax a Deo commendata*, etc. Alludit ad ista Evangelii quæ jam supra protulit, *pax hominibus in terra bonæ voluntatis* (Luc. ii, 24). *Homines bonæ voluntatis*, Optatus (quod est magis Latinum) *volentes seu volentibus* (neque enim Hebraismi illi veniebat in mentem) expressit. Male igitur qui aliter explicant. Cæterum hanc Veterum et Vulgatæ hodieque lectionem non immerito doctus interpres, non modo laudat, sed et amplecti se paratum profitetur in commentariis. ALBASP.

(49) *Volentibus placuit.* Amantibus : desiderantibus ; volens in antiquis ponitur pro amico, pro desideranti, pro benevolente : Virgilius, *populo dare jura volenti*, hoc est, obtemperanti : Salustius, *pariter volentes*, pariter amici. ALBASP.

(50) *Quia et aliud et extra est, quod est visum*, etc. Non opinor aliud vult Optatus his verbis, quam quod planius et communius dicere potuit, aliud longe visum esse, est, quam quod auditum fuerat. Quod si quis tamen ultra magis acutum quidquam, ex illo *extra est* eruturus est, quia prius *veritatem dulcedinem suam in se habere* dixit, minime prohibeo. Illud multo majoris est momenti, quod cum in his verbis finis libri tertii ab omnibus hactenus constitutus sit, ego multa porro deesse comparatis editionibus, quod nec Albaspinaus omisit, comperi. Et desunt quidem omnino in secunda hac et meliori Balduini editione ; quod an consulto consilio ab eo factum sit, an casu acciderit, ex ejus verbis haud satis intelligas. At ille quidem, quod ex lib. iii, temere de causa Macarii, lib. vii, repetitum erat delevisse. Quod sane ab illo merito factum esset, si modo tantum debuisset, quantum temere repetitum fuerat, jamque suo loco exstabat, transtulisset autem, quod alieno loco redundabat, proprio autem desiderabatur. Cur autem quidquam omnino deleteret, ut jam nullibi, neque tertio, neque septimo libro, pars eorum non poenitenda, quæ e iii, in vii male traducta fuerant, conspiceretur, causa nulla fuit, vixque potero (quocumque casu

acciderit) ab illo volente ac prudente factum esse. Nam si ut adulterina rejecisset, hoc saltem monitum fuisse lectorem oportuit, ac tam rigidi iudicii causas additas. Sed quas quisquam causas afforret, cur adulterina suspicaretur ? Nullas omnino, quod sciam. Cur totus liber septimus aliquando suspectus esset, hæc causa fuit, quod Hieronymus in Catal. sex dumtaxat Optati libros commemorat. Optatus ipse præterea lib. i ubi singulorum librorum argumenta proponit, non amplius sex meminit. Atqui idem Optatus, cur plura quam initio statuerat, scribere coactus sit, docet ipse principio lib. vii, ut nullius omnino momenti sit argumentum. Quod Hieronymus autem sextantum meminit, ego quoque plures non fuisse, persuasum habeo ; et quem septimum nunc vocamus, appendicem dumtaxat sexti et ultimi fuisse libri. Nam pauca fore quæ additurus erat, prædicit ipse statim initio. Cum tamen hæc appendix, seu additamentum, in eam molem excrevisset, quæ ex prioribus libris nonnullos æquaret, imo superaret, hinc puto factum, quod et ipsum libri nomen obtinuerit. Sed ne hoc quidem magni momenti, sive librum, sive appendicem libri vocemus, modo constat esse Optati ; de quo neminem qui Optatum sedulo legerit, et utrumque diligenter contulerit, dubitaturum existimo. Præcipue cum causa, cur quis fingeret, et falso, non dico nomine (quod facile potuit accidere) sed stylo, et imitanda tanta cura et solertia oratione mentiretur, ac falleret (quod non æque fuit facile) nulla fuerit. Nam Donatistas, quos unos suspicari non immerito possemus, cum quod hinc accipere, quoque suam causam juvare possent, nihil omnino sit : cum toto libro nihil tale, quod ab iis proficisci potuerit ; quis sanus illos suspicetur ? Si autem non illos, multo minus alios, quorum multo minus interfuit. Cum igitur septimum librum Optato etiam Balduinus asseruerit, hoc tertii libri ἀποσπασμάτων septimo libro temere adsumtum, non fuit cur eo nomine repudiaret. Omnino igitur non debuit prætermitti. Quia tamen Balduini editionem exhibituros nos promisimus, malimus quod in illa male prætermisum est, notis nostris inserere. M. CASAUD.

71 LIBER QUARTUS.

In hoc quarto volumine indicio Dei ostenduntur qui sint hoc tempore peccatores; et quia Deus per Jeremiam prophetam Judeis irascitur, non Christianis; et quia idola sunt lacus detriti, non Macarius aut Taurinus, sicuti Parmeniano visum est.

I. Argumentum hujus libri.—Ate nobis, frater^a Parmeniane, (1) de petito milite frustra calumniam factam esse, aperte dilucideque monstratum est. Etiam illud discite, quod dixisti de oleo et sacrificio peccatoris, ad vos potius pertinere: non enim ille debet esse peccator, quem vos volueritis. Nam et nos vestram⁽²⁾ præsumptionem possumus imitari, et dicere, vos esse peccatores. Sed facessat ex utraque parte præsumptio^b: nullus nostrum humano iudicio alterum damnet. (3) Dei est nosse reum, illius^c ferre sententiam. Taceamus omnes homines: solus Deus indicet peccatorem, cujus sacrificium sit (4) canina victima, et cujus oleum ungi desideranti (5) ingerat metum^d.

II. Donatistas esse fratres Catholicorum.—Hujus rei apertissimam veritatem, Parmeniane frater, agnosce. Si tamen hoc nomen fraternitatis frequenter a me dictum, libenter audire dignaris: fac, ut tibi sit fastidiosum; tamen nobis est necessarium, ne forte juxta probationem^e hujus nominis, tacendo rei esse videamur. Si enim tu non vis esse frater, ego esse incipio impius, si de nomine isto taceo. Estis enim fratres nostri, et nos vestri, propheta dicente: *Nonne vos unus Deus creavit, unus pater genuit* (Malach. II, 10)? Non enim potestis non esse fratres, cum omnibus dictum sit: *Dii estis, et filii altissimi omnes* (Ps. LXXXI, 6). Et nos et vos qui præceptum unum accepimus, in quo dictum est: *Ne vocetis vobis quemquam patrem in terris, quia unus est Pater vester in cælis* (Matth. XXIII, 9). Salvator noster Christus solus natus est Filius Dei: sed et nos et vos filii Dei uno modo facti sumus, sicut in Evangelio scriptum est: *Veni Filius Dei; quotquot* 72 *eum receperunt,* C

dedit eis potestatem, ut filii Dei fierent qui credunt in nomine ejus (Joan. I, 2). Nos et (6) facti sumus et dicimur: vos et facti estis et non dicimini, quia pacifici esse non vultis, nec audire ipsum Filium Dei dicentem: *Felices pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur* (Matth. V, 9). Christus veniens, Deum et hominem revocavit in pacem: *Et fecit ambos unum, tollens medium septem parietis* (Ephes. II, 13). Vos nobiscum, id est, cum fratribus, pacem habere non vultis. Non enim potestis non esse fratres, quos iisdem sacramentorum visceribus una mater Ecclesia genuit, quos eodem modo adoptivos filios Deus pater excepit. Unde hujus temporis præscius Christus, quia futurum erat ut a nobis hodie discordaretis, talia dedit orandi mandata, ut (7) vel in oratione unitas remaneret, (8) ut preces jungerent, quos discrepaturæ fuerant partes^f. Oramus pro vobis, quia volumus; et vos pro nobis, et cum non vultis: aut dicat unusquisque vestrum: Pater meus qui in cælis es, et panem meum quotidianum da mihi hodie, et dimitte mihi peccata, quomodo et ego debitori meo. Igitur si quæ mandata sunt, mutari non possunt; videtis nos non in totum ab invicem esse separatos, dum et nos pro vobis oramus, volentes; et vos pro nobis oratis, et si nolentes. Vides, frater Parmeniane, sanctæ germanitatis^g vincula inter nos et vos, in totum rumpi non posse.

III. Donatistas peccatores esse.—Jam peccator querendus est, cujus potuit (9) vel oleum timeri, vel sacrificium repudiari. Cesset humana suspicio, utriusque partis præsumptio^h sileat; quis sit peccator solus indicet Deus. Legimus (10) in XLIX psalmo sub

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. *frater nobis*.

^b Hunc locum restituumus ex ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. necnon in editis perperam omnino, *facite ex utraque parte*.

^c In ms. S. G. *judicis est*.

^d In ms. S. G. *cujus oleum videatur esse timendum*.

^e In ms. S. G. *tot probationes*.

^f In ms. S. G. *discreturi fuerant parietes*.

^g In mss. S. T. et P. S. necnon in editis, *sancta gemina*: minus bene.

VARIORUM NOTÆ.

(1) *De milite*. In tertio libro egit de unitate facta per Macarium. ALBASP.

(2) *Præsumptionem*. Se sanctos jactabant Donatistæ, atque ex sua sanctitate sacramentorum effectum pendere. ALBASP.

(3) *Dei est nosse reum, illius ferre sententiam*. Mendum Typographicum ejice, et lege cum editione Fr. Baldolini, *nosse rerum*. INCERT.

(4) *Canina victima*. Paulo post quasi victimet canem. ALBASP. Respicit Optatus ad legem quæ exstat Deut. XXIII, 18: *non offeres pretium canis in domo Domini Dei tui; quamvis de cynædo videatur potius intelligenda quam de cane*. CLEMICUS.

(5) *Ingerat metum*. Peccatorum oleum metum incutit; Dei autem exultationem. ALBASP.

(6) *Facti sumus et dicimur*. Schismatici facti sunt, sed non dicuntur fratres, quia a matris uberibus avulsi sunt. ALBASP.

(7) *Ut vel in oratione*. Unitas remanet in Oratione

Dominica, quia cum dicimus *Pater noster*, mentionem facimus de omnibus his qui eundem habent Patrem, et cum iis communicamus, ideo unitas et fraternitas remansit in illa oratione. Deinde oramus pro vobis, quia quando dicimus *dimitte nobis*, eos omnes intelligimus qui ab eodem patre originem duxerunt et Christiani facti sunt. ALBASP.

(8) *Ut preces jungerent, quos discrepaturæ fuerant partes*. *Discrepare* in activa potestate usurpavit. INCERT.

(9) *Vel oleum timeri*. Quia dicit Scriptura, *peccatoris oleum non intingat caput meum*. ALBASP.

(10) *Quadragesimo-nono psalmo*, etc. Quod in Hebr. לֹדֶה *Selah*, Græci plerumque διάψαλμα . Id autem alterius quasi sensus exordium multi credidere, teste Hieronymo. Quod et August. in psalm. IV aliique testantur. Inde aliquando pro parte psalmi, quamvis in toto nullum *Selah* aut diapsalma. Illic tamen hodieque in quibusdam exemplaribus diapsalma reperiri

secundo diapsalmate, Spiritum Sanctum dixisse: *Peccatori autem dixit Deus* (Ps. XLIX, 16). Hoc loco advertenda est tota mentis intentio, et videndum, quis sit peccator. (11) Si enim post quod lectum est, *peccatori autem dixit Deus*: verba hujusmodi sequerentur, et diceret: tulisti arma, processisti castris, stetit contra hostes in acie: timendum erat militi, quia potuit ipse videri peccator. Aut si diceret: comparasti merces, peregrinatus es, egisti nundinas, lucri causa quod emeris vendidisti: timendum erat negociatori, quia potuit ipse videri peccator. Aut si diceret: fabricasti navem, struxisti funibus, ornasti velis, opportunos ut navigares captasti ventos: (12) timendum erat nautæ, quia potuit ipse videri peccator. Aut post quod lectum est: *Peccatori autem dixit Deus*: si sequerentur hæc verba: dissensio et schisma tibi displicuit, concordasti cum fratre tuo, et cum una Ecclesia quæ est in toto orbe terrarum, (13) communicasti septem Ecclesiis et (14) memoriis apostolorum, amplexus es unitatem: si hæc subsequens lectio contineret, nobis timendum erat, nos esse potuimus peccatores. Cum autem dicit Deus: *Ad quid exponis justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum? tu autem contempsisti disciplinam, et abiecasti sermones meos retro: sedens adversum fratrem tuum, detrahebas, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum. Videbas furem, et currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas* (Ps. XLIX, 16). Hæc ad vos dicta sunt omnia. Excusate vos ab his omnibus, si potestis.

IV. *Donatistæ disciplinæ contemptores.* — A vobis

^a In mss. S. T. et P. S. *servasse.*

testantur viri docti. Alterum autem cum jam versu 6, (non enim sequendi qui tollunt, cum sit et in Hebr.) præcesserit. Ideo fortasse dictum ab Optato, hic est, *sub sec.* etc. M. CASaub.

(11) *Si enim post electum est.* Pro *electum* mavult Barithius *delectum*. Interest enim *militem deligi* atque *eligi* dicas. Cum *delectus* ei rei sit familiare verbum: illud alterum temere de militibus non reperias. Fr. Balduinus edidit, *si enim postquam lectum est.* INCERT.

(12) *Timendum erat nautæ.* Lege exigente sensu et fide jubente eodem libro. *naturæ.* Si quidem *naturæ* hic prodigiose editum. INCERT.

(13) *Communicasti septem Ecclesiis.* Christianis Asiæ. ALBASP.

(14) *Et memoriis Apostolorum.* Et reliquiis B. Petri et Pauli: quæ communio necessaria est ut quis sit in unitate Christiana. ALBASP.

(15) *Tu repudiasti pacem,* etc. Auctiores hic priores editiones integra periodo: *In Evangelio legitur, pax hominibus in terra bonæ voluntatis. Tu nec voluntatem bonam vis habere, nec pacem: non est contemnere disciplinam? Item in Psalm.,* etc. Haud dubium quin sit Optati, neque difficile est conjicere, quæ causa fuerit omittendi. M. CASaub.

(16) *In Evangelio legitur.* Hæc ex editione Germanica addimus; et bene, ni fallor. ALBASP.

(17) *Honoribus expoliastis.* Sine causa et absque crimine episcopus deponitis: quod non minus crimen erat, quam innocentem ad penitentiam cogere; utriusque enim tollitur gradus et pars quem habebat in corpore Christi. Adde ex D. Cypriano episcopatum

enim contempta est disciplina: ut quid recitas Testamentum, qui Testamento non servis, in quo descripta est disciplina, quam servare non vultis? Non enim potestis dicere, vos eam servare ^a, contra quam militatis. Deus dicit: *Quære pacem, et consequeris eam* (Ps. XXXIII, 15): (15) *Tu repudiasti pacem: non est b contemnere disciplinam?*

73 In Evangelio legitur (16): *pax hominibus in terra bonæ voluntatis* (Luc. II, 14): tu nec voluntatem bonam vis habere nec pacem: non est contemnere disciplinam? Item in psalmo cxxxii legitur: *Ecce quam bonum est, et jucundum, habitare in unum: in unum habitare cum fratribus non vis: non est contemnere disciplinam?* Christus dicit in Evangelio: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum lavandi* (Joan. XIII, 10): tu rebaptizando iterum lavas: non est contemnere disciplinam? Deus dicit: *ne tetigeritis Christos meos, neque in prophetas meos manus miseritis* (Ps. CIV, 15): vos tot sacerdotes Dei (17) honoribus expoliastis: non est contemnere disciplinam? Christus dicit: *inde scio quia discipuli mei estis, si vos invicem diligitis* (Joan. XIII, 34): odio nos habetis, fratres utique vestros: nec apostolos imitari voluistis, a quibus etiam negator dilectus est Petrus: non est contemnere disciplinam? Exponis justificationes Dei, et assumis Testamentum ejus per os tuum: Testamentum recitas, et Testamento non servis, in quo descripta est disciplina: quomodo dicis: quære pacem, cum non habeas pacem?

V. *Donatistæ calumniatores, detractores, scandalorum auctores.* — (18) *Electi estis, qui sedentes po-*

LECTIONES VARIANTES.

^b In ms. S. G. *uique hoc est:* et ita deinceps.

VARIORUM NOTÆ.

divinum honorem esse. Epist. 5 lib. IV. *Divini honoris societate conjunctas.* ALBASP.

(18) *Electi estis qui sedentes,* etc. Scribe *lecti estis:* quod valet, scriptum porro est de vobis, aut aliquid simile: *lectum* enim pro *scriptum* cum de sacris scriptoribus loca proferuntur, et lectio κατ' ἔροχην, pro quavis sacræ Scripturæ περιόχῃ, sive περιόχῃ (capitulum vocant Tertull. et alii) tam frequens est in his et similibus libris, ut nihil frequentius esse possit. Notum ac tritum est, quid Nehem. VIII, 8, non pauci מִקְרָא mikra exponant, vel quid ea voce Hebræi doctores vulgo designent. Eadem ratione et Alcoranum dici multi autumarunt. Sed Thomas Erpenius, in cujus excellentissimi viri immatura morte tantam fecerunt jacturam literæ Orientales, quantum ullæ umquam in unius hominis morte literæ, doctissimos quosque Arabes dissentire, et ab alia quamvis ejusdem radicis significatione derivare, notavit in notis ad histor. Josephi Patriarch. Hanc sententiam doctissimus Salmasius in admirando Plinianarum exercitationum opere, non laudat modo, sed et Græcorum testimoniis ita confirmat, ut res jam minime controversi debeat. Sed quia admirandi illius operis mentionem me contigit hic facere, ingratus sum nisi hoc ipso loco ejus auctori, viro humanissimo et de tota republica literaria meritissimo, gratissimas agam gratias, cujus munere tanti thesauri composum factus. Sed ut ad Optatum redeamus, ut hic *electi* pro *lecti*, etiam in hac optima, ita in prioribus editionibus, eodem errore *electum* pro *lectum* legebatur. Ubi enim ante unam aut alteram paginam: *Si enim postquam lectum est, priores ultima Baldui-*

pulum doceatis (19), et detrahitis nobis, utique fratribus vestris. Quoniam (sicut supra dixi) una nos mater Ecclesia genuit, unus nos Deus pater excepit; et tamen scandala contra nos ponitis, mandando singulis, (20) ne nos saluent: ne a nobis (21) dignationem accipiant (22). Considerate verba superbæ vestræ: considerate tractatus: considerate mandata: actus quoque vestros revoluite^a. Nullus vestrum **74** est, qui non convicia nostra suis (23) tractatibus misceat: (24) qui non aliud (25) ininitet, aliud

^a Hic in mss. et in editis habentur hæc verba: *Invenietis oleum vestrum timuisse, qui rogabat*; sed non suo loco: nec enim cohærent cum præcedentibus et sequentibus,

LECTIONES VARIANTES.

iusque omissis series orationis optime se habet.
^b In mss. S. T. et P. S. *infigitis*.

VARIORUM NOTÆ.

niana exhibebant, si enim post electum est. Et quia de militibus nescio quid sequitur, pro *electum, delectum* corrigi eo loco voluerunt nonnulli, et mira nescio quæ de *delectu militum* comminiscuntur: quorum ineptiis optime carere potuimus, si per N. L. et typographos parisienses liceret. Quod autem ait Optatus, *lecti estis qui sedentes populum doceatis*, non ita intelligendum, quasi hoc ipsum de iis ac totidem verbis esset scriptum. More enim suo quasi supplet et interpolat verba Scripturæ ut proposito suo accomodet, q. d. *Lecti estis, qui sedentes* (quando nempe populum docetis; concionamini, quod sedentes utique pro more tractantium facitis, detrahitis nobis, etc.

M. CASAUB.

(19) *Electi estis qui sedentes populum doceatis*. Nam, ut ait modo Optatus, *populus in Ecclesia non habet sedendi licentiam*. Hoc solis antistitibus qui populum docebant erat concessum in Ecclesiis Africanis, ut præter Optatum docet Augustinus l. l. homil. hom. xxvii, tract. 19 et 112 in Joannem, in expos. Ps. cxlvii, et alibi passim. Nihilominus alia consuetudo obtinebat in quibusdam transmarinis Ecclesiis, ut discimus ex eodem Augustino, l. de Catech. rudibus, c. 13, ubi consulit iis qui docent alios, ut aliquando eis *oblata sessione succurrant, quamquam, inquit, sine dubitatione melius fiat ubi decenter fieri potest, ut a principio sedens audiat, longeque consultius in quibusdam Ecclesiis transmarinis, non solum antistites sedentes loquuntur ad populum, sed ipsi etiam populo sedilia subjacent*. Alius ergo mos erat quarundam saltem Ecclesiarum transmarinarum, alius Africanarum: in illis non solum antistites loquentes sedebant, sed et auditores: in his vero e contra soli antistites sedebant cum populum alloquebantur; populus vero stans audiebat. Attamen S. Augustinus homil. 26, supra laudata, testatur: *se in gratiam eorum qui aut pedibus dolebant, aut aliqua corporis inæqualitate laborabant, consilium dedisse et quodam modo supplicasse, ut quando aut passiones prolixæ aut certæ aliquæ lectiones longiores legebantur, qui stare non poterant, humiliter et cum silentio sedentes attentis auribus audirent quæ legebantur*. DU PIN.

(20) *Ne nos saluent*. Christiani olim et domi, et per vicos, et in Ecclesia osculo sese salutabant.

ALBASP.

Ibid. *Ne nos saluent: ne a nobis dignationem accipiant*. Dignatio quid olim fuerit non opus est dicere; a posterioris ævi et cum ævo declinantis latinitatis Scriptoris, pro *humanitate* seu *facilitate* solet accipi. Unde quod a Veteris et germanæ eloquentiæ Principe dictum est: *qui dignitate Principibus excellit, facilitate par infimis videtur*. A Sidonio Apoll. ita expressum est, *dignitate clarus, dignatione communis*. Lib. i epist. ix, et in lib. vii, ad Fontelum Papam sive episcopum: *Cum sitis opinione magni, gradu maximi, non tamen estis vos amplius dignitate, quam dignatione laudandi*. Hinc et de quovis officio, quod

A explicet. (26) *Lectiones dominicas incipitis, et tractatus vestros ad nostras injurias explicatis*: (27) *profertis Evangelium, et facitis absenti fratri convicium*: (28) *auditorum animis infunditis odia, inimicitias* (29) *docendo suadetis*; hæc omnia dicendo, contra nos scandala ponitis. Ergo unicuique vestrum dictum est: *sedens adversus fratrem tuum detrahebas, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum*. Dum peccatorem arguit, et sedentem increpat Deus, specialiter ad vos dictum esse constat, (30) non ad po-

B testandæ humanitatis invicem præstamus et exhibemus. Symm. l. ix, epist. 63: *Sed licet me officii ordine et dignatione præverteris, in posterum tamen, nequaquam residem judicabis*, etc. S. August. Confess. lib. vi, c. 2, de matre: *Sed illa cum attulisset canistrum cum solemnibus epulis prægustandis atque largiendis, plus etiam quam unum pocillum pro suo palato satis sobrio temperatum, unde dignationem sumeret, non ponebat*. Alii ediderunt *indignationem sumeret*, quod verius esse puto, si disjunctim legatur, in *dignationem*. Noster hoc loco, ni fallor, pro osculo, ut ipse videtur post aliquot lineas exponere, ubi hæc iterum pluribus verbis. M. CASAUB.

(21) *Dignationem accipiant*. Dignatio apud antiquos pro gratia accipitur. Cyp. lib. i, epist. 6. Cum igitur aliquem oscularentur, vocabant hoc gratiam et communionem facere, quam cum orthodoxi habere nollent cum Donatistis, osculi officium repudiabatur.

ALBASP.

(22) *Dignationem accipiant*. Dignatio hic humanitatis officium. Symm. l. ix, ep. 63, *sed licet me officii ordine et dignatione præverteris*, etc. DU PIN.

(23) *Tractatibus*. Episcoporum sunt in Ecclesia sermones et Evangelii explicationes. Cyp. epist. xlvi, lib. iv: *Nec tractantes Episcopos audiat*. ALBASP.

Ibid. *Nullus vestrum est, qui non convicia nostra suis tractatibus misceat. Convicia nostra*, pro iis dixit quæ in nos jactata debebat proferre. INCERT.

(24) *Qui non aut aliud ininitet, aut aliud explicet. Initiare est incipere*. Sic infra: *ministeria initianda et ordinanda*. INCERT.

(25) *Ininitet*. Incipiat. ALBASP.

(26) *Lectiones dominicas*. Per Evangelii lectionem incipitis, sed mox ea ommissa ad convicia transitis.

ALBASP.

(27) *Profertis Evangelium*. Sensus: Evangelium pacis profertis, et odia seminatis. ALBASP.

(28) *Auditorum animis infigitis odia*, etc. Putavi aliquando legendum: *inimicitias suadendo docetis*. Barthius excidisse vocem *docetis* censet, quæ necessario sit reponenda hoc modo, *inimicitias suadendo docetis, docendo suadetis*. Fr. Balduinus edidit: *auditorum animis infigitis odia, inimicitias docendo suadetis*. INCERT.

(29) *Docendo*. Prædicationes fiebant ut populus doceretur. ALBASP.

(30) *Non ad populum qui in Ecclesia*, etc. Aliquando, fateor, torsit me hic locus. Nam si quis hinc ἀπλῶς iret conclusum, populo olim, sive laicis in Ecclesia non licuisse sedere, multa in mentem veniebant, quæ possent opponi. Tandem commode occurrit Augustini locus, qui ut mihi, ita spero, lectori abunde satisfaciet, et omnes ex Optato tenebras dispellet. Augustinus igitur de Catech. rud. c. 15, ubi *oblata sessione tædio audientis succurrendum* suavit, addit mox: *Quamquam sine dubitatione melius fiat, ubi decenter fieri potest, ut a principio sedens au-*

pulum, qui in Ecclesia non habet (31) sedendi licentiam. Vides ergo procul dubio vobis imputari debere cum dicit Deus : *sedens adversus filium matris tuæ, ponebas scandala.* (32) Unam matrem nos habere jam toties comprobavi : nec vos negare potestis, qui contra nos scandala ponitis, dum aliqui vestrum et (33) non intellectas proferunt lectiones : ut auferant etiam illud, quod inter omnes solet esse commune, salutationis videlicet officium. Nam et vos ipsi aliqui (34) in perfunctoria salutatione oscula denegatis solita : et docentur multi, (35) ne ave dicant cuiquam nostrum : et videntur sibi hoc de lectione, sed non intellecta, mandari, ignorantes de quibus apostolus hoc dixerit : *cum his nec cibum capere : ave illi ne dixeritis : serpit enim eorum sermo velut cancer* (I Cor. v, 14; II Joan. 10; II Tim. II, 17). Dixit hoc de hæreticis, quorum cœperat illis temporibus vitiosa esse doctrina : qui subtili seductione verborum, morbis obscure serpentibus corrumpere fidei sanitatem; ut Marcion, qui ex episcopo apostata factus, inducebat duos Deos et (36) duos Chris-

atos; ut Praxeas^a, qui argumentabatur Patrem passum esse, non Filium; ut Valentinus, qui conabatur carnem Christo subducere. Horum est sermo, qui habuit cancer^b ad fidei membra vexanda. (37) Talis sermo est et (38) Scorpiani^c hæretici (39), qui 75 negabat debere esse martyria : scilicet venena sua sibi servant, nec eorum relatio auditorum intellectus simplices vel leviter vexet. Hujus igitur sermo est, qui vitandus est, ne serpat sicut cancer. Dictum est hoc et de Ario, qui conabatur docere Filium Dei ex nullis substantiis factum esse, non ex Deo natum : cujus doctrina, nisi in Nicæno concilio a trecentis decem et octo episcopis dissiparetur, pectora multorum sicuti cancer intraverat. Dictum est hoc de Photino præsentis temporis hæretico, qui B Filium Dei ausus est dicere, tantummodo hominem fuisse, non Deum. Potuit hoc et de vobis dici, quia vester sermo animis et auribus aliquorum non leve intulit cancer. Vester enim sermo est, quem ad pacis filios habetis; dum dicitis : *peristitis, attendite post vos; peribit anima vestra; quamdiu (40) vos tenetis?*

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. omnibus et in editis hic habetur *Ebion* pro *Praxeas*. Sed erroris istius, Patrem passum esse, auctor fuit *Praxeas* non *Ebion*. *Praxeas* etiam nominatur ab Optato, l. I. Et l. v in mss. S. T. et P. S. pro *Ebione* legitur *Praxeas* : apud *Praxeam Patripassianum, qui ex toto Filium negat, et Patrem passum esse contendit*. Ex his restitimus *Praxeam* pro *Ebione*, quamquam hoc loco mss. co-

dicam auctoritate destitit. Forte in his ommissa est una aut altera linea, et legendum, *ut Ebion qui Christum dicebat esse verum hominem : ut Praxeas qui argumentabatur Patrem passum esse.*

^b In ms. S. G. *quem habuit cancer*. In editis, *qui habuit cancerum*.

^c In mss. S. T. et P. S. *Corpiani*.

VARIORUM NOTÆ.

diat. Longeque consultius in quibusdam Ecclesiis transmarinis, non solum antistites sedentes loquuntur ad populum, sed ipsi etiam populo sedilia subjacent, etc. Tam clara luci non est quod addam. Illud modo ne quis hæreat, *transmarinas Ecclesias* appellari ab Augustino Afro, quæcumque tum erant Occidentis Ecclesie. Optatus, lib. II, universi orbis populos, in Africanos, Orientales ac Transmarinos dividit. Plura de hujus vocis usu congestit eruditissimus Justellus ad Can. Eccl. Afr. M. CASAUB.

(31) *Sedendi licentiam*. Episcopi et presbyteri jus sedendi in Ecclesia habebant; non autem plebs, quæ stando, aut genibus flexis orabat : unde apud antiquos sacerdotum vocatur, *honor concessus*. ALBASP.

(32) *Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, etc.* Scribe : *Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, nisi tamen melius, Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, nec vos negare potestis, qui contra nos sc., etc.* M. CASAUB. Ita restitulum.

(33) *Non intellectas*. Loca Scripture quæ perpetam explicant. ALBASP.

(34) *In perfunctoria*. In civili salutatione : non solum Christianam salutem, sed etiam civilem nobis denegatis. ALBASP.

(35) *Ne ave*. Osculum et bona verba dabant. ALBASP.

(36) *Duos Christos*. Hunc locum restituit Balduinus : quomodo autem duos Christos et duos Deos ponerent Marcionitæ, lege I. C. Perronium ad D. Augustini locum ad Adimantum. ALBASP.

(37) *Talis sermo est, et Corpiani hæretici, etc.* Qui fuerint hæretici qui martyria negabant, præter alios docet Tertullianus, qui adversus Gnosticos eo nomine infames librum conscripsit de Bono martyrii. Sed illi hæretici cur Optato *Corpiani*, non æque in promptu est. In codice manuscripto *Scorpiani* non *Corpiani* se reperisse testatur Balduinus. Quod si hæreticos simul plures ita vocaret Optatus, vel *Scorpiaci* eam scripsisse putarem (*Scorpiacum* enim li-

brum suum vocat Tertullianus, quem contra Gnosticos, scorpis, ut interpretatur ipse, similes, scripsit); vel *Copriani* a *κόπρος* aut *κορπία* formasse, cum qui Gnostici, eosdem Borboritas, ob obscenitatem tam morum quam doctrinæ nuncupatos constet; vel denique *Coddiani*, quod fuit et illorum nomen, ut antiqui tradidere. Sed cum *Corpiani* hæretici, ut unius ac certi eujusdam, cujus hoc proprium nomen fuerit, Optatus meminerit, haud temere quidquam asseverem; nisi sit fortasse singularis pro plurali; aut ipse Optatus in nomine minus noto impeggerit. At autem Augustinus, Gnosticos quosdam a Nicolaitis, quosdam vero a Carpocrate hæretico derivare. Verum hoc nihil ad *Scorpiam* de quo quærimus, cuique proprium hoc dogma adscribit Optatus noster, quod *martyria* negaret. Mox de Ario qui conabatur docere *filium Dei ex nullis substantiis factum esse*, id est, quasi *ἐκ τῶν οὐκ ὄντων*. Unde et Exoucontii dicti. M. CASAUB.

(38) *Corpiani*. Ex Tiliiano codice legendum *Scorpiani* : qui a Tertulliano vocantur Gnostici, quod martyrium subeundum esse negarent. ALBASP.

(39) *Scorpiani hæretici*. Delusus videtur hoc in loco Optatus inscriptione libri Tertull. adversus hæretic. qui martyria obtrecebant, quem *Scorpiace* Tertullianus inscripsit. Hinc forte putavit Optatus, hæreticum illum quem aggreditur, vocitatum fuisse *Scorpiam*. Cum tamen Tertullianus initio libri *Scorpios* vocet hæreticos, et profiteatur se *Gnosticos, Valentinianos, aliosque martyriorum refragatores, qui tempore persecutionis ebulliebant*, non autem privatum ullum hæreticum insectari, atque ut adversus bestiolas istas suis morderetur *Theriacum promptam stylo temperare*. Nullus ergo fuit *Scorpianus* neque *Corpianus* hæreticus Tertulliano; sed merito dicti sunt ab illo *Scorpiones*, hæretici illi qui martyrio refragabantur. Du PIN.

(40) *Vos tenetis*. Quamdiu apud Orthodoxos manentis. ALBASP.

Sic fecistis de fidelibus poenitentes, sic mortificastis in sacerdotibus honores. Ecce et vester sermo est, qui serpit velut cancer hodie, ut salutatio et convictus ^a prohibeatur. Noster sermo quid tale facere potuit? qui simplici doctrina filios pacis retinemus: non alienos seducimus, nec quemquam exterminamus. Manifestum est igitur, vos contra nos quotidie scandala ponere: et longum est percurrere omnes modos, quibus nobis detrahitis, et omnia quibus scandala ponitis.

VI. *Donatistæ fures et qua ratione.* — Nam et cum dicit: *videbas furem et concurrebas cum eo*: de qua re hoc putatis dictam esse? numquid de subducto vestimento aut de involato ^b gremio, aut de aliquibus rebus quæ ablatæ vel lucra vel damna inter homines faciunt? equidem sunt et ista prohibita: sed in hac lectione illa furta increpat Deus, quæ sibi sunt facta. Quæritis quæ furta sunt Deo facta? apud vos inve-niuntur. Possessio Dei, est turba fidelium, ex qua quotidie fur diabolus cupit aliquid involare: Christiani aut Christianæ ^c vult vel mores ex aliqua parte corrumpere, et si non totum hominem, sed quodcumque de homine rapere. Talem furem cum videatis contra nos vim facere, vestris operibus adjuvistis; nam neminem fugit, quod omnis homo qui nascitur, quamvis de parentibus Christianis nascatur, (41) sine spiritu immundo ^d esse non possit, quem necesse sit ante salutare lavacrum, (42) ab homine excludi et separari. (43) Hoc exorcismus operatur, per quem spiritus immundus depellitur ^e, et (44) in loca deserta fugatur. Fit (45) domus vacua in pectore credentis, fit domus munda: intrat Deus et habitat. Apostolo dicente: *vos estis templum Dei, et in vobis Deus habitat* (I Cor. III, 16). Et cum Deo unusquisque plenus sit, de quo ^f fur diabolus aliquid involare contendit: vos rebaptizando exorcizatis hominem fidelem, et dicitis Deo habitanti: Maledicite, exi

foras: ut compleatur quod a Deo dictum est per prophetam Ezechielem: *et maledicebant mihi in populo meo, propter plenam manum hordei et buccellam, ut occiderent animas quas non oportuit mori, dum annuntiant populo meo vanas seductiones* (Ezech. XI, 19). Audit ergo Deus injurias non sibi debitas, et hujusmodi habitaculum deserit: et homo qui Deo plenus in Ecclesiam intraverat, egreditur (46) vas inane. Diabolus qui volebat quasi fur aliquid involare ^g, adjutus operibus vestris, videt (47) totum suum factum esse, unde volebat paululum aliquid tollere: ergo de vobis dixit Deus: *videbas furem, et concurrebas cum eo* (Ps. XLIX, 18): denique in Evangelio sic scriptum est: *cum autem Deus desererit hominem, remanet vas inane; spiritus autem immundus errans per loca deserta, jejunos dicit, domus mea vacua est* (Matth. XII, 43): hoc est dicere, Qui me excluserat, exclusus est: *revertar illuc et habitabo: et adducit secum alios septem sæviores, et habitabo illic; et erunt hominis illius pejora novissima, quam quod fuerunt prima*: (48) hoc est: *videbas furem, et concurrebas cum eo, et cum mæchis particulam tuam ponebas*. Hæreticos dicit mæchos, et mæchas Ecclesias illorum; quas aspernatur et repudiat Christus in Canticis Canticorum: quasi dicat, (49) Quid mihi colligitis non necessarias? *una est dilecta mea, una est sponsa mea, una est columba mea* (Cant. VI, 3), id est, Catholica: in qua et vos cum esse possetis, rebaptizando inter mæchos ^h particulam habere voluistis. Et quoniam vos esse peccatores, divino testimonio manifestissime comprobatum est: etiam illud ostensum est, tua auxilia contra te militasse: in auxilium enim aduxeras ⁱ Prophetam, in quo lectum est: *sacrificium peccatoris, quasi qui victimet canem* (Isai. LXVI, 5) (50). Jam peccatores vos esse, si pudor est ullus, cum dolore recognosce ^j.

VII. *Quo sensu dictum illud: oleum peccatoris non*

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *convertitus*.

^b In ms. S. G. *involato*; sed *perperam*.

^c In ms. S. G. *qui in quovis in Christiano aut Christiana*.

^d In ms. S. T. *mundi*: minus bene.

^e In ms. S. G. *repellitur*.

^f In ms. S. G. *unde*.

^g In ms. S. G. *additur, de homine*.

^h In ms. S. G. *additur hæreticos*.

ⁱ In mss. S. T. et Ph. S. *addideras*.

^j In ms. S. G. *si ullus est pavor, cum pudore cognosce*.

VARIORUM NOTÆ.

(41) *Sine spiritu mundi*. Sine spiritu immundo.

ALBASP.

(42) *Ab homine excludi*. De exorcismo loquitur.

ALBASP.

(43) *Hoc exorcismus operatur*. D. August. ad Sixtum Presb. epistola 105: *Quid ad hoc respondeant, quod exorcizantur et exsufflantur infantes? hoc enim procul dubio fallaciter fit si diabolus eis non dominatur*.

ALBASP.

(44) *In loca deserta*. Alludit ad Tobiae historiam.

ALBASP.

(45) *Fit domus vacua*. Baptismo domus purgabatur: confirmatione ornabatur. Christus demum in Eucharistia in eam intrabat et habitabat: Origenes, *sed non statim domus hæc habitatorem habere Christum meretur, nisi sit vita ejus et conversatio ita sancta, ita pura*. ALBASP.

(46) *Vas inane*. Habebat Christum quando eum rebaptizastis: quem quidem per exorcismos fugastis; ideo qui rebaptizatur egreditur vacuus ex aquis; non

enim amplius habet Christum, neque Spiritum sanctum. ALBASP.

(47) *Totum suum*. In antiquam suam possessionem restituitur. ALBASP.

(48) *Hoc est: videbas furem, etc.* Scribe, *hoc est: videbas furem et concurrebas cum eo*; et aliquantulo spatio interposito, *et cum mæchis, etc.* Ita enim sæpe solet Optatus testimoniorum, sive, ut ipse appellat, lectionum singula verba percurrere ac persequi. solo spatio ad indicium transitus ac novæ quasi materia: interjecto. Horum intervallorum omissio et neglecta observatio in Optati editionibus multum caliginis multis locis offudit. Dixisset alioquin Optatus, *sequitur et cum mæchis, etc.* M. CASaub.

(49) *Quid mihi colligitis*. Quid mihi facitis Ecclesiam. ALBASP.

(50) *Victimet canem*. Canis ita vile Hebræis animal, ut ne pretium quidem ejus in templo recipi posset.

ungat caput meum. — Etiam illud disce, cujus vox sit : *oleum peccatoris non impinguet caput meum* (Ps. cxl, 5) : tu enim non intellexisti, cujus hæc vox sit, utique Christi, qui necdum unctus fuerat, cum rogaret, ut oleum peccatoris non impingueret ^a caput ejus. (51) Hæc tu non intelligens, dixisti : *Quia David Propheta timuit oleum peccatoris*. A Samuele jamdudum perunctus ^b fuerat qui cantabat; non fuit ratio ut iterum ungeretur : ergo vox est Christi dicentis : *oleum peccatoris non ungat e caput meum*. Preces sunt, non jussiones; desideria sunt, non præcepta : nam si jussio esset, diceret : *oleum peccatoris non unget d caput meum*. Vox igitur est Filii Dei jam tunc metuentis oleum peccatoris incurrere ^e, id est, jusque hominis; quia nemo est sine peccato ^f, nisi solus Deus. Ideo Filius ejus timuit oleum hominis, quia sædum fuerat (52), ut Deus ab homine ungeretur. Ideo deprecatur ^g Patrem, ut non ungetur ab homine, sed ab ipso Domino Patre. Petit ergo Filius : videamus an consenserit Pater. Hoc Spiritus sanctus indicat et manifestat in psalmo xlv, ubi ait ad ipsum Filium : *unget te Dominus Deus tuus oleo exultationis aliter a consortibus tuis* (Ps. xlv, 8). Consortes fuerant Judæorum sacerdotes et reges, quos singulos unctos ab hominibus constat. Sed quia Filius a Patre, Deus a Deo, erat ungendus, secundum quod Filius petiit, Spiritus promissa nuntiavit, et complevit Pater in

Jordane : quo cum veniret Filius Dei, Salvator noster, ad Joannem ostensus est his verbis : *ecce agnus Dei : hic est qui tollit peccata mundi* (Joan. i, 30). Descendit in aquam, non quia erat quod in Deo mundaretur, sed superventurum oleum (53) aqua debuit antecedere, ad mysteria ^h initianda et ordinanda, et implenda baptismatis : lotus, cum in Joannis manibus haberetur, secutus est ordo mysterii, et complevit Pater quod rogaverat Filius et quod nuntiaverat Spiritus sanctus. Apertum est cælum Deo patre ungente, spiritale (54) oleum statim in imagine columbæ descendit, et insedit capiti ejus, et perfudit oleo ⁱ, (55) unde cœpit dici Christus, quando unctus est a Deo Patre; cui ne (56) manus impositio ^j defuisse videretur, vox audita est Dei de nube dicentis : *hic est Filius meus, de quo bene sensi, hunc audite* (Matth. iii, 17). Hoc est igitur quod lectum **77** est : *oleum peccatoris non ungat caput meum* (57). Rationem veritatis, frater Parmeniane, vel sero addisce, quoniam nunc tempus invenisti discendi ^k.

VIII. (58) *Hæretici proprie filii adulterorum*. — Et illud quod in Salomone propheta lectum esse dixisti : *filios adulterorum inconsummatos* (59), et *spuria* (60) *vitulamina* (61) *altas radices dare non posse* (Sap. iii, 16; iv, 3) : hoc et simpliciter dictum esse intelligi potest. Unde si figuram facias, veros adulteros excusasti (62). Sed fac, ut figuratiter dic-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *inquinare*.

^b In ms. S. G. *puero Dei unctus*.

^c Ita in mss. S. T. et S. G. et sic legendum juxta versionem Septuaginta Interpret.

^d In ms. S. T. *ungat*. In ms. S. G. *impinguet*; sed perperam.

^e In ms. S. G. *ne homo ejus oleum peccatoris incurreret*.

^f In ms. S. T. *nemo non est peccator*.

^g In ms. S. G. *precat*.

^h In ms. S. T. *ministerium* : et infra *ministerium pro mysterii*.

ⁱ In mss. S. T. et P. S. *perfudit eum*. In ms. S. G. *perfudit oleum* : legendum *oleo*. In ms. S. T. post hæc additur, et *digesta est*; in ms. S. G. et *digestum est*. Istud utpote superfluum omnibus.

^j In mss. S. T. et P. S. *manus imposita*.

^k In mss. S. T. et P. S. *tempus est invenire discendi*.

VARIORUM NOTÆ.

(51) *Quia Propheta timuit oleum peccatoris*, etc. Distingue : *Hæc tu non intelligens dixisti, quia Propheta timuit oleum peccatoris*. A Samuele jamdudum puer unctus fuerat, quæ cantabat (id est *ὁ ψαλμῶδης*). Non fuit ratio ut iterum ungeretur; ergo, etc. M. CASAUB. *Restitutus est a nobis iste locus*.

(52) *Ut Deus ab homine*. Unctio est species communionis, ut habetur apud Dionysium, cap. ult. Hier. Eccles. Qui autem communionem alicui impertit, is superior esse videtur; unde nemo olim Episcopo sacramentum impertiri poterat. Ait igitur Optatus indignum fuisse ut Christus per hominem perficeretur.

ALBASP.

(53) *Aqua debuit*. Baptismus ante confirmationem conferebatur. ALBASP.

(54) *Oleum statim*. Confirmabantur ubi erant baptizati. ALBASP.

(55) *Unde cœpit Christus*. Baptismus faciebat filios : Confirmatio Christianos, Ecclesia fideles. ALBASP.

(56) *Manus impositio*. Et ne deesset oratio qua confirmatio illa perficeretur; non solum manus extentio vocabatur manus impositio, sed etiam orationes, quæ cum manum admovent, pronuntiabantur.

ALBASP.

(57) *Rationem veritatis, frater Parmeniane*, etc. Aliæ editiones, *quoniam nunc tempus est invenire discendi*. Ego scribo, *quoniam nunc est tempus, vel, nunc non tempus est juvenle discendi*. Prius enim, *vel sero* : quasi diceret, præstat sero, quam numquam. M. CASAUB. *Restitutus est hic locus a nobis*.

(58) *Et illud quod in Salomone Propheta lectum*

esse dixisti, filios adulterorum consummatos. Insignis locus et animadversione si quis alius in Optato dignissimus. Vox *consummatos* plane contra mentem auctoris pugnat; et Sapient. cap. iii, hæc sunt verba, *τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλιστα ἔσται, καὶ ἐκ παρανόμου κοίτης σπέρμα ἀφανισθήσεται*. Ex quorum postremo perpense non dubitant quidam corrigere, *filios adulterorum seu somno natos*. Quas tres voces inscitia librorum turpissime in unam redegit scilicet. Sed hæc correctio aliis fortasse seu somno nata videbitur. Diu est cum legendum suspicabar, *filios adulterorum inconsummatos*. Nam sic vulgata Latina editio libri Sapientie sonat. *Filii adulterorum in consummatione* (alias *non initiati, vel imperfecti*) *erunt, et ab iniquo thoro semen exterminabitur*. INCERT.

(59) *Inconsummatos*. Ita restituimus ex mss. Male in ediis, *consummatos*. In Græco Sapientie, *τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλιστα ἔσται*. Vox Græca ἀτέλιστα, sicut Latina, *inconsummatos* significare potest, aut *imperfectos*, aut *profanos*, ac *sine sacrificio*. Du PIN.

(60) *Vitulamina*. Vocat stolones et suboles arborum. INCERT.

(61) *Vitulamina*. Ita Latinus Interpres cap. iv, v. 3, deceptus ambiguitate vocis Græcæ *μοσχέματα*, quæ vitulos significat et stolones seu propagines, ut videre est apud Theophrastum aliosque rei rusticæ Scriptores. Du PIN.

(62) *Veros adulteros excusasti*. Trahens scilicet in sensum spiritualem quod in ipsos dicitur est.

tum sit : hoc de hæreticis dictum est, apud quos A
sunt sacramentorum (65) falsa connubia ^a; et in
quorum choris iniquitas invenitur; ubi in (64) ex-
terminium fidei corrupta sunt semina. Dum Valen-
tinus Filium Dei in phantasmatis, non in carne fuisse
contendit, fidem suam suorumque corrumpit. Nativi-
tatis eorum semen exterminatum est, qui non cre-
diderunt Filium Dei in carne natum de virgine Ma-
ria, et passum in carne.

IX. *Prophetiam Jeremiæ de populo derelinquente fon-
tem vivum et sibi fodiente lacus detritos, de Judæis idola
sequentibus, non de aqua baptismatis intelligendam.*—

Nam et illud quod in Jeremia propheta te legisse
commemoramus, exhorruisse cœlum quod duo maligna
fecerit populus Dei, ut *derelinquerent fontem aquæ
vivæ, et foderent sibi lacus detritos, qui non possent* B
aquam continere (Jer. II, 13), legisti quidem, sed, ut
se res habent, intelligere noluisti, studio criminandi
ad convicium Catholicorum cuncta componens, mul-
tum ad arbitrium tuum declinare ^b conatus es.

(65) Si enim putas per prophetas sic dicta esse om-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *convivia*.

^b In ms. S. T. *destinare*.

^c In mss. S. T. et P. S., et in editis, *excusa tu*.

^d Locus hic restitutus ex ms. S. G. corruptissimus erat
in mss. S. T. P. S. et in editis: sic enim habebant: *Ideo
perennis male destans exultant; sicut in fonte aqua largiter*

(63) *Falsa connubia*. Per omnia sacramenta fit syn-
axis cum Christo. Dion. de Hier. Ecclesiast. Quare
elegantè vocat sacramenta hæreticorum falsa con-
nubia, quia non ununt hæreticos cum Christo.

ALBASP.

(64) *Exterminium fidei*. Dixit, ut infra *separationem
sine exterminio fieri non posse*. INCERT.

(65) *Si enim putas per Prophetas*, etc. Hoc qui-
dem vere et graviter Optatus: quod utinam sibi dic-
tum putasset. M. CASAUB.

(66) *Et fecerunt sibi Idola*. hoc est, etc. Insignis
quidem locus, sed obscurissimis verbis vitio libra-
riorum conceptus. Alludit Optatus ad locum Hierem-
iæ Prophetæ cap. II, ubi Deus Sabaoth conqueritur
de populo Judæorum, illum se, ut fontem verum,
reliquisse, Idola gentium, ut lacus detritos, coluisse.
Quare sane feliciter legendum conjicit Barthius: *in
Deo perennes mare detestantes exsultant: perennes pro
fontibus dixit, mare pro eorum lacubus obscœnis*.
Ista sententia cum sequentibus aptissime convenit.
Sed secunda Fr. Balduini editio: *ideo perennis majes-
tatis exundat*. INCERT.

(67) *Ideo perennis*. Multa hoc loco ex editione
Germanica correximus. ALBASP.

Ibid. *Ideo perennis majestas exundat*, etc. Afferunt
et hanc hujus editionis scripturam, laudant tamen
N. L. Barthii conjecturam, qui emendat, *in Deo per-
ennes mare detestantes exsultant*: cum legeretur antea
ideo perennis male detestans exsultant. Sed ego longe
preferendum puto quod hic est, et e melioribus
mss. depromptum minime dubito; modo tamen ut
pro *ideo* corrigas *in Deo*, et ita distinguas: *in Deo
perennis majestas exundat, sicut in fonte, aqua largi-
ter defluentibus venis exuberat. Majestatem iterum post
pauca: et recte meo judicio et ἐπιταξίως verbum
magnitudinis et amplitudinis (quale est illud majes-
tas) idolorum vanitati et inanitati opposuit. M. CA-
SAUB. Hic locus a nobis restitutus est.*

(68) *In Idolis virtus nulla*, etc. Corruptissimus est

nia, ut ad tempora nostra pertineant: excusasti
Judæos, de quibus hæc dicta esse constat, qui dimi-
serunt Deum vivum, Deum verum, Deum qui illis
beneficia præstitit: (66) et fecerunt sibi idola, hoc
est, lacus detritos, qui non possunt aquam continere.
(67) In Deo perennis majestas exundat, sicut in
fonte, qui largiter fluentibus venis exuberat ^d: Idola
vero si non fiant, non sunt, et lacus si non fodian-
tur, sinus capaces habere non possunt: lacus sine
arte et ferramentis cavari non potest: nec Idolum
sine artifice fieri potest. (68) In Idolis virtus natu-
ralis nulla est, sed hominum errore adjungitur et
applicatur: **78** æstimatur in Idolo virtus quæ illic nata
non est: lacus est iste ^e detritus, cujus fabrica vi-
tiata est ^f, ut aquam nec de se habeat, et acceptam
continere non possit: sic et Idolum nec de se est
aliquid, et dum colitur nihil est. Hoc est quod dixit
Deus, duo mala fecisse populum suum, quia dere-
liquerunt fontem aquæ vivæ, et effossos ac detritos
sibi fecerunt lacus. Etenim Judæorum populus dese-
ruerat veram aquam: non noverat majestatem Dei:

LECTIONES VARIANTES.

defluentibus venis exuberant. Qui legendum foret nisi ope
codicis, nullus divine potuisset.

^e In mss. *arte*; sed *iste* legendum esse docet hujus loci
sententia.

^f In ms. S. G. *vezationes*. In ms. S. T. *vezatio est*:
emendandum *vitiata est*. Nonnulla etiam alia hoc in loco
emendavimus ex collatione mss. et conjecturis.

VARIORUM NOTÆ.

hic locus; imo usque ad finem libri hujus. Balduini
optima editio non est: optima, sed prioribus magis
depravata ac manca. Describemus igitur totum hunc
locum ex prioribus editionibus, tum, quid nobis vi-
deatur exponemus. Ita igitur illæ: *In Idolis virtus
naturalis nulla est, sed hominum errore adjunguntur,
et applicantur, æstimentur Idola virtus. Vox quæ illic
nata non est, lacus est arte detritus cujus fabrica vi-
tiata est, aquam nec habeat, et acceptam continere non
possit. Sic et Idolum, nec de se est aliquid, et dum
colitur, nihil est. Hoc est quod dixit Deus*, etc. Optati
scopus hic est, ut verba Prophetæ de lacubus effos-
sis et detritis, de Idolis interpretanda esse vincat.
Hoc ut assequatur, singula prophetæ verba more
suo percurrit et expendit. Ostendo igitur Deum esse
aquam vivam, de qua Hieremias hoc loco; pergit
porro et disputat qua ratione *Idola lacus* primo,
deinde, *detriti ac defossi lacus* dici possint. Ad pri-
mum quod attinet, *Idola*, inquit ille, *si non fiant, non
sunt; et lacus nisi fodiantur, sinus capaces habere non
possunt. Lacus sine arte et ferramentis cavari non potest, nec
idolum sine arte fieri potest. In idolis virtus naturalis
nulla est, sed hominum errore adjungitur et applicatur.*
Æstimatur in illo virtus aquæ, quæ illic nata non est.

D Hactenus comparatio Idoli et lacus, absolute. Compa-
rat jam Idolum cum lacu detrito ac defosso (sumptis ex
Propheta verbis) *qui non possit aquam continere. Lacus,*
*inquit, est arte detritus (detritus hic idem quod effos-
sus); mox conjungit, (effossos ac detritos sibi fecerunt
lacus) cujus si fabrica vitiata est aquam nec habeat, et
acceptam continere non possit. Sic et Idolum, nec de se
est aliquid, et dum colitur nihil est. Possis etiam ita
legere, quod cum ἀποδοῦναι multo melius congruit:
lacus est iste detritus cujus fabrica vitiata est, ut aquam
nec habeat (cui respondet, Idolum nec de se est ali-
quid), et acceptam continere non possit: de Idolo pari-
ter, et dum colitur nihil est. Atque ita corruptum ac
detritum de detrito lacu locum, non plane feliciter,
spero, reparavimus. M. CASAUB. Hic quoque locus
restitutus est.*

et Idolorum inquinatam sectatus fuerat religionem. A Hoc est, quod dolet Deus : hoc est quod dicit eorum exhorrisse. Nam et per Esaiam prophetam idem Dei dolor est, dum in hoc duo testatur elementa, dum ait : *audi, cælum, et percipe auribus, terra : filios generavi et exaltavi : ipsi autem me dereliquerunt* (Esai. 1, 2). Quare non de hac lectione aliquid a, frater Parmeniane, dixisti? an quia hic non est aqua nominata? (69) Intelligeris enim studio criminandi sic pulsasse b legem ut ubicumque aquam scriptam legeris, præstigiis quibusdam ad invidiam

colligeres, et (70) everriculo c quodam malitia argumentorum intexto, ad te omnia quæ sunt bona traxisti. Nam qualis est tuus intellectus in hoc capitulo Jeremiæ, cum clamet Deus se desertum esse, et sic effossos lacus : pro se irascitur, non pro re sua. (Jerem. II.) (71) Aqua enim Baptismatis res Dei est, non Deus : et si putatis desertos esse, quando apud vos fuerunt, qui apud nos baptizati sunt, merite vestri desertores ad nos venire viderentur. Probatum est ergo, te non contra nos, sed contra vos dixisse, quod a te dictum est de oleo et sacrificio peccatoris.

LECTIONES VARIANTES.

a Deest in ms. S. G.

b In ms. S. G. *palpasse*.

c In mss. S. T. et P. S. *curriculo*; sed multo rectius ut in ms. S. G. *everriculo*.

VARIORUM NOTÆ.

(69) *Intelligeris enim studio criminandi, etc.* Locus B mihi suspectus. Nisi tamen ideo dicit eum *palpasse legem*, quod suis Parmenianus præstigiis et argumentorum calliditate effecerit, ut lex iniquior Catholicis et eorum causæ; ipsi autem plus æquo favere videretur: dum nimirum, sola promittit ex illa, quæ saltem in specie ipsi commodabant; quæ ipsum autem plane jugulabant, et adversarios aperte juvabant, omnia malitiose et subdole reticet. M. CASAB.

(70) *Et curriculo quodam malitiæ argumentorum intexto, ad te omnia quæ sunt bona traxisti.* Tò curriculo mendi suspectum merito Barthius corrigit, et *curriticulo*: quæ ei ipsa est veritas: sed fallitur, et legendum omnino et *everriculo*. A piscatione trahit similitudinem, non hercle magis veram:

Pythia quæ tripode ex Phœbi lauruque profatur. Incurr. *Emendatus est a nobis iste locus.*

(71) *Aqua enim baptismatis res Dei est, non Deus.* Etiam hic integra periodo pleniore veteres editiones, quam cur Optatus pro genuina non agnoscat, aut earum nos agnitam et liberali assertam manu illi non restituamus, causam non video. Ita igitur ille: *Aqua enim baptismatis res Dei est, non Deus, Et si putatis desertos esse, quando (lego desertos vos esse: quando, etc.) apud vos fuerunt, qui apud nos baptizati sunt, ut merito vestri desertores, ad nos venire viderentur.* Atque hic debuit desinere liber quartus. Quæ sequuntur periodi, altera ad finem libri tertii, ut recte in nupera Parisiensi restitutum est; altera ad sequentis libri initium pertinet, ut mox a nobis probabitur. M. CASAB.

79 LIBER QUINTUS.

In hoc quinto libello ostenditur quia in baptismo homines operantur, et quia Deus lavat, et Christus ejus dat quod in baptismo accipitur, et quia rebaptizati regnum Dei possidere non possunt, et quia perdidit vestem nuptialem.

I. *Ex principis Parmeniani sequi unum esse baptismam.* — Traditores (1) legis qui fuerint a et auctores schismatis, in primo libro manifestissimis documentis ostendimus, et apud nos esse unam veram Ecclesiam Catholicam secundo monstravimus: tertio vero probavimus quæ aspere b facta esse dicuntur, ad nos minime pertinere, et vos magis pecca-

tores esse indicio divino docuimus. Jam de Baptismo hoc loco dicendum est: in qua re, quæ nunc agitur, quæstio tota consistit, quod baptismum vestra violavit audacia, dum id voluistis iterare c, quod semel mandavit Christus esse faciendum d. Quod nec tu negas, frater Parmeniane, qui e in principio tractatus tui, multa contra vos pro nobis, quæ sunt nos-

LECTIONES VARIANTES.

a Ita incipit hic liber in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *Nam et qui fuerint traditores et auctores, etc.* In quibusdam editionibus, *jam et qui fuerint traditores.*

b In mss. S. T. et P. S. *aspera*.

c In ms. S. G. *iterari*.

d Hæc supplevimus ex ms. S. G.

e Ita in ms. S. G. In aliis, *quia*.

VARIORUM NOTÆ.

(1) *Qui fuerint traditores et auctores schismatis, etc.* Aliæ editiones sic incipiunt: *Jam et qui fuerint Traditores, etc.* Quod verum esse et sine causa expunctas illas voculas quovis pignore contenderim. Expungendi autem hæc causa fuit, quod ridiculum videretur librum ab iis incipere. Sed non viderunt viri docti, verba illa lib. IV: *et intelligendi tibi aditus clausit*; vel potius illa, *vestri desertores ad nos venire viderentur*, postrema libri verba esse, eumque claudere. Initium libri quinti fecerat Optatus in istis: *probatum est ergo te non contra nos, etc.* Nam alioquin manca esset quæ mox sequitur superiorum librorum recensio et ἀνακαταίωσις, qua cum primi, secundi, tertiique libri meminerit, nullam facit quarti mentionem, nisi his verbis, quæ quinto vindicamus. Sed et confer singulorum librorum initia, ut tertii,

Satis, ut arbitror, in secundo libello de Ecclesia, etc. Ita et reliquorum, in quibus, ut hoc quinto a proxime precedentis argumento sumit initium. Erroris, si quæris, hæc, ni fallor, causa fuit. Scripserat Optatus: *Probatum est ergo, etc., de oleo et sacrificio peccatoris libro quarto pro libro quarto, male descripserat aliquis libro quinto; aut lib. V pro IV, quod postea pro sequentis libri titulo, qui, ut sæpe in MSS. omissus fortasse fuerat, acceptum est.* Ita igitur debet hoc initium restitui, *Librum quintum. Probatum est ergo, te non contra nos dixisse quod ante dictum est, an potius, a te, ut supra non semel: nisi hoc nimis putidum, te dixisse quod a te dictum est, de oleo et sacrificio peccatoris libro quarto. Jam et qui fuerint Traditores, et auctores schismatis, in libro primo, manifestis documentis, etc.* M. CASAB.

tra, dixisti. Commemorasti enim in comparatione baptismatis, semel factum esse diluuium, et unam circumcisionem fuisse ad populum Judæorum. Et cum hæc initio dictionis tuæ tractaveris^a, in processu tractatus tui tamen^b horum immemor factus es, inducens duas aquas, et de aqua^c vera et falsa dicturus, **80** (2) principium sermonis tui insipienter præstruens^d (3) ordinasti: infirmo, confirmas^e sancti baptismatis unionem. De circumcisione Judaica, quasi fundamentum jactare voluisti, quod^f baptismum Christianorum in Hebræorum circumcisione fuerat adumbratum: (4) defendisti Catholicam dum impugnas. (5) Etenim^g in progressu^h tractatus tui, alterum te inanire professus es, ut alterum replere videreris. Extra hæreticorum baptismumⁱ, dum dicis alterum et alterum; licet diversa ostendere conatus sis, non possis negare, quia duo sunt; ex quibus dum conaris auferre alterum, laborasti ut de secundo quasi primum facere videreris. Circumcisio autem^j ante adventum^k baptismatis in figura præmissa est, et a te tractatum est, apud Christianos duas esse aquas: ergo et apud Judæos duas circumcisiones ostende; alteram meliorem, pejorem alteram. Hoc si quæras, non poteris invenire: Abrahæ prosapia^l, qua Judæi censentur, hoc sigillo se insigniri gloriantur: ergo talis debet veritas sequi, qualis ejus imago præmissa est. Nam et Deus, qui voluit ostendere (6) rem singularem^m post esse debere insequente veritate; non de auricula, non de digito voluit aliquid tolli; sed ea pars

corporis electa est, unde peritomeaⁿ semel ablatum salutare in illis faceret^o signum, quod non potest iterum fieri p. (7) Semel enim factum servat salutem: si iterum fiat, potest^q afferre perniciem: sic et baptismum Christianorum, Trinitate confectum, confert gratiam: si repetatur, facit vitæ jacturam. Quid tibi igitur placuit, frater Parmeniane, rem singularem proponere, et contra hanc licet diversa duo baptismata comparare, unum verum, alterum falsum? sic enim postea disputasti, duas aquas esse, cum vobis unam vindicans veram, alteram^r nobis mendacem adscribere voluisti. Post hoc etiam Cataclysmi fecisti mentionem: erat quidem imago baptismatis, ut inquinatus totus orbis, demersis peccatoribus, lavacro interveniente, in faciem pristinam^s mundaretur. Sed qui^t postea dicturus eras, extra hæreticorum morbos fontes, esse etiam aliam aquam, id est, mendacem, contra veram: ut quid Cataclysmum (quod semel fuit^u) commemorare voluisti? Si ita est, ostende prius duas arcas etsi^v non similes, et duas columbas dispares diversos ramos ore suo portantes (*Genes. viii*), si (8) aquam veram et falsam probaturus es. Aqua igitur sola et vera illa est, quæ non de loco, (9) non de persona, sed de Trinitate condita est: et quia dixisti, et aquam esse mendacem, etiam hoc^x disce, ubi eam poteris invenire: (10) apud Praxeam^y, Patripassianum, qui ex toto Filium negat, et Patrem passum esse contendit. Et cum sit Filius Dei veritas, sicut ipse testatur dicens: *ego sum janua, et via et veritas*

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. additur *male*: in postrema editione, *late*. Utrumque videtur superfluum. C

^b Deest in ms. S. G.

^c Hic in mss. inseritur vox *argumentis*, quæ non cohæret cum orationis serie.

^d Ita in ms. S. G. In ms. P. S. *præstringens*. In ms. P. S. *perstringens*.

^e In ms. S. G. *confirmans*.

^f In ms. S. G. *quia*.

^g In ms. S. T. *Sed enim*.

^h In ms. S. G. *processu*.

ⁱ Ita in ms. S. T. In ms. S. G. et in editis, *baptismata*.

^j Hæc particula deest in ms. S. T.

^k Supplevimus istud ex ms. S. G.

^l In ms. S. T. et P. S. vitio amanuensis, *pro sapientia*.

^m In ms. S. T. *singularem*.

ⁿ Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *deperitomen*, omissis duabus primis litteris. Hinc vitiose omnino in editis *deperire* vel *deperiri* ut.

^o In mss. S. T. et P. S. *faciat*.

^p In ms. S. G. *Et sic ut non possit iterum fieri*.

^q In ms. S. G. *possit*.

^r Supplevimus hanc vocem ex ms. S. G.

^s In ms. S. T. *in facie pristina*.

^t In ms. S. G. *quid*; male.

^u In mss. S. T. et P. S. *fil*.

^v In mss. S. T. et P. S. *et*.

^x In mss. S. T. et P. S. *hanc*.

^y Nomen *Praxæ* reperitur in mss. S. T. et P. S., sed deest præpositum *apud*, et ejus loco habetur, *aut Flavionem*. In ms. S. G. deest nomen *Praxæ*, et habetur *apud Ebionem*. At non Ebionis, sed Praxæ fuit error iste.

VARIORUM NOTÆ.

(2) *Principium sermonis tui insipienter, etc.* Alii insipienter præstringens ordinasti. Scio defendi posse quod hic est. Puto tamen Optatum scripsisse insipienter præstruens ordinasti. Cum duas, inquit, aquas in processu tractatus tui inducturus esses, proposito tuo infeliciter præstruxisti, dum unice circumcisionis fundamentum jactas, etc. M. CASAUB.

(3) *Insipienter præstruens.* Id est, cum duas aquas in processu tractatus tui inducturus esses, proposito tuo infeliciter præstruxisti, dum dicis unicum esse diluuium et unam circumcisionem, quæ sunt figuræ baptismatis. DU PIN.

(4) *Defendisti Catholicam dum impugnas.* Dum apud nos baptismum, quamvis falsum, dicas esse: probas eum esse verum et legitimum, quia apud Judæos una tantum erat circumcisio. ALBASP.

(5) *Etenim in progressu tractatus tui, etc.* Aliquot hic lineas mendo laborare, res ipsa clamat. Ego ita scribenda hæc ac distinguenda puto: *Etenim in pro-*

gressu tractatus tui, alterum te inanire professus es, ut alterum replere videreris, extra hæreticorum baptismata, dum dicis alterum, et alterum; licet diversa ostendere conatus sis, non possis negare, quia duo sunt: ex quibus dum conaris auferre alterum, laborasti ut de secundo, quasi primum facere videreris. Circumcisio, etc. M. CASAUB. *Hic locus a nobis restitutus est.*

(6) *Rem singularem.* Figuram esse rei quæ est singularis et quæ repeti non potest. ALBASP.

(7) *Semel enim factum servat salutem.* Salutare est? sensus requirit, sed verba non ferunt. An salutarem vim retinet? Sed quid hoc? Puto legendum, *servis ad salutem*. M. CASAUB.

(8) *Aquam veram, et falsam.* Duos baptismos, unum falsum, alterum verum. ALBASP.

(9) *Non de persona.* Non de sanctitate personæ, sed ex vi sacramenti. ALBASP.

(10) *Apud Praxeam.* Falsam apud Praxeam posses invenire aquam, quia filio non credit. ALBASP.

(Joan. xiv, 6) : ergo Filius Dei est veritas ; ubi ipse non est, mendacium **S** est : cum apud Patripassianum ^a non est Filius, non est veritas ^b ; et ubi veritas non est, ibi est aqua mendax. Quare vel sero desine confingere crimina ; et quod in Patripassianos dictum est, in Catholicos noli transferre. Nunc quoniam manifeste monstratum est, a nobis et pro vobis dici potuisse, quod de diluvio et circumcisione locutus es : consequens est ostendere, quomodo laudem baptismatis ita dixeris, ut in ea multa pro nobis et pro vobis, aliquid tamen contra vos : (11) pro utrisque illud est, quod et nobis et vobis ^c commune est : (12) ideo et vobis, quia ex nobis existis. Denique et apud vos et apud nos una est ecclesiastica (13) conversatio, (14) communes lectiones, eadem fides, (15) ipsa fidei sacramenta, (16) eadem mysteria. Bene igitur laudasti baptismum : quis enim fidelium nesciat, singulare baptismum, (17) virtutum esse vitam, criminum mortem, nativitatem immortalem, cœlestis regni comparationem, innocentiam portum, peccatorum (ut et tu dixisti) naufragium. Has res unicuique credenti ^d, non ejusdem rei (18) operarius, sed credentis fides et Trinitas præstat.

II. *In baptismo Trinitatem, non ministri personam operari.* — Deinde quæris, quid in laude baptismatis contra vos dixeris ? audi ; sed prius est fatearis, quod omnes negare minime poteritis. Dicitis enim (19) Trinitatem pro nihilo haberi, ubi non interfuerit ^e vestra præsentia. (20) Si nobis derogatis, vel Dominum reveremini, qui in Trinitate prior est : qui cum Filio et Spiritu sancto omnia operatur et complet, etiam et illic ubi non fuerit humana persona. Tu vero, frater Parmeniane, (21) in laude aquæ de Genesiorum lectione dixisti, (22) aquas primum

vivas animas edidisse : numquid sua sponte eas generare potuerunt ? numquid non et illic fuerat tota Trinitas ? utique et illic fuerat Deus pater, qui jubere dignatus est, qui dixit : *educant aquæ nantia, volatilia*, etc. (Genes. i, 20). Quod si sine operante fieret quod factum est, diceret Deus : *educite, aquæ* (Ibid. ii) : ibi erat ergo Filius Dei qui operabatur : ibi erat Spiritus sanctus, sicuti lectum est : *et Spiritus Dei superferebatur super aquas*. Nihil (23) illic video quartum, nihil minus a tribus ; et tamen natum ^f est quod Trinitas operata est : et non ibi fuistis : aut si sine vobis nihil debet licere Trinitati, revocate pisces in originem : jam volantes aves fluctibus mergite, si vobis absentibus nihil debet Trinitas operari ^g.

III. *Baptisma non esse iterandum.* — Cum ergo ^h dixeris et unum fuisse diluvium, et circumcisionem repeti non posse ; et nos docuimus cœleste munus unicuique credenti a Trinitate conferri, non ab homine : quid ⁱ vobis visum est, non post nos, sed post Trinitatem, baptismum geminare ? cujus de sacramento non leve certamen innatum est, et dubitatur, an post Trinitatem in eadem Trinitate hoc iterum liceat facere. Vos dicitis, licet : nos dicimus, non licet : inter licet vestrum, et non licet nostrum, nutant et remigant animæ populorum. Nemo vobis credat, nemo nobis : omnes contentiosi homines sumus. Quærendi sunt iudices : si Christiani, de utraque parte dari non possunt ; quia studiis veritas impeditur. De foris quærendus est iudex : si paganus, (24) non potest Christiana nosse secreta : si Judæus, inimicus est Christiani baptismatis : ergo in terris de hac re nullum poterit reperiri iudicium ; de cœlo quærendus est iudex. Sed

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *Patripassianus*.
^b In mss. S. T. et P. S. *non est nec verius*, quod cum durius sit, secuti sumus codicem S. G. ubi deest particula *nec*.
^c Desunt in mss. S. T. et P. S.
^d Addita est hæc vox ex ms. S. G.

^e In ms. S. G. *fuerit*.
^f Deest in ms. S. G.
^g In ms. S. G. *licere Trinitati*.
^h In ms. S. G. *enim*.
ⁱ In mss. S. T. et P. S. *et quid*.

VARIORUM NOTÆ.

(11) *Pro utrisque illud est, quod et nobis commune est*, etc. Possis legere, *quod et nobis commune est, ideo et vobis, quia ex nobis*. Ego tamen Optatum puto scripsisse : *Pro utrisque illud est, quod et nobis commune est et vobis. Ideo et vobis, quia ex nobis existis*. Supra, lib. i : *Ut quid a te memorati sunt isti, apud quos non sunt sacramenta, quæ nobis et vobis videntur esse communia ? Nusquam autem sæpius a Scribis peccatum esse, quam ubi eadem voces proxime repetitæ sunt aut geminatæ, jam aliquoties monuimus. M. CASAUB.*

(12) *Ideo et vobis*. Quia a vobis ea accepistis.

ALBASP.

(13) *Conversatio*. Una Ecclesiastica disciplina.

ALBASP.

(14) *Communes lectiones*. Eodem modo Scripturas explicamus. ALBASP.

(15) *Ipsa fidei sacramenta*. Regulam fidei. ALBASP.

(16) *Eadem mysteria*. D. Augustinus distinguit inter mysteria et sacramenta ; mysterium est id quod confertur aut significatur ; sacramentum res visibilis per quam res spiritualis datur. ALBASP.

(17) *Virtutum vitam*. Quia virtutes sine gratia non possunt perfici. ALBASP.

(18) *Operantis*. Persona operantis nihil confert. ALBASP.

(19) *Trinitatem pro nihilo*. Trinitatem nihil conferre in baptismo. ALBASP.

(20) *Si nobis derogatis*. Cur dicitis personas nostras impedire quomodo recte quis baptizetur apud nos ; cum Deus in baptismo invocetur, qui omnia perlicere potest ? ALBASP.

(21) *In laude aquæ de Genesiorum*, etc. Victor Utic., lib. ii : *Superferebatur Spiritus Dei super aquas, utpote Creator virtute potentie suæ continens creaturam, ut ex his viva omnia producturus ipse rudibus elementis ignis propria fomenta præstaret, et jam tunc mysterio emicante baptismatis virtutem sanctificationis liquoris natura perciperet, primaque ad vitam corpora animalia produceret*. M. CASAUB.

(22) *Aguas vivas*. Tertullianus de baptismo : *Primus liquor quod viveret edidit : nec mirum sit in baptismo, si aquæ animare noverunt*. ALBASP.

(23) *Non video quantum*. Non video personam humanam aliquid illic conferre : tres sufficiunt. ALBASP.

(24) *Non potest nosse Christiana secreta*. Mysteria : Tertullianus : *sequitur ut extranei : at unde, extranei notitia ?* ALBASP.

ut quid pulsamus ad cœlum, cum habeamus hic in Evangelio **82** testamentum ^a? Quia hoc loco recte possunt terrena cœlestibus comparari: tale est quod quisvis hominum habens numerosos filios, quamdiu pater præsens est, ipse imperat singulis; non est adhuc necessarium testamentum: sic et Christus, quamdiu præsens in terris fuit (quamvis nec modo desit), pro tempore quicquid necessarium erat Apostolis imperavit. Sed quomodo terrenus pater, dum se in confinio senserit mortis, timens ne post mortem suam, rupta pace, litigent fratres, adhibitis testibus, voluntatem suam de peccatore morituro transfert in tabulas diu duraturas: et si fuerit inter fratres nata contentio, non itur ad tumultum, sed quæritur testamentum: et (25) qui in tumultu quiescit, tacitus de tabulis loquitur. Vivus, cujus est testamentum, in cœlo est: ergo voluntas ejus, velut in testamento, sic in Evangelio requiratur. Etenim de præscientia ^b, quæ modo facitis, jam futura conspexerat Christus. Denique cum lavaret pedes discipulis suis, sic ait Petro Filius Dei: *quod ego facio, tu nescis; scies autem postea* (Joan. xiii, 8). Dicendo, *scies postea*, hæc tempora designabat: ergo inter cæteros Testamenti titulos, hunc titulum de aqua constituit. Cum lavaret pedes Discipulis suis, tacentibus cæteris, si taceret et Petrus, solam fecerat (26) formam humilitatis, nihil pronuntiaverat de sacramento baptismatis. Sed cum Petrus recusat, nec pedes sibi lavari permisit, negat illi Christus regnum, nisi acceperit obsequium. Sed cum cœlestis regni mentio fieret, quo pars corporis ^c petebatur ad obsequium, totum corpus obtulit ad lavaerum. Nunc adestot^d, omnes turbæ, et singuli Christiani populi: quid liceat, discite: dum provocat Petrus, Christus docet: qui dubitat, discat: (27) Christi enim vox est: *qui semel lotus est, non*

^a *habet necessitatem iterum lavandi, quia est mundus totus* (Ibid. 10): et de eo lavacro pronuntiavit, quod de Trinitate celebrandum esse mandaverat: non de Judæorum aut hæreticorum, qui, dum lavant, sordidant; sed de aqua sancta, quæ de trium nominum fontibus inundat. Sic enim ipse Dominus præcepit dicendo: *ite, baptizate omnes gentes, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 29). De hoc lavacro dixit: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum lavandi* (Joan. xiii, 10). Qui semel dixit, prohibuit iterum fieri: et de re locutus est, (28) non de persona; (29) nam si esset distantia, diceret: *qui semel bene lotus fuerit*; sed dum non addidit verbum, *bene*, indicat quia quicquid in Trinitate factum fuerit, bene est. Inde est, quod simpliciter a vobis venientes excipimus. Cum ^e dicit: *non habet necessitatem iterum lavandi*, hæc sententia generalis est, non specialis; nam si Petro ^d hæc dicerentur, diceret Christus: *quia semel lotus es, non habes necessitatem iterum lavandi* (Ibid.) ^e: ideo quoties a vobis baptizatus aliquis, ad nos transitum voluerit facere, venientem hoc magisterio^f et exemplo ^f (30) tota simplicitate suscipimus. Absit enim, ut umquam exorcizemus sanum fidelem ^g: absit, ut jam lotum revocemus ad fontem: absit, ut (31) in Spiritum sanctum peccemus (Matth. xii); cui facinori-in præsentem et futuro sæculo indulgentia denegatur: absit, ut iteremus, quod semel est, aut duplicemus quod unum est: sic enim scriptum est, Apostolo dicente: *unus Deus, unus Christus, una fides, una tinctio* (Ephes. iv, 5). Denique vos, qui baptismum quasi libenter duplicare contenditis, **83** si datis alterum baptismum, date alteram fidem; si datis alteram fidem, date et alterum Christum; si datis alterum Christum, date alterum Deum. Unum Deum esse negare non potestis, ne in Marcionis

LECTIONES VARIANTES.

^a Hic inseritur in mss. verbum *inquam*, quod ut superfluum resecurimus.

^b Ita in omnibus mss. quod non intelligentes editores ad Christum referri, qui per præscientiam futura noverat, posuerunt *præsentia*.

^c In ms. S. G. *dum*.

^d In ms. S. G. *et si pro Petro*.

^e Ita legendum hunc locum ut habetur in ms. S. G.

ostendit scopus Optati: male in mss. S. T. et P. S. hæc in tertia persona enuntiantur.

^f Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *magisterio exemplo*, omnia scilicet conjunctione, quæ tamen necessaria, et quam non supplet editores mutaverunt *magisterio in magistri*.

^g Hæc habentur in ms. S. G. non in aliis.

VARIORUM NOTÆ.

(25) *Et qui in tumultu quiescit*, etc. Priores editiones, *et qui tumultu quiescit tacitus de tabulis loquitur, et vivus cujus*, etc., scribe, *et qui tumultu quiescit tacitus, de tabulis loquitur vivus. Is cujus*, etc. Totum hunc locum quomodo S. Augustinus imitatus sit, videbis in Baldini notis, qui locum profert. Quod hic autem Optatus, *Qui tumultu quiescit tacitus*, Augustinus, ille sine sensu jacet in monumento, etc.

M. CASAUB.

Ibid. *Qui in tumultu quiescit, tacitus de tabulis loquitur*. Elegantissime, de sepulto cujus testamentum aut codicilli, oborta è re nata contentione, inspicuntur. INCERT.

(26) *Formam humilitatis*. Si Petrus locutus non fuisset et non recusasset lavari, Christus de baptismo nihil dixisset. ALBASP.

(27) *Christi enim vox est, qui semel lotus*, etc. Non primus Optatus, dubium in re magis an verbis falsus, hoc loco ita abusus est. Jampridem Tertullia-

nus, de bapt. cap. 12, plane similiter usus fuerat, nisi quod Tertullianus (quod tamen eodem redit) ita vertit: *qui semel lavit, non habet necesse rursum*. In aliis editionibus integer locus affertur: *Qui semel lotus est, non habet iterum necessitatem lavandi, quia est mundus totus*: et Victor Uticensis citat extremo libro, nisi quod ille *lavari*, quod hic *lavandi*.

M. CASAUB.

(28) *Non de persona*. Dixit aquam lavare, non personam conferentem aquam. ALBASP.

(29) *Nam si esset distantia*. Si esset differentia inter personas quæ baptizant. ALBASP.

(30) *Tota simplicitate*. Pro omni dixit, ut alias, *totam importunitatem, alias totam sanctitatem, ac totam securitatem*. Quomodo et Hieronymus et Vopiscus, notante Isaaco Casaubono excellentissimo Critico. INCERT.

(31) *In Spiritum sanctum*. Exorcisimus eum fugando. ALBASP.

foveas incidatis : ergo Deus unus est ; de uno Deo unus est Christus : qui rebaptizatur , jam Christianus fuerat ^a : quomodo dici potest iterum Christianus ? (33) Una fides hoc loco ab hæreticorum erroribus , et ab eorum varia fide fides unica separatur : (34) etiam vobis præscribitur , qui post semel iterum facitis , (35) totum ponendo in dotibus , nihil in sacramentis ; cum hoc (36) nomen fidei pertineat ad erudentem , non ad operantem : quocumque enim interrogante qui credidit Deo , credidit : et post illius unum credo , tu exis (37) alterum credo. Deinde sequitur unum baptisma ; et ^b quia quod unum est , sanctum est , per quod unum est : (38) non solum ab hæreticorum profanis et sacrilegis baptismatibus separatur , sed ne duplicetur quod unum est , aut iteretur quod semel est.

IV. *Deum esse qui lavat in baptisate, non autem ministrum.* — In hoc sacramento baptismatis celebrando , (39) tres esse species constat , quas et vos , nec augere , nec minuire , nec prætermittre poteritis. (40) Prima species est in Trinitate ; secunda , in credente ; tertia , in operante : sed non pari libramine ponderandæ sunt singulæ : duas enim video necessarias , et unam quasi necessariam : principalem locum Trinitas possidet , sine qua res ipsa non potest geri : hanc sequitur fides credentis : jam persona operantis vicina est , quæ simili auctoritate esse non potest.

A Duæ priores permanent semper immutabiles et immota : Trinitas enim semper ipsa est : fides in singulis una est : vim suam semper retinet ambæ. Persona vero operantis , intelligitur duabus prioribus speciebus par esse non posse , eo ^c quod sola esse (41) videatur mutabilis. Inter nos et vos vultis (42) ejusdem personæ esse distantiam ; et sanctiores vos æstimantes , (43) superbiam vestram non dubitatis antepone Trinitati : cum persona operantis mutari possit , Trinitas mutari non possit : (44) et cum ab accipientibus (45) baptisma desiderari debeat , vos desiderandos esse proponitis : cum operantes inter alios sitis , ostendite qualem in eodem mysterio locum habeatis , et an ex eodem corpore esse possitis. *Baptismatis nunc nomen est ; cui subest* (46) proprium corpus ; cui corpori ^d (47) certa sunt membra : quibus ^e nec addi , nec auferri aliquid potest ; inter quæ membra si eligendus operarius invenitur ; totum corpus ad operantem pertinet. Hæc omnia hujus corporis membra , et semper et semel secum sunt , et mutari non possunt ; operarii vero quotidie mutantur et locis , et temporibus , et personis. (48) Neque enim unus homo est , qui semper aut ubique baptizat. In hoc opere jam dudum alii fuerunt ; modo alii ; postea alii futuri sunt : operarii mutari possunt , sacramenta mutari non possunt. Cum ergo videatis , omnes qui baptizant , ope-

LECTIONES VARIANTES.

^a Hæc desunt in ms. S. G.

^b In mss. S. T. et Ph. S. ut.

^c In mss. S. T. et P. S. *ideo quod.*

^d In ms. S. G. *cujus corporis.*

^e In ms. S. G. *cui.*

C

VARIORUM NOTÆ.

(32) *Iterum Christianus.* Quomodo potest renasci qui natus est : per primum baptismum novam asserentur est naturam , quomodo potest eam amittere per secundum baptismum et eandem rursus assequi ?

ALBASP.

(33) *Una fides hoc loco ab hæreticorum, etc.* Scribe , una fides. Hoc loco ab hæreticorum erroribus et ab eorum varia fide , fides unica separatur. Proxime citati loci singula percurrunt. Jam de uno Deo , uno Christo ; sequitur , una fides : De hac quoque postquam egit , addit : *Deinde sequitur unum baptisma , ut quia quod unum est, etc.* M. CASAUB.

Ibid. *Una fides hoc loco.* Sensus est : cum sit una dumtaxat fides , hæretici qui veram et rectam de Trinitate fidem non habent , non possunt baptizare , quia fides ab eorum vana fide separatur ALBASP.

(34) *Et jam vobis præscribitur.* Et hoc etiam contra vos pugnat , quia cum sit una fides , non potestis , neque debetis aliam dare in rebaptizatione.

ALBASP.

(35) *Totum ponendo in dotibus.* Omnem vim sacramentorum ponendo in sanctitate conferentis.

ALBASP.

(36) *Nomen fidei.* Qui baptizatur , debet credere : debet habere fidem : quod si habeat et habere debeat , non requiretur fides baptizantis ; sed baptizandi.

ALBASP.

(37) *Alterum credo.* Interrogabantur in baptismo , profitebanturque se in Christum et in Deum credere , quare cum ita esset , non debebant aliud credo exigere , quia unum est tantum credo , non duo.

ALBASP.

(38) *Non solum hæreticorum.* Illa fidei unitas non solum hæreticorum baptismum , quod in illa fide et in Trinitate datum non est , excludit ; sed etiam vetat ne

ipsa duplicetur fides , et aliam a rebaptizatis extorqueatis aut inferatis. ALBASP.

(39) *Tres esse species.* Tria concurrunt. ALBASP.

(40) *Prima in Trinitate.* Necessè est ut Baptismus fiat in nomine Patris , Filii et Spiritus sancti.

ALBASP.

(41) *Videatur mutabilis.* Persona baptizantis non facit ut gratia sacramenti remaneat , sed fides baptizati. ALBASP.

(42) *Ejusdem personæ esse distantiam.* Vultis ut magna sit differentia inter Donatistam et Orthodoxam baptizantes. ALBASP.

(43) *Superbiam vestram antepone Trinitati.* Quia vultis sanctitatem et effectum baptismi nasci ex sanctitate conferentis , non ex fide. ALBASP.

(44) *Et cum ab accipientibus baptisma, etc.* Baptisma est quod ab accipientibus desiderari debere dicit , non Trinitas aut fides , ut quidam hic ineptissime ; non advertentes illud desiderare proprium sacramentis nostris , Baptismo et Eucharistia , verbum olim fuisse : de quo multa *ὁ μακαριστὸς πατὴρ* in exercitat. ad Baron. exercit. 16. section. 45.

M. CASAUB.

(45) *Baptisma desiderari debeat.* Baptizandi summa ope debent enim ut perfecte credant ; vos autem vultis ut magis desideret baptizari a non peccatoribus , et plus sperent a sanctitate baptizantis , quam a fide et a Trinitate. ALBASP.

(46) *Proprium corpus.* Baptismus constat sua forma et materia , ut aiunt , inter quæ persona baptizantis non numeratur : cur ergo vobis vindicatis totam ejus rationem et essentiam , et eam in vestra persona ponitis ? ALBASP.

(47) *Certa sunt membra.* Certæ sunt partes. ALBASP.

(48) *Neque enim unus homo est, qui semper, etc.*

rarios esse, non dominos, **84** et sacramenta per se esse sancta, non per homines, quid est, quod vobis tantum vindicatis? quid est, quod Deum a muneribus suis excludere contenditis? concedite Deo, præstare quæ sua sunt. Non enim potest id munus ab homine dari, quod divinum est. Si sic putatis, Prophetarum voces, et Dei promissa inaniter contenditis, quibus probatur, quia Deus lavat, non homo. Adest contra vos David Propheta, qui ait in psalmo L. (vers. 9) ^a: *Lavabis me et super nivem dealbaber*: item in eodem psalmo: *Deus, lava me ab injustitia mea, et a delicto meo munda me* (Ibid., 4): *lava me*, dixit; non dixit, *elige per quem laver*: et Esaias propheta sic; dixit: *quoniam abluit Dominus ^b sordes ^c filiorum et filiarum Sion* (Esai. iv, 4). Sion Ecclesiam esse in tertio libro probavimus: ergo Deus lavat filios et filias Ecclesie ^d. Non dixit: *lavabunt ii ^e, qui se sanctos putant*. Dignamini ut vel prophetæ vos vincant, vel sic agnoscite, quia non lavat homo, sed Deus. Quamdiu dicitis: (49) *qui non habet quod det, quomodo dat ^f?* videte Dominum esse datorem ^g: videte Deum unumquemque mundare: sordes enim et maculas mentis lavare non potest, nisi Deus qui ejusdem fabricator est mentis. Aut si putatis, quia lavacrum vestrum est, dicite, qualis est ipsa mens; quæ per corpus lavatur; aut quam habet formam; aut quo loco in homine habitet: hoc homini scire negatum est. Ergo quomodo putas, quia lavas, qui nescis quale sit quod lavas? Dei ^h est mundare, non hominis: ipse enim per prophetam Esaiam promissit se loturum, dum ait: *et si fuerint peccata vestra velut eorum, ut nivem inalbabo* (Esai. i, 18). *Inalbabo* dixit, non *faciam inalbati*. Si hoc Deus promissit, quare vos vultis reddere, quod vobis nec promittere licet, nec reddere, nec habere? ecce in Esaiâ se promissit ⁱ Deus inalbare peccatis affectos ^j, non per hominem. Revertimini ad Evangelium: videte, quid in salutem generis humani sit pollicitus Christus: cui cum mulier Samaritana aquam negaret, tunc a Filio Dei dictum est, quod præscribat præsumptionibus vestris: *aquam, inquit, quam ego do, qui biberit, non sit-*

et in æternum (Joan. iv, 13). *Aquam quam ego do, inquit: non dixit, quam dederint, qui se sanctos putant, sicut vobis ^k videmini: sed se dixit daturum. Ipse est ergo qui dat: ipsius est, quod datur; quid est, quod vobis tota importunitate vindicare contenditis?*

V. *De Baptismo Joannis, quando et cur post ipsum Baptisma Christi collatum.* — Cum hanc rem cumulet Joannes Baptista, qui præcursor venerat Salvatoris, cum multos tingeret in poenitentia et remissa peccatorum, nuntiavit Filium Dei esse venturum; cujus verba hæc sunt: *ecce venit qui vos baptizet* (Joan. i, 33): et tamen non legimus post Joannem Christum aliquem rebaptizasse: quod ergo dixit: *qui vos baptizet*, veniens Christus illo tempore post Joannem tinxit. Promissum erat temporibus nostris, ut ipse daret, quod hodie datur; secundum quod ait: *aquam quam ego do qui biberit, non sitiet in æternum* (Joan. iv, 13). Nam et discipuli Joannis, cum dicebant magistro suo: *ecce quem baptizasti: baptizabat quidem; sed per manus Apostolorum, quibus leges baptismatis dederat. Denique lectum est alio loco: nam ipse neminem baptizavit, sed discipuli ejus.* (Joan. iii, 6.) In hac re omnes discipuli ejus sumus, ut nos operemur, ut ille det qui se daturum esse promissit: et tamen cum Joannes infinita millia hominum baptizaret, (50) jam Christo præsentem operabatur servus, et vacabat Dominus antequam baptizandi daret formam ^l. Peractum ^m non modicum tempus millia hominum in poenitentia et remissione uncta sunt peccatorum. Sed nemo tinctus fuerat in Trinitate: nemo adhuc noverat Christum: nemo audierat esse Spiritum sanctum. At ubi venit tempus plenitudinis, certo tempore dedit leges baptismatis Filius Dei; et dedit viam, qua iretur ad regna cælorum: etiam tunc præcepit dicens: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Math. xxviii, 19). Ex ea die oportuit fieri quod mandatum **85** est: ante tempus noluit emendare quod operatum est, ne licentiam rebaptizandi daret; quamvis alterum fuerit baptisma Joan-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. psalmo XLIX.

^b In ms. S. G. *lavavit Deus*.

^c In ms. S. T. *sordem*.

^d Hæc adjectivus ex ms. S. G. quæ desunt in aliis et in editis.

^e In mss. S. T. et P. S. *me*.

^f In mss. S. T. et P. S. *qui non habet, quod debet quando dat*.

^g Hæc adjecta sunt ex ms. S. G.

^h In mss. S. T. et P. S. *Domini*.

ⁱ In ms. S. G. *ecce jam per se promissit*.

^j In ms. S. G. *effetos*.

^k In mss. S. T. et P. S. *sicut vos vobis*. In ms. S. G. *sicut nunc vobis*.

^l Hæc supplevimus ex ms. S. G. quæ ommissa sunt in aliis.

^m In mss. S. T. et P. S. *Per acceptum*.

VARIORUM NOTÆ.

Lege, neque enim unus homo est, qui semper et ubique baptizat. In hoc opere jamdudum alii fuerunt, modo alii, postea alii futuri sunt. Operarii mutari possunt, sacramenta, etc. M. CASAB.

(49) *Qui non habet quod det, quomodo dat?* Hoc argumentum in concilio D. Cypriani habetur.

ALBASP.

(50) *Jam Christo præsentem*, etc. Pro vocabat putet aliquis fortasse, vocabat, esse reponendum, quod et hic non male convenire videatur, et postea sæpius

ingerat, opponit etiam *et operari*, quod hic; et ut ostenderet Filius Dei se vacasse, fidem tantummodo operatam esse, etc. Potest tamen retineri quod hic est, cum illud quoque sententiæ locoque bene congruat, idemque alio loco repetere videatur aliis verbis: *Cui creditur ipse dat, quod creditur, non per quem creditur*: etiam operandi verbo usurpato in sequentibus: *Operantibus cunctis humanis sunt opera, sed Dei sunt munera*. M. CASAB.

nis, et alterum sit Christi. Baptisma Joannis ^a ante A legem pro pleno voluit esse, quod non erat plenum: et tamen supra memorata millia hominum, quia in Deum crediderant, quamvis ignorarent Filium Dei et Spiritum sanctum, regnum cœlorum eis denegare non potuit. Inde est vox Filii Dei dicentis: *a diebus Joannis usque in hodiernum, regnum Dei vim patitur; et qui vim faciunt, diripiunt illud* ^b (Matt. xi, 12): ideo dixit, *vim faciunt* ^c, quia adhuc baptizabat Joannes. Denique quia alterum tempus erat ante præcepta, alterum post præcepta: qui post præcepta, in nomine Salvatoris baptizati sunt, (51) in regnum legibus intraverunt: qui ante præcepta, sine lege vim fecerunt, sed exclusi non sunt. Ergo ante præcepta, baptisma Joannis, cum esset imperfectum, pro perfecto judicatum est ab eo, cui nemo judicat: et quasi limes quidam fixus B esset jussionis, inter tempora antecedentia et sequentia: cum apud Ephesum baptizarentur aliqui in baptismo Joannis post præcepta, hos videns beatissimus Paulus, interrogavit: *an accepissent Spiritum sanctum* (Act. xix, 2) ? dixerunt se illi nescire, an esset Spiritus sanctus, et dixit illis, *ut post baptisma Joannis acciperent Spiritum sanctum*. Sic enim baptizati erant, quemadmodum multi a Joanne fuerant baptizati. Sed qui ante legem baptizati sunt, ad indulgentiam pertinuerunt: quia præsens fuerat, qui indulgentiam daret: non erant ex toto rei, qui legibus non fuerant occupati. Hi vero, qui apud Ephesum post legem, Joannis baptismo baptizati fuisse leguntur, post leges in sacramento erraverant: quia jam introductum fuerat baptisma Domini, et exclu- C sum fuerat servi. Et ideo, quia post mandata divina legibus debuerant ire in regnum, non per violen-

tiam: jam enim terminum temporis fixerat Christus dicendo: *a diebus Joannis usque in hodiernum* (Math. ii, 12). Post hodiernum jam non licebat quod fieri licuit: quare nolite vobis blandiri de dicto Apostoli Pauli, qui (52) non post personam operarii interrogavit, sed post rem: cui res, non persona displicuit. Denique baptisma Salvatoris jussit, ut discerent, qui non noverant, quia non ipsum, sed aliud acceperant. Vos vero quid immutatis ^d? si res potuistis mutare, recte feceritis: si tamen de lege aliquid feceritis. Paulus dixit *in quo baptismo baptizati estis* (Act. xix, 3) ? et dixerunt illi, *Joannis*: persuasit eis, ut baptisma Christi acciperent. Vos non dicitis, quid accepistis, sed a quo accepistis: et insectamini personas hominum, et vultis iterare quod semel est: qui baptizati erant apud Ephesum (53) crediderant in poenitentiam et remissionem peccatorum: recte illis dictum est, ut baptizarentur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Vos vero quid mutatis in hominibus, qui jam dixerunt se credidisse in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti? sive ipsum interrogetis, sive aliud: convincamini necesse est peccare vos: sive illud interrogetis quod jussum non est; sive hoc velitis facere, quod jam factum est.

VI. *Responsio ad illud*: qui non habet quod det, quomodo dat?—Redeo nunc ad illud vestrum quod dicitis: « qui non habet quod det, quomodo dat? » unde hæc vox est: de qua lectione recitari potest? vox est de vico collecta, non de libro lecta: « qui non habet quod det, quomodo dat? » Hæc verba in lege scripta non sunt; nam si (ut vultis) homo dat, Deus vacat; (54) et si Deus vacat, et apud vos est **86** omne quod dandum est, (55) ad vos sit conversio; quos baptizatis in nomine

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. *baptisma* jungitur cum præcedentibus, et loco *Joannis*, ponitur *Joannes*, sed perperam; nec enim de Joannis voluntate hic agitur, sed de ejus baptismo, quod Christus pro perfecto voluit haberi ad tempus.

^b In ms. S. G. *possident eum*.

^c Hæc adita sunt ex ms. S. G.

^d Ita in mss. S. Th. et Ph. S. In ms. S. G. *quid imitami*.

^e In ms. S. G. *fecistis*.

^f Ita in ms. S. G. In mss. S. T. P. S. et in editis, *rec est de vico, non de libro collecta*; sed antithesis ista hæc collecta et lecta stylum Optati sapit.

^g Hæc verba supplementum ex ms. S. G. quæ non exstant in mss. S. T. et P. S.

VARIORUM NOTÆ.

(51) *In regnum legibus*. Ex forma Baptismi præscripta. ALBASP.

(52) *Qui non post personam operarii interrogabat*. Nota phrasim, *interrogare post aliquem*, et similiter eadem hac pag. *insectari in aliquem*. Sic particulis abundantibus nonnumquam utitur Optatus, ut hoc libro v, *de furis*, pro *foris*, et alibi, *pulsare ad cœtum*. Et hoc pertinent quæ supra annotavimus, *aperire ad fontem*. INCERT.

(53) *Crediderant in remissione*. Non crediderant in Patre, Filio et Spiritu sancto. ALBASP.

(54) *Et si Deus vacat, et apud vos est omne quod dandum est, etc.* Quæso te, Lector, equid ab Optato clarius dici potuit? non res ipsa clamat, ut proprie de conversione ad Deum locutus sit? sunt tamen qui ad nescio quam baptizandorum *conversionem*, quam neque probant (nam quod fidem professuri ad Orientem converterentur, non magis ad baptizandos pertinet, quam ad alios quoscunque), et si probarent, tamen huc pertinere minime concederem. Breviter monco te, Lector, triplicem ejus vocis usum apud veteres Scriptores frequenter occurrere. Cum de conversione Gentilium seu hæreticorum ad

verum Dei cultum, seu veram religionem; cum de secleratis et impiis Christianis ad veram pietatem conversis loquuntur, ut hodieque vulgo: cum denique de maritis continentibus, qui olim non minus vulgaris ejus usus fuit. Loca multa congressit eruditissimus Filesacus in Selectis: sed addi multa possunt. Insignis hic Salviani de gubern. lib. v: *Sicut etiam illi de conversione ac Deo aliquid cogitasse, qui a conjugibus propriis abstinentes, a rerum alienarum perditione non abstinent, etc.* Novum prorsus conversionis genus; *licita non faciunt, et illicita committunt. Temperant a concubitu, et non temperant a rapina, etc. præposterum est quod agitis; non est hoc conversio, sed aversio, etc.* M. CASAUB.

(55) *Ad vos sit conversio*. Alludit ad illum baptismi ritum et ceremoniam: exsufflato et abjurato Syria versus Occidentem, ad Orientem mox sese convertentibus baptizandi, et in Deum sese credere solemniter profitebantur: unde dicit Optatus, dum baptizatis ad vos se convertere debent baptizandi, non ad Deum; quia ex persona baptizantis vultis baptismum operari, non autem ex fide quam quis profite- ALBASP.

vestro tingantur. Erubescite, beato Paulo clamanti, A et suam gratulationem profitenti: *numquid in nomine meo baptizati estis (I Cor. 1, 3)?* Ille gaudet, quod duos solos et unam domum baptizaverit: et vos populos rebaptizare contenditis; et peccasse vos et peccare gaudetis, dicentes: « quid dat, qui non habet quod det? » cui creditur ipse dat quod creditur, non per quem creditur. Denique sub Joanne infinita multitudo hominum baptizata est, (56) probate Joannem aut accepisse aut habuisse quod daret. Illo autem (57) operante dabat Deus, qui dando non deficit; et nunc operantibus cunctis humana sunt opera, sed Dei sunt munera.

VII. *Baptismi gratiam, Dei donum, esse non hominis, qui operarius tantum esse probatur.* — Jam illud quam ridiculum est, quod quasi ad gloriam vestram a vobis B semper auditur: « hoc munus baptismatis esse dantis, non accipientis: » et utinam hoc de Deo dicere-tis, qui hujus rei dator est. Sed quod stultum est, vos dicitis esse datores. Si ita est, et nos et vos teneamus singulos gentiles: vos qui vos sanctos dicitis, interrogate eum quem tenetis, an renuntiet diabolo et credat Domino; et ille dicat, nolo. Contra, nos peccatores (ut vultis) interrogemus alterum gentilem, an renuntiet diabolo et credat Deo, etc., et dicat, renuntio et credo, etc., tum vos tingatis nolentem, nos volentem: dicatur, quis eorum possit ad Dei gratiam pertinere. Utique sine dubio ille ^a qui credit ^b, non ille, pro cujus voluntate (ut dicitis) sanctitas vestra succedit. Operarios vos esse, vel se-ro cognoscite: aut si in operario est res ipsa, et non C in se; hoc sibi vindicent aliqui homines (58) in arti-bus suis, ut quia sic provocatis, ad res divinas, etiam artes comparemus humanas: (59) cum pretiosus in-ficitur color, natura saepe convertitur, (60) dum con-fectione ^c vellus candidum purpurascit: (61) sic alba lana regalem transit in purpuram, (62) quomodo ca-

techumenus in fidelem ^d: utique dum incipit esse quod non erat, desinit esse quod fuerat. Lana et co-loreum mutat et nomen: et homo et (63) vocabulum mutat (64) et mentem, considerata sunt effecta, retractanda sunt efficientia. Dicis a te datum esse, quod homo fidelis effectus est: si hoc totum tuum est, dicat et operarius artifex purpuræ, quod pretio-sum colorem in suis manibus habeat, et non procur-ret pretiosa (65) pigmenta ex Oceano multis ignota, quibus tincta vellera, per colorem promoveantur in admirabilem dignitatem: non admixto sanguine pis-cis, purpuram solo tactu conficiat. Si ^e igitur opera-rius iste per tactum solum dare colorem non potest, sic nec operarius baptismatis, ex se sine Trinitate dare aliquid potest. Tale est et hoc, unde modo cer-tamen est. Nam in quo baptizarentur gentes, a Sal-vatore mandatum est: per quem baptizarentur, nulla exceptione, discretum est. Non dixit Apostolus: *vos facite, alii non faciant*: quisquis in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizaverit, Apostolorum opus implevit. Denique lectum est in Evangelio, Joanne dicente: *Magister, vidimus quemdam in no-mine tuo expellentem dæmonia, et prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum*: sic Christus ait: *nolite prohibere: qui enim non est contra vos, pro vobis est (Lucæ ix, 37)*. Nam et ipsis sic mandatum est, ut opus esset illorum, sanctificatio Trinitatis; nec in nomine suo tingerent; sed in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti: ergo nomen est quod sanctificat, non opus ^f. Intelligite **87** vos, vel sero, operarios esse, non dominos: et si Ecclesia vinea est, vites sunt homines et ordinati cultores, quid in dominium pa-trisfamilias irruitis? quid vobis, quod Dei est, vindicatis? quid vultis vestrum esse totum, ubi nec partem habere potestis? nam propter tumorem vestrum, quo in nos intumescitis, increpat Corinthios beatissimus Paulus: in se et Apollo actus tempo-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. Hic adjicitur, *consequitur*.

^b In ms. S. G. *credidit*.

^c Ita in mss. S. T. et S. G. Male in editis, *con-fectione*.

^d In ms. S. T. *infidelis*.

^e Deest ista vox in ms. S. T. sed habetur in ms. S. G.

^f Suppleta sunt hæc ex ms. S. G. quæ desunt in mss. S. T. P. S. et in plerisque editis.

VARIORUM NOTÆ.

(56) *Probate Joannem habuisse.* Probate Joannem habuisse remissionem peccatorum. ALBASP.

(57) *Illo operante dabat Deus, qui dando deficit.* Impia plane hæc est sententia nisi interpretatione subvenias. *Deficere ergo dando est, cessare dare.* Sic *cessare dando dicit*; non quod defectum potentia, sed voluntatis in auctore agnoscat. INCERT.

(58) *In artibus suis.* Colores, non homines, mutant lanas; ita aqua, non persona baptizantis, mutat baptizatum. ALBASP.

(59) *Cum pretiosus inficitur color, etc.* Pro *convectione* legendum esse *confectione* jampridem monuit Radulphus Fornierius, rerum quotidianar. lib. II, c. 6. Quod etsi improprium sit, *infici* enim lana proprie dicitur, non *confici*, quod aliud est: Optati tamen esse certissimum est, cum postea quoque paucis interjectis repetatur. Totum autem hunc locum ita puto distinguendum: *Cum pretiosus inficitur color, natura saepe convertitur, dum confectione vellus candidum purpurascit. Sic alba lanaregalem transit in pur-*

puram, quomodo catechumenus in fidelem. Utique dum incipit, etc. M. CASaub. *Ita restitutum ex mss.*

(60) *Dum conversione.* Nescio an legendum com-mixtione. ALBASP.

Ibid. *Dum convectione vellus candidum purpurascit.* Pessime ullus *ἀντὶ τοῦ vellus* circumfertur, quod vel cæco appareat. Quare *convectione* legit Barthius. *Contingere* Lucretianum est: forte *confectione*.

INCERT.

(61) *Sic alba lana regalem transit in purpuram.* Boetius: *Reges purpura monstrat.* INCERT.

(62) *Quomodo catechumenus.* Elegans comparatio.

ALBASP.

(63) *Vocabulum.* Ex Pagano fit Christianus.

ALBASP.

(64) *Et mentem.* Quia renascitur, et ejus mens et natura mutantur in aquis. ALBASP.

(65) *Pigmenta ex Oceano.* Piscis sanguinem qui in Oceano capitur. ALBASP.

ris nostri conformat ^a : *ne alter in alterum*, inquit, *intumescat* (I Cor. iv, 6). Ut ostenderet, quia hoc totum sacramentum baptismatis Dei est, ut illie sibi nihil vindicet operarius, sic ait : *ego quidem plantavi* (I Cor. iii, 6) : hoc est (66) de pagano catechumenum feci : *Apollo rigavit* : hoc est, ille catechumenum baptizavit. Sed ut cresceret quod plantatum et irrigatum est, Deus fecit. Nam et quivis hodie velens vineam suam pastinare, operarium placita mercede conducit ; qui curvato dorso et desudatis ^b lateribus, sinus terræ faciat, ubi deponat electa plantaria, et aquam calcatis scrobibus superducatur : scrobem fodere et plantaria ponere potest ; (67) aquam inducere potest ; imperare, ut teneat non potest : est enim hoc solius Dei, de medullis palmitum producere radices coalescentes in terram, et gemmantes oculos, incrementa frondium provocare. Denique beatus Apostolus Paulus, ut vestram præsumptionem tumoremque compesceret, ne se æstimet operarius baptismatis, aut habere dominium, aut de tanto isto munere particulam sibi aliquam vindicare ; iudicans, quia totum Dei est, sic ait : *neque qui plantat, neque qui rigat, est aliquid ; sed solus Deus, qui ad incrementa perducit* (I Cor. iii, 7). (68) Operarii inter alios estis intrante sole : hoc est, antio sæculo potestis in die retributionis nobiscum de mercede contendere : nolite vobis majestatis dominicam vindicare. Nam si ita est, vindicent sibi et ministri, qui mensæ dominicæ famulantur, ut pro humanitate exhibita ab invitatis gratulatio eis referatur. Christi vox est invitantis : *Venite, benedicti patris mei* (Matth. xxv, 34) ^c : veniunt gentes ad gratiam ^d ; exhibet ille qui invitare dignatus est ; ministerium exercet turba famulorum : non famulantibus, sed pascenti referendæ sunt gratiæ. Vos cum ministri ^e sitis, inverecunde totum vobis convivi dominium vindicatis ; cum se et cæteros

beatissimus Paulus famulos cum humilitate fateatur : ne quis putaret, in solis Apostolis aut Episcopis, spem suam esse ponendam, sic ait : *quid est enim Paulus, vel quid Apollo ? utique ministri ejus, in quem ereditistis* (I Cor. iii, 4) : est ergo in universis servientibus non dominium, sed ministerium. Vides ergo jam, frater Parmeniane, ex tribus speciibus supra memoratis, illam primo tripartitam esse immotam, invictam et immutabilem : operantis vero temporariam ^f esse personam.

VIII. *De fide suscipientis baptismum.* — Restat jam de credentis merito aliquid dicere : cujus est fides, quam Filius Dei et sanctitati suæ anteposuit et majestati ; non enim potestis sanciores esse, quam Christus est : ad quem cum mulier illa veniret, cujus filia erat mortua, et rogaret, ut suscitaretur ; nihil promittit de virtute sua ; sed post fidem interrogat alienam, ut si mulier crederet, pro matris credulitate ^g, filia surgeret ; si non crederet, virtus Filii Dei feriat cessaret. Interrogatur mulier, respondit se credere flori posse quod rogabat. Jubetur ire, redit ad domum mulier, invenit puellam vivam, quam dimiserat mortuam. Non ruit in oscula, non properat in amplexus ; sed redit, ut Salvatori gratias ageret : et ut ostenderet Filium Dei, se vacasse, fidem tantummodo operatam esse : *vade, inquit, mulier, in pace, fides tua te salvavit* (Luc. viii, 48). Ubi est quod dicis, dantis est, non accipientis ? Quid vobis videtur et Centurionis fides ? cujus puer cum male haberet, Salvatorem petit ut ab eo mortem repelleret. ^h Jam Christus percuntem veniebat ad puerum ; sic eum Centurio tenuit, ut indignitatem tecti sui confessus, quod Filius Dei totas non deberet intrare, sed suam virtutem mittere, qua puer, fugata morte, reviviscere potuisset. Non fortitudo Centurionis, non sapientia laudata est, sed fides : (69) et

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et S. G. *confirmat*.

^b In ms. S. G. *exudatis*.

^c Adduntur in ms. S. G. sequentia Christi verba, *percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi*.

^d In ms. S. G. *gloriam*, sed minus apponit ; agit enim

Optatus de hoc sæculo.

^e In ms. S. T. *nobiscum comministri* ; sed supervacaneum est illud *nobiscum*.

^f In ms. S. G. *temporalem*.

^g In ms. S. G. *per matris credulitatem*.

VARIORUM NOTÆ.

(66) *De Pagano Catechumenum feci.* Docni Hlum. ALRASP.

(67) *Aquam inducere potest, imperare ut teneat, aut quo ista verba sibi velint, imperare ut teneat, aut quo sensu ad vineam, de qua hic agitur, pertineant, non satis intelligo.* Optatus quid velit, satis liquet. In calore vineæ non esse ut illa maturescat, seu *teneat*, ut de arboribus in genere Tertull., fructumque edat ; sed totum hoc a Deo pendere. Ego sic sentio, verba illa *ut teneat*, glossema inepti alicujus esse, qui elegantiam ac proprietatem vocis imperare non asequabatur ; et quod *aquæ proxime mentio facta esset*, ita hunc locum supplendum putavit. Nam et Optatus antea haud absimilibus verbis usus est, cum *eum detritum esse lacum*, dixit, *qui aquam nec habeat, et acceptam continere non possit*. Cæterum, imperare arvis, dictum Virgilio, *Georgic. lib. 1, et Senecæ, de Tranquill. animi cap. ult.* Sed Senecæ locum in *Myronem gratiam proferam*, qui vim verbi non omnibus notè egregie explicat, *ut fertilibus*, inquit ille, *agris non est imperandum : cito enim exhausti illos nunquam intermissa sæcun-*

ditas ; ita animorum impetus assiduus labor frangit. Ad vites et vineas proprie Plinius, lib. xvii, cap. 22 : *Temerarium est ante crassitudinem pollicarem viti imperare.* Columella quoque, de re rustica lib. iv, cap. 24 : *Post largos fructus parcendum est vitibus, et ideo anguste putandum, post exiguos imperandum.* Possis etiam legere, *imperare vineæ non potest.* M. CASAUB. (68) *Operarii inter alios estis intrante sole, etc.* Scribo : *Operarii inter alios estis. Intrante sole, hoc est, finito sæculo, etc.* Matth. xx, cap. 8, *ὀψίας δὲ ἤσπομένως*, etc. qui hæc pertinent, ex Hebr. idiotismo fluxisse videtur qui suum מׁצׁ venire, ingredi, de occidente sole usurpant, ut et מׁצׁ exire, de Oriente. M. CASAUB.

(69) *Et curatus est puer in illa hora, certe dantis est, etc.* Idem post pauca repetitur, alqui utrobique videbit Optati menti repugnare, qui attentus inspiciet : ut potius dicendum fuerit : *certe dantis non est, sed accipientis.* Respondebit aliquis fortasse, Optatum non tam verborum ipsorum controversiam movisse Donatistis, quam impiæ sententiæ, quæ ipsa proferebant. Nihil igitur vetare, quin eorum verbis

curatus est puer in illa hora (Matth. vii, 13). Certe dantis est, non accipientis. Multa sunt hujusmodi in Evangelio de fide perfecta, sed vel tria complenda sunt fidei testimonia. Quid vobis videtur et illa mulier, quæ (70) de secreto causæ sceminarum, cum per annos duodecim laboraret, et omnem substantiam suam in medicos erogasset: cum videret a Filio Dei tantas celebrari virtutes, processit in turbam, videt medicum, videt et populum: cogebat illam dolor, ut medicinam peteret: pudor impediebat, ne causam suam coram masculis indicaret. Invenit consilium tacita fides: *mittam, inquit, manum meam, et tangam fimbriam vestimenti hujus, et sanam fiam (Matth. ix, 21; Luc. vii, 43).* Nemine vidente inter turbas, manum misit, tetigit ^a, et sanata est; nec ansa est indicare, quod ausa non fuerat petere. Sed ne fructus fidei apud ignorantes latere videretur; sic Salvator ait: *quis me tetigit?* Mirati sunt discipuli ejus, dicentes: *turbæ te comprimunt; tu dicis, quis me tetigit?* et Christus: *quis me, inquam, tetigit? sensi a me exisse virtutem (Ibid. 45).* Sic mulier confessa est, se tetigisse, et sanam esse. Jamdudum pro filia mater petiit, pro puero Centurio postulavit: hoc loco nec mulier petiit, nec Christus promisit; sed fides quantum præsumpsit ^b, exegit: certo dantis est, non accipientis ^c.

IX. *Comparatio Naaman Syri intempestive a Parmeniano allata.* — Nam quod ad amplificandos ^d tractatus tuos, frater Parmeniane, Naaman Syrum, quasi immaturam quamdam durissimorum nascentium vulnere massam, diu describere voluisti, quid hoc ^c ad præsentem pertinet causam? Bene hoc diceretis,

LECTIONES VARIANTES.

^a Hoc verbum supplēvimus ex ms. S. G.

^b In ms. S. G. *quantum sibi præsumpsit.*

^c Post hæc verba sequuntur aliquot periodi in ms. S. G. quibus novum continetur argumentum adversus iteratum baptismum, quas quidem Optati esse existimo, licet non habeantur in mss. S. T. et P. S. sed hic alieno loco videntur posita, quare eas rejecimus ad finem libri quem egregie concludunt.

et longa oratione recte uti potuisses: si invenires aliquem catechumenum (71) scabrosissimis moribus, qui gereret durissimam mentem; qui lenissimam gratiam aquæ salutaris accipere delectaret. Bene hominis (72) innovationem verbis a te dictis ostenderes: bene veterinosam naturalem duritiam, in infantilem carnem ^e immutari ac molliri posse monstrares. In hoc vero negotio, quod inter partes tempore præsentis tractatur, ut quid a te talis commemorata est lectio? (73) In qua non legitur aliquis illum leprosum Syrum ante dictum vel jussione Helisæi lavisse, ut merito denuo ^f melius lavaretur (IV Reg. v). Quod et si fieret ^g, nec sic vobis occurreret, quod recte imitari posses. Non enim legitur ille prius lavisse in fluminibus Syriæ, aut ab aliquo lotus esse, et nihil profecisse. Nam et si hoc legeretur non ad Helisæi laudem, (qui non lavit, sed consilium dedit,) sed ad Jordanis gloriam ^h pertineret, ille homini in eo flumine primitivam gratiam provenisse, in quo postea sub Joanne per confessionem in penitentiam populorum peccata fuerant mortura ⁱ.

89 X. *Parabola nuptiarum a Parmeniano perperam allegata.* — Postremo, qualis est illa pars tractatus tui, de cælestibus nuptiis, ubi spem amputans futurorum, totum in præsentis tempore posuisti dicendo, a societate vestra projectum esse eum, qui janitores et ministros fecerit vestros, ut a communione fidelium foras cum injuria mitteretur. Si ita est, nihil est quod speret fides; nihil quod (74) resurrectio representet; nihil quod in cælis amplius expectetur; nihil quod Rex ille cælestis ^j et pater-

^d In ms. S. G. *applicandos*, minus bene.

^e In mss. S. T. et P. S. *infantili carne.*

^f Deest in ms. S. G.

^g Hæc deest in ms. S. T.

^h In ms. S. G. *ad ipsius Jordanis gratiam.*

ⁱ In ms. S. G. *professione penitentiae populi peccata fuerant mortura.*

^j Hoc additum ex ms. S. G.

VARIORUM NOTÆ.

uti potuerit, sed alia, quam ipsi mente; antea enim cum hæc illis verba objicit, statim subjicere: *et utinam hoc de Deo diceretis, qui hujus rei dator est; sed quod stultum est, vos dicitis esse datores.* Non igitur hic Optatum id agere, ut accipientis esse contra Donatistas probet, sed ut probet esse dantis, non ejus quem illi volebant, ministri scilicet, sive operantis, sed ipsius Dei. Quod autem fidei tribuit, nihil ob stare, quin et Deo vindicet, cum quidquid impetratur a Deo, per fidem in Deum, id recte dici possit a Deo totum proficisci, et illi uni acceptum referri. Hoc etsi vere dici posse non negamus, cum tamen Optatus exerte, *Deum vacasse, fidem tantummodo operatam esse, nihil de virtute sua promississe, sed post fidem alienam interrogasse;* eam esse Optati mentem non puto. An igitur hoc certe, quasi ironice concedentis est? *certe dantis est, etc. an certe? q. d. an tu? dantis est, non accipientis?* M. CASAUB.

(70) *De secreto.* Secreta matrimonii, Tertullianus: res obscenas ita explicabant, si invenires aliquem catechumenum. Hoc exemplum potest convenire in catechumenum qui fidem delectaret: sed inde non efficitur personam baptizantis plus conferre quam sacramentum. ALBASP.

(71) *Scabrosissimos mores dicit.* INCERT.

(72) *Innovationem. Regenerationem.* ALBASP.

(73) *In qua non legitur aliquis leprosum illum Syrum, etc.* Aliæ editiones: *In qua non legitur aliquis illum leprosum Syrum ante dictum vel jussione Helisæi, etc.* Scribo: *In qua non legitur aliquis leprosum Syrum ante dictum, vel jussione Helisæi, etc.* Videtur idem mox iterum dicere. Possumus tamen a tautologia vitio defendere, si, ut suadet ejus verba diligentius expensa, ita distinguamus: Non omnino legitur aliquis illum lavisse, unde colligamus ideo iterum illum lavatum, ut melius lavaretur. Sed neque hujus collectionis ea necessitas est, ut sufficiat vobis, si prius illud legeretur, nisi et illud quoque expressum esset, ideo iterum lotum eum esse, quod prima lotio nihil profecisset. Quod tamen et ipsum si legeretur, ne sic quidem causam obtineretis, cum si contigisset, ideo contigisset, non ut personarum, sed ut aquarum discrimen fieret, idque ad fidem futuram aliquando Jordanis fluvii, præ cæteris excellentiæ. M. CASAUB.

(74) *Resurrectio representet. Resurrectio representat regnum Dei et beatitudinem.* ALBASP.

familias Deus in suo convivio agnoscat, cum præsentia^a multorum gaudeat, et de aliquorum absentia contristetur. Et^b multos dicat vocatos, paucos vero electos; nihil erit, quod irascatur vestem nuptialem non habenti, (75) cum Filius Dei ipse Christus sit sponsus (*Matth. xii*): et vestis et tunica natans in aqua, quæ multos vestiatur et infinitos expectet, nec vestiendo deficiat. Sed ne quis dicat, temere a me Filium Dei vestem esse dictum, legat Apostolum dicentem: *quotquot in nomine Christi baptizati estis, Christum induistis* (Galat. iii, 27). O tunica semper una et (76) immutabilis! quæ decenter vestiatur et omnes ætates et formas, nec in infantibus (77) rugatur, nec in juvenibus tenditur, nec (78) in fœminis immutatur. Aderit profecto ille dies, ut cœlestes nuptiæ incipient celebrari: illic qui baptisma singulare servaverint, securi discumbent. Nam quicumque a vobis se rebaptizari consenserit, hujusmodi homini non denegatur resurrectio, quia credidit in resurrectionem carnis; resurget quidem, sed nudus. Sed quia nuptiali veste a vobis se expoliari permisit, hanc patrisfamilias auditorus est vocem: (79) *Amice*, hoc est dicere, agnosco te; *aliquando renuntiaveras Dia-*

A bolo, et ad me conversus fueras; et dederam tibi vestem nuptialem: ut quid sic venisti non habens quod tibi dedi? hoc est dicere: quare non habes quod tibi dedi? Nemo enim potest irasci non habenti rem, quæ data non sit. Vestem nuptialem inter istos acceperas, et solus non habes? quare nudus et lugubris venisti? quis tibi detraxit spolia? quas fraudulentas adisti fauces? quos incurristi latrones? Quotquot tales venturi sunt^d, locum in illo convivio non habebunt^e.

XI. *Cum mortuos infantes rebaptizare non possint Donatistæ, cur viventes rebaptizant?* — Et ut vel sero compendium faciam, credo etiam hoc sufficere; etsi tot probationes minime diceremus: vobis absentibus, verbo tenus baptizati sunt mille: ex his sorte sua defuncti sunt centum. Abstinet paulisper ab hoc scelere manus. Sanctitas, ut dicitis, vestra, primo resuscitet sepultos; emendet, si potest, mortuos; et sic revertatur ad vivos. Si mortuos suscitare non potestis, ut quid viventibus conamini manus inferre? nisi ut compleatur quod per Ezechielem Prophetam locutus est Deus, dicens: *ut occiderent animas, quas non oportuit mori* (*Ezech. xiii, 19*).

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *ad præsentiam*.

^b In ms. S. G. *Ul*.

^c In ms. S. G. *vos vestistis*.

^d In ms. S. G. additur, *hoc exemplo*.

^e Hic finitur quintus liber in omnibus mss. et habetur,

Explicit liber quintus. Quæ sequuntur, quia ad hunc librum pertinent, videnturque hujus libri conclusio, adjecimus ex codice S. G. in quo superius erant posita loco non suo, ut observavimus.

VARIORUM NOTÆ.

(75) *Cum Filius Dei ipse Christus sit sponsus*, etc. Cave tibi imponat illud, cum quasi causæ præiret, non enim causam reddit superiorum Optatus, sed idem prosequitur, addita obiter vestis illius descriptione, et mystica designatione, quæ nimirum Christus ipse, etc. Ita autem puto legendum: *Nihil erat quod irascatur vestem nuptialem non habenti: cum Filius Dei ipse sit sponsus, et vestis, et tunica, natos in aqua* (id est, baptizatos, ut mox interpretatur: quos et natos, alibi quoque non semel:) *quæ multos vestiatur et inf.*, etc. Ita præter alios loquitur, et Victor Uticens., de persec. Vandalic. lib. iii, de Elpidiforo quodam apostata: *Hic enim dudum, inquit ille, fuerat apud nos in Ecclesia Faustii baptizatus, quem venerabilis Macarius diaconus de alveo fontis susceperat generatum*. Cujus eo libentius memini, quod vellem ejus verba cum Optato conferri, cum non gemina solum, ac amplior parabola illius de veste nuptiali, quæ mox in Optato sequitur explicatio, apud illum exstet; sed et sabanorum, sive linteaminum, quibus

recens baptizatos cingere et tegere mos olim, mentionem faciat, quæ et ad ejusdem parabola interpretationem pertinere videntur. M. CASAUB. *Locus a nobis restitutus*.

(76) *Innumerabilem*. Eleganter unam Christi tunicam dicit. INCERT.

(77) *Rugatur*. Nimis laxa. ALBASP.

(78) *In fœminis immutatur*. Convenit et aptari potest mulieribus et viris. ALBASP.

(79) *Amice, hoc est, dicere agnosco te*, etc. Nihil confusius aliquot hisce lineis ut hic editæ sunt, et vulgo eduntur. Sed et mendo non carent. Scribe igitur, me spondente, *amice: hoc est dicere, agnosco te* (ideo et amicum compello, scilicet) *cum aliquando renuntiaveras Diabolo, et ad me conversus fueras, et dederam tibi vestem nuptialem, ut quid sic venisti non habens vestem nuptialem? hoc est dicere, quare non habes quod tibi dedi? Nemo enim irasci potest non habenti rem, quæ data non sit. Vestem nuptialem*, etc. M. CASAUB. *Restitutus a nobis locus*.

90 LIBER SEXTUS.

In hoc sexto libro ostenditur^a episcopus partis Donati contra legem fregisse altaria, et inconsiderate conflassé, et passim vendidisse vasa dominica, et lavisse quæ lavanda non erant, et mitellas puellis mutasse, de quibus nulla scriptura legitur.

I. *Impie ac stulte Donatistas altaria fregisse vel rasisse*. — Ut mihi videtur^b, liquido demonstratum est, in divinis sacramentis quid nefarie feceritis.

D Jam illa ostendenda sunt, quæ crudeliter ac stulte vos fecisse, negare minime poteritis. Quid enim tam sacrilegum, quam altaria Dei (in quibus et vos ali-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. continetur hoc est, In ms. S. G. ostenduntur schismata, hoc est, Episcopi.

^b Ita in ms. S. G. longe melius quam in mss. S. T. et P.

S. et in editis, *Indubitanter liquido*.

^c In ms. S. G. additur hic *admissum sit*.

quando obtulistis) frangere, radere, remove? in A quibus et (1) vota populi, et (2) membra Christi portata sunt: quo Deus omnipotens invocatus sit: quo postulatus descenderit Spiritus sanctus: unde a multis et (3) pignus salutis æternæ, et tutela fidei, et (4) spes resurrectionis accepta est. Altaria, inquam, (5) quibus fraternitatis munera non jussit Salvator imponi^a, nisi quæ essent de pace condita: *Depone, inquit, munus tuum ante altare, et redi prius, concorda cum fratre tuo, ut possit pro te sacerdos offerre* (Matth. v, 24). Quid est enim altare, (6) nisi sedes et corporis et sanguinis Christi? hæc omnia furor vester aut rasit, aut fregit, aut removit. Hoc igitur inexplabile nefas, si de aliqua ratione descendit, uno modo fieri debuit. Sed, ut æstimo, alio loco copia lignorum frangi jussit^b, aliis vero ut altaria raderent, lignorum inopia imperavit; ut autem alii removerent, ex parte (7) verecundia persuasit^c: ubique tamen nefas est, dum (8) tantæ rei manus sacrilegas et impias⁹¹ intulistis. Quid perditorum conductam referam multitudinem, et vinum in mercedem sceleris datum? (9) quod ut immundo ore sacrilegis haustibus biberetur (10), calida de fragmentis altarium facta est (11). Si livoris judicio nos vobis sordidi videbamus, quid vobis fecerat Deus, qui illic

invocari consueverat? quid vos offenderat Christus, cujus illic (12) per certa^d momenta corpus et sanguis habitabant? (13) quid offendistis etiam: vos ipsi, ut illa altaria frangeretis, in quibus ante nos per longa temporum spatia, sancte (ut arbitramini) obtulistis? Dum impie persequimini (14) manus nostras illic ubi corpus Christi habitabat, feristis et vestras. Hoc modo Judæos estis imitati: illi injecerunt manus Christo (15) in cruce: a vobis percussus est in altari. Si Catholicos illic insectari voluistis, vel vestris illic (16) antiquis oblationibus parceretis: ibi modo (17) superbus inventus es, ubi jamdudum humilis offerebas: ibi libenter peccas, ubi pro multorum peccatis orare consueveras. Hoc faciendo in numerum sacrilegorum sacerdotum libenter intrastis, sociati sceleribus profanorum, de quibus apud Dominum Elias Propheta querelam deponit^e: his enim locutus est verbis, quibus et vos inter alios ab ipso accusari meruistis: *Domine* (inquit), *altaria tua confregerunt* (III Reg. xi, 10). Dum dicit *tua*, indicat quia res est Dei, ubi Deo aliquid a quocumque oblatum est. Sufficeret insanix vestrx, quod membra laniastis Ecclesix; quod Dei populos jamdudum in unitate positos, vestris seductionibus divisistis. Inter hæc omnia vel altaribus parceretis. (18) Cur

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *poni*.

^b Hæc et sequentia usque ad *imperavit*, extant in ms. S. G. et desunt in ms. S. T.

^c Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *jussit*.

^d In mss. S. T. et P. S. *cætera*.

^e In ms. S. G. *Apud Deum ab Elia Propheta querela deponitur*.

VARIORUM NOTÆ.

(1) *Vota populi*. Ab episcopo vota populi, et ad C altare offerebantur. ALBASP.

(2) *Membra Christi*. Præter corpus Christi quod in altari offertur, fideles etiam qui cum eodem corpore uniti et adunati sunt, offeruntur. ALBASP.

(3) *Pignus salutis æternæ*. Ex divo Paulo: *Vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum in vobis*. ALBASP.

(4) *Spes resurrectionis*. Spiritus Dei conservatur in nobis cujus vi corpora nostra resurgent. Ad Ephesios: *In quo credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostræ*. Nota modum loquendi *unde a multis*: hoc est, preces factas in altari tamquam in solemniori loco, et ubi Deus vult exorari, multi acceperunt Spiritum sanctum. ALBASP.

(5) *In quibus fraternitatis munera*. De oblationibus fidelum quæ in altari consecrarentur hic locus accipiendus; ex quo liquet omnes oim fideles oblationes obtulisse, et eas in altari consecratas fuisse.

ALBASP.

(6) *Nisi sedes corporis*. Quia ex illis oblationibus corpus Christi conficiebatur. ALBASP.

(7) *Verecundia*. Ne scilicet viderentur cum Orthodoxis communicare, et hoc duplici de causa: prima, quia Orthodoxorum consecrationem approbassent si in altari ab illis consecrato obtulissent: secunda, qui offert in altari in quo Episcopi obtulerunt, cum eis communicare videtur, quia altare est sedes oblationum et locus in quo fieri debet, et ad quem Deus magis respicit. ALBASP.

(8) *Tantæ rei*. Altaribus. ALBASP.

(9) *Quod ut immundo opere*, etc. Scribe *immundo ore*, ex fide iteratæ ab Fr. Balduino editionis.

INCERT.

(10) *Calida de fragmentis altarium facta est*. De usu calidæ apud antiquos, tam mixtæ quam puræ, jam multi multis. Quia tamen non desunt viri doctissimi,

qui *calidam* aliter interpretentur, et aquam aut non omnino, aut non nisi in ægrorum aut infirmiorum gratiam, calefieri solitam ab antiquis asserant, dignus hic locus qui observetur a lectore; qui vel unus refellendæ isti opinioni sufficiat. M. CASaub.

(11) *Calida facta est*. Ut admisceretur vino; nam communis erat aquæ calidæ usus apud antiquos.

Du PIN.

(12) *Per certa momenta*. Ubi aliquando corpus Christi servabatur. ALBASP.

(13) *Quid nos offendistis*. Basilicas, quas a Juliano acceperant, postea reddiderunt Donatistæ: de earum altaribus loquitur. ALBASP.

(14) *Manus nostras*. Sacrificia nostra et vestra.

ALBASP.

(15) *In cruce*. Crux est altare sacrificii cruenti, altaria autem nostra sunt incruenti: quare recte a cruce ad altaria argumentatur. ALBASP.

(16) *Antiquis oblationibus*. Oblationes quæ in illis altaribus factæ essent tempore D. Cypriani, ad Donatistas non minus pertinebant quam ad Orthodoxos: ad eas videtur respexisse, cum ait, *antiquis*.

ALBASP.

(17) *Superbus*. A superbia Donati ceteri superbi vocari poterant: sed, ni fallor, eos vocat hoc loco superbos, quod se iuros jactarent; et cum omnes Presbyteri inter sacra sese peccatores et tanti sacrificii indignos sacerdotes sese dicerent, ii se Catharos profliterentur. ALBASP.

(18) *Cur vota*. Nota insignes altarium laudes et nomina: sedes corporis Christi; scalæ orationum; via precum; ascensus supplicationum; habitatio corporis Christi; locus invocationis; ara Christi; crux Christi; numerum locus; portator membrorum Christi; descensus et porta Spiritus sancti. ALBASP.

Ibid. *Cur vota et desideria hominum*, etc. Fr. Balduini. INCERT.

vota et (19) desideria hominum cum ipsis altaribus confregistis? illinc enim ad aures Dei ascendere populi solebat oratio: cur concidistis precibus viam? et ne ad Deum supplicatio de more solito ascensum haberet, impia manu quodammodo scalam subducere laborastis? et tamen cum omnium vestrum una sit (20) conjuratio, in hoc titulo simili errore dissimiliter deliquistis. (21) Si suffecerat remove, non licuit frangere: si oportuit ^a frangere, (22) rasisse peccatum est: (23) si enim non licuit, sicut inter vos placuit, recte videtur fregisse, qui fregit ^b. Jam reus est, qui majorem partem radendo servavit. Quæ est ista nova et stulta sapientia, novitatem querere (24) in visceribus vetustatis ^c (25)? et remota quasi quadam ⁹² corporis cute, in latente corpore cutem quasi alteram querere. (26) Donum ^d (27), quod ad se pertinet et in se totum est, quod unum est, inde ^e cum aliquid fuerit ablatum, minui potest, non potest immutari ^f. Rasisti equidem quod tibi visum est: sed adhuc ibi est quod odisti. Quid, quod si sic conjurastis, ut quæ a nobis in nomine Dei (28) in ipso ministerio tacta sunt, immunda viderentur? quis fidelium nescit, in peragendis mys-

teris ipsa ligna (29) linteamine cooperiri? Inter ipsa sacramenta velamen potuit tangi, non lignum; aut si tactu possunt penetrari velamina, ergo penetrantur et ligna; si penetrari possunt ligna, penetratur et terra; si a vobis lignum raditur, et terra quæ subter est fodiatur, (30) altam facite scrobem, dum pro vestro arbitrio queritis puritatem. Sed observate, ne veniatis ad inferos, et illic inveniatas Core, Dathan et Abiron schismaticos, magistros scilicet vestros (Num. xv). Ergo et fregisse vos et rasisse constat altaria: quid est, quod in hac re subinde ¹ vester quasi languere visus est furor? videmus ^h enim vos postea mutasse consilium, et altaria a vobis jam non frangi, nec radi ⁱ, sed tantummodo remove. Si hoc sufficiebat, illa quæ prius a vobis facta sunt et vos indicatis ^j, quia fieri minime debuerunt.

II. Donatistas sacrilege calices fregisse et vendidisse.

—Hoc tamen immane facinus a vobis geminatum est, dum fregistis etiam calices, Christi sanguinis portatores ^k: quorum (31) species revocatis in massas, (32) merces nefariis nundinis procurantes ^l, ad quam mercem nec emptores (33) eligere voluistis: avari, dum venditis ^m; sacrilegi ⁿ, dum inconsiderate

LECTIONES VARIANTES.

^a Hic incipit ms. S. Pauli Cormaricensis, nunc Bibliothecæ Colbertinæ n. 1951.

^b Ita in mss. Colb. et S. G. In aliis, qui *fregit*.

^c Ita in omnibus mss. Male in ultima editione, *majestatis*.

^d Ita in mss. Colb. et S. G. In mss. S. T. et P. S. et in quibusdam editis, *donec*.

^e Ita in ms. S. G. In aliis, *unde*.

^f Ita in mss. Colb. et S. G. In aliis, *mutari non potest*.

^g Ita in mss. Colb. et S. G. In mss. S. T. et P. S. *subito*.

^h In ms. S. T. *vidimus*.

ⁱ Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et Ph. S. *sed radi*; quod non coheret cum prædictis.

^j Ita in mss. In editis, *judicatis*.

^k Ita in mss. C. et S. G. male in mss. S. T. et P. S. *portatores*.

^l Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et P. S. *mercedem nefariis nundinis provocantes*.

^m Hæc verba supplivimus ex mss. C. et S. G.

ⁿ In mss. C. et S. G. *sacrilegiis admisisistis*.

VARIORUM NOTÆ.

(19) *Desideria*. Vide an huc faciat vetus glossarium, *desiderata*: *λειτοურγια, τειστὰ*. INCERT.

(20) *Conjuratio*. Cui in hac materia omnium eadem sit sententia, cur tam diverse de altaribus statuistis? ALBASP.

(21) *Sic (lege si) suffecerat remove, non licuit frangere. Si oportuit frangere, rasisse peccatum est. Rasisse peccatum est*, ex Fr. Balduini editione n. Inc.

(22) *Rasisse peccatum*. Quia major remanet, et si ea radatis; in quo cum offeratis nobiscum, communicatis; et ita peccatis. ALBASP.

(23) *Si enim non licuit, etc.* Scribe: *Si enim non licuit; si ut inter vos placuit recte videtur, etc.* Hic quoque videtur ab Optato quædam *ταυτολογία* admissa, quam parva mutatione tollere perquam facile. Sed quædam tolerare, interdum satius, quam in alienis scriptis nimis acutos esse. In proxima periodo miror quomodo *majestatis* pro *vetustatis* quod antea erat, irreperit in hanc editionem. Nam Balduinum apage ut credamus tam obseæ naris fuisse, ut non perceperit ab hac una voce haud vulgaris acuminis sententiam totam pendere. Etsi autem quod vulgo dicimus, *majores nostri*, ab aliquibus, ut Varrone in satyra, quæ *ταρῆ μὲνικπov* inscribitur, *antiqui nostri*, diciam sit; haud puro tamen umquam fuisse, qui *majestatem* pro *antiquitate* aut *vetustate*, dixerit; aut id illis in mentem venis-e, per quos factum ut *majestas* hoc loco pro *vetustate* legeretur. M. CASAB.

(24) *In visceribus majestatis*. In editione Germanica; *vetustatis*: sed *majestatis* verbum retineri potest, sensusque est: altare res est divina, cujus cum primam cutem rasistis, ea quæ repascitur est etiam divina, quia totum caput est divinum: ideo novitatem queritis in visceribus rei divinæ, sed eam non inve-

nietis, quia tota est, et viscera etiam sunt divina. ALBASP. *Ita restitutum ex mss.*

Ibid. *In visceribus vetustatis*. Eadem editio Bald., *majestatis*. INCERT.

(25) *Novitatem querere in visceribus vetustatis*. His Optati verbis hæc subest notio: quid vos juvat, o Donatistæ, altaria radere, quasi radendo ea innovare et immutare possitis? viscera, hoc est, interiores partes altarum, vetusta sunt; vos tamen velitis novitatem in eis querere radendo exteriora: quasi detracta corporis cute exteriori, aliam quereretis cutem in interioribus partibus corporis. DU PIN.

(26) *Donec ad se pertinet, et in se totum est, quod unum est*. Hæc omnia non agnoscit eadem editio. INCERT. *Hic locus a nobis restitutus est.*

(27) *Donum*. Altaris consecratio unica et indivisibilis est, unde cum ex altari aliquid abstuleris, minuire potes altare; at non immutare, hoc est e consecrato impurum, aut ex impuro sacrum reddere. DU PIN.

(28) *In ipso ministerio*. Eadem, *mysterio*. INCERT.

(29) *Linteamine*. Linteis consecratis et sanctificatis altaria olim tegebantur et ornabantur. ALBASP.

(30) *Altam facite scrobem*. Sic etiam feminino genere scrobem extulit Lucanus, lib. viii.

Exigua trepidus posuit scrobe nobile corpus.

Aliis fere masculini generis est. INCERT.

(31) *Species*. Partes. ALBASP.

(32) *Mercedem nefariis nundinis provocantes*. Fr. Balduini editio m., *mercem nefariis nundinis procurantes*. INCERT.

(33) *Eligere*. Debueratis eos vendere Christianis, ne in sordidos usus a Paganis emerentur. ALBASP.

vendidistis. (34) Passi estis etiam comburi manus vestras (36), quibus ante nos eosdem calices tractabatis. Eam rem cum a passim vendi iussistis, emerunt forsitan in usus suos sordidæ mulieres, emerunt pagani, facturi vasa, in quibus incederent Idolia suis. O scelus nefarium! o facinus inauditum! auferre Deo quod Idolis præstes; subducere Christo, quod proficiat sacrilegio.

III. *Rotunditur excusatio Donatistarum, quod pollute fuerint altaria et vasa sacra a Catholicis.*—Sed video hoc vos loco invidiam nobis falso confutantes, ad Aggræum Prophetam velle confugere, ubi scriptum est: *Quæ tetigerit pollutas, polluta sunt* (Agg. II, 14). Livore interveniente facile est iratis jactare convicium; sed semper dum intenditur crimen, necessaria est manifesta probatio. Quis enim nostrum intravit templa? quis vidit sacra sacrilega? (37) Pollui homines possunt fumis, nidoribus, sacrilegiis, sacrificiis, sanguine: sed in hac causa quis ingressus est templum? quis incidit Idolis? quis immundis nidoribus maculatus est? quis sanguinem vel pecudis immundæ vel hominis fundi aspexit? quem probatis ad aliquod facinus commodasse consilium? in societate b alicujus sceleris vel unum Episcopum convincite, si potestis. De nescio quo Primato c suspicamini, qui eodem tempore ambulasse dicebatur. Suspicio non est idoneum crimen. Quis eum accusavit? quis eum convicit? ubi

A 93 vel erubuit, vel confusus est? servate vobis suspiciones vestras. Igitur, sicut supra diximus, in hac causa quidquid asperere fieri potuit, dum illa res (38) in origine revocatur, ad Principes vestros pertinere monstravimus; unde est quod Catholicos quasi pollutos appellas? an quia voluntatem et jussionem Dei secuti sumus, amando pacem, communicando toto orbi terrarum, (39) sociati Orientalibus: ubi secundum hominem suum natus est Christus; ubi ejus sancta sunt impressa vestigia; ubi ambulaverunt adorandi pedes; ubi ab ipso Filio Dei d factæ sunt tot et tantæ virtutes; ubi eum sunt tot apostoli comitati; ubi est septiformis Ecclesia, a qua vos concisos esse, non solum non doletis, sed quodammodo gratulamini. (40) Quia unitatem Deo placitam amavimus e, pollutos vocatis f: quia Corinthiis, Galatis, Thessalonicensibus (41) assensum accommodavimus, communionemque conjunximus, pollutos vocatis: quia (42) furtivas vobiscum non legimus lectiones, pollutos vocatis: aut negate vos (43) alienas lectiones legere, si potestis. (44) Ut quid audetis Epistolas ad Corinthios scriptas legere, qui Corinthiis communicare noluitis? ut quid ad Galatas, ad Thessalonicenses scripta recitatis, in quorum communiōne non estis? Cum hæc omnia ita esse constet, intelligite vos ab Ecclesia sancta esse concisos, et nos non esse pollutos. Ubi est ergo quod tibi putas Aggræum

LECTIONES VARIANTES.

a In mss. tam. In editis, tamen.

b In mss. C. et S. G. in societatem.

c Hæc omnia usque ad hæc verba, sicut supra diximus, C supplevimus ex mss. C. et S. G. quæ ommissa sunt in mss.

S. T. et P. S. necnon in editis.

d Hæc supplevimus ex mss. C. et S. G.

e In mss. S. T. et P. S. habemus.

f In mss. S. T. et P. S. vocas.

VARIORUM NOTÆ.

(34) *Passi estis etiam comburi manus vestras, quibus, etc.* Conjeciebam: *Passi essetis etiam*, eodem scilicet igne, quo sancta vasa sunt conflata, vestras quoque manus expiari, etc. Sed cum jam antea dixerit: *Dum impie persequimini manus nostras illic ubi corpus Christi habitabat, feristis* (feristis? an feristis, per crasin pro feristis?) *et vestras*: Infra quoque: *Altaria, et vasa supra memorata, et in manibus vestris jundudum fuerant et in nostris. Si infamatis manus nostras, quare illic damnatis et vestras?* Etiam hic fortasse idem voluit, tō inconsiderate quod paulo ante, idem quod *passim*, quod mox sequitur; sive ut idem Optatus, non electo emptore; nullo emptorum, piorum aut impiorum, Paganorum an Christianorum, discrimine habito. M. CASAB.

(35) *Comburi manus vestras.* Liquefieri calices in quibus obtulistis et confecistis sanguinem Christi. D

ALBASP.

(36) *Comburi manus vestras.* Censentur comburi manus cum comburantur vasa quæ tractaverunt. Eodem sensu antea dixit: *Dum impie persequimini manus nostras illic ubi corpus Christi habitabat feristis et vestras*: eodem modo hic sumitur tō comburere, ut illic tō ferire: infra quoque: *si infamatis manus nostras, quare illic damnatis et vestras.* DU PIN.

(37) *Pollui homines possunt fumis sacrilegis, etc.* Priores pollui homines possunt fumi nidoribus, sacrilego sanguine. Puto Optatum scripsisse, *pollui homines possunt fumi sacrilegis, vel, sacrilegis nidoribus, sacrilego sacrificii sanguine, etc.* M. CASAB.

(38) *In origine.* De unitate facta per Macarium loquitur quæ ad Donatum tanquam ad Arionem est referenda. ALBASP.

(39) *Sociati orientalibus.* Suspectos habebant Afros, Hispanos, Gallos, Italos, quia Donatum damnarent et cum Cæciliano communicarent; sed in Orientales nihil quidquam fingere poterant; quare Optatus sæpissimè eis objicit quod non communicarent cum Orientalibus, in quos nihil habebant quod dicerent. ALBASP.

(40) *Quia unitatem Deo placitam habemus.* Eadem, amavimus. INCERT.

(41) *Assensum accommodavimus.* Quia communicavimus cum eis: nulla enim major communicatio quam per assensum, uti ait divus Augustinus contra Donatistas. ALBASP.

(42) *Furtivas.* Corruptas Scripturæ lectiones: vel vocat furtivas, quia cum non communicarent Ecclesiis quibus scriptæ essent divi Pauli epistolæ, eas quasi furari viderentur. ALBASP.

(43) *Alienæ.* Si furtivas non legitis: probate vos non alienas legere lectiones, cum de epistolis sacris legitis: hoc autem non potestis probare, quia non communicatis cum Ecclesiis quibus illæ epistolæ scriptæ sunt. ALBASP.

(44) *Ut quid audetis.* D. Augustinus eodem utitur argumento, epist. clxv. *Quid autem perversius et insanius quàm lectoribus easdem epistolas legentibus, dicere, pax tecum, et ab eorum Ecclesiarum paca separari quibus ipsæ epistolæ scriptæ sunt?* Cujus vim non facile est reperire, nam poterant epistolas legere, etsi non communicarent iis quibus scriptæ essent: nisi dicas D. Paulum communicasse cum Galatis, et Donatistas communicare cum D. Paulo; et tamen non communicare cum Galatis: quod absurdum videbatur. ALBASP.

prophetam posse succurrere? (45) Igitur altaria et vasa ^a supra memorata, et in manibus vestris jamdudum fuerant, et in nostris: si ^b infamatis manus nostras, quare illic damnatis et vestras? Sed dicitis lectum esse: *Quod tetigerit pollutus, pollutum est*: fac aliquem pollutum esse, ut possint ab eo tacta videri (46) polluta: esto si solus sit tactus, et non interveniat invocatio nominis Dei, quæ et tetigerit pollutus, polluta erunt, inquinari possunt si de Deo taceatur. Nam si sit invocatio nominis Dei, ipsa invocatio sanctificat et quod pollutum esse videbatur ^c. Denique cum ducenta et quinquaginta thuribula, quæ sacrilegorum et peccatorum manibus portabantur, cum eisdem peccatores absorberet terra, remanserunt de manibus eorum excussa thuribula. Et dum dubitaret Aaron sanctus sacerdos, quidnam de iis faceret, audit vocem Dei dicentis: *Tolle Aaron hæc vasa, et fac inde lambras, et pone in angulis arcæ testamenti Domini, quoniam licet illi peccaverint qui ea ferebant; tamen vasa illa sancta sunt, quia nomen*

meum illic invocatum est, dicit Deus (Num xvi, 37, 38): et utique plus est portare quam tangere. Ergo jam liquido apparet, ex invocatione nominis Dei posse aliquid sanctificari, etiam (47) si peccator invocet Deum; non enim tantam vim potest habere (48) tactus, quantam habet divini nominis invocatio: nam et vos, qui vobis de vestra sanctitate præsumitis, dicite, si tactus sanctificat aut invocatio; utique invocatio, non tactus: aut si de solo tactu præsumitis, tangite (49) tabulam, lapidem, vestem: videamus an sancta esse possint, si de Deo taceatur.

IV. *Virgines Deo sacratas a Donatistis immerito virginitatis ornamento spoliatas.* — Jam illud quam stultum, quam vanum est, quod ad voluntatem, et quasi ad dignitatem vestram revocare voluistis, (50) ut virgines Dei agere poenitentiam (51) discerent: **94** ut (52) jamdudum professæ, signa voluntatis capitibus, postea vobis jubentibus immutarent; (53) ut mitellas (54) alias ^e projicerent, et alias acciperent.

LECTIONES VARIANTES.

^a Habentur hæc in mss. C. et S. G. In aliis, tua: sed male.

^b Hæc desunt in ms. S. T.

^c In mss. C. et S. G. *putabatur.*

^d In mss. S. T. et P. S. *agerent poenitentiam discerent.*

^e In mss. S. T. et P. S. *aureas.*

VARIORUM NOTÆ.

(45) *Igitur altaria tua supra memorata.* Emenda ex integriori l. Balduini libro 1, *altaria et vasa supra memorata.* Quæ continuo sequuntur mutila sunt, restitue ex eodem codice: *Igitur altaria et vasa supra memorata et in manibus vestris jamdudum fuerant et in nostris. Si infamatis manus nostras, quare illic damnatis et vestras?* INCERT.

(46) *Polluta si solus tactus.* Idem liber: *polluta, esto, solus tactus sit.* INCERT.

(47) *Si peccator.* Si is qui sacramenta celebrat, sit peccator. ALBASP.

(48) *Tactus.* Actio celebrantis. ALBASP.

(49) *Tabulam.* Aras consecrabant et vestes. ALBASP.

(50) *Ut virgines.* Loquitur de virginibus, quæ essent baptizatae ante schisma, aut de iis quæ post rebaptizationem ad Catholicos transierant, quibus poenitentiam imponebant Donatistæ, quod cum Catholicis communicassent. ALBASP.

(51) *Tò Discentes* ejecit Fr. Balduini editio 2.

INCERT.

(52) *Ut jamdudum professæ, signa voluntatis capitibus,* etc. Fallor an Optatus scripsit, ut *jamdudum professæ, signa voluntatis capitibus imposita vobis jubentibus immutarent.* Nam *profiti et professæ* ἀπλῶς vulgare est, sed *capite profiteri signa voluntatis,* mihi non observatum quemquam ita loqui. *Capiti* autem imponere, de his ipsis mitellis iterum Optatus post unam aut alteram paginam. Sequitur in hac editione Balduiniana, ut *mitrellas alias projicerent alias,* etc. quod antea legebatur, ut *mitellas aureas projicerent, alias,* etc. quod et nuperis editoribus magis arrisit. Sane purpureas fuisse mitellas illas, Optatus ipse docet in sequentibus. Sed *aureas* quoque fuisse vix ipsi Optato crediderim. Quod hic autem *mitrellas,* in aliis magis Latine *mitellas;* quamvis et *mitrulas* a Julio Solino formatum non ignoramus. M. CASAUB.

(53) *Ut mitellas aureas projicerent.* Eadem, ut *mitrellas alias projicerent.* Virgilius in catalectis:

Copa Syrisca caput grata redimita mitella.

Cicero pro Rabirio Posthumio: *Deliciarum causa et voluptatis, non modo cives Romanos et nobiles adolescentes, et quosdam etiam Senatores summo loco natos, non in hortis et suburbiiis suis, sed Neapoli in celeberrimo oppido cum mitella sæpe videmus.* Ubi alia

exemplaria habent, *mitrella.* Cornelio Celso summæ elegantix medico, lib. viii, c. 10: *mitella est linteum in quo brachium fractum læsumve suspenditur ad collum.* Optatus Nonnarum sive sacrarum virginum vittas sive vela (unde Belgis nostris *Wiele, Wiedoech, et Wiile*) *Mitrellas* vocat, quasi parvas mitras dicas. **C** *Mitra* verbum esse Syriacum (Græci dicunt *διάδημα,* Latini vittam), monuerunt jamdudum viri docti, et proprie significat vinculum aut redimiculum. Poëta:

Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.

Vide ibi Servium. INCERT. *Inutilis nota post emendationem nostram.*

(54) *Mitellas.* Mitra seu Mitella generatim vittæ seu fasciæ genus quo redimitur aliquid, apud Romanos usurpator pro cingulo militari, quo illa et venter cingebantur. Apud Herodotum, Euripidem, Moschum, aliosque Græcos *μίτρα* sumitur pro fasciæ quæ caput involvebat. Latinis idem etiam est mitra. Cicero pro Rabirio: *Deliciarum causa et voluptatis non modo cives Romanos et nobiles adolescentes et quosdam etiam Senatores summo loco natos non in hortis et suburbiiis suis, sed Neapoli in celeberrimo oppido cum mitella sæpe videmus.* Mitrarum mitellarumque quibus redimita erant capita præsertim seminarum meminere Poëtæ Latini, ut Virgilius, Propertius, Juvenalis, Claudianus. Ut autem observat Servius ad Æneidos l. ix: mitræ seminarum sunt ut pilei virorum. Tertullianus in lib. de Velandis virginibus: *Christus est, inquit, qui et alienas sponas et maritatas velare jubet, utique multo magis suas; sed vos admonemus alterius pudicitia mulieres quæ in nuptiis incidistis, ne sic velaminis exolescatis.... mitris enim et lanis quædam non velant caput, sed colligant a fronte quidem protectæ, qua proprie caput est renudæ. Aliæ modice linteolis, credo, ne caput premant, nec ad aures usque demissis cerebro tenus operiuntur.* Ex hoc loco Tertulliani intelligere est, mitras seu mitellas ornamentum fuisse tum maritarum, ut loquitur, tum etiam virginum Deo desponsatarum. Inde etiam colligitur, quomodo mitella signum esset professæ virginitatis, quia scilicet mitræ illæ non erant omnium virginum: nam pleræque non velabantur in Africa antequam nubarent, ut ex hoc libro Tertulliani constat; et licet velarentur,

Primo dicite nobis, ubi vobis de mitellis aliquid A mandatū est? virginitas enim voluntatis res est, non necessitatis (55). Denique stabularius ille Paulus apostolus (56), cui confossus peccatorum vulneribus populus commendatus est, ^a duos denarios, quos erogasset, acceperat (*Luc. x. 30*), duo scilicet testamenta, hæc per doctrinam (57) quasi sumptus impendit; docuit quomodo conjugales Christiani debeant vivere: a quo cum quæreretur quid de virginitate præciperet? respondit, nihil esse mandatū (*I Cor. vii, 25*). Confessus est se duo testamenta, hoc est, (58) duos denarios erogasse: expliciti erant quodammodo sumptus, (59) sed quia ^b qui sancium commendaverat, promiserat se redditurum quidquid in curam amplius erogasset, post impensos duos denarios, non præcepta, sed consilium erogat Paulus ad virginitatem ^c; nec B impedimento est volentibus ^d, nec nolentes impellit aut cogit: *Qui dederit virginem suam, bene facit: et qui non dederit, melius facit* (*Ibid.*, 58). Hæc sunt verba consilii: nec ulla sunt præcepta conjuncta, vel de qua lana mitella fieret, aut de qua purpura pingeretur: non enim hoc panno potest virginitas adjuvari: (60) non inde compescuntur æstus animi, quos interdum ætas accendit: non inde sublevatur mens, quæ nonnumquam desideriorum ponderibus premitur. Nam si ita esset, non una, sed plurimæ

virginis capiti imponerentur, ut quotiescumque animum carnis desideria pungerent, contra impugnationem mentis mitellarum numerus dimicaret. Res inventa est ad signum capitis, non ad remedium castitatis. Denique (61) talis pannus et errare ^e, et rodi, et perire potest; et tamen virginitas, si illæsa sit, sine mitella tuta esse potest. Spiritale nubendi hoc genus est (62): (63) in nuptias sponsi jam **95** venerant voluntate et professione sua; et ut sæcularibus nuptiis se renuntiassent monstrarent, et junctas ^f (64) spiritali sponso, (65) solverant crinem (66), jam cælestes celebraverant nuptias. Quid est quod eas iterum crines solvere coegistis? quid, inquam, quod ab ipsis per vos exacta est secunda professio? quis est alter spiritalis sponsus, cui iterum nubent? B (67) quando mortuus est, cui nupserant, ut iterum nubant? nudastis denuo capita jam velata, de quibus professionis detraxistis iudicia, (68) quæ contra raptores aut petitores videntur inventa. In mitella indicium est voluntatis, non castitatis auxilium: ut rem jam Deo devotam nec qui sponsabat, perseveret petere ^g, aut ne raptor audeat ^h violare: signum est ergo, non sacramentum ⁱ virginitatis ^j. Igitur hujus modi virgines, quæ jam spiritaliter nupserant, quasi secundas coegistis ad ^k nuptias, et (69) ut crines iterum solverent, imperastis. Hoc nec mulieres pa-

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Suppletum ex S. Fulgentio.
^b Ita in mss. Apud Fulgent. *qui*.
^c In mss. C. et S. G. *ad virgines*.
^d Ita in mss. C. et S. G. In ms. S. T. et apud Fulgentium et in editis, *voluntati*.
^e Ita in omnibus mss.
^f Hæc vox adjecta est antiqua manu in ms. S. T. et est etiam in ms. P. S. Deest in aliis, sed non videtur omit-

- tenda.
^g In mss. C. et S. G. *repeteret*.
^h In mss. C. et S. G. *auderet*.
ⁱ Hæc et sequens verbum, *invenitis*, omissa sunt in mss. C. et S. G.
^j Ita ex conjectura restituimus pro *invenitis*, quod extat in mss. S. T. et P. S.
^k In mss. C. et S. G. *in*.

VARIORUM NOTÆ.

mitras tamen instar maritatarum non habebant ut illæ quæ virginitatem professæ fuerant. Mitra ergo erat signum virginitatis: observa etiam jam tum tempore Tertulliani mitras illas fuisse lanens.

DU PIN.

(55) *Virginitas enim voluntatis res est*, etc. Hæc usque ad illa verba, *nec nolentes impellit aut cogit*, citantur et referuntur a B. Fulgent. l. II. ad Monimum c. 13. DU PIN.

(56) *Stabularius ille Paulus apostolus*. Alludit ad parabolam hominis qui in latrones inciderat et vulneribus confossus fuerat, quem Samaritanus iter faciens sublevavit et detulit in stabulum relinquens stabulario duos denarios, ut illius curam haberet, (*Luc. x, v. 30*), et Paulum comparat stabulario, qui duos acceperat denarios ut curaret hominem male mulctatum a latronibus, hoc est, homines ægros, male affectos. Duo denarii quos ad id accepit, dicit esse duo testamenta, quorum leges tenentur homines observare ut salvi fiant: ea quæ consilii sunt, ut virginitas, illud esse censet quod stabularius supererogavit ultra duos denarios. Ita per allegoriam mentem suam exponit Optatus. DU PIN.

(57) *Quasi sumptus*. Quomodo virginitate aut matrimonio uti debeamus. ALBASP.

(58) *Duos denarios erogasse*. Voluntatem Christi explicasse. ALBASP.

(59) *Sed quia qui sancium*. Ait Paulum nihil aliud de conjugio statuisse, neque a Deo accepisse, qui post impensam Testamentorum doctrinam debebat aliquid suggerere, quam benefacere eum qui virginem suam dederit; et melius qui non dederit. ALBASP.

(60) *Non inde compescuntur æstus animi, quos interdum ætas accendit*. Corrige, *ætas accendit*. INCERT.

(61) *Talis pannus deturbari potest*. Forte scripsit Optatus, *deturpari*. INCERT.

(62) *Spiritale nubendi hoc genus est*. Quia, ut observavimus modo, mitræ non erant, nisi nuptiarum feminarum aut Deo sacratarum virginum. DU PIN.

(63) *In nuptias sponsi*. Vovebant Christo virginitatem. ALBASP.

(64) *Spiritali sponso solverant crinem*. Crimen cudi oportuit. Sed hoc mendum et sexcenta talia adeo manifesta sunt, ut primo statim aspectu deprehendantur. Sic eadem p. pessime *divus* pro *diutius* editur. INCERT.

(65) *Solverent crinem*. Sed et hodie in virginitate consecrandis hic ritus observatur. ALBASP.

D (66) *Solverant crinem*. Sponsæ solutis crinibus ad sponsum accedebant. Ausonius describens egredientis sponsæ formam, inter alia istud Virgiliti ipsi accommodat,

Dederatque comam diffundere ventis. DU PIN.

(67) *Quando mortuus est*. Quia renuntiabant omnibus iis quæ fecerant aut professæ fuerant, cum essent apud Orthodoxos: vel si mavis: Christus cui nupserant, est ne mortuus, quod eas ad secundas nuptias convolare cogitis? ALBASP.

(68) *Quæ contra raptores*, etc. Codex Can. Eccl. Afric. de virginitate etiam minoribus velandis: *Item placuit, ut quicumque episcoporum, necessitate periclitantis pudicitia virginalis, cum vel petitor potens, vel raptor aliquis formidatur*. M. CASAUB.

(69) *Ut crines iterum*. Annotandus ritus nuptialis præter illum de crinibus solvendis, hoc insignit loco

tuntur, quæ carnaliter nubunt : ex quibus si alium maritum mutare contigerit, (70) non repetitur (71) temporalis illa festivitas (72) : (73) non in altum tollitur (74) : non populi frequentia procuratur. Detraxistis igitur non capitis ornamenta, sed (ut supra diximus) bonæ voluntatis (75) indicia. (76) Jam consecratos Deo sparsistis (77) immundis cineribus crines, fossistis etiam salsa aqua perfundi. Et utinam vel id quod tulistis, velociter reponeretis : protraxistis moras, ut retroactæ in pristino habitu, aliquæ diutius remanerent, retractis signis, quibus se jandudum contra (78) petitores et raptores muniverant. **96** Qui cum viderent, (79) præscriptionem sibi jandudum oppositam, à vobis esse sublatam, de sponsis raptores effecti sunt : nec visus est sibi unus-

quisque peccasse, dum talem rapuit, qualem viderat, quando ut uxorem acciperet, postulabat.

V. *Libros sacros et instrumenta dominica a Donatistis per vim Catholicis ablata.* — In hoc genere quantâ damna fecistis Deo? quantâ lucra Diabolo procreastis? conflastis impie calices : confregistis, et inconsultè rasistis altaria : puellas miserâs non sine opprobrio, (80) ut secundam mitellam acciperent, coegistis, cum de primâ in lectioñe (81) recitari non possit. Et illud prætermittère hequæo, quod nec Deo est placitum; nec à vestris cultoribus excusari, nec ab aliquo homine defendi potest. (82) Per judicia sæcularia et leges publicas, divinæ legis instrumenta, (83) executione officiorum a plurimis extorquenda esse duxistis : volentes

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. C. et S. G. *metioris.*

^b Hunc locum corruptum in ms. S. T. et in editis restitimus ex mss. C. et S. G. Ubique habetur, *consecratos*, quod editores in *consecratos* mutaverunt.

^c Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et P. S. et in editis, *revocare velletis.*

^d In mss. S. T. et P. S. et in editis, *interposuistis.*

B ^e In mss. omnibus, excepto ms. P. S. *muraverant*; quod minus elegans.

^f Ita in mss. C. et S. G. In aliis et in editis, *tanta.*

^g In mss. *crudeliter fregistis.*

^h Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et P. S. *cum de prima lectione.*

ⁱ Ita in mss. C. et S. G. In aliis et in editis, *eripienda esse dixistis.*

VARIORUM NOTÆ.

Hoc (nudari sibi nempe capita velata) nec mulieres patiuntur quæ carnaliter nubunt : ex quibus si aliud maritum mutare contigerit, non repetitur illa temporalis festivitas ; non in altum tollitur ; non populi frequentia procuratur. Hæc ille. Exemplum Latine gentis, ne quis potius ex more Africano doctum falso in posterum existimet, ecce luculentum in Luciano, ubi de Martia Hortensii vidua dum Catoni secundo nuberet, lib. II,

Festa coronato non pendenti limine sarta ;
Infultave in geminis discurret candida postes,
Legitimæve faces ; gradibusve accolinis eburnis
Stat ibrus, et picto vestes discriminat auro :
Turritave premens frontem matrona corona
Tralata vitat contingere limina planta.
Non timidum nuptæ leviter tectura pudorem
Lutea demissos velarunt flammæ vultus. INCERT.

(70) *Non repetitur illa temporalis festivitas, etc.* Proprios Africanorum ritus in nuptiarum sive festivitatis, ut hic Optatus et Sidonius Apoll. lib. I, epist. 5, sive festis, ut Aurellus Victor, idem Sidon. Apoll. Symmachus, alique ab Optato hic tangi cum Balduino censeo. Quamvis enim etiam in Romanorum ritibus aliquid simile, illud tamen huc referri minime debere recte, mea sententia, indicavit vir eruditissimus Petrus Pithæus Advers. lib. XI, c. 6. Etsi autem eadem aut similis in altum levatio Gothicæ quoque et Longobardis in usu fuerit, ut docet idem vir doctissimus, nec inde tamen, quod ille velle videtur, recte concludas Gothicum hunc et Longobardicum morem fuisse, de quo loquitur hic Optatus. Nam et illud quod paulo ante, *virgines quasi secundas coegistis ad nuptias, ut crines iterum solverent imperastis*, non alienum videtur ab eorum moribus, cum in eorum legibus, in capillo puella, de virgine, seu quæ nupta non sit, usitata sit locutio; sed quid Afris tum, cum hæc Optatus cum Gothorum, aut Longobardorum institutus, quorum nescio si vel notum tam nomen in Africa vel auditum. Cæterum quæ seorsim Optatus hic festivitas et frequentia conjungens, Arnob. lib. IV, dixit *festas frequentias ; et quid de ipsis conjunctionibus loquimur*, liquet, quando et quædam nuptias celebrasse et festus habuisse frequentias, etc. M. CASAUB.

(71) *Temporalis festivitas.* In secundis nuptiis nulla olim festivitas observabatur. ALBASP.

(72) *Non repetitur temporalis illa festivitas.* Lucianum est ea de re testimonium Lucani Poetæ, ubi de Martia Hortensii vidua dum Catoni secundo nu-

bere I. II : vide supra not. 69. Apud Christianos benedictionem nuptialem digami non accipiebant, neque coronabantur apud Græcos. DU PIN.

(73) *In altum.* Capitis ornamentis non utitur. ALBASP.

(74) *Non in altum tollitur.* Solebant nubentes curru sublimis a paterna domo in mariti ædes transferri. Huc forte alludit Optatus, aut ad aliquem altum titulum usitatum apud Pænos. DU PIN.

(75) *Indicia.* Mitrellas. ALBASP.

(76) *Jam consecratos Deo aspersistis, etiam salsa aqua perfudistis.* Locus mutilus; instaurandus ex Fr. Balduini editione. *Jam consecratos Deo aspersistis immundis cineribus : crines etiam jussistis salsa aqua perfundi.* INCERT.

(77) *Immundis cineribus.* Cineribus penitentiarum, quos immundos appellat, quia virgines illæ penitentiam non debebant facere. ALBASP.

(78) *Raptores aut petitores.* Non poterant in matrimonium rogari, quod Deo consecratae essent. ALBASP.

(79) *Proscriptionem.* Mitellam, qua cum essent ornatae non poterant habere. ALBASP.

(80) *Ut secundam mitellam acciperent, etc.* Legebatur antea, ut secundam mitellam acciperent, coegistis cum de prima lectione recitari non possit. Et illud, etc. Quæ valde vereor ne Balduinus expunxerit, quod quo pertinent non intelligeret. Atqui jam illud Optatus antea disputarat, *de mitella nihil esse mandatum, et voluntatis rem esse non necessitatis.* Hoc idem fortasse repetebat his verbis, *cum de prima lectio, ita enim corrigendum est, recitari non possit. Lectio pro Scriptura*, seu certo aliquo sacræ Scripturæ loco, jam antea monuimus. M. CASAUB.

(81) *In lectione.* Cum de mitella in Lege et in Evangelio nihil dictum sit, idem supra observaverat de mitella nihil esse mandatum. DU PIN.

(82) *Per judicia sæcularia.* Hæc ad Juliani tempora referenda sunt: qui et Basilicas et sacros Codices Donatistis jussit reddi. ALBASP.

(83) *Executione officiorum a pluribus, etc.* Quid ad rem quid dixerint, cum re ipsa, quod multo gravius, extorsert, ut docet Optatus? An edixistis? Non aptum hoc neque verbis, neque sententiæ, scribo eripienda duxistis, id est, eripistis, sæpe enim redundat hoc verbum, ut et synonyma patet et credo in his Scriptoribus. Officia autem pro officialibus; ut ministeria pro ministris, et sexcenta hujus generis. Quod mox sequitur, *velamina et instrumenta dominica extor-*

soli habere, quod pax (84) in commune a possederat. Non vereat Christianus dicere, quod vobis postulandis, (85) gentilis executio b (86) non potuit ignorare: velamina (87) et instrumenta dominica extorsistis, quæ jamdudum fuerant in commune possessa c: extorsistis cum codicibus pallas: iudicio superbiæ vestræ, utraque arbitrati estis esse polluta. Nisi fallor, hæc purificare properastis: lavistis procul vobis pallas: indicate (88) quid de codicibus feceritis. In omnibus iudicium providentiæ vestræ debet esse æquale: aut utrumque lavate, aut utrumque dimittite d. (89) Quod si aliter facias e, corrupti diligentiam tuam f: pallam lavas, codicem non lavas g: si in una parte bonum, in altera malum est. Non potes negare, offendere te in una, si in altera

promiseris: et si gaudes, quod in una videaris h religiosus, debes et plangere, quia teneris in altera parte sacrilegus.

97 VI. Stultitia Donatistarum in lavandis parietibus irridetur. — Jam illud quale est, quod in multis locis (90) etiam parietes lavare voluistis, et (91) inclusa i spatia aqua i salsa spargi præcepistis. O aqua quæ dulcis a Deo k creata es, super quam ante ipsos natales mundi sanctus Spiritus ferebatur! o aqua, quæ ut purum faceres orbem, lavisti terram! o aqua, quæ sub Moysse, ut naturalem amaritudinem perderes, (92) indulcata ligno (Exod. xv), tot populorum pectora sdivissimis haustibus satiasti! restabat tibi (93) post promotionem non leviter degradari. (94) Præsentia Moysi in te amaritudo mori-

LECTIONES VARIANTES.

a Male in editis, in comunione.
b Ita in mss. C. et S. G. Male in aliis et in quibusdam editis, excusatio.
c Hæc desunt in mss. C. et S. G.
d In mss. S. T. et P. S. et in editis, lava et dimitte.
e In mss. C. et S. G. facia.
f Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et P. S. concupisti diligentiam tuam: tunc dicitur manavit quod in editis legitur, con-

B cupisti, aut ut in aliis, corrupti diligentiam tua.
g Hæc desunt in mss. S. T., sed necessaria, habenturque in aliis mss.
h In mss. C. et S. G. videris esse.
i Ita in mss. C. et S. G.
j Hocce nomen deest in mss. S. T.
k Ita in mss. S. T. et P. S. In aliis, dulcis quæ a Deo.
l In mss. C. et S. G. terrarum rabidam gentem.

VARIORUM NOTÆ.

sistis, putò cum Cochleò pro velamina scribendum esse velamina, quamquam antæis et cellis, sive velamentis decorari et ornari solitas Ecclesias, non ignorem. Qui putant horum aularum usum proprium baptismi solemnibus, et ideo alba, quod is color baptizandorum puritati maxime conveniret, quæ doctissimi Vicecomitis videtur esse sententia, vel his Paulini Victorisque testimoniis convinci possint. Paulinus enim diserte in natali Martyris:

Aurea nunc niveis ornantur limina velis.

Victor autem, solum, ut ait ipse, Ecclesiæ ornatum describens (ubi tamen solum, non quotidianum, sed solemnioribus quibusvis occasionibus, et temporibus duntaxat usitatum, interpretor:) etsi non exerte cuius coloris velamina fuerint indicat, dum tamen candorem fulgoris, tam velaminibus quam cereis et lampadibus tribuit, satis colorem eorum mihi videtur innuere. Pallas quod mox sequitur, suspicor irrepis-
sisse, pro pallia; pallas enim eo sensu quod ego meminim, vix reperias apud antiquorum aliquem, qui certæ sit et indubitæ antiquitatis: nam quæ a decretorum collectoribus laudantur Clementis epistolæ, in quibus pallæ non semel fit mentio, cuius sint illæ apud doctos auctoritatis, nemo hescit. Pallia autem pro quovis operimento sacro, non rarum apud Veteres. Inter alios Victor Uticensis, velaminum pallia, lib. II, et pallia altaris exerte lib. I de Persecut. Vandal. M. CASAB.

(84) In comunione possessa. Non nova, sed ea quæ ante schisma erat in Ecclesia. ALBASP.

(85) Gentilis excusatio. Castigat eadem editio, executio. INCERT.

(86) Executio. Officiales scilicet gentiles, quorum ministerio ad ea extorquenda usi estis. DU PIN.

(87) Velamina. Quibus altaria et mysteria tegebantur, quæ pallas postea dicit. Eodem modo Christianos sacris Codicibus et Instrumentis spoliavit Gensericus, de quo Victor Uticensis l. I, n. 12: Mittit Proculum quemdam in Provinciam Zeugitanam, qui coarctaret ad tradendum ministeria divina et libros sanctos... quibus se non posse tradere clamantibus sacerdotibus, ipsi rapaci manu cuncta depopulabantur, atque de pallis altaris, pro nefas! camisias sibi et femoralia faciebant. Pallæ Veteribus erant lintheamina quibus totum altare tegebatur, cui imponebantur calix et corpus Christi, quod replicata palla tegebatur instar sindo-

nis. Isidorus Pelus. l. II, ep. cxxiii: Pura, inquit, illa sindon quæ sub ultimorum donorum ministerio expansa est, Josephi Arimatensis est ministerium; ni enim ille Domini corpus sindone involutum sepultura mandavit... eodem modo nos propositionis panem in sindone sacrificantes Christi corpus sine dubitatione reperimus. Innocent. l. II, de Mysteriis missæ c. 35: Duplex est palla quæ dicitur CORPORALIS; una quam Diaconus super altare totum extendit; altera quam super calicem plicatam imponit. Vide etiam de hoc ritu ordinem Romanum et alios qui de ordine missæ scripserunt. DU PIN.

(88) Quid de Codicibus. An laverint Codices quemadmodum pallas? ALBASP.

(89) Quod si aliter facias, concupisti. Legit, concupisti. INCERT.

(90) Etiam parietes lavare voluistis, etc. Cum jam prius aspersos cineres cum salsa aqua conjunxerit, etiam hic fortasse et cineribus restituendum; ahi distinguendum; Etiam parietes lavare voluistis; et inclusa spatia salsa aqua et spargi, spargique, præcepistis. Non displicebit etiam, si quod vltis doctis in mentem venit, pro et spargi scribas aspergi. Inclusa autem spatia vel quæ intra xpydidæ altaris, vel in genere, quodcumque parietibus inclusum, nempe pavementum ipsum, sive solum; quod fortasse quod atratum omnino non esset, ut erant isto tempore Ecclesiæ pleræque non adeo splendida; ideo et lavari sicut parietes non poterat. Locum postea vocat: Quid vobis fecerat locus, quid ipsi parietes, etc. M. CASAB.

(91) Et sine causa spatia salsa spargi præcepistis. Hæc aliter concipit in Balduini editio, et inclusa spatia salsa aqua et spargi præcepistis: legerim, et inclusa spatia salsa aqua exspargi præcepistis. INCERT.

Ibid. Inclusa spatia. De spatio circa altare hoc videtur intelligendum. ALBASP.

(92) O aqua indulcata ligno! Indulcatè ad Cn. Martii edulcare compositum:

Prudenter edulcare convenit vitam,
Curasque acerbas sensibus gubernare. INCERT.

(93) Post promotionem. Post tanta quæ Deus per te fecit. Tertullianus de baptismo, quantum instrumentum mundo ferat. ALBASP.

(94) Præsentia Moysi in te amaritudo moritur, etc.

tur, et a schismaticis hodie cum Catholicorum turba dulcedo tua vexatur. Pares patimur bellum, pares exspectamus vindicem Deum. Dic, frater Parmeniane, quid vobis fecerat locus? quid ipsi parietes, ut a vobis ista paterentur? An quia illic rogatus est Deus? an quia illic laudatus est Christus? an quia illic invocatus est Spiritus sanctus? an quia vobis absentibus illic prophetæ et sancta Evangelia recitata sunt? an quia illic fratrum jamdudum litigantium concordaverant mentes? an quia unitas Deo placita in qua habitaret, invenerat domum? Indicate, quid illic lavare potuistis? Si Catholicorum vestigia, et in vico et in plateis calcavimus, quare non omnia emendatis? nam et fovendorum corporum causa, (95) eadem nos et vos lavacra pariter abluerunt^a; et ante vos frequenter nostrorum loti sunt multi. Si (96) post nos purificanda putatis omnia, lavate et aquam si potestis; aut si vestigia (ut supra diximus) nostra vobis esse videntur polluta, sufficeret terra; ut quid et parietes lavare voluistis, in quibus humana non possunt poni vestigia? parietes non calcare, sed tantum videre potuimus. Si et quod tangit aspectus, lavandum esse censetis, cur cætera dimisistis illota? Videmus tectum, videmus et cælum, hæc a vobis lavari non possunt. (97) Illa lavando promeriti estis Deum: ista non lavando, inexpressibile videmini incurrisse peccatum. (98) Cum igitur alibi quasi diligentes essetis inventi: si tamen diligentia dicenda^b est stultitia, et (ut vero nomine appellem^c) vanitas vestra: nisi forte quia hoc faciendo, in pavorem misistis populos imperitos, ut quia lota est (99) columna, lavarentur et corpora. Si in his rebus consilium latet, miseros subtiliter decepistis: si talis res sine consilio gesta est, manifesta est vestra hebetudo: hæc vos stulte fecisse, et a vobis seducti cognoscunt; nec vos ipsi negare poteritis.

VII. *Donatistas in mortuos etiam sævisse, non permittentes Catholicorum corpora sepeliri.* — Quid referam etiam illam impietatem de vestra conjuratione venientem, (1) quia ad hoc Basilicas invadere voluistis, ut (2) vobis solis (3) cœmeteria vindicetis, non permittentes sepeliri corpora Catholica; ut terreatis^d vivos, (4) male tractatis et mortuos, negantes funeribus^e locum. Si inter viventes fuerat certamen, odia vestra vel mors aliena compescat. Jam tacet cum quo paulo ante litigabas: quid insultas funeri? quid impedis sepulturam^e? quid cum mortuis litigas? perdidisti malitiæ fructum: et si corpora non vis in unum quiescere, animas tamen (5) in uno apud Deum positas non poteris separare.

VIII. *Elegans et egregia comparatio Donatistarum cum aucupibus.* — Omnia denique, quæ a vobis geruntur, ex toto narrari non possunt: sed tamen concedantur^f vobis, (6) qui erroris hujus magisterium possidetis. Jam et de vestris silere quis posset, de illis, scilicet, quos aut factione aut subtilitate, ut vestros faceretis seducere potuistis, non solum masculi, sed etiam feminæ; ex ovibus subito facti sunt vulpes, ex fidelibus perfidi, ex patientibus rabidi, ex pacificis litigantes, ex simplicibus seductores, ex vercundis impudentes, feroces ex mitibus, ex innocentibus malitiæ artifices. Post quod ad vos delapsi sunt aut delapsæ, dolent alios ibi esse ubi nati sunt: benestantes in lapsus suos invitant; si scirent se gloriam consecutos, felicitate sua tacite fruerentur. Nunc autem perditos, transitus suos consolari cupientes, cæteros ut similiter labantur, invitant; et residentes in sinu matris Ecclesiæ, quasi pigros et tardos accusant. (7) His enim verbis loqui non erubescunt: *Cai Sei, vel Caia Scia* v, *quamdiu te tenes?* hoc est dicere: imitare lapsus meos, imitare transitus turpes. *Quamdiu fidelis vocaris?* jam fidem desere, jam poenitentiam

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. C. et S. G. *habemus.*

^b In mss. C. et S. G. *dici potest.*

^c Ita in mss. C. et S. G. In aliis, *appellatur.*

^d In ms. S. T. *terreretis*, et postea similiter *tractastis.*

^e Ita in ms. C. In mss. S. T. et S. G. *impedis sepulture.*

^f In ms. S. T. *sed concedatur.*

^g In mss. *Gaisei, vel Gainseia.*

VARIORUM NOTÆ.

An hic *præsentia Moysi pro tempore Moysis*, seu *vivente Moysi*: durius mihi videtur, nisi alio aliunde exemplo molliatur. Interim scribendum existimo; *prece antea Moysi*, etc. τὸν antea respondet mox, *hodie et a schismaticis, hodie cum Catholicorum turba dulcedo tua vexatur.* De *Moysis* autem *prece*, Exod. xv, 25: *At ille clamavit ad Dominum qui ostendit ei lignum*, etc. *Moritur* vero *pro mortua est*, ut sæpe, ne dicam semper. M. CASAUB.

(95) *Eadem nos et vos lavacra pariter*, etc. De usu balnearum etiam inter Christianos F. M. parens ad Spartianum, p. 75. M. CASAUB.

(96) *Post nos purificanda putatis.* Scribe: *Si post nos purificanda putatis?* Sic in editio Fr. Balduini. Si ἀντι τοῦ an, quale supra monuisse me memini. INCERT.

(97) *Illam lavando promeriti estis Deum.* Tò si his necessario præmittendum. INCERT.

(98) *Cum igitur alibi quasi diligentes essetis inventi.* Locus mutilus, suppl. ex II editione Fr. Balduini, *cum igitur alibi quasi diligentes videri vultis, alibi negligentes estis inventi.* INCERT.

(99) *Columna.* Ut quia lavatis parietes iterum lavatis Christianos. ALBASP.

(1) *Quia ad hoc Basilicas invadere voluistis*, etc. Scribe: *Qui ad hoc Basilicas invadere voluistis, ut vobis solis cœmeteria vindicetis, non permittentes sepeliri corpora catholica, ut terreatis* (vel ut in aliis *terretis*) vivos, male, etc. M. CASAUB.

Ibid. *Ad hoc Basilicas.* Multis in locis dùm erant Basilicæ: Basilica scilicet Donatistarum et Basilica Orthodoxorum, sed favente Juliano hanc invaserant Donatistæ ut Orthodoxos sepultura privarent. ALBASP.

(2) *Vobis solis.* Genus erat communionis sepeliri in Christianorum cœmeteriis: quapropter sibi solis ea vindicabant Donatistæ. ALBASP.

(3) *Cœmeteria.* In Basilicis aut in cœmeteriis juxta Basilicas positae sepeliebantur. ALBASP.

(4) *Male tractatis.* Hac communione privatis. ALBASP.

(5) *In uno.* Cum Christo unitas. ALBASP.

(6) *Qui erroris hujus magisterium possidetis. Jam et de vestris silere quis posset? De illis scilicet*, etc. Ita emendandus et interpungendus hic locus. Sed et sequentia porro ab interpunctione laborant. INCERT.

(7) *His enim verbis loqui non erubescunt, Cai Sei, Caia Scia, quamdiu te tenes? Hoc est dicere: Post hæc*

tiam discite : (8) vos estis aucupes, et illi aut illæ sunt aves. Sed (9) quia non est unum aucupum^a genus : alii sunt qui arte simplici altis fundatas radicibus in faciem nemoris diffusas arbores petunt, ubi aves simplici volatu naturalibus ramis insidunt : non illic numerantur fraudes, non artificiosa consilia : ars una est et sola capiendi peritia. Illi vos aucupi similes dico, qui post discessum noctis, ante lucis adventum, non aliorum more naturales vadit ad arbores. Sed ipse (10) arborem portans, futurum nemus stringit in fascem, aridam arborem nullis radicibus fultam, multiplici fraude componit. Cui adulterinos inserit ramos, et quæ suas jamdudum succisa perdidit, alienas accipit frondes. (11) Alias aves clau-

sas (12) portat in cavea ; evisceratas alias ad imaginem viventium, (13) olim exstinctas, fallacibus ramis, quasi viventes imponit. Aliæ latent in caveis ; aliæ quasi viventes videntur in ramis. Jungitur una geminata fraude calliditas ; et (14) ut decipi vivarum^b volantium simplicitas possit, quas mortuas esse constat, videntur tendere colla cum vocibus ; et quæ latent in carcere suo, quasi de gutture (15) cantant alieno. Inter alterius imaginem et alterius vocem dolus unus operatur : captivæ liberæ capiunt, et mortuæ viventes occidunt. (16) Tales sunt, quos aut rebaptizatione, aut pœnitentia sauciastis, ne soli aut solæ periisse videantur, alios vel alias secum perire magno studio et labore contendunt.

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. C. et S. G. *aucupii*.

^b In ms. S. G. *avium*.

VARIORUM NOTÆ.

Fr. Balduini editio n̄ interjicit ista : *Jam meum debes sequi errorem, jam debes deserere veritatem. Quamdiu te tenes, hoc dicere, imitare, etc.* INCERT.

(8) *Vos estis aucupes.* Aves mortuæ, de iis sunt accipiendæ, quos rebaptizaverant : inclusæ vero caveis, de illis quos ad pœnitentiam conegerant ; sensus igitur est, cum per domos mittitis pœnitentes, genus est aucupii : nam sunt aves inclusæ quibus alias vultis allicere ; cum vero rebaptizatos ostenditis ut eorum exemplo nostros seducatis, sunt aves mortuæ quibus utimini ad alias aves capiendas. ALBASP.

(9) *Quia non est unum aucupum genus : alii sunt qui arte simplici volatu naturalibus ramis insidunt.* Eo loci, ubi asteriscum posui, auctior et locupletior eadem editio his verbis, *altis fundatas radicibus in faciem nemoris diffusas arbores petunt, ubi aves simplici volatu, etc.* Corrige itaque, quantum potest, Barthium corrigentem, qui *rete simplici volanti naturalibus ramis induunt.* INCERT.

(10) *Arborem portant.* Quia veram Ecclesiam non habebant. ALBASP.

(11) *Alias aves clausas portat in cavea, etc.* Scribe : *Alias aves clausas portat in cavea, et visceratas alias ad imaginem, etc.* quæ principis editionis scriptura est, *visceratas, id est, fartas et distentas* : cujus contrarium sit, *evisceratas*. Notum est solere ita aves et rariora quævis animalia extractis visceribus, et omni

corpore, sola pelle relicta, eaque demum sæno aut furfure, scrutis ac titivillitiis ejuscumque generis repleta ac extrusa, conservari. Potest et *evisceratas* ferri. M. CASAUB.

(12) *Portat in cavea.* Pœnitentes, quia non communicabant. ALBASP.

Ibid. *Alias aves clausas portat in cavea, et visceratas.* Fr. Balduini editio n̄ : *In cavea viscerata.* Videtur ex vestigiis lectionis vulgatæ faciendum : *Alias aves clausas portat in cavea ; et bis cæcatas.* Barthius emendat : *In cavea et visu cæcatas.* INCERT.

(13) *Olim exstinctas.* Rebaptizatione. ALBASP.

(14) *Ut decipi vivarum volantium simplicitas possit.* Ex ineliori exemplari restituit Fr. Balduinus, ut *decipi avium volantium simplicitas possit.* INCERT.

(15) *Cantent alieno.* Quia pœnitentes in Ecclesia, nec loqui, nec quidquam agere poterant. ALBASP.

(16) *Tales sunt quos aut rebaptizatione, etc.* Qui volent hoc retinere, per me licebit illi. Cum tamen de *perditis* hic loquatur, et in perniciem suam seductis, cumque lib. n̄ de *Pœnitentia sauciari* super hac ipsa re dixerit, fallor aut hic etiam *sauciastis* quam *sociastis* verius est. Sui tamen quisque fruatur libertate judicii. Favet tamen nobis quod in principe editione *sauciastis non sociastis.* M. CASAUB. *Ita restitutum ex mss.*

99 (1) LIBER SEPTIMUS. (2)

In hoc novissimo libro continetur, Traditores qui in primo libello sub nominibus suis et locis et confessionibus sunt demonstrati, non grave^c peccatum habuisse, qui necessitate, non voluntate peccaverint, bono unitatis etiam tales in communione recipi potuisse.

I. *Donatistas minus noxios esse et ad communionem facilius admitti posse, quam eorum parentes traditionis reos.* — Post Traditores ostensos et sanctam

Ecclesiam demonstratam, post repulsas quas ingerentis calumnias, et post peccata vestra, quæ a Deo increpari meruerunt ordine suo ; et iteratio^d sacra-

LECTIONES VARIANTES.

^c In ms. S. G. *grave*.

^d In mss. C. et S. G. *traditione*. In ms. S. T. *ratione*. In ms. P. S. *oratione*. Nos ex conjectura restituimus, *iteratio* ;

nam hic singulorum librorum argumenta percurrit Optatus, et designat his verbis argumentum libri quinti, in quo agitur de *iteratione baptismi*.

VARIORUM NOTÆ.

(1) Suspicatus sum aliquando hunc Librum qui et in editione Germanica Cochlæi præteritus fuit, non esse Optati, cum Hieronymus nonnisi sex libros ab eo scriptos esse scribat, et ipse Optatus lib. i, nonnisi sex librorum argumentum proponat. Sed cum hic Liber septimus reperiretur in tribus quibus usus sum manuscriptis exemplaribus, et stylus resque conve-

niat, agnoscam esse Optati : verum dicam esse scriptum post editos sex superiores. Hæc Fr. Balduinus. INCERT.

(2) *Liber septimus.* De hoc Libro septimo quid sentiendum vide quæ diximus ubi de scriptis Optati. DU PIN.

mentorum, et (3) præsumptiones vestrae, et terrores, A nostri majores; sed nobis latandum est, quod tales ostensi sunt: jam responsorum dictorumque nostrorum finis esse debuerat: sed quoniam post invidiæ silvam securibus veritatis abscissam, video adhuc vestras vel vestrorum provocaciones pullulare, quas vos audio dicere ^a, (4) ad unam communionem non oportuisse queri ^b, cum filios traditorum vos esse constiterit; ad ea pauca respondeam. Revera sufficiebat sibi Ecclesia Catholica habens innumerabiles populos in provinciis universis: sufficiebat et in Africa, licet in paucis; sed Deo vestra separatio non placebat: quoniam divulsa fuerant (5) unius corporis membra: et contra voluntatem Dei, fratres a fratribus errabatis. Quamvis (6) domesticum judicium in parentibus vestris operatum sit, ut ultro recederent qui pro admissa traditione ^c abjici debuerant: (7) nullum judicium celebratum est, sed sententiæ est operatus **100** effectus. Pellendi fuerant post traditionem, de qua sibi in Concilio Numidiæ confessi sunt: sed ne invidia esset ^d (8), excusata est (9) judicandi severitas; dum majores vestri ultro invenerunt de reatu consilium, ut cooperto crimine suo, (10) quasi superbi discederent, quibus et dolere et erubescere debebatur. (11) Illi namque si illo tempore, bono pacis unitas fieret ^e, et si ^f ad Ecclesiam Catholicam sponte venissent ^g: non sicut vos, quos non sine voluntate Dei adductos ^h esse constat, ut rediretis unde erraveratis (quamvis adhuc erretis), si ad Catholicam (ut dixi) sponte venissent, quia traditores fuerant: de talibus recipiendis dubitarent forsitan C

usque ad nostra tempora minime duraverunt. Ergo hodie negotium ⁱ novum est, dum vobiscum res, non cum illis agenda est. Quamvis ab ipsis ad vos videatur hæreditaria macula esse transmissa: tamen in hoc titulo non potestis rei esse cum patribus vestris, secundum judicium Dei, qui locutus est per Ezechielem Prophetam, dicens: *Anima patris mea est, et anima filii mea est: anima quæ peccat, sola punietur* (Ex. xviii, 4). Quæ res jam et antiquis æculis, in ipsis natalibus mundi probata est, dum (12) non pertinuit ad Seth filium Adæ, patris admissum. Sed ne quis dicat alio loco scriptum esse, dicente Domino: *Mala patrum usque in quartam progeniem redditurum* (Exod. xx, 5). Illius sunt procul dubio ambæ voces; sed non ad unum populum sonat utraq; J. Prima est per Moysen ^k ad certum genus hominum: secunda, per Ezechielem ad alterum genus hominum. Dum ^l scriret Deus Judæos apud Pontium Pilatum professuros, ut dicerent: *Sanguis hujus super nos, et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25): de præscientia ^m Deus vidit pro magnitudine culpæ parum fuisse quod dicituri erant; et ut competentibus pœnis lueretur offensio, ipsis Judæis comminatus est, dicens: *Se mala patrum usque in quartam progeniem redditurum*. Ergo hæc vox ad solos Judæos specialiter pertinet. Cæterum, illa ad Christianos, qua dignatus est promittere non vindicare in filios, si quid peccetur a patribus, nec in patribus si quid a filiis forsitan delinquatur ⁿ. Temporibus unitatis, principes vestri qui probantur

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et P. S. *quibus potestis dicere*.

^b In ms. S. T. *venire non oportuit*.

^c In mss. S. T. et P. S. *traditionis culpa*.

^d Ita in mss. S. T. et P. S. melius quam in aliis, *Invidia essent*, nisi quod postea pro *est* quod est in aliis mss. legitur *et*.

^e In mss. C. et S. G. *unitatem facere debuerant*. Post hæc verba in editis habetur lacinia quædam, in qua excusatur crimine traditionis; nescio unde de prompta; nec enim extat in ullo e quatuor codicibus manuscriptis quos mihi videre contigit, nec in prima editione Balduini, nec concinit cum antecedentibus et consequentibus, quæ hæc sublata optime coherent, nec stylum Optati sapit, et ab ipsius placitis et doctrina prorsus abhorret. His de causis hanc laciniam hic omisimus et in appendicem rejecimus.

^f Hæc duæ particulae desunt in ms. S. G.

^g Ita in mss. S. Tb. et Pl. S. In ms. S. G. *venirent pro venissent*.

^h Ita in mss. S. T. et P. S. In ms. S. G. *adjulos*: sed perperam.

ⁱ Deest in mss. S. T. et P. S.

^j In ms. S. T. *una quæ*, vitio amanuensis.

^k In ms. S. T. *ad Moysen*.

^l In ms. S. G. *sed cum*.

^m In ms. S. G. *præsentia*; male.

ⁿ Hic inserta est alia lacinia in editis, excepta prima Balduini editione, ad excusandum crimen traditionis, quæ rejicienda est propter easdem rationes propter quas priorem rejecimus; nam exulat pariter ab omnibus scriptis, orationis seriem interruptit, et a doctrina Optati aliena est.

VARIORUM NOTÆ.

(3) *Præsumptiones*. Quod scilicet sanctitatem personarum baptizare, et peccata remittere dicerent, non autem sacramenta. ALBASP.

(4) *Ad unam communionem*. Compellebantur ad unitatem Donatistæ, ac dicebant cur nos ad vestram communionem vi adductis, cum simus traditores, et traditorum filii, uti dicitis? ALBASP.

(5) *Unius corporis*. Ecclesiæ quæ erat in Africa. ALB.

(6) *Domesticum judicium*. Quia sese ab Ecclesia separaverant: vel quia in Concilio Numidiæ fassi sunt se esse traditores. ALBASP.

(7) *Nullum judicium*. Nullum Concilium celebratum fuit, ut illi qui Majorinum ordinarunt, ab Ecclesia expellerentur: sed ab ea sponte recesserunt. ALBASP.

(8) *Invidia esset*. Ne ex iis pulsus, aliis invidia fieret, eo quod tot episcopos eiecissent. DU PIN.

(9) *Judicandi severitas*. Secundus qui præerat non

ausus est judicare, ne solus remaneret, ut habetur in primo libro. ALBASP.

(10) *Quasi superbi*. Quasi alios damnantes et quasi innocentes, libro sexto, *ibi modo superbus inventus*, etc. ALBASP.

(11) *Illi namque*. Sensus est: Qui confessi sunt in Concilio Numidiæ se Codices tradidisse, non erant puniendi, neque excommunicandi si bono pacis id factum fuisset, et ne Ecclesia divideretur. ALBASP.

(12) *Num non pertinuit ad Seth Filium Adæ*, etc. August. de Hæres. c. 49. *Sethiani nomen acceperunt a filio Adæ, qui vocatus est Seth. Eum quippe honorant, sed fabulosa et hæretica vanitate*, etc. Addit Tertullianus eos Christum non alium credidisse, quam Seth. Omitto quæ alii de iisdem. Ad Optati verba quod attinet, non ego is jam, qui gravius quidquam de viro sancto pronuntiaverim. Id tantum dicam, ve-

ista fecisse, jam è vivis excesserant, vobis quasi hæreditariam maculam relinquentes, quam prius Deus a vobis providentia suâ sic diluit, dum inter patres et filios (sicut supra diximus) separavit. Igitur quia tradere peccatum est, videant parentes vestri, quid in iudicio Dei respondeant: vestrum tamen (quia ^b aliis temporibus estis) peccatum esse non potest.

II. *In Ecclesia Dei usque ad diem iudicii bonos et malos reperiri, et hos esse tolerandos.* — Inde est quod vos jamdudum in communionem nostram (13) volumus recipere, quia vos illo tempore non peccastis, sed principes vestri ^c. Nec quasi ex toto sanctus debet quis de altero iudicare: quia scriptum est in Evangelio, Christo dicente: *Nolite iudicare, ne iudicetur de vobis* (Math. vii, 1): maxime cum nemo ^B ex toto sanctus poterit inveniri. Nam si sunt qui possint non habere peccata, mentiuntur in oratione Dominica, si sine causâ indulgentiam postulant, dicentes Deo Patri: *Dimitte nobis peccata, sicut et nos dimittimus* 101 *debitoribus nostris* (Math. vi, 12; Luc. xi, 4): cum Joannes Apostolus, et omnium conscientias prodât, et suam resignet ^d his verbis: *Si dixerimus, Inquit, quoniam peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est* (I Joan. i, 8): cuius dicti rationem in quarto libro manifestius explanavimus. Sed fac et aliquos esse tota sanctitate perfectos, non licet ut sint sine fratribus, qui ne repellantur, Evangelica præcepta reclamant, quibus describitur (14) ager ^e qui est totus orbis, in quo est Ecclesia, et seminator Christus, qui præcepta dat salutaria. E contrario, homo est malus, id est diabolus, qui non in lucē, sed per tenebras seminat importuna peccata: et in uno agro nascuntur diversa semina; sicut in Ecclesia non est similis turba animarum. Ager suscipit semina bona vel mala: est diversitas seminum; sed creator unus om-

niūm est animarum: unus dominus agri ^f, ubi nata sunt zizania: duo sunt auctores seminum, sed ager unum dominum habet; ipsum Deum Dominum. Illius est terra: illius sunt bona semina: illius est et pluvia. Ideo vos adductos recipere in unitate consensimus; quia nobis non licet vel separare, vel repellere: quamvis peccatores in uno agro nobiscum natos, una pluvia, hoc est, uno baptismo nutritos: quomodo non licuit apostolis de tritico zizania separare: quia separatio sine exterminio fieri non potest: ne dum evellitur quod opus non est, conculetur quod opus est. Pariter jussit Christus in agro suo per totum orbem terrarum, in quo est una Ecclesia, et (15) sua semina crescere et aliena. (16) Post crementa communia, venturus est iudicii dies, qui messis est animarum, sedebit iudex Filius Dei, qui agnoscat quid est suum et quid alienum. Illius erit eligere quid condat in horreo, et quid tradat incendio: quos ad interminata tormenta destinet: et quibus promissa præmia representet. Agnoscamus nos omnes homines esse: nemo sibi usurpet divini iudicii potestatem. (17) Nam si sibi totum vindicet quisvis Episcopus, dicatur quid in iudicio acturus est Christus? satis sit homini, si de peccato suo reus non sit, quam ut de alieno iudex esse desideret. Professio denique nostra est bono pacis vos non repellere ^g. Nefas est enim, ut Episcopi faciamus quod Apostoli non fecerunt, qui permissi non sunt vel semina separare, vel de tritico zizania evellere.

III. *Exemplo apostoli Petri uti posse Donatistas ut eis delat ventis.* — Quod si de recipiendis vobis Catholica dubitaret, nonne vos debuistis unitatis assequi formam? sed exempla in Evangelio lecta proponere nolulistis, ut est lectio de persona beatissimi Petri; ex qua, (18) forma unitatis retinenda vel facienda: descripta fecitatur. Equidem malum est contra in-

LECTIONES VARIANTES.

^a Deest in ms. S. G.

^b In ms. S. G. *qui ab*. In ms. S. T. *quia ab*.

^c Hic in editis excepta Balduini editione, inseruntur tres lineæ quæ non extant in mss. Has habes in appendice cum aliis additamentis ad huncce librum.

^d In mss. C. et S. G. *designet*; sed *resignet* magis quadrat.

^e Hunc locum restitimus ex mss. S. T. et P. S. In aliis mss. et in editis corrupte admodum legitur, *declamantes*,

Scriptura muniuntur. Ager.

^f Ita in mss. S. T. et P. S. In mss. C. et S. G. *Unus domini ager*.

^g In mss. C. et S. G. *bonum pacis non repellere*. In editis hic habetur: *Non solum vos non repellere, sed etiam parentes vestros, si eorum temporibus contingeret et unitas fieret bonum pacis non repellere*: sed hæc desunt in omnibus mss. et in prima editione Balduini, videnturque ascripta.

VARIORUM NOTÆ.

refi me, ne imprudenti et incauto illi hæc exciderint, quæ sævioris examinis acrimoniam ægre sustineant. Quare hanc aliis Provinciam relinquo libens.

M. CASAUB.

(13) *Volumus recipere.* Eisdem objectioni respondet: si sumus traditorum filii, cur vultis nobiscum communicare? ALBASP.

(14) *Ager.* Tota collatio Carthaginensis hoc argumento conclusa est: ait igitur cum peccatoribus vivendum esse, quia Ecclesia est ager, qui triticum et zizania continet. ALBASP.

(15) *Et semina sua crescere: et aliena post crementa, etc.* Fuerunt qui ex his Optati verbis nescio quam elegans, novum certe mihi postrementi verbum cuderint, et dixerint ita a nostro appellari, quæ postreverunt. Sed de verbi elegantia non quaero. Optati

D certe verbum non est, quem scripsisse mihi constat, et semina sua crescere et aliena. Post crementa communia venturus, etc. Crementi vox (si quis dubitat) ab idoneis patronis, Tertulliano, Cypriano et aliis, si opus, asseretur. M. CASAUB. Ita restitutum ex mss.

(16) *Post crementa.* Dicit quæ post creverunt. INCERT.

(17) *Nam si sibi totum.* Quid, quæso, Christus in die iudicii separabit et iudicabit, si episcopus omnes peccatores velit separare ab Ecclesia? ALBASP.

(18) *Forma unitatis retinenda.* De hac eadem unitatis forma ante Optatum præclare Cyprianus lib. de Unitate Ecclesie: *Ut unitatem manifestaret, unam cathedram constituit, et unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique et ceteri apostoli, quod fuit Petrus, pari consor-*

terdictum aliquid facere : sed pejus est unitatem non habere cum possis. Quam unitatem, ipsum Christum videmus præposuisse vindictæ suæ, qui magis omnes discipulos suos voluit in uno esse, quam quod offensus fuerat vindicare : (19) dum nollet se negari, promisit se apud Patrem negaturum esse, qui se negaret ^a, et ^b cum hæc ita ^c scripta sint, tamen bono unitatis beatus Petrus, cui satisfacerat si post quod negavit, solam veniam consequeretur ^d, et præferri Apostolis omnibus meruit, et claves regni cælorum **102** communicandas cæteris, solus accepit. Bono unitatis, sepelienda esse peccata hinc intelligi datur, quod beatissimus Paulus Apostolus dicat, charitatem posse obstruere multitudinem peccatorum : *Onera (inquit) vestra invicem sustinete (Gal. vi, 2);* et alio loco ait : *charitas magnanimis est : charitas benigna est : charitas non zelatur : charitas non inflatur : non quærit quæ sua sunt (I Cor. xiii, 4 et 5)* : et benedixit. Hæc enim omnia viderat in apostolis cæteris, qui bono unitatis, per charitatem noluerunt a communione Petri recedere, ejus scilicet qui negaverat Christum. Quod si major esset amor innocentiae, quam utilitas pacis et unitatis, dicerent se non debere communicare Petro, qui negaverat magistrum, et Dei Filium Dominum. Possent non communicare (ut supra dictum est) beatissimo Petro : possent contra illum recitare verba Christi, qui promiserat negaturum se esse apud Patrem, eum qui se coram hominibus negasset. Ad quam formam debet diligenter attendi : de qua dum pauca commemoro, ipsius sancti Petri beatitudo veniam tribuat, si illud commemorare videor quod factum constat et legitur : dubito dicere peccasse tantam sanctitatem ; sed ipse hoc factum probat, qui et doluit amare, et flevit ubertim, qui nec doleret nec fleret, si nulla intervenisset offensio. Potuit ^e utique caput apostolorum ita se gubernare, ut nihil incurreret quod doleret : sed ideo (20) in uno titulo ejus multa videntur errata, ut posset ostendi bono unitatis omnia debere Deo servari. Et nescio an in altero hoc genus peccati, tanti ponderis esse possit, quanto in beato Petro fuisse manifestum est. Quisquis enim forte in aliqua persecutione negavit Filium Dei, in comparatione beati Petri videbitur levius ^f deliquisse si negavit

A quem non vidit ; si negavit quem non agnovit, si negavit cui nihil promisit ; si semel negavit. Nam in beato Petro hoc genus peccati dilatatum est : primo quod cum interrogaret Christus omnes quem se homines dicerent, unus dixit Eliam ; alter dixit prophetam : tunc Christus dixisse legitur : *Vos quem me dicitis esse ?* et ait illi Petrus : *Tu es Filius Dei vivi (Matth. xvi, 15 et 16)*. Pro qua agnitione laudari ab eo meruit ^h : Ecce ⁱ cæteris non agnoscentibus Filium Dei, solus Petrus agnovit. Deinde sub die passionis, cum diceret Christus : *Ecce teneor et fugietis omnes (Matth. xxvi, 32)*. Tacentibus cæteris, solus se promisit non recessurum : de præsentia Filium Dei ait : *Petre, antequam gallus cantet, ter me negabis (Ibid. 34)*. Additum est aliud ad pondus peccati, promissum scilicet quod non erat impleturus. Postea quam in domum Caiphæ ductus est Christus, ad mensuram delicti complendam, de tanto numero nullus alius interrogatur præter beatum Petrum : interrogatus primo negat ; interrogatus iterum negat ; tertio dixit se Christum omnino non nosse : et cantavit gallus ; non ut tempora cantu suo distingueret, sed ut peccasse se beatus Petrus agnosceret. Denique doluit amare, et flevit ubertim. Ecce, ut supra dictum est, cæteris non agnoscentibus ^j, solus agnovit : cæteris non promittentibus solus promisit : cæteris nec semel negantibus, ter solus negavit ; et tamen bono unitatis, de numero Apostolorum separari non meruit. Unde intelligitur omnia ordinata esse providentia Salvatoris, ut ipse acciperet claves. Interclusa ^C est malitiæ via, ne apostoli animo licentiam iudicandi conciperent, et severe contemnerent eum qui negaverat Christum. Stant tot innocentes, et peccator accipit claves, ut unitatis negotium formaretur. Provisum est ut peccator aperiret innocentibus, ne innocentes clauderent contra peccatores ^k, et quæ necessaria esse unitas, esse non posset. Hæc si commemoraretis, communicare cupientes ; quando vos Catholica pio sinu suscipere dubitaret Ecclesia ? cum constet vos non traditores esse, sed filios traditorum.

IV. *Donatistis non autem Catholicis convenire quod dictum est de nuscis morituris.* — Nam aliqui ex vobis volentes nos populis suis contemnendos ostendere ;

LECTIONES VARIANTES.

^a In editis hæc adjiciuntur : *apud homines. Et non tamen non se promisit puniurum scripturam aliquam qui tradidisset : gravius est enim negare eum qui locutus sit, quam tradidisse verbum quæ locutus sit.* Sunt ista manifeste subditi.

^b In mss. S. T. et P. S. *sed.*

^c Deest in ms. S. G.

^d In mss. S. T. et P. S. *mereretur.*

^e In mss. S. T. et P. S. *Et potuit.*

^f In mss. S. T. et P. S. *videtur leviter.*

^g In mss. S. T. et P. S. *tu, Petre, quem me esse dicit.*

^h Post istud verbum in editis hæc adjecta sunt : *Quod instinctu Dei Patris hoc dixerit.*

ⁱ Ita in ms. S. T. In aliis, *et.*

^j In mss. S. T. et P. S. additur, *filium.*

^k In mss. S. T. et P. S. *peccatorem.*

VARIORUM NOTÆ.

titio præditi honoris et potestatis ; sed exordium ab unitate proficiscitur, ut Ecclesia Christi una monstretur, et pastores sunt omnes, sed grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, etc. His etiam egregie concinit Pacianus Optato coætaneus epist. III : *Ad Petrum locutus est Dominus, ad unum ideo, ut unitatem fundaret ex uno, mox idipsum*

in commune præcipiens. INCERT.

(19) *Dum nollet se negari promisit, etc. Promisit pro minatus esse : ut apud Luciferum Calar. pro S. Athan. lib. 1 : Sicut promittit spernentibus se Dominus, et iterum paucis intersertis, si hæc Heli sunt promissa propter delictum filiorum, etc. M. CASAB.*

(20) *In uno titulo. In uno peccato, ALBAPI.*

etiam illud miscent ^a (21) tractatibus suis quod a Salomone propheta dictum est : *Muscae moriturae exterminant olei suavitatem* (Eccl. x, 1) : Et muscas ^b morituras nos appellant : et (22) oleum nominant, illum scilicet liquorem, qui ex nomine Christi conditur; quod chrisma postquam conditum est nominatur. Antequam fiat, adhuc oleum est natura simplex; fiet ^c suave, dum **103** de nomine Christi conditur. Ergo tres res sunt quas Salomon propheta nominavit : oleum, suavitatem, et muscas morituras exterminantes suavitatem. Istae tres res loca sua habent in ordine : primo loco est oleum : secundo suavis de confectione : tertio, muscae morientes exterminantes suavitatem. Quisquis est talis tractator ex vobis, probet quomodo nos muscas morituras appellat. Si apud vos putatis esse confectionem quae det oleo suavitatem : apud vos est oleum et suavis. Numquid nos exterminamus oleum vestrum, ut merito nos muscas morituras appelletis? quod vestrum est, apud vos est. Et si a vobis ad nos aliquis transitum fecerit; (23) sic a nobis servatur, quomodo a vobis dimittitur : quomodo dicitis quia nos sumus muscae moriturae suavitatem olei corruptentes, cum post vos nihil tale facimus? aut si a nobis dicitis suavitatem olei corrumpi posse : (24) aut possumus aliquid, et damus oleo suavitatem : aut si nos, ut vultis, nihil possumus : remansit oleum tale esse, quale et natum est : quomodo dicitis quia nos sumus muscae moriturae, corruptentes suavitatem olei? Igitur oleum antequam a nobis conficiatur, tale est quale et natum est : confectum, suavitatem ex nomine Christi accipere potest. Quomodo possumus uno facto ^d et consistere, et corrumpere? restat ut si

oleum de se suave sit, vacet quod agitur ab hominibus si ab homine in nomine Christi conficitur. Non potest idem operarius duas res repugnantes et contrarias simul facere. Vobis absentibus si conficimus ^e, non corrumpimus. Si corrumpimus, quis ante nos confecerat quod corrumperemus? Quare ne vacet dictio Prophetæ (si ita est), intelligite quia vos estis muscae moriturae. Vos enim exterminastis non quod natum est, sed quod confectum est, suavis enim legitur non natura posse corrumpi. Oleum enim simplex est, et nomen suum unum et proprium habet : confectum jam chrisma vocatur, in quo est suavis, quae cutem conscientiae mollit, exclusa duritia peccatorum : quae animum innovat lenem : quae sedem Spiritui Sancto parat, ut invitatus illic, asperitate fugata, libenter inhabitare dignetur. Haec est suavis olei, quam possunt muscae moriturae corrumpere. Si nos exterminaremus a vobis confectum oleum, merito nos muscas morituras appellare possetis : sed dum quod a vobis unctum est, tale servamus, quale suscipimus; muscae moriturae esse non possumus. Sed dum vos invidiae tempestatibus impulsus, quasi in oleum caditis; vos exterminatis in rebaptizatione suavitatem olei illius quod in nomine Christi confectum est, unde condirentur mores, unde accenderetur lumen mentis, ad salutarem ^f et veram intelligentiam. Vos exterminatis rem ubi oleum fuit et suavis. Vos quomodo potuimus corrumpere suavitatem, quae ante nos a nullo confecta est? seduxistis homines, rebaptizastis, iterum unxistis. Proh dolor! non sine morte vestra, exterminastis ^g quod fuerat de nomine Christi confectum, more muscarum, quae pereuntes exterminant : (25) quia mors est peccatum, quod non habet

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *opponunt*.

^b In mss. C. et S. G. *et quasi muscas*.

^c Ita hunc locum restitimus ex mss. S. T. et P. S. male in aliis et in editis, *fit et*.

^d In mss. C. et S. G. *uno momento*.

^e In mss. S. T. et P. S. *confecimus*, et postea *corrumpimus*.

^f In mss. S. T. et P. S. *ad salubres partes*.

^g In mss. S. T. et P. S. *exterminantes*.

VARIORUM NOTÆ.

(21) *Tractatibus. Tractare* est Episcoporum, valetque *concionari*, sic *tractatorem* infra hac pagina dixit, *insinuandi alicujus rei causa, non tamen tractandi quod est episcoporum*. Sic Origenem *tractatorem*, ni fallor (nam liber scribenti non est ad manum), vocat omnium episcoporum Galliae politissimus Sulpitius Severus. INCERT.

(22) *Oleum*. Ita nostri hæretici per contemptum chrisma vocant oleum. ALBASP.

(23) *Sic a nobis servatur*. Non rebaptizatur. ALBASP.

(24) *Aut possumus*. Si damus oleo suavitatem, aliquid possumus, et ita possumus baptizare : si nihil damus, oleum apud nos non fit suave. ALBASP.

(25) *Quia mors est peccatum*, etc. Distinguo, quae *pereuntes exterminant*. *Quia mors est peccatum, quod non habet indulgentiam, scriptum est : Quia qui peccaverit, etc.* $\tau\theta$ quia e superiore fortasse versiculo repetitum, ubi $\alpha\mu\iota\nu\ \lambda\acute{\omicron}\gamma\omega\ \upsilon\mu\iota\nu\ \delta\tau\iota$, etc. Quo plenius probet Optat. verba illa de muscis morientibus suavitatem olei exterminantibus in Donatistas competere, postquam jam probavit, illos suavitatem olei corrumpere, dum rite baptizatos rebaptizabant, etiam in eos muscas imitari addit, quod et ipsi *morientes* id agant. Quare autem *morientes* et *morituri*? quia peccatum quod

rebaptizantes admittunt, *non habet indulgentiam*, id est, irremissibile; peccatum autem quodcumque esse irremissibile, *mortem* esse nemo dubitat : sed tamen hinc non magis liquet, quam si nihil adduxisset, quo probaret. Deinde qui potuit Optatus dicere, rebaptizantium Donatistarum peccatum, condonari non posse? Quare nisi commodior aliqua interpretatio horum verborum possit excogitari, expungenda ista omnia putaverim tamquam spuria, *scriptum est quia qui peccaverit in Spiritum Sanctum non remittetur ei, nec hic nec in futuro saeculo*. Ut ista sit Optati verborum sententia : rebaptizantes contra divina præcepta gravissime peccant : peccatum autem *quod non habet indulgentiam* (id est, quamdiu seu quodcumque non est expiatum et remissum) *mors est* : ergo vos non sine morte vestra, etc. Non mirum autem, si Lector, qui verba ista *quod non habet indulgentiam* de peccato $\alpha\sigma\upsilon\gamma\gamma\omega\sigma\tau\acute{\omega}\ \kappa\alpha\iota\ \alpha\sigma\upsilon\gamma\gamma\omega\sigma\tau\acute{\omega}$ acceperat, locum Scripturæ qui eo pertinebat, in margine notaverit. In margine autem semel notatum, postea in ipsum textum receptum esse, multo minus est quod miremur. Et de istis sacrae Scripturæ verbis plano ita sentio, locum hic habere non posse. Istorum autem Optati verborum, alium esse sensum, aliamque Optati fuisse

indulgentiam. Scriptum est quia *qui peccaverit in A Spiritum Sanctum, non remittetur ei, nec hic, nec in futuro saeculo* (Matt. XII, 32). Ergo eum et falso nos muscas appellatis, et omnia quæ a vobis sunt, dissolvero properetis, et nos contempnendos aut despicendos esse dicatis, vobis solis sanctitatem vindicantes: inuocentiam propositis vestram, ut promittatis vos aliena posse donare peccata. Videtis ^a igitur non de nobis, ut disputatis, sed de vobis dixisse beatissimum Paulum apostolum: *Erunt* (inquit) *hominibus 104 seipso amantes, cupidi, gloriantes sibi, superbi, blasphemii, parentibus non obediens, ingrati, scelesti: pacem non custodientes, sine affectu, detractores, inimici, sine benignitate, etc.* (II Tim. III, 2).

V. *Donatistas non autem Catholicos Iamnes et Mambres similes esse.* — Nam et illud quale est, quod pro arbitrio tuo Moysi vobis imponere voluisti personam, contra quem Iamnes et Mambrem obtulisse commemorat apostolus Paulus. Si ita est, quæ apud vos veritas inueniri potest, cui Catholica videtur obsistere, aut quod apud nos esse mendacium poteris approbare? in una communione esse cum toto orbe terrarum? (26) numquid poteris approbare mendacium? symbolum verum et unicum retinere et defendere, numquid poteris approbare mendacium? (27) Cathedram Petri et claves regni caelorum a Christo concessas, ubi est nostra societas, numquid poteris approbare mendacium? in ipsa lectione quæ commemorasti inter ipsas personas, considera ordinem

rerum, et qui fuerit prior attende. Utiq; Iamnes et Mambres secundo loco sunt, qui contra Moysen et veritatem ^b falsis artibus militare voluerunt: et antecesserat Moyses, cuius virtutes impugnare frustraconati sunt. Ut Moyses prior est, sic et Catholica prior est: ut Iamnes et Mambres repugnantes obstiterunt, sic et vos rebelles contra veram ^c Catholicam militatis. Quid est ergo quod nomina et nobis et vobis mutare voluistis, nisi ut te sociis tuis comparares æqualem? (28) Sunt enim aliqui ex vobis qui oblitii aut ignari præteritorum temporum in ^d nos dicant quæ pertineant ad eos qui iam dudum de Catholica lapsi Majorinum ordinauerunt; illi scilicet auctores schismatis et traditionis. Cum adhuc retinerent pacem antequam exterminarent Deo placitam unitatem, fuerunt lumen mundi, et sal terræ merito appellabantur. Dum docerent pacem, adhuc pacifici vocabantur: (29) antequam inflati essent, beati erant, de paupertate spiritus, pars erant condimenti: beati erant, dum mites, pars fuerant condimenti: beati erant dum iusti, pars erant condimenti: beati dum pacifici, totum fuerant condimentum. Posteaquam erroris divitias dederunt spiritui et pulmonibus suis, et facientes schisma, inimici inventi sunt: et minus misericordes dum impie membra Ecclesie dividerunt: et injustitiam secuti, regnum Dei pro fastidio habuerunt: et dividendo Ecclesiam noluerunt esse pacifici, ipsi facti sunt sal infatuatum, ex quo nihil condiretur, quod Deo de suavitate placuisset. Et cum

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. *videtis.*

^b In mss. S. T. et P. S. *Aaron.*

^c In mss. S. T. et P. S. *veritatem.*

^d Hæc ex conjectura supplevisus quæ desunt in mss. ne hiulca et manca esset oratio.

VARIORUM NOTÆ.

sententiam, quam quam mallems, ac lectori libenter commendarem, Optatus ipse docebit lib. v, *Abiit ut Spir. Sanct.* etc. vide et incerti auctoris *brevis. fid.* contra Arr. a V. Cl. nuper vulgatum, circa finem, *Nam quicumque, etc.* M. CASAB.

(26) Numquid poteris approbare mendacium in ipsa lectione quæ commemorasti, etc. Ut hæc scripta, imo quomodocumque scribas aut mutes, ne Oedipus quidem aut Apollo ipse quidquam sani ex iis eliciat aut integritati restituat. Quare longe est arcessenda huic loco medicina; sed ea tamen certa ac minima, imo omnino nulla, nisi punctorum distinctioni servientium, mutatione. Sciat igitur Lector, multas retro periodos etsi non eadem obscuritate, eodem tamen falsæ distinctionis vitio laborata, quo hæc, quæ restituere, nisi recte illis constituta, non possumus. Totus igitur locus ita concipiendus est. Si ita est (hinc enim depravationis per aliquos sententias continuata origo), quæ apud nos veritas inveniri potest, cui Catholica videtur obsistere, aut quod apud nos esse mendacium poteris approbare? in una communione esse cum toto orbe terrarum, numquid poteris approbare mendacium? symbolum verum et unicum retinere et defendere, numquid poteris approbare mendacium? Cathedram Petri et claves regni caelorum a Christianis concessas, ubi est nostra societas, numquid poteris approbare mendacium? In ipsa lectione quæ (i. quam) commemorasti, inter ipsas personas considera ordinem rerum, qui fuerit prior, attende. Utiq; etc. M. CASAB.

(27) *Cathedram Petri.* Ex eo quod cum Episcopo Romano communibus, inferri se non posse errare, neque falsum symbolum docere. ALBASP.

(28) *Sunt enim aliqui ex vobis, etc.* Ad illud, Cum

adhuc: aliquid hic deesse primo statim intuitu facile quis agnoscat. Haud multum tamen esse, quodcumque deest, ex attenta totius loci ad finem usque consideratione, volenti ac diligenti liquebit. Sententia certe haud ulla esset, nexuve factura, etiamsi plura abessent; ista nimirum omnia, sunt enim aliqui ex vobis qui oblitii aut ignari præteritorum temporum, eos iam dudum: atque inde periodus inciperet: qui de Catholica, vel, illi iam dudum qui de Catholica, etc. Præcedentium enim verborum sensum et materiam postea repetit, neque hic præmitti necesse fuit. Ego sensum ita explere, (nam verba per me liberum sit unicuique prout ipse maluerit), sunt enim aliqui ex vobis, qui oblitii, aut ignari præteritorum temporum in nos iam dicunt, quæ pertineant ad eos iam dudum, qui de Cath. lapsi Majorinum ordinauerunt. Illi scilicet auctores schismatis, et traditores cum adhuc retinerent, etc. Quid si legas, sunt enim aliqui ex vobis qui oblitii (sunt scil.) aut ignari præteritorum temporum, eos iam dudum qui de Cath. lapsi Majorinum ordinauerunt: scilicet, vel fuisse; auctores schismatis et traditionis. Illi scilicet auctores schismatis et traditionis. Cum adhuc, etc. Sane qui Optati priores cum hac meliori ac secunda Balduini editione contulerit, reperiet hanc potissimum omnium, eorumque plurimum hiatuum ac lacunarum hoc in libro segetem fuisse, quoties eadem syllabæ, vel verba, vel denique versus integri proxime repetiti consequerentur. Sed sententia, si nihil deesse impetro, in verbis restituendis ingenium suum, qui volet, exerceat. M. CASAB.

(29) *Antequam inflati schismatis et extollimur adversus oleum.* ALBASP.

hoc malum pertinet ad principes vestros, a quibusdam sociis tuis aliter disputatur, ut dicant insipientes fuisse eos qui agnoverunt vel sero veritatem, et ab schismate recedentes, agnita matre Catholica secuti sunt pacem. Hos putant aliqui vestrum errasse: hos existimant quasi infatuatos a sapientia recessisse. Unde apparet vos omnes eodem modo errare in nominibus transferendis; dum et tu Jannem et Mambrem pacificis catholicis comparasti, et vos schismaticos Moysi quod a veritate alienum est: et aliqui socii tui insipientes, de sapientibus judicare voluerunt, **105** ut dicant fatuos factos esse pacificos; et parentes suos de dissensione infatuatos esse intelligere noluerunt ^a.

VI. Qua ratione et cur Macarius ad communionem admixtus fuerit. — Jam ad illum locum ^b invidia vestra dilabitur, ut dicatis Macarium post illa facta communioni non debuisse misceri: sed magis a catholicis episcopis abstineri. Primo, communionis

A unum est nomen, sed diversi sunt modi ^c: aliud est communicare episcopum cum episcopo, et aliud communicare laicum cum episcopo. Tunc erat grave si Macarius quod fecisse dicitur, sua voluntate fecisset; quod qui faciunt, factum iudiciis publicis et Romanis legibus vindicatur. Ille est enim homicida, qui nulla necessitate cogente, nulla jussione, nulla potestate, sed furore adactus, de voluntate sua fecerit quod prohibent leges. Cæterum, Macarius quod fecisse dicitur, vobis provocantibus fecit: nec episcopus fuit, nec in officio episcopali versatus est, nec manum alicui imposuit, nec sacrificium obtulit. Unde cum eum constet alienum fuisse ab episcoporum actibus, nullus episcopus ab eo qui cum episcopis non obtulit videtur esse pollutus. Restat ut dicatis eum cum populo communicasse: et locutum eum esse aliquid in populo constatat, sed insinuandæ alicujus rei causa, (30) non tamen tractandi quod est episcoporum; illa enim nude **106** locutus est,

LECTIONES VARIANTES.

^a Hic clauditur in editis liber septimus totumque opus Optati, et quæ sequuntur in mss. translata sunt ad finem libri tertii. Et quidem quod spectat ad illa quæ pertinent ad calumniam Donatistarum in Macarium, quod profanasset Christianorum sacra, quæ incipiunt ab his verbis: *Et si seductioni, etc., et desinunt in his, quod videbatur auditum*, extant libro tertio, sicut et septimo in mss. S. T. et P. S. eaque superius a nobis in hujus tertii libri fine sunt posita.

At quæ sequuntur, cum in omnibus mss. ad librum septimum pertineant, nullibi ad tertium, hic ponenda esse duximus tamquam appendicem libri tertii additam ab Optato in libro septimo post opus suum coactum.

^b In mss. ante hæc verba habetur: *Sed ut ad paulo antea dicta redeamus*; quod videtur superfluum et forsitan additum ab amanuensibus.

^c Ita in mss. S. T. et P. S. In aliis, *actus*.

VARIORUM NOTÆ.

(30) *Non tamen tractandi quod est episcoporum.* Quid ergo Presbyteri, non et illi concionari soliti? Ita video hodie a multis credi, solos enim episcopos docendi jus habuisse; sed magno, ni fallor, errore. In Africa Ecclesiis diu obtinuisse, ne presbyteri, *præsentē*, ut Hieronymus ad Nepotianum, episcopo loquerentur, vel ut Possidius in vita Augustini, *coram episcopo prædicarent*, sive tractarent, non negamus. Quod tamen colligunt inde viri docti, inter alios Baronius, non licuisse presbyteris prædicare in Africa, non video cur necessario sequatur. Immo verba Possidii plane inspecta contrarium videntur issuere, ut et Hieronymi; cum neuter *ἀπὸς* et plane dicat, non solitos, sed præsentē episcopo non solitos. Augustinus etiam ep. LXXVII, ubi Aurelio abrogatæ hujus consuetudinis nomine, gratias agit ac letatur, non ita loquitur, quasi presbyteris tum primum sermonum facultas esset concessa, sed quod *ipso præsentē* jam liceret eis, quod jam ipse *Dominum per eos loquentem non dedignaretur audire*. Jam quæcumque fuerit hæc Africanarum Ecclesiarum consuetudo, quæ vivente adhuc Augustino abrogata est, universalem eam Ecclesiæ Catholice consuetudinem minime fuisse, vel ex Hieronymo constat, qui sit in *quibusdam dumtaxat Ecclesiis* id fieri; et Possidius, qui aliam Orientalium Ecclesiarum consuetudinem fuisse, et illarum imitatione sublaturam ab Africanis Ecclesiis illum morem testis est locupletissimus. Antiquos canones, qui tale quid exerte statuunt, nullos reperio. Nam illorum Interpretes nihil moror, qui sibi satis constare super hæc re non mihi videntur: Balsamon sane ad can. 2 synodi Constantinopolitane, *τοὺς ἱερεῖς μὴ εἶναι διδασκάλους*, et ad 19, synodi in Trullo, *ὅτι τὸ διδάσκειν τὸν λαὸν μόνους ἐνεδέχθη τοῖς ἐπισκόποις* aperte definit. Idem autem in canones qui vocantur Apostolorum, ad can. 58 synodi in Trullo (ubi tamen Græca desunt) plane contrarium sancit. Sed nomen et Ancyranæ Synodi can. 1, *τὸ δμολεῖν*, quod Balsamon *διδάσκειν* interpretatur, ut similes alios omittam; inter propria presbyterorum munera? Quod si aliquibus in locis in-

terdum factum est, ut episcopi aut *stimulante invidia* (ut Hieron. alicubi), aut legitima aliqua causa impellente, pro sua episcopali auctoritate et potestate sive uni alicui, sive pluribus simul presbyteris silentium imponerent, non recte tamen inde concludas, olim presbyteris non licuisse concionari. Quid enim presbytero licitum, non permitteute aut prohibente episcopo? Pari jure concludas, neque solitos baptizare, aut Eucharistiam administrare. Quando enim non obtinuit illud Ignatii ad Smyrnenses *μηδεὶς χωρὶς ἐπισκόπου*, etc. In *Eccl. quicumque sine venia Episcopi nihil licere*. Qui etiam hoc addit *οὐκ ἔξόν ἐτι χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου οὕτε βαπτίζειν, οὕτε προσφέρειν, οὕτε θυσίαν προσκομίζειν, οὕτε δοχὴν ἐπιτελεῖν*, etc. Vide et Apost. qui dicuntur Canones, cap. 59. Nam Balsamonis interpretationem, plane contra mentem canonis esse, vel Ignatio fretus ausim asserere. Tertullianus quoque jus baptizandi soli Episcopo proprie competere, et quibus ab Episcopo permissum sit, sciscit, de Bapt. cap. 17. Quod autem et diaconis tractandi seu prædicandi munus incubuisse, viri quidam docti credidere, inter alios Bellarmius de Eccles. lib. 1, cap. 15, vereor ne non satis firmo fundamento nitatur illorum opinio. Nam si exemplis res agenda est, non desunt in veteri historia et illorum exempla, qui longe infra diaconos, nullis omnino sacris ordinibus initiati, populum in morem concionantium allocuti sunt. At Gregorii verba quæ proferunt, an recte ab illis intellecta sint, non sine causa dubitemus. At Gregorius illo loco qui est epist. lib. IV, edit. Rom. ep. XLIV: *Iniquum esse ut in diaconatus ordine constituti, modulationi vocis interserviant, quos ad prædicationis officium elemosynarumque studium vacare congruebat*. Ibi per prædicationis officium, putant a Gregorio tractandi seu concionandi munus indicari. Sane Hieron. dist. 93, cap. 25, diaconos prædicare solitos, et ipse confirmat, et iisdem in priscis canonibus *τὸ κηρύσσειν* interdum tribuitur. Sed ibi docent interpretes aliam vim ejus vocis cum diaconis, aliam cum sacerdotibus tribuitur, quibus et nos assentimur, et Hieronymi, ut et

si quid loqui potuit. Contra episcopalis tractatus (31) A probatur ab omnibus sanctitate vestitus, salutatione scilicet geminata. Non enim aliquid incipit episcopus ad populum dicere, nisi primo in nomine Dei populum salutaverit. Similes sunt exitus initiis. Omnis tractatus in Ecclesia a nomine Dei incipitur, et eisdem Dei nomine terminatur. Quis vestrum audet dicere Episcoporum more, Macarium populum salutare? Igitur cum nec salutaverit antequam aliquid loqueretur, nec salutare ausus sit, postquam locutus est, nec manum imposuerit, nec sacrificium Deo ritu Episcopali obtulerit: quid est quod dicitis pollui potuisse episcopale collegium, cum ab omni episcoporum officio Macarium videatis alienum? Vestigio ^a veritatis hoc loco calcata iterum vestra caput levare videtur invidia. Dicitis enim nec inter laicos eum B dicamus et nos quod dicitis reum fuisse Macarium: quod si fuit, accusatore silente, a nobis non licuit abstinere. Scriptum est enim ante cognitam causam neminem esse dammandum. Dicitis, quis eum accusavit, et auditus non est? dicitis Macarium confesum esse culpam, et nostram siluisse sententiam? sumus enim (33) qualescumque iudices in Ecclesia, quod et ipsi non negatis; (34) quod nos iudices esse veros debere fuisse contenditis. Non enim possumus

Romanas a iudicibus in eum debuit vindicari. Aut si dicitis nec sic eum communicare debuisse: nos tamen non videmus quia debuit abstinere, qui id tale fecit quod factum est a Moyse, quem post viginti tria millia hominum occisa, Deus non contemnendo abstinuit; sed ut secum loqueretur iterum invitavit. Nos non videmus abstinendum fuisse eum qui fecit quod Phinees, quem paulo ante memoravi, qui ab ipso Deo pro homicidio laudari meruit. Non videtur magis nobis abstinendus fuisse is a quo id factum est quod ab Elia propheta qui tot falsos prophetas occidit: nam et illos falsos vates fuisse jam supra probavimus.

VII. *Macarium etiamsi reus fuisset, a communione pelli non potuisse.* — Sed ut hæc exempla sileantur, dicamus et nos quod dicitis reum fuisse Macarium: quod si fuit, accusatore silente, a nobis non licuit abstinere. Scriptum est enim ante cognitam causam neminem esse dammandum. Dicitis, quis eum accusavit, et auditus non est? dicitis Macarium confesum esse culpam, et nostram siluisse sententiam? sumus enim (33) qualescumque iudices in Ecclesia, quod et ipsi non negatis; (34) quod nos iudices esse veros debere fuisse contenditis. Non enim possumus

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in mss. S. T. et P. S. atque ita legendum, quamvis in aliis habeatur *vestigia*.

^b Sequentia usque ad illa verba, *personas separare di-*

gnatus est, desunt in ms. S. T. Utrum defuerint in ms. P. S. incertum, nam ab hoc loco laceratae sunt ejus postremæ paginae.

VARIORUM NOTÆ.

Gregorii de eadem aut simili, non sacerdotali prædicatione accipienda contendimus, ipse Gregor. quod prædicationis officium dixerat, idem mox *Evangelicæ lectionis officium* indigitat. Nam alioquin etiam et lectores prædicasse pari jure concludamus, cum et illos laicos dist. 21, can. 1, *populis quid sequantur, prædicare* perhibeat. Qua ratione etiam pastores eos nuncupari posse censet Ambrosius in ep. ad Ephes. cap. 4, quod, ut ait ille, *lectionibus populum audientem saginet*. Quis enim neget nisi fanaticus et novitatis cæstro percitus verbum Dei non minus prædicari, cum purum putum a quoquam legitur in Ecclesia, quam cum ex ambone pro captu sacerdotis enarratur? At Cyprianus (quod longe majoris apud me ponderis est) etsi non ille diaconos ullibi solitos esse prædicare, dum tamen eos ait eo functos esse munere, *ut ad carceres commeantes martyrum desideria consiliis suis, et sacrarum Scripturarum præceptis regerent atque gubernarent, ac circa Evangelii legem plenissime eos instruerent*. Tales mihi videtur describere, qui non indigni, quorum prudentiæ ac sapientiæ maximi res momenti crederentur. Verum de his plus satis hoc loco. Quid igitur hic Optatus episcoporum esse tractare; quod a Cypriano et aliis tractantes nuncupantur *episcopi*, non aliud inde colligi posse puto, quam episcopis, ut summis sacerdotibus ac supremis Ecclesiarum moderatoribus (de ecclesiasticis hic loquimur) nec minus doctrina plerumque ac meritis, quam dignitate ac potestate cæteris ante stantibus, id munus, ut omnium gravissimum, et vere ut poeta alicubi de Athlantis onere *ἄχθος οὐκ ἐνάγκαστον* præcipue incubuisse, et aliquando nefas fuisse presbyteris, episcopis vero inglorium ac probrosum, ut ipsis presentibus inferioris gradus sacerdotes populum adorarent, ac docerent: non ut presbyteros, etiam absentibus iis, concionari præter fas aut mores fuerit, aut id muneris extra aut supra ipsorum limites officii, crediderint antiqui. M. CASAUB.

(31) *Probatur ab omnibus*, etc. Vestitum cave hic pro vestimento accipias. Non enim de vestitu episcopali hic agit, sed ait, omnes sive quosvis astantes tractatum Episcopalem sanctitate vestitum ex duplici salutatione agnoscere et intelligere. Ideo autem usus est hac metaphora, quod antea de laico dixerat: *nude locutus est*. Cæterum ab hac solemnī salutandi consuetudine fluxisse videtur, quod, ut ad Propertii 4, observavit illustriss. Scaliger, locus ipse unde olim populum alloquebantur episcopi Latinis salutatorium, et Græcis ἀσπαστικὸν dicitur sil. M. CASAUB.

(32) *Si sint et iudices pagani*, etc. Scribe: *si licet iudices pagani ministri voluntatis Dei*, etc. Sed lectorem monemus, plura paucis hisce paginis fuisse errata id genus, quæ in ipso textu corrigenda curavimus. Mox, nam et Macarius in suo, mallet aliquis fortasse, *Macarius in facto suo*, vel, *Macarius in sæculo*: Nam postea sequitur, *iudices in Ecclesia*, sed ego nulla mutatione opus esse censeo. M. CASAUB.

(33) *Sumus enim qualescumque iudices*, etc. Quia superioribus verbis de Macario tanquam sententiæ episcoporum obnoxio locutus erat, ne nimium episcopis in legatum Imperatoris juris tribuere videretur, quod absolute dixerat, restringit jam ad sententias et censuras ecclesiasticas, quarum vis et vigor ad omnes Christianos extenditur. Dixit autem *qualescumque iudices*, quia *iudicis*, vox ipsa, non minus apud illos propria Magistratibus sæcularibus, quam *episcopi* spiritualibus: utcumque vim vocis utriusque utrisque in suo genere competere nemo negaverit. Cæterum iudicatio episcoporum in laicos et causarum cognitio ab Ecclesia, quam nota et usitata res in Africa fuerit, vide vel Augustinum de Op. Monach. c. 29. M. CASAUB.

(34) *Quod nos iudices esse veros debere fuisse contenditis*. Turpe mendum est, tu feliciter sana: quod nos iudices severiores debere fuisse contenditis.

INCERT.

facere quod non fecit Deus, qui in iudicio suo personas separare dignatus est: nec eundem voluit esse accusatorem et iudicem. Non enim potest quis in una causa, eodem momento duas portare personas, ut in eodem iudicio et accusator esse possit et iudex. Quod Deus nec per omnipotentiam fecit: ut nobis iudicandi formam ostenderet, docuit reum sine accusatore non debere damnari; aut accusatorem eum esse, qui iudex in ea causa futurus est. (35) Denique inter ipsa principia sæculorum dum hominum esset renovellata natiuitas; dum a Cain frater Abel esset occisus, **107** lectum est: *et vocavit Deus Cain, et interrogavit eum ubi esset frater ejus* (*Genes. iv, 9*); ille peccatum duplicans, quasi ignorantem faceret Deum, nescire se dixit. Et quando posset nescire aliquid Dominus, sub cuius oculis et vultu sunt omnia quæ geruntur? et tamen Deus sine accusatore non iudicat: et interrogat utique quod noverat. Et vos vultis ut abstinere quem non vidimus aliquid mali ^a facientem, et qui nullum habuerit accusatorem. Video hoc loco quid invidia submurmuret vestra. Dicitis enim non nos latuisse quod factum est. Fatemur nos audisse, sed peccatum erat damnare eum quem nemo est ausus accusare ^b. Sed si dixeritis quia ^c non nos latuit factum, dicite Deo quare interrogavit, qui viderat parricidium. Nec illud a nobis fieri oportuit, quod Deus facere noluit qui sententiam noluit dicere nisi reo. Redde accusatorem; alioquin non posset iusta esse sententia, nisi ipse qui iudicaturus erat accusaret. Ideo ait: *Ecce sanguis fratris tui clamat ad me de terra* (*Genes. iv, 10*). Quare et vos cum minime probare possitis ab aliquo apud nos accusatum esse Macarium, nostrum non potestis damnare iudicium ^d.

N. B. Huc usque liber septimus ex codicibus ma-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. C. et S. G. *male*.

^b In mss. C. et S. G. *arguere*.

^c In ms. S. T. *sed quia dicitis*.

^d In ms. S. T. *Explicit liber Optati episcopi Catholici li-*

VARIORUM NOTÆ.

(35) Denique inter ipsa principia sæculorum, etc. Notæ Lugd. sive Barthianæ sunt dicendæ ad ista primi libri: *Hoc modo iterum renovellatæ sunt. Partes renovellare*, inquit, pro *redintegrare*, a vitibus ductum. Sic loquitur auctor lib. vii: *Dum hominis esset renovellata natiuitas*. Sed quo, quæso, sensu, prima generis humani creatio, ejus *redintegratio* potuit ab Optato dici? fefellit virum doctum præpositio *re*, quam hic vacare, ut et in multis aliis, quibus ista ætas majorem in modum delectata est, non animadvertit. Inde *repromittere* pro simplici *promittere* et *terram repromissionis* vulgo appellabant quam nos *promissionis*. Ita *remittere*, *reddere*, et innumera alia quorum etiam apud meliores scriptores non desunt exempla. Ut causæ non fuerit, cur S. Pater, ac vir longe doctiss. Hieronymus, tam acriter ac severe in Rufino æmulo suggillaret, quod ille *refestinare* pro simplici *festinare* posuisset: *sordidissimæ*, ut Hieron. iudicat, *elocutionis περισσολογία*. Est igitur *renovellare* non aliud quam *novellare*, id est, *φτερεύειν*, ut in antiquo gloss. legimus, et *novellatum*, *νεόφυτον*, quod hic, nisi valde fallor, convenit multo melius,

PATROL. XI.

A nuscriptis et prima editione Balduini; quæ sequuntur habentur in altera ejusdem editione, ex Tiliano, ut ait, codice, quem nobis videre non contigit. Sed quia desunt in quatuor codicibus quibus usi sumus, videnturque aliena a mente Optati, nec stylum ejus sapere, ea ut immerito Optati orationi inserta, sustulimus e textu. Ne quid tamen nostro operi deesset, quod ad Optatum pertinere videretur, hic illa describenda esse censuimus.

Traditionis crimen elevatur. — Post hæc verba, pag. 100, initio: « (36) Illi namque si illo tempore, bono pacis, » *sequentia habentur*: unitate facere debuerant, etiam et ipsi ab Ecclesia non fuerant repellendi, in quibus (37) necessitas excusaverat voluntatem. Non enim aliqui illorum sponte tradiderant, aut hoc peccatum (38) cum cæteris delictis poterit cœquari. Quidquid enim Deus fieri noluit, ore suo prohibuit, quo modo dixit: *non occides, non mœchaberis*, etc. (*Exod. xx, 13*). Potuit etiam hoc prohibere quod a parentibus vestris admissum est: sed quoniam aliud est quod facit animus, aliud est quod operatur eventus, quidquid de voluntate potest ab homine fieri, hoc meruit prohiberi; quidquid necessitas peccat, non potest magnis viribus accusari: denique voluntas habet pœnam, necessitas veniam: homicida, scelus dum nemo cogit potest et facere, potest et non facere: adulterium mœchus, dum de foris nemo compellit potest admittere, potest et non admittere, et cætera hujusmodi in quibus liberum habetur arbitrium. Ideo prohibita dum geruntur, iudicio destinantur, non (39) interdicta dum aliqua necessitate fiunt: forte facile dignetur ignoscere, qui noluit prohibere. Denique hoc delictum quod quasi capitale potuit obijci parentibus vestris, si illo in tempore nudaretur, aut in iudicio vocarentur, possent sibi exemplo non uno succurrere, ubi promiss temporibus aut tabulæ legis fractæ, aut libri traditi esse leguntur vel incisi et incensi, et nemo damnatus est.

bri numero vii ad Parmenianum schismaticorum auctorem. In ms. C. *Explicit liber Optati septimus.* In ms. S. G. *Explicit liber septimus S. Optati episcopi.*

quam τὸν *redintegrare* significatio. M. CASAUB.

(36) Illi namque si illo tempore bono pacis, etc. Facere debuerant, id est, fecissent, facere voluissent; ita coll. Aff. p. 83: *Ut prius de mandatorum numero constet, et de partibus meis quanti mandaverint, vel quanti sint mandaturi* (ait Petilianus Episcopus), *id primum peto de nobilitate tua, ut superfluum non sit, de numero utriusque partis ferre debere iudicium celsitudinem tuam*. Quibus ex verbis, quam redundantibus ac superfluis supra modum vocibus ætas illa delectata sit facile discamus. Hoc enim volebat: *Peto de nobilitate tua, ut de numero utriusque partis, iudicet tua celsitudo*. Eadem coll. p. 2, *adesse debere*, pro *adesse*, et Can. Eccles. Afric. edit. Clar. Justelli p. 45, *mittere dignetur, qui debeant perferre pro qui perferant*.

M. CASAUB.

(37) *Necessitas*. Quia tormentorum metu id fecerant. ALBASP.

(38) *Cum cæteris delictis*. Quæ sponte fiunt.

ALBASP.

(39) *Interdicta*. Interdicta vocat, quæ ex se non sunt peccata. ALBASP.

Si (ut supra dixi) parentes vestri illo tempore nudarentur, si accusari potuissent, sine dubio dicerent, se nihil amplius fecisse a Moyse legislatore, quamvis non sibi similent, sed inter se repugnent necessitas et voluntas, cum eodem nomine legis parentum vestrorum et Moyſi una fuerit causa. Possent dicere parentes vestri illud se de necessitate fecisse, quod Moyses prior fecerit de voluntate. Qui cum populo indignaretur, non consideravit quia Deus digito suo scripserat : et plus est quod scriptum est in caelo, quam quod in terra : et non est unum quod fecit Dei digitus, et quod scripsit calamus humana manu composuit. Moyses ferebat quod per nubem acceperat, et parentes vestri tradiderunt quod (40) data mercede confecerant : recte se parentes **IO** vestri defenderent, docentes capitale crimen non esse, si id fecisset unusquisque eorum magno metu perterritus, quod Moyses fecisset iratus : et non legimus Dominum indignatum esse Moyſi, nec vindicasse confractas tabulas quas manu sua perscripserat, nec peccator appellatus est, nec punitus. Sic lex a Deo profecta est, ut aqua de fonte dilabitur, aut poma quae de arbore salva radice carpuntur : non perit quod erogatum est, si in origine sua salvum est. (41) Denique Moyses post tabulas sparsas legis et comminutas non damnari meruit, et Sina postea montem revocatus ascendit, et loqui cum Deo iterum meruit, et secundum legem innovatam accepit, quam prodidit titulus libri qui Graeco vocabulo Deuteronomos scribitur : ecce non perit in lege, quod salvum fuerat in origine. Sed ne cui videatur Moyses habuisse meritum, ut de colloquio quamdam apud Deum fiduciam, et ideo Deum non iratum esse, et hoc si ita esset, semper amicitia meritum suum et fructum exigere debebat : quare in eum postea vindicatum est, quod offendit? nonne ut ostenderetur leve fuisse illud, quod iratus admiserat. (42) Lex in Deo sana fuit; et postquam ab homine cum tabulis lapideis fracta est : devotio quae ab homine debebatur ubi exhibitae non est, Moyses illam (43) poenam meruit, ut medio itinere moreretur, ne terram promissionis intraret : unde constat non magnum peccatum posse computari, (44) quod in praesenti exemplo potuit impune committi. Haec si a parentibus vestris dicerentur, quis eis communionem negare potuisset? quid si et illa consequentia exempla proponerent, in quibus legitur, innovata lex cum haberetur in arca, et populis Israel in praelio vinceretur. Lex quae in arca consilio populorum in hostes allata est, quae ab ipsis

A Presbyteris et caeteris filiis Israel defendi non potuit, et inimicis est tradita, dum minus est reportata : tradita lege qui afferendam dixerant, fugerunt timidi, et non leguntur postea in vindicta aliquid passi. Si a parentibus vestris haec ratio redderetur, quis eos a (45) communionem sua repellere potuisset? Quis si nec illa exempla tacuissent principes vestri? quibus legitur Baruch librum legis quem ex ore Jeremiae prophetae exceperat, tradidisse scribae Judin, et a principibus regis jussu esse ut et ipse Baruch qui exceperat, et Jeronias per quem Deus locutus erat, fugerent et laterent. Jeronias dicebat, Baruch tradidit, fugerant ambo; ad Joachim regem tiber allatus est, qui Rex cum ante se pro qualitate temporis frigidi arulam habuisset ardentem, et fibrum a **B** Judin scriba recitatum non libenter ~~audivisset~~, subinde concisum minutatim ignibus imponebat. Et non iratus est Deus vel Jeremia qui fugerat, vel Baruch qui cum eo fugiens tradiderat : quibus si Deus iratus esset, ad Prophetam aliquem alterum loqueretur : non ad alterum, sed ad ipsum Jeremiam locutus est : sic enim legitur : *Et factus est, sermo Domini ad Jeremiam postquam combussit Rex capitulum libri, et sermones quos scripsit Baruch ex ore Jeremiae; dixit Deus ad Jeremiam : accipe tibi chartam alteram et scribe omnes sermones tuos qui tunc erant scripti in libro quem combussit Joachim Rex Judae (Jerem. xxxvi, 27)*. Ecce nec Deus iratus est, nec qui auserat perit, nec Baruch punitus est, nec Jeronias a Deo contemptus est; unde apparet, quod in hac re gravis numquam fuerit culpa quam numquam potuit sequi vindicta. Si haec parentes vestri allegarent, quis illos a communionem revocare potuisset? Denique cum videret Deus et a Moyse legis tabulas fractas, et ~~erant~~ hostibus derelictas, et post traditionem Baruch librum legis et incisum esse et combustum, indicavit providentiam suam, et promisit se legem jam non in tabulis scribere, nec in libris, sed in ipso interiori homine, hoc est, in mente et in corde uniuscuiusque credentis; quomodo scripserat in corde Noe, Abrahae, Isaac, et Jacob, et caeterorum patriarcharum quos constat legitime sine lege vixisse. Quam rem probat et beatus apostolus Paulus dicens : *Scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* (II Cor. iii, 3). Post legem a Moyse fractam et a filiis Israel hostibus derelictam, et offerente Baruch ad Joachim regem, et concisam et incensam ante tempora christiana, ubi postea melius scripturas erat, legem indicavit Deus

VARIORUM NOTAE.

(40) *Data mercede.* Quod scribi erraverant.

ALBASP.

(41) *Denique Moyses post tabulas, etc.* Scribo : *Denique Moyses post tabulas sparsas legis et comminutas cum non damnari, etc.; mox quoque, prodit, lege prodidit.* M. CASAUB.

(42) *Lex in Deo sana fuit, etc.* Ita correximus quae antea legebantur : *Lex in Deo sana fuit, et postquam ab homine cum tabulis lapideis facta est devotio qua ab homine debebatur, etc.* M. CASAUB.

(43) *Aut poena.* Alios Codices poteratis scribero.

ALBASP.

(44) *Quod in praecipis exemplo potuit, etc.* Pro praecipis malit aliquis forte praesenti vel praecedenti exemplo. Sed ego potius illis assentior, qui praecipia tabulas x, praecipia continentes, intelligunt.

M. CASAUB.

Ibid. In praecipis. In tabulis, quae praecipia continebant. ALBASP.

(45) *Communionem sua.* Quis voluisset eos depone-re? ALBASP.

per Prophetam dicens : *Quoniam hoc est testamentum A* 9); *quia unusquisque justus ipse sibi lex est (Rom. 11. 14 et 15);* et alio loco idem beatus apostolus Paulus dicit : *quia lex non facit justos, sed ipsa amat justitiam.* Semper in omnibus rebus efficientibus effecta quæruntur : vacat lex quæ efficit, si per compendium paratum est quod efficitur. Denique Abraham non dictum est : *crede, sed ultro credidit* : in quo sine lege, legis effectus impletus est : non legitur : *audivit Abraham legem et credidit*, sed legitur : *credidit Abraham Deo et reputatum est illi ad justitiam (Rom. iv, 3).* Et primis temporibus Noe Patriarcha nihil egit unde justus fieret, et justus electus est, qui fabricata arca feliciter in diluvio navigaret. Longum est ire per singulos qui sine lege inventi sunt justi. Hæc si a vestris parentibus suo tempore dicerentur, quis eos a communione sua repelleret? quid si dicerent non debere silentio præteriri quod Apostolus de extralegalibus ait : *Gentes quæ legem nesciunt, ea quæ legis sunt, faciunt : habent enim legem scriptam in cordibus suis.* Nam et multi probantur in lege peccasse, et multi bene sine lege vixisse. Lex et homo dux res sunt, sed pares esse non possunt : non enim homo factus est propter legem, sed lex data est propter homines. Nusquam video damnum illatum Deo, dum et origo legis apud eum manet : et postquam scriptura vestris parentibus tradita esse dicitur, nihil deest, omnia membra legis sana sunt, salva sunt, recitantur : nihil minus est de lege et docere, et doceri cupientibus. An illud erat magis necessarium ut occideretur homo, ne scriptura aliqua traderetur? quid quod nec homines occisi sunt, et omnes scripturæ non desunt? non est unum lex et Deus. Si pro Deo moriendum fuerat, qui et resuscitare mortuos, et reddere præmium potest, liber non traditus de duobus his nec alterum potest. (49) Impedit igitur necessitas vires suas. Non minus videmus negligentiam frequenter operari, quam necessitas operata est. Nam si membranæ aut libri, quibus scriptura legitima continetur, in totum debent illæsa servari, quasi non damnantur aliqui negligentes; non est longe tradere a male ponere, aut male ferre : alter in domo librum posuit, quæ domus incendio conremata est : damnatur qui negligenter posuit, si damnandus est qui postulandum librum torritus dedit : damnantur etiam illi qui neglectas membranas aut libros ita posuerunt, ut eos domesticæ bestiolæ, hoc est, mures ita corroserint, ut legi non possint : damnatur et ille qui ita in domo posuit ut nimietate plu-

te parentes tuos, quamvis per ignorantiam, frustra accusare voluisse. Igitur si parentes vestri ad tempora unitatis occurrerent tot exemplis rationabiliter redditis, et ipsi a communione repelli non possent quando vos quos constat traditores non esse, sed filios traditorum, cum patrum et filiorum et personæ discernantur et nomina, inter quas personas si non sit communis culpa, non potest una esse sententia. (48) Quamquam et si illorum unitas fieret, ad Ecclesiam catholicam sponte venirent. *Cætera habentur in nostra editione (Dupiniana scilicet), pag. 100.*
Post hæc verba pag. 100 versus medium : « Si quid a filiis forsitan delinquatur, et sequentia habentur : Cum et temporibus Moysi sine cujusquam poena lex iterata sit, et arca Testamenti ab hostibus ultro sit reddita, et ab Jeremia Deo præcipiente charta sit altera scripta: quare putatur apud majores vestros solos capitale fuisse peccatum, in quo per tot exempla nemo damnatus est? Nam si lex ideo data est, ut homines docerentur, non et ipsa lex quasi pro Deo coleretur, post factum patrum vestrorum nullum damnum passa est turba credentium; unusquisque eorum sub metu codices suos perdidit. Nam lex quæ necessaria fuerat, valet apud doctores populorum et cultores Dei. Bibliothecæ refertæ sunt libris; nihil deest Ecclesiæ; per loca singula divinum sonat ubique præconium; non silent ora lectorum; manus omnium codicibus plenæ sunt; nihil deest populi doceri cupientibus, quamvis lex non magis pro doctrinæ quam pro futuro judicio scripta esse videatur, ut sciat peccator, quid pati possit, si minus juste vixerit. Denique scriptum est et legitur : quod justis lex data non sit (I. Tim. 1,

VARIORUM NOTÆ.

(46) *Proxime reddidit.* Hæc et quæ sequuntur innuere videntur, sine Scriptura, quæ nobis tradita sunt, sufficere posse. ALBASP.

(47) *Unde apparet te parentes tuos, etc.* Nisi Optatum interdum parum caute loqui et alia testarentur, vel eo potissimum nomine abjudicandum ab illo putarim septimum hunc librum. Parum enim solida est tota hæc disputatio, nisi commoda et benigna interpretatione leniatur. M. CASAB.

(48) *Quamquam.* Sensus est : etsi majores vestri propter has rationes a communione non fuissent revocandi, tamen quia peccarant, eam quærere et

flagitare debebant; vos vero ultro ad unitatem estis invitandi, quia nihil peccastis. ALBASP.

Ibid. *Quamquam etsi illorum unitas fieret, etc.* Scribo : *Quamquam etsi illorum unitas fieret, et ad Ecclesiam Catholicam sponte venirent, etc.* M. CASAB.

(49) *Impedit igitur necessitas vires suas.* Scribe : *Impedit igitur, etc.*, id est, quod et mox sequitur, *necessitas operata est, sequitur, quasi non damnantur aliqui negligentes.* Scribe, *quare non damnantur aliqui negligentes? non est longe, etc.* Sed ejusmodi non pauca sequebantur, quæ ne putidiores essemus, in ipso textu correximus. M. CASAB.

viarum **110** sic tecta aliqua stillicidia deliquarent, A ut omnia humore oblitterata legi non possint : damnentur et illi qui ferentes libros legis temerarii se rapacibus undis fluminum crediderunt, et se liberari cupientes scripturas in undis e suis manibus dimiserunt. Ergo si scriptura una est, et hanc qui servare non potuit reus est; alter undis tradidit, alter rosoribus bestiis dereliquit, alius stillicidio corrumpenda neglexit, alter metu mortis territus homo homini dedit : si unum est, quod ab omnibus admittitur, quare eligitur, qui damnetur, cum levior culpa sit traditoris quam negligentis : qui ante mures posuit aut sub stillicidio reliquit, voluntate negligens fuit; et qui in fluvio perdidit, de temeritate peccavit; qui metu mortis aliquid tradidit, homo homini dedit; integrum erat apud dantem, integrum apud accipientem. Si qui accipit, flammis tradidit, peccatum magis accendentis est non tradentis. Hæc si a majoribus vestris dicerentur, quando illos repellere a nostra communiōe possemus? Si etiam Antiochi regis tempora commemorare voluissent, quibus omnes Judæi coacti sunt ut libros in incendium darent, et ita universa scriptura data est, ut apex unus in aliquo libro minime remansisset. De Judæis illo tempore nemo damnatus est, nec a Deo vel ab aliquo Angelo in

quemquam Judæum est ulla dicta sententia, quia peccatum fuerat imperantis et minantis, non populi cum tremore et dolore tradentis. (50) Qui Antiochus ne aliquid primitivo populo nocuisse videretur, statim providit Deus, ut per unum hominem Esdras, qui lector eodem tempore dicebatur, tota lex sicut antea fuerat ad apicem dictaretur. Sic tyrannus Antiochus fructum malignitatis suæ habere non potuit, dum præter septem fratres et unum seniore carnem suillam manducare detrectantes, nullum Judæum occidit, et lex perire non potuit. Sic et parentes vestri tempore suo nec ipsi occisi sunt, et libri legis Dominicæ toti ubique recitantur. Si parentes vestri (ut supra dixi) hæc dicerent, quis illos in suam communionem non intrepide accepisset, ubi, ut dictum est, B peccaverat necessitas, non voluntas : temporibus unitatis Principes vestri, cætera ut, pag. 100 editionis nostræ (Dupinianæ).

Post hæc verba, eadem pagina, paulo post medium : « Sed Principes vestri, » sequentia habentur : Nam peccator talis quales fuerunt vestri majores, si ad Ecclesiam veniat et necessitatis suæ rationem ostendat, (51) primo recipiendus est, deinde (52) sustinendus pio sinu matris Ecclesiæ. Nec quasi ex toto sanctus, cætera ut in nostra editione (Dupiniana), pag. 100.

VARIORUM NOTÆ.

(50) Qui Antiochus ne aliquid primitive, etc. An primitivo populo vocat τοὺς ἀρχαίους; an quem sacra historia primogenitum aliquoties? Sed et primitiva pro primogenitis alibi quoque usurpat vulgatus Interpretes. Cæterum quam multa in paucis citra omnem historię fidem miro incogitantię exemplo ab Optato nostro hic dicantur, nemo tam oscitans aut ignarus ut non statim animadvertat. Ea pluribus exagitare, neque nostri officii neque boni fortasse moris fuerit. Illud saltem lectorem, ut observet monere visum est, quod II Maccab. viii, 23, in Latina Vulgata Esdras legatur pro Eleazar, quod est in Græco et

cum sequentibus verbis, secus quam in Græcis et ipsa ratio suadet, conjungatur. Non id hodie et heri cœpisse, aut recentiorum librorum incuria accidisse, ut opinati sunt viri docti; sed jam olim ita lectum esse et antiquissimæ, ut ita dicam, antiquitatis errorem eum esse. Non enim dubium quin huic nostro tot hallucinationum, in quas paucis lineis impingit, fons illinc et origo fuerit. M. CASAB.

(51) Primo recipiendus. Primo non est excommunicandus. ALBASP.

(52) Sustinendus. Ejus pœnitentia expectanda. ALBASP.

III DE SEQUENTIBUS ANNOTATIONIBUS MONITUM.

Etsi post restitutiones a nobis, ope manuscriptorum codicum, factas in Optati libris, quamplurimæ difficultates quibus enodandis insudarant viri doctissimi, penitus sublatae sint; cætera vero annotationibus nostris satis et abunde expeditæ esse videantur : nihilominus tamen cum in aliorum annotationibus non pauca sint, quæ Donatistarum historiam et antiquam Ecclesiæ disciplinam illustrent, ac miram rerum ad sacram et pro-

fanam eruditionem spectantium varietatem contineant : ne quid huic editioni deesset quod in aliis haberetur, ad finem hic adjicere visum est prolixas Balduini et Albaspinæ observationes, tum etiam eorumdem ac Merici Casauboni aliorumque breviores annotationes, præsignatis paginis, in quibus ea reperire est ad quæ singula referuntur.

PRÆFATIONES FR. BALDUINI AD PRIMAM EDITIONEM OPTATI.

FR. BALDUINUS REVERENDO VIRO D. JOANNI LENTALLERIO,
ANTISTITI AQUISCINCENTSI, S.

Cum hisce diebus in hac urbe Irenæus, qualis ab Erasmo primum editus fuit, recusus esset, dolui non

præmonitum fuisse Librarium, ut bona illa Irenæi Græci pars, quæ in libris Epiphaniï integra exstat, simul ederetur. Sic enim multo melior antiquissimus hic Ecclesiæ Christianæ Scriptor in hominum manus